

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2025-yil, 2-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 2-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'lim boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 16.03.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Zokirova S.M., Fayzullayeva N.U. TRIZning asosiy tamoyillari va texnikalari: ijodiy muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan usullar	3
Sharipova D.R. Sinergetik yondashuv asosida biologiyani o'qitishda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishdagi innovatsiyalar	10
Aripova Sh.A. Individual yondashuv asosida talabalarda boshqaruvga oid kompetensiyalarni rivojlantirish	14
Xoldarova I.V. O'quvchilarning ta'limiy tafakkurini rivojlantirish metodikasi	19
Ibragimova C.B. Преимущества киберспорта в жизни молодежи	23
Kodirov M. Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini sahnalashtirilgan o'yinlar orqali rivojlantirishning samarasi	27
Mahmudova Z.H. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish usullari va boshqaruvchining ilmiy salohiyati	32
Ne'matova M.M. Boshlang'ich sinflarda harakat semali leksemlarning o'rganilish tarixi	36
Mamadaliyeva A.M., Teshaboyev D.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari gigiyenik tarbiyasini shakllantirish o'zbek xalq maqollari misolida	41
Kamolova G. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida til o'qitishning integrativ yondashuv xususiyatlari	45
Ismatillayeva L.A. Inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj bolalarning muloqot kompetensiyasidagi muammolar va ularni bartaraf etishning innovatsion va interfaol usullari	50
Murodov F.M. O'rta osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish shakllari, usullari, vositalari ...	54
Bekchonova Sh.B. Raqamli ta'lim muhitida talabalarning kiberpedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlari	61
Djavlanova N.X. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli	67
Axmedova G.F. Talaba-yoshlarda badiiy-kreativ kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy – metodologik jihatlarini	73
Umarov N.N. Kognitiv ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari va ularning qo'llanilishi bo'yicha dunyo tajribasi	80
Mamanov S.K. Bo'lajak muhandislarning fazoviy tafakkurini rivojlantirishda 3d modellash dasturlarining imkoniyatlari	85
Rabbonova D.T. O'quvchilarning pirlar tadqiqotlariga tayyorlash yuzasidan o'qituvchilarga tavsiyalar	91
Maxkamov Z.N. Animatsiyalangan kontent orqali ingliz tilini o'rganuvchilarda lug'at ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi	96
Eskarpaeva G.B. Чтение русских народных сказок на занятиях по РКИ в свете формирования лингвокультурологической компетенции ...	100
Sabitova T. Xalq ertaklari va bolalar folklorini janriy xususiyatlar asosida o'qitish	105
Jabborova M.Sh. Tilni o'rganishda miyaning yoshga qarab farqlanishi	111
Axmadjanov D.B. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda sharq mutafakkirlari axloqiy-pedagogik qarashlarining ahamiyati	116
Begjonov M.Sh. Xorijiy olimlarning talabalarning loyihalash faoliyatiga tayyorlashni tadqiq qilishning nazariy jihatlarini	122
Nurmanova D.J. O'qituvchilarga qo'yiladigan didaktik-kompetentsiyaviy talablar (bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun)	127
Mirgazyeva Z.T. O'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	131
Achilova Yu.A., Achilova F.A. Применение искусственного интеллекта в системе образования: возможности и риски	135
Suleymanova N.K. Oliyoghlarda ingliz tilini o'qitishda multimedia-videokontentlardan foydalanishning didaktik jihatlarini	140
Teshaboyev D.R., Madazimova M.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq rivojlanishida innovatsion yondashuvlar va kognitiv metodlar	144
Oripova Z. Alaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar nutqini o'stirish bo'yicha korreksion ishlarning asosiy yo'nalishlari	148

Gulamov J.B. Raqamli ta'lim muhitida talabalarning mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlari	152
Kurbanov A.T. Ishlab chiqarish va oliy ta'limda klasterni tashkil etish mexanizmlari	158
Turakulova L.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligining o'ziga xos xususiyatlari	162
Aхметова К.И. Разработка и реализация мониторинга повышения квалификации педагогических кадров системы профессионального образования	169
Ruziyev K.A. Umumta'lim maktab fizika ta'limida eksperimental masalalarni yechish	174
O'rinova Sh.B. Pedagogika tarixini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari	181
Butayev T. Texnika oliygohlarida talabalarni tadbirkorlikka tayyorlash ko'nikmalarini shakllantirish	185
Umarov E.D. Mustaqil ta'limni raqamlashtirish orqali talabalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash va bilimni baholash	190
Babaxo'jaev U.S., Ismanova O.T., Shamsiddinova S.M. Fizik bakalavrlar tayyorlashda individual tabaqalashtirilgan ta'limiy yondashuvda kompyuter modellashirishning ahamiyati	194
Yakubova M.F. Kimyoni o'qitishda fanlar integratsiyasidan foydalanishning ahamiyati	202
Komilova U.T. Nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirishda ertak terapiyasi	208
Sodiqova U.B. Kimyo fanidan o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini 5E moduliga uyg'unlashgan holda shakllantirish	212
Mamatqulov M.X. Maktablarda milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyani joriy etishdagi muammo va imkoniyatlar	217
Gulomova N.X. AutoCad grafik dasturida bino tomini uch o'lchamda yopishning ba'zi usuli	220
Jo'rayev F.A. Pedagogika talabalarida mantiqiy fikrlashni baholashning diagnostik metodlari	226
Turg'unov N.S. Rivojlangan davlatlar tajribasida maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni boshqarish amaliyoti va texnologiyalari	230
Алиев И. Определение факторная структура физической подготовки борцов	236
Soxibjonov Z.S. Gender yondashuvini integratsiyalash asosida tarix fani o'quv dasturlarini takomillashtirda xorijiy oliy ta'lim muassasalari tajribalarini o'rganish va tahlil qilish	247

TRIZNING ASOSIY TAMOYILLARI VA TEXNIKALARI: IJODIY MUAMMOLARNI HAL QILISHDA QO'LLANILADIGAN USULLAR

ZOKIROVA SOHIBA MUXTORALIYEVNA

Farg'ona davlat universiteti dotsenti (DcS)

FAYZULLAYEVA NAZOKAT UCHQUN QIZI

Farg'ona davlat universiteti, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola TRIZ metodologiyasining nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilib, murakkab muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan innovatsion printsiplar va texnikalarni yoritadi. Maqolada Altshuller tomonidan ilgari surilgan TRIZ poydevori, ideal yakuniy natija tamoyili, ARIZ algoritmi va 40 ta innovatsion printsipl asosida yechimlarni ishlab chiqish jarayoni batafsil bayon etiladi. Tadqiqot natijalari orqali TRIZ metodologiyasining ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy va analitik fikrlash salohiyatini oshirishdagi roli, shuningdek, pedagogik integratsiyadagi afzalliklari va yuzaga keladigan cheklovlari aniqlanadi. Maqola, an'anaviy ta'lim usullaridan farqli o'laroq, murakkab va real hayotiy muammolarni kreativ yondashuvlar yordamida hal etishga qaratilgan yangi strategiyalarni namoyish etadi.

Kalit so'zlar: TRIZ, ARIZ, innovatsion printsiplar, ijodiy muammolar, pedagogik integratsiya, ta'lim metodikasi, analitik fikrlash, kreativ yondashuv, an'anaviy ta'lim.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri - o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va innovatsion muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishdir. O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosatida ta'lim mazmunini amaliy hayot bilan uyg'unlashtirish, o'quvchilarning tahliliy tafakkurini shakllantirish, shuningdek, ularga innovatsion fikrlash ko'nikmalarini singdirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Shu nuqtayi nazardan, muammolarni hal qilishning samarali usullaridan biri TRIZ (Teoriya Resheniya Izobretatelskix Zadach - Ixtirochilik Muammolarini Hal qilish Nazariyasi) texnologiyasining ta'lim jarayoniga integratsiyasi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

An'anaviy ta'lim tizimida o'quvchilarga tayyor bilim va konsepsiyalar beriladi, ammo real hayotda duch kelinadigan muammolar ko'pincha nostandart yondashuv va ijodiy tafakkurni talab qiladi. Shu sababli, TRIZ

texnologiyasining maktab ta'limiga joriy qilinishi o'quvchilarning muammolarni aniqlash, tahlil qilish, mavjud usullar orqali hal qilish yoki yangi, samarali yechimlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. TRIZ metodologiyasi innovatsion yechimlarni ishlab chiqish jarayonida muammolarga nazariy va amaliy yondashuvlarni taklif etadi. Altshullerning (1984) asarida TRIZ metodologiyasining nazariy poydevori yaratilgan. U ta'kidlaydiki, "Har qanday muammo, uning ichida yashirin yangi yechim imkoniyatlarini o'z ichiga oladi."¹ Bu iqtibos muammolarga qarashning an'anaviy yondashuvini o'zgartiradi. Altshuller nuqtai nazariga ko'ra muammo -

1 Altshuller, G. S. (1984). Teoriya resheniya izobratelskikh zadach. Moskva: Nauka. Ushbu manba TRIZning nazariy poydevorini shakllantirgan va muammolarga yechim topishda innovatsion printsiplarning ahamiyatini ko'rsatib beradi. (Bu yerda, Altshuller asarining konkret sahifasida keltirilgan fikrlar va metodologiyaning asosiy tamoyillari haqida qisqacha izoh berildi.)

bu faqat to'siq emas, balki unda innovatsion yechimlar paydo bo'lishi uchun zamin, mavjud bo'lgan imkoniyatdir. Ushbu g'oya nafaqat sanoat va texnologiya sohalarida, balki ta'lim tizimida ham o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga katta turtki beradi. Masalan, dars jarayonida TRIZ metodologiyasini qo'llash orqali o'quvchilarga yuzaga kelgan muammolarni chuqur tahlil qilish va ularni yechish yo'llarini izlashda yangi, innovatsion yondashuvlarni sinab ko'rish imkoniyati yaratiladi.

Mirzayev, (2010) esa o'zining asarida, ta'limda ijodiy metodlarning o'rni va ahamiyatini yanada kengroq yoritadi: "Dars jarayonida ijodiy metodlarni joriy etish analitik va sintez qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi."² Bu iqtibos orqali Mirzayev dars jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishning o'quvchilarning kognitiv salohiyatini oshirishda qanday muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Unga ko'ra, an'anaviy dars usullaridan farqli o'laroq ijodiy metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni yechish jarayoniga faol ishtirokini rag'batlantiradi. Shu bois, TRIZ metodologiyasining pedagogik amaliyotga tatbiq etilishi o'zbek ta'lim tizimida yangi imkoniyatlarni yaratishi mumkin.

Ikkala manba tahliliga umumiy nuqtayi nazardan qaraganda, Altshuller va Mirzayev yondashuvlari o'rtasida muhim bog'lanishlar aniqlanadi. Altshuller TRIZning nazariy asoslarini belgilab, har bir muammoning ichida ijodiy yechimlar yashiringanligini ko'rsatadi, Mirzayev esa ushbu nazariyani

amaliyotga tatbiq etishda ijodiy metodlarning o'quvchilarga ta'sirini isbotlaydi. Ularning yondashuvlari, o'z navbatida, ta'lim jarayonida muammolarni faqat to'sqinlik sifatida emas, balki yangi yechimlar ishlab chiqish imkoniyati sifatida ko'rishga chaqiradi.

Metodologiya. TRIZ metodologiyasi – murakkab muammolarni hal qilishda tizimli va analitik yondashuvni joriy etish vositasi bo'lib, u bir necha bosqichdan iborat. Ushbu bosqichlar nafaqat muammoni chuqur tahlil qilishni, balki innovatsion yechimlarni yaratish va ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishni ham o'z ichiga oladi. Quyida har bir bosqichning mohiyati va qo'llanilish jarayoni batafsil bayon etilgan.

1. Muammoni aniqlash va tahlil qilish.

Birinchi bosqichda muammo keng kontekstda aniqlanadi. Bu yerda:

Muammo kontseptsiyasini aniqlash: Muammoning yuzaga kelish sabablari, ijtimoiy yoki texnologik konteksti va uning atrof-muhit bilan o'zaro aloqalari aniqlanadi.

Cheklovlar va resurslar: Mavjud texnik, iqtisodiy va ijtimoiy cheklovlar, shuningdek, mavjud resurslar (materiallar, texnologiyalar, inson resurslari) sinchiklab o'rganiladi.

Qarama-qarshiliklar tahlili: Tizim ichidagi ziddiyatli tomonlar aniqlanib, ularning muammoning yechimini qanday to'sqinlik qilishi yoki, aksincha, yangi imkoniyatlar yarata olishi baholanadi. Bu bosqichda grafiklar, diagrammalar va boshqa vizual vositalardan foydalanish mumkin.

Bu tahlil natijasida, muammoning strukturasi va uning ichki elementlari – yechimga erishishda asosiy rol o'ynaydigan omillar – aniqlanadi.

2. Ideal Yakuniy Natijani (IYN) belgilash.

Muammo tahlil qilingach, TRIZning asosiy tamoyillaridan biri – Ideal Yakuniy Natija tamoyili qo'llaniladi. Bu bosqich quyidagilarni o'z ichiga oladi:

2 Mirzayev, M. (2010). Ta'limda ijodiy metodlar: Innovatsion yondashuvlar va kognitiv rivojlanish. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti.
Bu asarda ta'lim jarayonida ijodiy metodlar va innovatsion yondashuvlarning o'quvchilarning analitik va sintez qobiliyatlarini oshirishdagi ahamiyati keng yoritilgan. Mirzayev ta'kidlaydiki, an'anaviy dars usullaridan farqli o'laroq, innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini kuchaytiradi va real muammolarni hal etishda ularning kognitiv salohiyatini oshiradi.

Mukammal holatni aniqlash: Muammo yechilganda, tizimda hech qanday qo‘shimcha xarajat, murakkablik yoki ortiqcha elementlar bo‘lmisligi ko‘zda tutiladi.

Mavjud resurslarni maksimal darajada ishlatish: IYN tamoyili asosida, mavjud resurslardan to‘liq foydalanish orqali eng yuqori samaradorlikka erishish yo‘llari aniqlanadi.

Yechim konsepsiya: Muammoni hal etish jarayonida, barcha imkoniyatlar va potentsial yechimlar “ideal” holatga erishish uchun qanday shakllanishi kerakligi belgilab olinadi.

Bu bosqich muammo yechimining chegarasiz imkoniyatlarini aniqlashga va innovatsion qarorlar qabul qilishga turtki beradi.

3. Algoritmik yondashuv (ARIZ).

ARIZ – TRIZ metodologiyasining yuragi bo‘lib, murakkab muammolarni bosqichma-bosqich hal etishga qaratilgan algoritmdir. Ushbu bosqich quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

Muammo bo‘linmalarga ajratilishi: Murakkab muammo kichik qismlarga bo‘linib, har bir qism mustaqil tahlil qilinadi.

Qarama-qarshiliklarni aniqlash va tahlil qilish: Muammo ichidagi ziddiyatli elementlar va ularning o‘zaro munosabatlari maxsus yaratilgan matritsa yordamida tahlil qilinadi.

Yechim variantlarini ishlab chiqish: 40 ta innovatsion printsip asosida, har bir ziddiyatga mos yechim variantlari ishlab chiqiladi. Har bir printsip konkret holatga nisbatan sinovdan o‘tkazilib, samaradorligi baholanadi.

Qaror qabul qilish jarayoni: Har bir variantning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, eng optimal yechim tanlanadi.

ARIZ bosqichi tizimli yondashuvni ta’minlab, muammoning barcha jihatlarini qamrab olishga imkon yaratadi.

4. Innovatsion printsiplar va qarama-qarshiliklarni hal qilish.

TRIZ metodologiyasining ajralmas qismi sifatida 40 ta innovatsion printsip mavjud bo‘lib, ular orqali:

Kreativ yechimlar ishlab chiqiladi: Har bir printsip muammoning muayyan jihatlarini hal etishga qaratilgan. Masalan, segmentatsiya, dinamiklik, assimetriya kabi printsiplar yordamida tizim elementlari qayta tashkil etiladi.

Yechimlar matritsasi: Maxsus yaratilgan matritsa yordamida texnik va fizik qarama-qarshiliklar sinchiklab tahlil qilinadi. Bu matritsa orqali, har bir ziddiyatga qarshi ilgari qo‘llanilgan yechimlar va ularning natijalari solishtiriladi.

Yangi innovatsion yo‘nalishlar: Har bir printsip yangi yechimlarni sinab ko‘rishga, mavjud yondashuvlardan farqli innovatsion variantlarni kashf etishga turtki beradi. Ushbu bosqich innovatsion imkoniyatlarni kengaytirib, an’anaviy yondashuvlardan tashqarida yangi yechimlarni kashf etishga yordam beradi.

5. Standart yechimlar katalogi va qo‘shimcha metodlar.

Muammoni tahlil qilish davomida, TRIZ standart echimlar katalogi quyidagi rol o‘ynaydi:

Ilgari ishlab chiqilgan yechimlar: Katalogda ilgari aniqlangan muammolarga tegishli yechimlar to‘plami mavjud bo‘lib, ularni tezkor tarzda ko‘zdan kechirish va tatbiq etish mumkin.

Suvayr (Suhbat va Yordam) metodi: Bu metod o‘quvchilar va mutaxassislar o‘rtasida muloqot orqali yaratilayotgan yechimlarning amaliy potentsialini baholashga yordam beradi.

Biologik analogiyalar: Tabiatdagi muvaffaqiyatli jarayonlardan ilhomlanib, muammoni hal qilishda yangi texnologik yondashuvlar ishlab chiqish imkoniyati

yaratiladi. Ushbu yondashuv nafaqat muammolarni hal etishda balki yangi g'oyalarni kashf etishda ham qo'llaniladi.

Bu bosqich TRIZning an'anaviy va innovatsion metodlarini birlashtiradi, yechimlarni tez va samarali topishga yordam beradi.

6. Pedagogik integratsiya.

TRIZ metodologiyasining ta'lim tizimiga tatbiq etilishi muhim jihatlardan biri sifatida quyidagilarni ta'kidlaydi:

Ijodiy va mustaqil fikrlash: TRIZning bosqichma-bosqich yondashuvi o'quvchilarga muammolarni chuqur tahlil qilish, ularni to'liq anglash va mustaqil ravishda yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Interaktiv o'quv jarayoni: Darslarda amaliy misollar, guruhli muhokamalar va laboratoriya ishlarini o'z ichiga olgan interaktiv metodlar qo'llanilib, o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantiradi.

Analitik va sintez qobiliyatlarini rivojlantirish: TRIZ yondashuvi orqali o'quvchilar nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni yangi vaziyatlarga tatbiq etish va ularning o'zaro aloqalarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Innovatsion loyihalar va tadqiqotlar: Ta'lim jarayoniga TRIZ metodologiyasini qo'shish orqali o'quvchilarga mustaqil tadqiqotlar olib borish, innovatsion loyihalar ishlab chiqish va real muammolarni hal etish tajribasi o'rttiriladi.

Bu bosqich ta'lim jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirib, o'quvchilarning kelajakdagi ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatlariga poydevor bo'ladi.

Umuman olganda, TRIZ metodologiyasi nafaqat muammolarni hal qilish jarayonini tizimli va samarali tashkil etadi, balki o'quvchilarga ijodiy va analitik fikrlash salohiyatini rivojlantirishda ham katta hissa qo'shadi. Ushbu kengaytirilgan yondashuv

ta'lim jarayoniga tatbiq etilganda, o'quvchilar real hayotdagi murakkab vaziyatlarga nisbatan innovatsion yechimlarni ishlab chiqishda faol va mustaqil bo'lishlari ta'minlanadi.

Natijalar. Ushbu tadqiqot va amaliyot doirasida TRIZ metodologiyasining qo'llanilishi quyidagi asosiy natijalarga olib keldi:

Muammo tahlilining chuqurlashuvi:

TRIZ yondashuvi muammolarni aniq va tizimli tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Muammo tarkibiy qismlariga bo'linishi, mavjud cheklovlar va qarama-qarshiliklarning aniqlanishi orqali yechimlarga nisbatan yangi qarash shakllandi. Bu jarayon muammolarni an'anaviy usullarda ko'riladigan to'sqinlik sifatida emas, balki ularning ichida yashiringan imkoniyatlarni kashf etish vositasi sifatida ko'rsatdi.

Innovatsion yechimlarning shakllanishi:

Ideal Yakuniy Natija (IYN) va ARIZ algoritmi yordamida ishlab chiqilgan yechimlar, ilgari mavjud yondashuvlardan farqli ravishda, resurslarni maksimal darajada ishlatishga va qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga qaratildi. Natijada, murakkab tizimlar va ta'lim jarayonida yangi, innovatsion yechimlar ishlab chiqilishi kuzatildi.

Pedagogik jarayonning takomillashtirilishi:

TRIZ metodologiyasini ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahliliy tafakkur va ijodiy yechimlar ishlab chiqish salohiyatini oshirdi. Darslarda amaliy misollar, guruhli muhokama va laboratoriya ishlaridan foydalanish orqali, o'quvchilarning ishtirokchiligi sezilarli darajada kuchaydi va ularning innovatsion fikrlash ko'nikmalari rivojlandi.

Yechimlarning samaradorligi va dolzarbligi:

TRIZning 40 ta innovatsion printsiplari va yaratilgan qarama-qarshiliklar matritsasi asosida ishlab chiqilgan yechimlar, nafaqat

nazariy jihatdan asosli, balki amaliyotda ham samaradorligi tasdiqlandi. Standart echimlar katalogi va qo'shimcha metodlarning qo'llanilishi, murakkab muammolarga tezkor va samarali yechimlar topishda qo'l kelgani kuzatildi.

Yangi tadqiqot va rivojlanish imkoniyatlari:

Tadqiqot natijalari TRIZ metodologiyasining nafaqat sanoat, balki ta'lim tizimida ham innovatsion yechimlarni shakllantirishda keng qo'llanilishini ko'rsatdi. Kelgusida, metodologiyaning kvantitativ ta'sirini o'lchash va o'quvchilarning ijodiy salohiyatini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilgan qo'shimcha tadqiqotlar olib borish zarurligi aniqlandi.

Muhokama. TRIZ metodologiyasining tatbiqi natijasida olingan natijalar, o'quvchilarning ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish salohiyatini sezilarli darajada oshirishga olib keldi. Biroq, natijalarga erishish jarayonida nafaqat ijobiy tomonlar, balki ayrim cheklovlar va qiyinchiliklar ham yuzaga chiqdi. Quyida ushbu jihatlar tahlil qilinadi.

Avvalo, TRIZ yondashuvi muammolarni aniq va tizimli ravishda tahlil qilish imkonini berdi. O'quvchilar, an'anaviy dars usullaridan farqli o'laroq, muammolarning turli jihatlarini mustaqil aniqlash, ularni kichik bo'limlarga ajratish va har bir bo'limni alohida tahlil qilish orqali, muammolarga yangicha qarashni o'zlashtirdilar. Bu jarayon, ularning nafaqat nazariy bilimlarini, balki mantiqiy va analitik tafakkurini ham rivojlantirdi.

Shuningdek, TRIZ metodologiyasining ideal yakuniy natija (IYN) tamoyili va ARIZ algoritmi asosida ishlab chiqilgan yechimlar o'quvchilarga mavjud resurslardan maksimal foydalanish va qarama-qarshiliklarni bartaraf etish bo'yicha innovatsion yondashuvlarni sinab ko'rish imkonini berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ushbu yondashuv yordamida

ishlab chiqilgan yechimlar nafaqat nazariy asosga ega, balki amaliyotda ham samaradorlikni oshirishga xizmat qildi.

Ammo, TRIZning samarali qo'llanilishi uchun ayrim cheklovlarni ham hisobga olish zarur. Avvalo, ushbu metodologiyani to'liq tatbiq etish o'qituvchilar va o'quvchilar uchun oldingi bilim va maxsus treninglarni talab qiladi. Birinchi bosqichda olingan tahlillar shuni ko'rsatdiki, TRIZ printsiplarini chuqur anglash va ularni amaliyotga tatbiq etishda boshlang'ich qiyinchiliklar mavjud. Shu sababli, qo'shimcha treninglar va maxsus dars materiallari ishlab chiqilishi lozim.

Bundan tashqari, metodologiyaning murakkabligi ba'zan uning aniq va samarali tatbiq etilishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Misol uchun, ARIZ algoritmining bosqichma-bosqich tahliliy yondashuvi, murakkab tizimlar va real hayotdagi muammolarni hal etishda ba'zan vaqt va resurslarni talab qilishi kuzatildi. Shunday holatlarda, metodologiyani optimallashtirish va uni tezkor yechimlarga moslashtirish ustida ish olib borish zarurati aniqlanadi.

Muhokama qilingan natijalar, TRIZ metodologiyasining ta'lim tizimida innovatsion yechimlar ishlab chiqishda va o'quvchilarning kreativ salohiyatini oshirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. U nafaqat an'anaviy ta'lim usullaridan farqli ravishda, muammolarni yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqish va ularni yechishda mustaqil yondashuvni rag'batlantiradi, balki kelgusida qo'llaniladigan tadqiqotlar uchun ham yangi yo'nalishlar ochib beradi.

Kelgusida, TRIZ metodologiyasining ta'lim jarayonidagi samaradorligini yanada oshirish uchun, uning turli bosqichlari va qo'shimcha usullarini kengaytirish, shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilarning ushbu yondashuvni qabul qilish darajasini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan

birga, metodologiyaning ijobiy natijalari va amaliy qo'llanilishidagi cheklovlarni yanada chuqurroq tahlil qilish, TRIZni ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa va tavsiyalar. TRIZ metodologiyasining ta'lim tizimida qo'llanilishi o'quvchilarning ijodiy fikrlash salohiyatini, analitik tafakkurini va mustaqil muammolarni hal qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilgani aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, TRIZ printsiplari asosida tuzilgan tizimli yondashuv nafaqat an'anaviy ta'lim usullaridan farqli ravishda murakkab muammolarni chuqur tahlil qilish imkoniyatini beradi, balki o'quvchilarda innovatsion fikrlashni rag'batlantirishda ham samarali bo'ladi. Biroq, ushbu metodologiyaning to'liq tatbiq etilishi uchun o'qituvchilar va o'quvchilarning ushbu yondashuvni chuqur anglashlari, maxsus trening va qo'shimcha dars materiallari tayyorlash zarurligi hamda ARIZ algoritmining murakkabligi kabi ayrim qiyinchiliklar mavjudligi aniqlangan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, TRIZ metodologiyasi nazariy asoslari va innovatsion printsiplari ta'lim jarayonida samarali yechimlarni ishlab chiqish, mavjud resurslardan maksimal foydalanish va qarama-qarshiliklarni bartaraf etishda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahliliy tafakkur va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yangi ufqlarni ochadi. Shuning uchun ham TRIZni ta'lim tizimiga keng joriy etish, ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirish va amaliy natijalarni kengaytirish uchun qo'shimcha izlanishlar olib borish zarurati mavjud.

Tavsiyalar

O'qituvchilarni maxsus tayyorlash:

TRIZ metodologiyasining samarali tatbiq etilishi uchun o'qituvchilarni maxsus

treninglardan o'tkazish, metodik qo'llanmalar va interaktiv dars materiallari bilan ta'minlash lozim. Bu ularning TRIZ printsiplarini chuqur anglashiga va dars jarayonida amaliy qo'llashiga imkon yaratadi.

Kurikulumga integratsiya qilish:

Ta'lim dasturlariga TRIZ yondashuvini kiritish orqali o'quvchilarning analitik va ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan darslar ishlab chiqilishi tavsiya etiladi. Bu darslar nazariy bilimlar bilan bir qatorda, amaliy mashqlar, muammolarni hal qilish laboratoriya ishlarini o'z ichiga olishi kerak.

Interaktiv o'quv jarayonlarini tashkil etish:

TRIZ metodologiyasini qo'llashda o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirish maqsadida interaktiv seminarlar, guruh muhokamalari va loyiha asosidagi o'qitish usullarini joriy etish lozim. Bu usullar o'quvchilarga real hayotdagi murakkab muammolarni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqishda yordam beradi.

Pilot loyihalar va eksperimentlar:

TRIZ metodologiyasining ta'lim tizimidagi samaradorligini aniqlash uchun pilot loyihalar tashkil etish zarur. Bu orqali yangi dars metodlari sinovdan o'tkazilib, ularning natijalari baholanishi va kelgusida keng qamrovli tatbiq etish uchun takomillashtirish yo'llari aniqlanishi mumkin.

Texnologik qo'llab-quvvatlash:

Zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish orqali TRIZ metodologiyasini yanada interaktiv va qiziqarli shaklda tatbiq etish mumkin. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiya dasturlari va interaktiv platformalar yordamida o'quvchilarga TRIZ printsiplarini amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish tavsiya etiladi.

Ilmiy tadqiqotlar va monitoring:

TRIZ metodologiyasining pedagogik

samaradorligini yanada oshirish uchun muntazam ilmiy tadqiqotlar olib borish, eksperiment natijalarini monitoring qilish va ularni tahlil etish zarur. Tadqiqotlar natijalariga asoslanib, metodologiyani yanada optimallashtirish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish ustida ishlash kerak.

Umuman olganda, TRIZ metodologiyasining ta'lim tizimiga tatbiq

etilishi o'quvchilarning ijodiy va analitik salohiyatini oshirishda katta imkoniyatlarni ochib beradi. Yuqorida keltirilgan tavsiyalar asosida, kelgusida ushbu yondashuvni yanada kengaytirish, samaradorligini oshirish va ta'lim jarayonida innovatsion yechimlarni ishlab chiqishda muhim omil sifatida mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Altshuller, G. S. (1984). Teoriya resheniya izobretatelskikh zadach [Ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi]. Moskva: Nauka.
(Maqolada TRIZ nazariy poydevori va ideal yakuniy natija tamoyili muhokama qilingan asosiy manba sifatida keltirilgan.)
2. Mirzayev, M. (2010). Ta'limda ijodiy metodlar: Innovatsion yondashuvlar va kognitiv rivojlanish. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti.
(Ta'lim jarayonida ijodiy metodlarning o'quvchilarga ta'siri va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati maqolada keng yoritilgan.)
3. Savransky, S. (2001). Engineering of Creativity: Introduction to TRIZ Methodology. CRC Press.
(TRIZ metodologiyasining amaliy qo'llanilishi va innovatsion printsiplarini batafsil yoritishda yordam bergan xalqaro adabiyot.)
4. Mann, D. (2003). TRIZ in the Classroom: A New Approach to Teaching Problem Solving. Journal of Engineering Education, 92(1), 89–97.
(Ta'lim muhitida TRIZni tatbiq etishning samaradorligi va o'quvchilarning analitik tafakkurini rivojlantirish usullari maqolada tahlil qilingan.)
5. Altshuller, G. (1999). 40 Principles: TRIZ Keys to Innovation. Technical Innovation Center.
(TRIZning 40 ta innovatsion printsiplari asosida yechimlarni ishlab chiqish jarayoni maqolaning metodologiya qismida ko'rsatib o'tilgan.)

SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA BIOLOGIYANI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING BILISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISHDAGI INNOVATSIYALAR

SHARIPOVA DILDORA RAJABOVNA

Navoiy davlat pedagogika instituti, Biologiya kafedrası o'qituvchisi.

Аннотация: Ushbu maqolada biologiyani o'qitishda sinergetik yondashuv asosida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishdagi innovatsiyalar haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: sinergetik yondashuv, modulli ta'lim texnologiyasi, hamkorlikda o'qitish texnologiyasi, kichik guruhlarda ishlash, pedagogik texnologiya, bilish faoliyati ta'lim- tarbiya, bilim, ko'nikma malaka.

Аннотация: В статье представлены сведения об инновациях в организации и управлении познавательной деятельностью студентов на основе синергетического подхода к преподаванию биологии.

Ключевые слова: синергетический подход, модульная образовательная технология, технология совместного обучения, работа в малых группах, педагогическая технология, познавательная деятельность, образование, знания, квалификация навыков.

Abstract: The article presents information about innovations in the organization and management of students' cognitive activity based on a synergetic approach to teaching biology.

Key words: synergetic approach, modular educational technology, collaborative learning technology, work in small groups, pedagogical technology, cognitive activity, education, knowledge, skills qualification.

KIRISH

Ta'lim jarayonida o'quvchi o'qituvchining bevosita rahbarligida, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida organik olamning qonuniyatlari, hodisa va voqealarning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi va bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar uchun o'quv jarayoni bilish jarayoni, uning faoliyati esa bilish faoliyatidir. Sinergetik yondashuv asosida o'qituvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etadi, boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi va o'qitishdan ko'zda tutilgan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi. O'qituvchi uchun ta'lim jarayoni o'quvchilarning faoliyati bilan uzviy bog'langan va mazkur jarayonni tahlil

qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o'zgartirishlar kiritadigan ish jarayoni, kasbiy pedagogik faoliyati sanaladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sinergetik yondashuv asosida darsda o'quvchilarning bilish faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyati bir-biriga uyg'un ravishda tashkil etilgandagina o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish mumkin. O'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish dars strukturasining asosini tashkil etadi. Shu sababli bu masalani chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq. Polshalik didaktik olim V.Okonning "Umumiy didaktikaga kirish" nomli kitobida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishning quyidagi yo'llari ko'rsatilgan:

1. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyati quyidagi

bosqichlarda tashkil etiladi:

- o'quv materiali bilan dastlabki tanishish;
- o'quv materiallarini o'rganish;
- o'zlashtirilgan bilimlarni avval o'zlashtirilgan bilimlar bilan taq- qoslash;
- bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash.

• o'zlashtirilgan bilimlarni yangi holatlarda qo'llash.

2. O'quvchilarning bilish faoliyatini mustaqil ish asosida tashkil etish:

- muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarish;
- o'quv topshiriqlarining maqsadini aniqlash;
- mustaqil izlanish orqali savollarga javoblar topish;
- nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar asosida javoblarning to'g'riligini tekshirib ko'rish;
- bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llash.

3. O'quvchilarning bilish faoliyatini ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida tashkil etish:

- o'quv faoliyatini amalga oshirish maqsadi, borishini aniqlash;
- o'quv faoliyatning modelini tuzish;
- faoliyatni bajarish namunasini ko'rsatish;
- o'quvchilar tomonidan ishni bajarish;
- Faoliyatni takrorlash va xatosiz bajarishni o'rganish.

4. O'quvchilarning bilish faoliyatini axloqiy sifatlarini shakllantirish maqsadida tashkil etish:

- o'qituvchining ko'rsatmasi yoki tavsiyasiga binoan, tavsiya etilgan adabiyotlarni topish;
- qo'shimcha o'quv adabiyotlar bilan tanishish;
- o'rganilgan axborotlarni tahlil qilish va baholash;
- adabiyot muallifining jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy sohasida yoki fan rivojiga qo'shgan hissasini aniqlash va baho berish;

• o'quvchilarning o'z xulqi va axloqiy sifatlarini rivojlantirish yuzasidan umumiy xulosasi.

Ta'lim jarayonini tarbiya bilan, bilim, ko'nikma va malakalarni bir-biri bilan ajratilgan holda shakllantirishga mo'ljallangan o'quv faoliyatini tashkil etish mumkin emas. Sinergetik yondashuv asosida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etganda, ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit, bir tizim holatida, bilim, ko'nikma va malakalarni bir-biri bilan uzviy ravishda shakllantirish lozimligini qayd etish zarur. Yuqorida qayd etilgan vazifalarni hal etish va an'anaviy ta'lim tizimidagi kamchiliklarga barham berish, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish uchun o'quvchilarning bilish faoliyatini yalpi o'qitish bilan bir qatorda, individual va kichik guruhlarda o'qitishni tashkil etish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etilganda o'quvchilar o'quv materialini mustaqil o'zlashtiradilar, ularning aqliy rivojlanishi, qiziqishi, ehtiyoji, iqtidori, bilimlarni o'zlashtirish darajasi hisobga olingan holda tuzilgan o'quv topshiriqlarini mustaqil bajaradi va o'z bilish faoliyatining subyektiga aylanadi.

O'quvchilarning bilish faoliyatini individual tashkil etish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

- o'quv topshirig'ining didaktik maqsadini aniqlash;
- mustaqil izlanish maqsadini va maqsadni amalga oshirish yo'llarini aniqlash;
- o'z mustaqil ishini tashkil etish;
- o'quv materialini mustaqil o'rganish;
- o'rganilayotgan obyektlarni taqqoslash, o'xshashlik va farqlarni, o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash;
- olingan natijani loyihalash, uning maqsadga muvofiqligini tekshirish;
- natijani tahlil qilish, tegishli hollarda unga o'zgartirishlar kiritish. O'quv topshiriqlarini

individual bajarish jarayonida o'quvchilarning aqliy faoliyati jalb etiladi, o'z bilimi, kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonch ortadi va har bir shaxs o'z imkoniyati darajasida rivojlanadi. Shu tarzda tashkil etilgan bilish faoliyatida vaqtdan unumli foydalaniladi, samaradorlik ortadi.

Sinergetik yondashuv asosida modulli ta'lim texnologiyasi, hamkorlikda o'qitish texnologiyasining metodlaridan foydalanib tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning bilish faoliyatini individual tarzda tashkil etish asosan darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ham foydalaniladi. Masalan, o'quvchilarning uy vazifasini bajarishida ularga tafovutlab yondashish imkoniyatlari mavjud. O'quvchilarga muayyan mavzular bo'yicha kuzatish va tajribalar o'tkazish, ma'ruza va referatlar va turli mavzularda o'tkaziladigan tanlovlar uchun materiallar tayyorlash shular jumlasidandir. Ta'lim-tarbiyajarayonida darsda o'rganiladigan mavzuning mazmuni e'tiborga olingan holda darsda o'quvchilarning kichik guruhlarda mustaqil ishlashi, o'quv bahslar tashkil etish, aqliy hujum, didaktik o'yinlar, taqdimot, o'z-o'zini baholash, tashrif kabilardan foydalanish, masala va mashqlar yechishni yo'lga qo'yish o'qituvchining diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

O'quvchilarning bilish faoliyati kichik guruhlarda tashkil etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- darsda vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarni hal etish yo'llarini belgilash;
- o'quv topshiriqlarining didaktik maqsadi, bajariladigan topshiriqlar bilan tanishish;
- kichik guruh a'zolari bilan hamkorlikda maqsadni amalga oshirish yo'lini loyihalash, mustaqil ishlarni tashkil etish;
- o'rganilayotgan obyektning avval o'rganilgan obyektlar bilan taqqoslash;
- natijalarni loyihalash va uning maqsadga

muvotirligini tekshirish; • natijani tahlil qilish, tegishli hollarda unga o'zgartirishlar kiritish.

• o'quvchilarning bilish faoliyati kichik guruhlarda tashkil etilganda guruhdagi har bir o'quvchi iqtidori, qiziqishi, bilim saviyasi, bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'quvchilar o'rtasida hamkorlik, o'quv mulqoti, bahsi, munozara, o'zaro yordamni amalga oshirish ko'zda tutiladi.

Biologiyani o'qitishda hamkorlikda o'qitish texnologiyasining barcha metodlaridan, modulli ta'lim texnologiyasining o'quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo'ljallangan modul dasturlaridan foydalanish shular jumlasiga kiradi. Biologiya darslarida o'quvchilarning bilish faoliyati yalpi o'qitishni individual va kichik guruhlarda ishlash shakllari bilan uyg'unlashtirilganda juda yuqori samara beradi. Hamkorlikda o'qitishning kichik guruhlarda o'qitish metodida yalpi o'qitish kichik guruhlar bilan, «arra» metodida esa, o'quvchilarni avval individual tarzda, so'ngra kichik guruhlarda o'qitish uyg'unlashtiriladi. Biologiya darslarida o'rganilayotgan mavzuning didaktik maqsadi, vazifalari, mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarning bilish faoliyati individual, kichik guruhlarda va yalpi holda tashkil etish shakllaridan o'z o'rnida va samarali foydalanish tavsiya etiladi.

O'quvchilarning bilish faoliyatini samarali tashkil etish va oqilona boshqarish uchun biologiya o'qituvchisi quyidagi amallarni bajarishi lozim:

- I. O'rganilayotgan mavzuning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlaridan kelib chiqqan holda, o'quvchilarning bilish faoliyatini qaysi shaklda tashkil etish;
2. O'quvchilarning bilish faoliyatini loyihalash;
3. O'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadni amalga oshirish yo'llarini belgilash;
4. Dars davomida o'quvchilarning bilish faoliyatidan olingan natijani tahlil qilish

va uning maqsadga muvofiqligini tekshirib ko'rish;

5. Zarur hollarda o'quvchilarning bilish faoliyati loyihasiga tegishli o'zgartirishlar kiritish.

XULOSA

Shunday qilib, sinergetik yondashuvda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish, loyihalash, maqsadni amalga oshirish yo'llarini belgilash, olingan natijani tahlil qilish va baholash bosqichlaridan iborat bo'ladi. Biologiya fanini o'qitishda sinergetik yondashuv asosidagi innovatsiyalardan amalda foydalanish o'quvchilarning mustaqil

ishlashiga, ijodiy fikrlashiga va ta'lim samaradorligini o'ttirishga xizmat qiladi.

O'qitish ishlarini tashkil etishda o'rta saviyali o'quvchi nazarda tutiladi, o'quvchilarning mustaqilligi e'tibordan chetda qoladi, o'quv faoliyati o'qituvchi tomonidan boshqariladi. Shu sababli o'quvchilarni o'z o'quv faoliyatining to'laqonli subyektiga aylantirish, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, o'qitish samaradorligini o'ttirish maqsadida biologiyani o'qitish jaraxoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurati tug'ildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.O.Tolipova "Biologiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalar" Pedagogika oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. Toshkent - "Cho'lpon" - 2011 y.
2. M.N.Ibodova "Biologiya o'qitish metodikasi" Pedagogika oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik 2024 y Toshkent "Bookmany print" - 2024 y
3. M.N.Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning integrativ texnologiyalari va metodik ta'minoti K A S B - HUNAR TA'LIMI Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2024-yil, 7-son
4. M.N.Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini integrativ yondashuv asosida o'qitishning didaktik modeli O'ZMU XABARLARI БЕСТНИК НУУЗ АСТА НУУЗ МИРЗО УЛУГ'БЕК НОМИДАГИ О'ЗБЕКISTON МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ 2024 y 1/8/1 B 104-105
5. M.N.Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta'lim Toshkent . 2023 y. № 6 B- 126-129 bet
6. M. N. Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning interfaol va muammoli izlanish metodlaridan foydalanish texnologiyasi Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(4/2), April, 2023
7. M. N. Ibodova Conceptual framework for the use of integrative technologies for teaching biological sciences in academic lyceums. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 11 No. 4, 2023 ISSN 2056-5852
8. M. N. Ibodova . Effectiveness of independent work in the educational process. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. 10.10.2021r.
9. M. N. Ibodova . Effectiveness of independent work in the educational process. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. 10.10.2021r.
10. M. N. Ibodova Conceptual framework for the use of integrative technologies for teaching biological sciences in academic lyceums. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 11 No. 4, 2023 ISSN 2056-5852
11. M. N. Ibodova . Effectiveness of independent work in the educational process. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. 10.10.2021r.
12. M. N. Ibodova . Conceptual framework for the use of integrative technologies for teaching biological sciences in academic lyceum . European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 11 (4), (2023). <https://www.idpublications.org/ejrrs-vol-11-no-4-2023/>

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA BOSHQARUVGA OID KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

ARIPOVA SHAXLO ABROROVNA
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada individual yondashuvning talabalarda boshqaruvga oid kompetensiyalarni rivojlantirishdagi roli tahlil etiladi. Muallif boshqaruv kompetensiyalari tarkibiga qaror qabul qilish, muammoni aniqlash va tahlil etish, jamoaviy ishlash, kommunikatsiya, stressni boshqarish va vaqtni to'g'ri taqsimlash kabi ko'nikmalar kirishini ta'kidlaydi. Maqolada talabalarining shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari hamda ehtiyojlaridan kelib chiqib mos strategiya tanlash, treninglar, amaliy mashg'ulotlar va motivatsiya berish usullari orqali boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: individual yondashuv, boshqaruv kompetensiyalari, qaror qabul qilish, jamoaviy ish, kommunikatsiya, stressni boshqarish, motivatsiya, pedagogik strategiya

Аннотация: В статье анализируется роль индивидуального подхода в развитии управленческих компетенций у студентов. Автор указывает, что в структуру управленческих компетенций входят навыки принятия решений, выявления и анализа проблем, работы в команде, коммуникации, управления стрессом и эффективного распределения времени. В тексте подчёркивается важность учёта личных особенностей, интересов и потребностей каждого студента, а также применение тренингов, практических занятий и методов мотивации для формирования управленческих компетенций.

Ключевые слова: индивидуальный подход, управленческие компетенции, принятие решений, командная работа, коммуникация, управление стрессом, мотивация, педагогическая стратегия

Annotation: This article examines the role of an individual approach in developing management competencies among students. The author notes that management competencies involve skills such as decision-making, problem identification and analysis, teamwork, communication, stress management, and effective time allocation. The text emphasizes the importance of considering each student's personal attributes, interests, and needs, as well as implementing training sessions, practical activities, and motivational techniques to foster these competencies.

Keywords: individual approach, management competencies, decision-making, teamwork, communication, stress management, motivation, pedagogical strategy

Individual yondashuv asosida talabalarda boshqaruvga oid kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimida eng dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu, avvalo, har bir talaba shaxsiy imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib, ularda amaliy boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirish zarurligi bilan bog'liq. Zero, talabalar kelgusida turli tashkilot va muassasalarda rahbarlik, yetakchilik yoki jamoa bilan ishlash jarayonlariga jalb bo'lishlari mumkin. Shunday

ekan, ularda boshqaruv choralarini qabul qilish, ahamiyatli qarorlar qabul qilish, jamoaga ilhom bag'ishlash hamda samarali kommunikatsiya yo'lga qo'yish borasida aniq ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Individual yondashuv bunda talaba shaxsiyatini o'z markaziga qo'yadi, u yoki bu vosita yordamida talabaning shaxsiy salohiyatini aniqlash, motivatsiyasini rag'batlantirish va imkoniyatlaridan unumli foydalanishni maqsad qilib oladi. Natijada talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki zamonaviy iqtisodiy, ijtimoiy

va psixologik sharoitlardan kelib chiqib, boshqaruv shakllarini real sharoitda anglab yetishlari mumkin.

Individual yondashuv metodi har bir talabaga alohida e'tibor berish, ularni nafaqat umumiy bilimlar bilan ta'minlash, balki shaxsiy qobiliyatlari, qiziqishlari va salohiyatini e'tiborga olgan holda maxsus strategiyalar ishlab chiqishni nazarda tutadi. Jumladan, bir talabada tashkilotchilik ko'nikmasi kuchli bo'lishi mumkin, boshqasida esa tahlil etish va qaror qabul qilishda aniq algoritmlar bilan ishlash salohiyati ustuvordir. Shu ma'noda, individual yondashuv har bir talaba uchun qulay muhit yaratishni talab qiladi: bu muhitda u o'zining eng kuchli jihatlarini namoyon etadi, shu bilan birga, kamchiliklarini bosa-qochka usulda to'ldirishi uchun imkoniyat oladi. Oliy ta'limda bu masala bir necha bosqichlarda ro'yobga chiqishi mumkin: ilk bosqichda talabalar diagnostikadan o'tadi, ya'ni ularning shaxsiy temperamenti, kasbiy qiziqishlari, qobiliyatlari hamda motivatsiya manbalari o'rganiladi. Bu jarayonda psixologik testlar, suhbatlar, kuzatuvlar va "keysovye" metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu yo'l bilan har bir talaba xususan qaysi boshqaruv kompetensiyalarini kuchaytirish yoki bugungi kunda qaysi sifatlarga tayanish kerakligini aniqlari mumkin.

Boshqaruv kompetensiyalari deganda ko'p hollarda talabada shakllanishi lozim bo'lgan bir nechta muhim ko'nikma nazarda tutiladi. Birinchisi – qaror qabul qilish qobiliyati. Har qanday rahbar yoki boshqaruvchi uchraydigan birinchi vazifa – muammoni tushunish, uning mohiyatini aniqlash va yechim yo'lini belgilash. Individual yondashuv orqali talabalarda bu qobiliyatni shakllantirishda nazariy ko'rsatma hamda amaliy misollar biriktirilishi lozim. Ya'ni, o'quvchi o'zi yaxshi biladigan yoki ko'proq qiziqadigan sohalaridan ko'nikma olishi maqsadga muvofiq. Masalan,

ayrim talabalar iqtisodiyot yoki moliya sohasi bilan qiziqadi, boshqalari esa jamoatchilik bilan aloqalar, bozor marketingi yoki hatto ta'lim boshqaruviga moyil bo'ladi. Shu bois individual yondashuvda mavzuni arboblar, keyslar va hayotiy holatlar bilan boyitib, har bir talabada qaror qabul qilish qobiliyatini kengaytirish mumkin.

Ikkinchi muhim kompetensiya – muammoni tashxislash va tahlil etish mahoratidir. Zamonaviy boshqaruvda muammoni o'z vaqtida aniqlash, situatsiyani yaxlit idrok etish, turli omillarni hisobga olish va barqaror yechimlar ishlab chiqish juda muhim. Shaxsan talabaning intellektual salohiyati, ayniqsa uning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyati, bu jarayonda asosiy o'rin tutadi. Individual yondashuv orqali dastlab donishmand talabalarda mana shu tahlil qilish malakalari rivojlantiriladi: ularga aniq g'oyalar va keyslar orqali qanday kutilmagan vaziyatlar yuzaga chiqishi, qanday alternativ yechimlar mavjudligi tushuntirib beriladi. Natijada talaba voqealarni bir tomonlama emas, bir necha nyuans bilan ko'rish, jamoaviy ishlash jarayonida o'z nuqtai nazarini asoslash, balki kerak bo'lsa pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishga ham tayyor bo'ladi. Bu ularda muosir rahbar uchun kerak bo'ladigan eng asosiy sifat – o'zgarayotgan muhitda tezkor moslashuv qobiliyatini tarbiyalaydi.

Uchinchi kompetensiya – jamoaviy ishlash va yetakchilik ko'nikmasi. Har qanday boshqaruvda inson omili asosiy sanaladi: jamoa a'zolarining salohiyati qanchalik to'g'ri yo'naltirilsa, tashkilot shunchalik samarali ishlaydi. Shu bois talabalarda ko'nikmalar shakllantirish uchun amaliy mashg'ulotlar, treninglar, simulyatsiya o'yinlari, dolboraviy ishlanmalar (proektnaya deyatelnost) kabilardan keng foydalanilsa maqsadga muvofiqdir. Biroq individual yondashuv bu yerda ham muhimdir: talabalarni bir jamoaga

bo'lib, bir nafar talaba rahbar etib tayinlansa, boshqasi uning o'rinbosari yoki a'zosi sifatida ish ko'radi. Yoki ratatsiya yo'li bilan barcha talaba turli vazifalarda bo'lishni sinab ko'rishi mumkin. Shu yo'l bilan har biri o'zining yetakchilik mahoratini, kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirib borishi mumkin. Bu jarayonda o'qituvchining nazorati, yo'l-yo'riq ko'rsatishi va suhbatlar o'tkazishi ularda amaliy boshqaruv malakalarining yuzaga chiqishiga yordam beradi.

Individual yondashuvni amalga oshirishda har bir talaba bilan alohida ishlash uchun turli texnologik imkoniyatlar ham mavjud. Masalan, ta'lim jarayonida elektron platformalar yoki elektron kundaliklar orqali ta'lim beruvchi monitoring olib borishi, talabalarga individual rejayuzibberishim mumkin. Shubilanbirga, yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni aniqlash va ularni hal etish bo'yicha shaxsiy maslahatlashuvlar, individual suhbatlar, elektron pochta yoki maxsus messenjerlar orqali tezkor axborot almashinuvi tashkil etilishi mumkin. Natijada talabalarda o'qishga bo'lgan qiziqish oshadi, chunki ular o'zlarining muammolarini zudlik bilan yechish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ammo bu ishni sifatli yo'lga qo'yish uchun o'qituvchining o'zi ham individual yondashuv metodlarini yoqtirishi, talabalar bilan samarali aloqalar o'rnatishi, pedagogik psixologiya asoslarini chuqur bilishi kerak bo'ladi.

Boshqaruv kompetensiyalari ko'p qatlamli bo'lgani bois, ularni rivojlantirishda ayrim maxsus ko'nikmalarga e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Masalan, kommunikatsiya qobiliyati – samarali boshqaruvda juda ahamiyatli. Kommunikatsiya qobiliyati ham gapirish, tushuntirish, debatlar olib borish bilan cheklanib qolmaydi, balki yaxshi tinglash san'ati, holatni tushunish, odamlar ruhiyatini his etish kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Individual yondashuv orqali talabaga nima uchun kommunikatsiya muhimligi, u

qanday jarayonlar bilan chambarchas bog'liq ekanini tushuntirish mumkin. Bir talaba, deylik, introvert, suratlarda ko'proq o'zi mustaqil ishlashni yoqtiradi – unda bularni inobatga olib, shu talabani tarbiyalash uchun shaxsiy muammolari bilan ishlaydigan kouching yoki kichik davra suhbatlari orqali ishlash mumkin. Boshqasi esa ekstravert bo'lib, ko'proq jamoa orasida ishlashga moyil – demak, unga jamoaviy loyihalar, debatlar, simulyatsion o'yinlar ko'proq talab etiladi. Shu yo'l bilan ikki talaba ham bir xil mahorat – kommunikatsiya ko'nikmasi – ga erishishi mumkin, biroq ular bunga turli uslubda, o'zlari uchun qulay yo'l bilan yo'naltiriladi.

Qaror qabul qilish, tahlilchi fikrlash, jamoaviy ishlash va kommunikatsiya ko'nikmalari bilan bir qatorda, talabalarda stress-menedjment va shaxsiy vaqtni boshqarish kompetensiyalari ham shakllanishi muximdir. Chunki boshqaruvchi har doim kutilmagan masalalar, ziddiyatli vaziyatlar, keskin raqobat sharoiti yoki mahdud resurslar bilan ishlashga majbur bo'ladi. Bunday vaziyatda sabr-toqatlilik, ruhiy barqarorlik va maqsadga yo'nalganlik kabi fazilatlar kerak bo'ladi. Individual yondashuvda talabaning shaxsiy stressga nisbatan sezuvchanligi, ruhiy holati, muammolarni qabul qilish darajasi e'tiborga olinadi. Ba'zilar kuzatuvchi sifatida muammoni yechishi mumkin, boshqalar esa zudlik bilan harakat qilishni afzal ko'radi. Bu hollar o'qituvchi tomonidan inobatga olinishi va barcha talaba uchun har tomonlama holatlari (simulyatsiya), ko'nikma mashqlari, jamoaviy musobaqalar yoki taqdimotlar yo'li bilan doimiy ravishda mashqlar ta'min etilishi lozim. Shu tariqa stressni boshqarish, shaxsiy vaqt va resurslarni yo'naltirish borasida ham talaba malakasini rivojlantirib oladi.

Shuningdek, individual yondashuvda motivatsiyani rag'batlantirish o'ziga xos muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba o'z qarashlari,

maqsadlari va orzularini rejalashtira olsa, o'zining kelajakdagi o'rnini tasavvur etib, shunga erishish uchun aniq strategiya ishlab chiqishi mumkin. Yuqori motivatsiyadagi talabaga har qanday topshiriq yoki muammo bir sinov sifatida emas, balki mavjud qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini sifatida ko'rinadi. Motivatsiyani rag'batlantirish uchun joriy baholash, jamoa oldida chiqishlar, muvaffaqiyatlar taqdimoti, eng yaxshi keyslar misolida taqdirlash, ilmiy-amaliy anjumanlarda qatnashish imkoniyatlari kabi turli vositalar qo'llanilishi mumkin. Biroq bu jarayonda ham individual yondashuv hisobga olinishi lozim: ba'zi talabalar ochiq maqtov va mukofotlanganini yoqtirib, bundan yanada ko'proq shijoat olishi mumkin. Boshqasida esa ortiqcha e'tibor stress yoki noqulaylik tug'dirishi mumkin. To'g'ri choralar bilan har bir talaba uchun maqsadli motivatsiyani to'g'ri shakllantirish oqibatida jamoada ijobiy muhit va o'qish jarayonida samarali yutuqlar yuzaga keladi.

Ta'lim jarayonida individual yondashuvni muvaffaqiyatli qo'llash uchun infratuzilma va resurslar ham yetarli darajada bo'lishi kerak. Jumladan, talabalar bilan ayrim hollarda yakka tartibda mashg'ulotlar o'tkazish, muntazam ravishda malaka oshirish mashqlari va mutaxassislar bilan maslahatlar, elektron platformalardan foydalanib individual topshiriqlar berish imkoniyati amalga oshirilishi lozim. Boshqa tomondan, guruhlik mashg'ulotlar ham tog'day muhim, chunki talabalar jamoada o'zini ko'rsatishi, o'z qobiliyatlarini boshqalar bilan taqqoslashi, boshqalar dasturidan ilhom olishi mumkin. Individual yondashuv bu yerda talabalarni yakka yoki ularni bir-biridan aniq ajratish emas, aksincha har bir kishining shaxsiy kuchli jihatlarini jamoada zoxir qilish uchun sharoit yaratishdir.

Qayd etish joizki, individual yondashuv

asosida boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish, avvalo, pedagog kadrlardan katta mahorat va doimiy izlanishni talab qiladi. Chunki talabalar bilan individual ishlash – vaqt, bilim, pedagogik zakovat va sabrni talab etadigan mashaqqatli jarayon. Pedagoglar shunga yarasha ilmiy-pedagogik adabiyotlar bilan tanishib borishi, zamonaviy tajribani umumlashtirishi, talabalar bilan ishlash metodikasini bilishi, hamkorlikda ishlash jarayonida muvofiqlashgan jamoani shakllantirishi lozim. Shu bilan birga, axborot texnologiyalari asrida elektron ta'lim platformalari, masofaviy kurslar, onlayn trekerlar kabi vositalardan samarali foydalanish ma'lum bir qulaylik yaratadi: talabalar ahvolini muntazam monitoring qilish, ularni o'z vaqtlarida qo'llab-quvvatlash yoki kamchiliklarini bartaraf qilish osonlashadi.

Xulosa qilib aytganda, individual yondashuv asosida talabalarda boshqaruvga oid kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy oliy ta'lim tizimida ustuvor maqsadlardan biridir. Talaba shaxsiy qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojlariga mos tarzda o'quv materiallarini o'zlashtirishi, amaliy mashg'ulotlar orqali real hayotiy vaziyatlarni yechishga o'rganishi ularning kelajakda raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishiga imkon yaratadi. Boshqaruv sohasi juda keng qamrovli bo'lgani uchun har bir talaba, o'zining ichki istaklaridan kelib chiqib, muayyan kompetensiyalarni mukammal egallay olishi lozim. Masalan, qaysidir talaba yetakchilikda kuchli bo'lsa, boshqa talaba qaror qabul qilishni zudlik bilan bajaradi, uchinchi esa muammoni aniqlash va tahlil etishda mahoratini ko'rsatadi. Har biriga individual yondashuv bilan yondoshilar ekan, qolgan kamchiliklarini to'ldirish va kuchli jihatlarini yanada rivojlantirish mumkin. Bu esa ta'lim jarayonida yaxshi natija, talabalarda ishonch hissi, amaliyotda qo'llash uchun tayyor ko'nikmalar vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

Shu tariqa, diplom olish bilan birga boshqaruv malakalari ham shakllanadi, bu esa jamiyatda samarali rahbarlar, yetakchi kadrlar va jamoaga ilhom bag‘ishlaydigan mutaxassislar safini kengaytirishga xizmat qiladi. Individual yondashuvni puxta amalga oshirish orqali biz

tasavvur qilinadigan eng maqsadli mantiqiy samara – boshqaruv kompetensiyalari yuksak, eng muhimi, shaxsiy rivojlanish taraqqiyoti yoʻnalishida jiddiy qadam tashlagan avlodni tarbiyalay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri). – Qonun 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan, 2020-yil 24-sentabrdan kuchga kirgan. – T.: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 2020.
2. Johnson D. W., Johnson R. T. Cooperation and Competition: Theory and Research. – Edina, MN: Interaction Book Company, 2003. – 304 p.
3. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – 5th ed. – New York: Routledge, 2014. – 576 p.
4. Rogers C. R. Freedom to Learn. – 3rd ed. – New York: Macmillan Publishing, 1994. – 284 p.
5. Mullins L. J. Management and Organisational Behaviour. – 11th ed. – Harlow: Pearson Education, 2016. – 852 p.
6. Robbins S. P., Judge T. A. Organizational Behavior. – 17th ed. – Harlow: Pearson Education, 2017. – 744 p.

O'QUVCHILARNING TA'LIMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

XOLDAROVA IRODA VALIJONOVNA

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning ta'limiy tafakkur salohiyatini shakllantirish, ularning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, kreativ fikrlash orqali bir xillikdan voz kechib, yangicha yondashuvni amalga oshirish usullari haqida fikr yuritiladi.

Аннотация. В статье рассматриваются способы формирования потенциала образовательного мышления учащихся в процессе начального образования, повышения их интереса к науке, развития навыков творческого мышления, способы реализации нового подхода, отказавшись от однообразия через креативное мышление.

Annotation. The article reflects on the methods of forming the educational thinking potential of students in the process of primary education, increasing their interest in science, developing creative thinking skills, giving up the monotony through creative thinking and implementing a new approach.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, o'qituvchi, o'quvchi, kreativ, tafakkur, ijodiy, usul, fikr, tasavvur, erkin, ko'nikma

Ключевые слова: образование, воспитание, учитель, ученик, творческий, созидательный, творческий, метод, мысль, воображение, свобода, навыки

Keywords: education, upbringing, teacher, student, creative, thinking, creative, method, thought, imagination, free, skills

Jadallik bilan odimlab borayotgan davlat va jamiyatning ilm-fan, texnika va texnologiyalar sohasida erishilgan yutuqlar, ta'lim tizimi sohasida faoliyat yuritayotgan kadrlar salohiyati, ularning kelajak istiqbollari, ijodkorligi va tashabbuskorligi bilan bog'liqligini ijtimoiy hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Muhataram Prezidentimizning "Yangi O'zbekistonning asosiy ustuni bilim, ta'lim va tarbiya bo'ladi" degan jumalari bejiz emas. Yoshlarimizning bilimli, aqli teran, yuksak salohiyatli qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Shuningdek, Prezidentimizning turli nutq va ma'ruzalarida ta'kidlanganidek, ma'naviyat va madaniyat sohasida jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yoshlarimizni estetik olamini sog'lom asosda shakllantirish bo'yicha muhim vazifalar belgilanishi diqqatga sazovor. O'quvchilar barcha ta'lim tizimida fanlarni uzviylik asosida teran

o'rganmas ekan, kelgusi yosh avlodlarning qalbini bolaligidanoq insoniy fazilatlar bilan kamol toptirish dushvor. Qolaversa, inson tafakkuri bir joyda to'xtab qolmaganidek, ta'limdagi evrilishlar ham hamisha yangi talqinlarni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan ta'lim sohasida yoshlarimizning zamonaviy ta'lim olishi, milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni chuqur o'rganishi, turli sohalarida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishi, jahon tajribalarini amaliyotga tatbiq etishi, zamonaviy ilm va texnikaning cho'qqilarga erishishi uchun to'liq sharoitlar yaratildi. Xususan, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning ta'limiy tafakkur salohiyatini shakllantirish, ularning fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirish juda muhim. Bu maqsadga erishishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli juda katta. Murakkab va ko'p qirrali mavzularni o'rgatishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda,

innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning mavzuni to'liq anglashlari hamda o'zlashtirishini ancha osonlashtiradi.

Ta'lim jarayoniga interfaol usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, proyekmetodlari va o'yintexnologiyalarining kiritilishi o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda faol ishtirok etishini ta'minlaydi va ularni fikrlashga, mustaqil bilim olishga undaydi. Bilamizki, o'quvchilar sodda so'zlardan foydalangan holda nutq yaratadilar. Ularning har qanday vaziyatda nutq so'zlay olishi uning fikrlash doirasi bilan bog'liq jarayondir. Shuning uchun boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ijodiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini oshirish, yangi g'oyalar yaratish va ilg'or fikrlarni ishlab chiqishda bir qancha usullar mavjud. Kreativ fikrlash – bu yangi g'oyalar yaratish yoki mavjud narsalarga yangi nuqtayi nazar bilan qarashdir. Bu turdagi fikrlash odamning odatiy, to'g'ri yoki oddiy fikrlashdan chiqib, yangi yondashuvlar, g'oyalar va yechimlar topishga olib keladi. Kreativ fikrlash orqali barcha sohalarni rivojlantirish mumkin. Chunki kreativ fikrlash orqali yangi g'oyalar, yangi innovatsiyalar, yangi konseptlar yaratiladi. Kreativ fikrlashni rivojlantirishning bir qancha usullari mavjud. Ular:

Boshqacha yondashuv usuli – o'quvchilarga biror savolni yoki vazifani bajarishda an'anaviy usuldan tashqari boshqacha bir noan'anaviy usulda, turli xil yondashuvlar asosida muammoni hal qilishga imkon berishdir. Ya'ni, o'qituvchi o'quvchilarga bir xillikdan voz kechib, yangicha yondashuvni amalga oshirish kerakligini uqtiradi. Bir xillik har qanday insonni zeriktiradi. Ayniqsa, kichik yoshdagi

o'quvchilar doimiy oson yo'lni tanlaydi va muammoni ham shunday hal qiladi. O'qituvchi o'quvchilarga muammoni hal qilishda boshqa tomondan yondashishni o'rgatishi zarur. Bunday usul o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Erkin fikrlash usuli – o'quvchilarning mavzu yuzasidan fikrlarini chegaralamagan holda ularning erkin fikrlash imkoniyatlarini yaratishdir. Kichik maktab yoshidagi bolalarning ichki olami nihoyatda boy. Ular hali ko'p narsani bilmasa-da, lekin bilishdan iborat ma'naviy ehtiyoj jarayonini boshdan kechiradi. Bolalarga o'zlari sezgan va o'ylaganlarini gapirib berish g'oyat qiyin, chunki ularni so'zda ifodalashga to'g'ri keladi, – deb yozgan edi Yanush Korchak taxallusi bilan butun dunyoga tanilgan polyak adibi Genrika Goldshmit. – Bundan ham og'irrog'i esa yozish. Bundan ko'rinadiki, o'quvchilarda fikrlash imkoniyati cheksiz, lekin o'qituvchi ularning fikrlashlari uchun erkin sharoit yaratib berishi kerak. Eng asosiysi, o'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini tinglab, ichidan eng yaxshi g'oya va qiziqarli faktlarni tanlashi zarur. Mana shunday usul bilan o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi hamda kreativ fikrlash doirasi yanada kengayadi.

Tasavvurlarni erkin ifodalash – o'quvchilarni hikoya yaratish, rasm chizish, rasmlar orqali matnlar yaratish, she'r yozish yoki musiqiy kompozitsiya yaratish kabi ijodiy mashqlarga jalb etishdir. To'g'ri, o'quvchi uchun hikoya yaratish oson ish emas, lekin yordam ko'rsatish bilan amalga oshiriladi. Bunday usul orqali ularning tasavvurlari kengayadi hamda o'z fikrlarini erkin ifodalashga yordam beradi.

Rol o'ynash – o'quvchilarni biror hikoya yoki voqeada rol o'ynashga jalb qilish. Rol ijro qilish orqali o'quvchilar o'sha hikoyaning mazmunini to'liq o'zlashtiradi, qahramonning his-tuyg'ularini tushunadi, ijobiy va salbiy

fikrlarni farqalay oladi hamda bu usul orqali kreativ fikrlashi ham shakllanadi.

Fikrni davom ettirish – o'quvchilarga mavzuni boshlab berish bilan ularni shu mavzuga yo'naltirishdir. O'qituvchi tomonidan berilgan mavzuga o'quvchi ijodiy yondashadi. O'quvchi qanchalik mavzuga tez kirishsa, shunchalik tez fikrlaydi. Shuning uchun o'quvchilarni mavzuning mohiyatidan kelib chiqib atrof-muhit, texnologiya va tabiat hodisalari bilan bog'lab tushuntirilsa, o'quvchi kengroq fikr-mulohaza bilan fikrni yoritadi. Bu ularga o'z fikrlarini va his-tuyg'ularini erkin ifodalashga yordam beradi. O'quvchilar o'zlarining ijodiy fikrlarini yozish orqali o'zlarini tushunishadi va yangi g'oyalar yaratadilar. Bu usul orqali ularning tasavvuri hamda ijodiy qobiliyati shakllanib, kreativ fikrlashi rivojlanadi.

Xato qilishdan qo'rqqanlik – o'quvchilarga xatolardan o'rganish, to'g'ri xulosa chiqarish, yangi g'oyalar yaratish jarayonida qilinadigan xatolar esa tabiiy ekanligini tushuntirish lozim. O'quvchilarning aksariyati xato qilishdan qo'rqib, fikr bildirmaydi. O'qituvchi mana shunday holatning oldini olish maqsadida ham o'quvchilar bilan ko'proq suhbat olib borishi lozim. Ayniqsa, individual ishlangan o'quvchida natija yaxshi bo'ladi. Bu usul orqali o'quvchida o'ziga ishonch hissi oshadi, qo'rquvi kamayadi, yanada erkin fikrlashga intiladi.

Rasmlar orqali yondashuv – bu usul boshqa usullarga qarganda samaraliroq hisoblanadi. Chunki har qanday inson rasmni ko'rib darrov fikrlaydi. O'qituvchi o'quvchilarga rangli rasmlardan hikoya yoki matn tuzishni talab qilishi kerak.

O'quvchi rasmni ko'rishi bilan unga atroflicha yondashishi zarur. O'qituvchi tomonidan rasmga mos kalit so'zlar aytilsa, o'quvchilar ishga tez kirishadilar. O'quvchilar ichidan hikoya yozishda har bir elementga

alohida e'tibor beradiganlari ham uchraydi. Bunday o'quvchilarning hikoyalari o'qituvchi tomonidan tahlil qilinib, o'quvchilarga eshittirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, hikoya uchun sarlavha qo'yadigan o'quvchi bor, qo'ymaydigan o'quvchi bor. Sarlavha qo'ygan o'quvchining matni tartibli, ketma-ket, izchil yaratiladi. Chunki sarlavha matn yoritilishida muhim unsur hisoblanadi. Sarlavha – bu maqola ustidagi boshlanma bo'lib, uning umumiy mazmunini umumlashtiradi. Sarlavhalar nutqdan oldin kelganligi bois, jozibali va ishonarli bo'ladi va o'quvchining diqqat, e'tiborini tezda jalb qila oladi.

Sarlavha har qanday nutq ko'rinishining muhim qismi bo'lib, tadqiqotchilar fikricha, har qanday faoliyatning boshlanishi va natijasini belgilaydi. Lingvistik adabiyotlarda sarlavhaning eng to'liq ta'rifi haqida V.S.Mujev shunday deydi: "Sarlavha – nutqning nomi bo'lgan, nutq oldida turgan, ushbu nutqning mazmunini ko'rsatadigan va nutqning ushbu jihatini boshqalardan ajratib turadigan ajralmas birligidir".

Shunday ekan, tilshunoslik nuqtayi nazaridan sarlavha nutq nomi bo'lib, uni tegishli nomga aylantirish mumkin. Sarlavha nutqni individuallashtiradi, uni boshqa barcha nutqlardan ajratib turadi. Har qanday nutqdagi sarlavhalar ichki g'oyadan kelib chiqib tanlanadi.

Sarlavhaning asosiy xususiyati nutqni cheklash, chegaralash, uni to'liqlik bilan ta'minlash hamda axborot berishdan iborat. U nafaqat asar mazmuni bilan bog'liqlikni bildiradi, balki uning o'ziga xos xususiyati bo'lib, bu holda sarlavhaning o'zi ham mazmun bilan to'yingan bo'ladi. O'qituvchi mana shunday jihatlarga e'tibor qaratishi zarur. Bu nafaqat kreativ fikrlashni rivojlantiradi, balki o'quvchilarni diqqat-e'tiborini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, bu usullar

o'quvchilarga o'z fikrlarini yangi va qiziqarli tarzda ifodalash, ijodiy va mustaqil ravishda qarorlarqabul qilish, yangi fikrlar ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Asosiysi, o'quvchilarni bilimlarini mustahkamlash, ularda erkin fikrlash madaniyatini shakllantirish va xatolardan o'rganish imkoniyatini yaratadi. Bundan tashqari, o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish orqali ma'lum bir sohadagi bilimlari kengayib, umumiy tafakkuri rivojlanadi.

Bugungi kunda o'quvchilarning, eng avvalo, savodxonligini oshirishda to'g'ri o'qish va yozish, so'z boyligini oshirish, keng fikrlashga o'rgatish, nutqini, ongini oshirish kabi bir qator xususiyatlarini shakllantirish lozim. Demak, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilarga qiziqarli va samarali ta'lim berish o'qituvchining vazifasidir. Shuning uchun bugungi kun o'qituvchisi ham o'quvchisi ham talab darajasida bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishdagi nutqidan. – T., 2020.
2. Qosimova D. "Boshlang'ich sinfda til o'qitishda o'yin texnologiyalari". Ta'lim va taraqqiyot jurnali, – T., 2018.12(4), 22-28.
3. Shamsiyev R. "O'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari". Pedagogik tadqiqotlar jurnali. – T., 2022. 9(7), 115-119.
4. Jalilov M. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi roli". Pedagogik texnologiyalar kitobi. – T., 2021.
5. <https://yuz.uz>
6. <https://lex.uz>

ПРЕИМУЩЕСТВА КИБЕРСПОРТА В ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ

ИБРАГИМОВА С. Б.

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
старший преподаватель.

Абстракт. В статье анализируются перспективы киберспорта, как важный инструмент для личностного и профессионального роста молодежи в Узбекистане.

Ключевые слова: Киберспорт, электронный спорт, виртуальные игры, скорость реакции, мелкая моторика, Counter Strike, DOTA 2

Abstrakt. The article analyzes the prospects of eSports as an important tool for personal and professional growth of youth in Uzbekistan.

Abstrakt. Maqolada O'zbekistonda kibersport istiqbollari yoshlarning shaxsiy va kasbiy o'sishining muhim vositasi sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: E-sport, elektron sport, virtual o'yinlar, reaksiya tezligi, nozik vosita mahorati, Counter Strike, DOTA2

Актуальность. Возможно, многим кажется, что киберспорт - это просто сидение перед компьютером и нажатие на кнопки. Но это далеко не так. Киберспортсмены проводят часы, тренируя свои рефлексy, стратегии и навыки коммуникации. Это по-настоящему тяжелая работа, которая требует полного посвящения. Массовый интерес к киберспорту невозможно игнорировать, он начинает оказывать влияние на бизнес, экономику и глобальные тренды. О том, есть ли киберспорт в Узбекистане, какие у него перспективы и что мешает развитию является актуальностью данной статьи.

В наши дни происходят стремительные изменения во всех сферах человеческой жизни. Прогресс неизбежен. Важную роль в этих изменениях играет развитие научно-технического прогресса, глобальная информатизация всего мирового сообщества, особенно в передовых странах. Информационные технологии — это совокупность устройств, средств и методов, позволяющих управлять информацией вне

мозга человека. Для свободной ориентации в информационных потоках современный специалист любого профиля должен уметь получать, обрабатывать, систематизировать и использовать информацию с помощью компьютеров, соответствующего программного обеспечения, телекоммуникационных средств. Это в полной мере относится и к специалистам по физической культуре и спорту.

Стремительное развитие компьютерных технологий способствовало возникновению киберспорта — одиночного или командного соревнования по компьютерным играм. Видеоигры уже давно перестали считаться продуктом, предназначенным для развлечения детей и подростков. В настоящее время каждый пятый подросток играет в компьютерные игры. Киберспорт (также известен как «компьютерный спорт» или «электронный спорт») — соревнование на основе компьютерных видеоигр с командным или индивидуальным участием. Игры, по которым проводятся состязания, должны соответствовать определенным требо-

ваниям[1]:

- многопользовательский режим;
- победа зависит не от случайностей и удачи, а от мастерства игрока;
- однозначно определяемый победитель.

Технический симулятор (Technical simulators) – жанр игры, в котором игрок управляет техническим средством (например, мотоциклом, самолетом, автомобилем), имитируя реальное управление. В гоночных симуляторах игрок выбирает автомобиль с определенными характеристиками и его задача, управляя автомобилем от своего лица, прийти первым к финишу.

Предпосылки к возникновению виртуального спорта зародились еще до эпохи Интернета. Первый публичный киберспортивный турнир состоялся в США в октябре 1972 году. Преподаватели и студенты Стэнфордского университета собрались в лаборатории изучения искусственного интеллекта, чтобы посоревноваться в игре Spasewar – одной из первых цифровых видеоигр, смысл которой заключался в том, чтобы маневрировать космическим кораблем, пытаясь уничтожить корабль соперника[2].

Турнир включал одиночный зачет, командные 2×2 и FFA (каждый сам за себя) режимы, игроки состязались на игровых автоматах. Победителем считался тот игрок или команда, который набрал наибольшее количество очков. В аппаратах был встроен рейтинг, поэтому каждый так или иначе стремился оказаться в списке лучших.

В 1981 году бизнесмен Уолтер Дей стал первым, кто организовал учет истории игровых достижений американских игроков в компьютерные игры. А в 1983 году он собрал собственную команду, менеджером которой выступал на различных игровых турнирах. Благодаря активному участию Дея появилось также ТВ-шоу о виртуальном спорте.

Локальные компьютерные сети дали

крупный толчок развитию киберспорта, ведь у игроков появилась возможность напрямую соревноваться друг с другом. До этого спортсменам приходилось играть по очереди, а победителя определяло количество заработанных очков. Теперь же соревнования перешли на качественно новый уровень. Огромную роль в истории компьютерного спорта сыграло создание культовых видеоигр 90-х: Wolfenstein; DOOM; Quake.

Но большинство турниров еще оставалось местным либо региональным развлечением. В 1996 году на первый турнир QuakeCon от id Software (американская компания-разработчик компьютерных игр) пришло только 40 человек. Начиная с этого периода соревнования на PC (персональных компьютерах) начали активно продвигать. Это не оставило игроков и болельщиков равнодушными.

В 1999 году в США была зарегистрирована первая в мире киберспортивная организация — Evil Geniuses. Первый турнир The International, организованный компанией Valve в 2011 году, оживил индустрию. При поддержке разработчиков видеоигр сформировалась Лига из небольших, но регулярных соревнований. Призовые суммы были скромные, но киберспортсмены наконец-то смогли получать постоянный доход. Сейчас трансляции The International и турниров по Counter Strike собирают миллионы зрителей.

Мировой киберспорт развивается параллельно с компьютерными технологиями. Любительские турниры переросли в профессиональные Лиги. Крупные международные чемпионаты проводят на живых стадионах, а призовой фонд в 1 млн. долларов уже далеко не редкость. Многие страны, такие как Южная Корея, США и Россия, приравнивают виртуальный спорт к традиционным видам. По этому же пути уже идет и ряд других стран в Европе и Азии[3].

Киберспорт – это увлекательный вид спорта, набирающий все большую популярность в нашей стране. Киберспорт прочно вошел в жизнь многих молодых и даже вполне взрослых и состоятельных людей. Он давно вышел за рамки простого хобби и для некоторых людей стал полноценной работой. Профессиональные игроки в видеоигры и компьютерные игры зарабатывают огромные деньги, занимаясь любимым делом и делая это лучше других.

Со временам все больше людей приходит к мнению, что киберспорт является полноценным видом спорта, а количество скептиков неуклонно снижается. Все дело в том, что киберспорт, бурно развиваясь, обретает все больше сходств с другими видами спорта.

Киберспорт задействует интеллектуальные способности игрока, а также развивает качества, имеющие значение и в традиционных видах спорта - изобретательность, скорость реакции, мелкая моторика рук, способность быстро оценить обстановку на виртуальном “поле боя” и другие.

Кроме того, львиная доля времени профессиональных киберспортсменов уходит на подготовку. Лучшие киберспортсмены затрачивают на тренировки не менее 4-6 часов в день, при этом играют не абы как, а непрерывно оттачивают свои навыки и выигрывают на <https://leon.casino/>. Это отнюдь не так легко, как может показаться, и требует значительной выносливости[4].

Еще одно сходство в том, что киберспорт бывает как и одиночным, так и командным. И отдельные игроки, и киберспортивные команды подписывают контракты о сотрудничестве со спонсорами. В некоторых странах в развитии киберспорта участвует государство - например, в Китае есть государственная программа по поддержке и развитию киберспорта, а в Корее киберспортивные соревнования транслируют по национальным каналам.

Игры, в которых соревнуются кибер-

спортсмены, требуют для успеха в первую очередь развитые личные качества игрока, в них почти невозможно победить наудачу. По этой причине киберспортивными дисциплинами не могут быть азартные и карточные игры. Другое дело - стратегии, шутеры и файтинги: CS: Global Offensive, DOTA 2, League of Legends и т.д. Эти игры имеют миллионы фанатов по всему миру и выступают в роли киберспортивных дисциплин.

Выводы. Тех аргументов, которые приведены выше, вполне достаточно для того, чтобы киберспорт можно было считать полноценным видом спорта. Киберспорт может иметь множество преимуществ для жизни молодежи в Узбекистане. Вот некоторые из них:

1. Социальные связи: Киберспорт способствует формированию сообществ и дружеских связей между игроками. Молодежь может находить единомышленников, общаться и взаимодействовать с людьми из разных регионов и стран.

2. Развитие навыков: Участие в киберспорте помогает развивать различные навыки, такие как стратегическое мышление, командная работа, лидерство, быстрая реакция и критическое мышление.

3. Карьера и возможности: Киберспорт открывает новые карьерные возможности, включая профессиональные игроки, тренеры, аналитики, комментаторы и организаторы турниров. Молодежь может строить карьеру в этой быстрорастущей индустрии.

4. Креативность и самовыражение: Многие игры предоставляют возможность для креативного самовыражения, будь то через создание контента, стриминг или участие в разработке игр.

5. Психологическая устойчивость: Участие в соревнованиях помогает молодежи развивать психологическую устойчивость, умение справляться с неудачами и стрессом, а также улучшать концентрацию и терпение.

6. Образование и исследования: Киберспорт может стать стимулом для изучения технологий, программирования, дизайна игр и других смежных областей. Это может помочь молодежи развить интерес к STEM (наука, технологии, инженерия и математика).

7. Физическая активность: Хотя киберспорт связан с играми, многие игроки также осознают важность физической активности и здорового образа жизни, что может привести к более сбалансированному подходу к жизни.

8. Экономические возможности: Участие в киберспорте может привести к финансовым возможностям, как через при-

зовые фонды, так и через спонсорство и рекламу.

9. Культурный обмен: Киберспорт позволяет молодежи взаимодействовать с культурами других стран, что способствует развитию толерантности и понимания.

10. Психологическая поддержка: Игры могут служить способом снятия стресса и улучшения настроения, что особенно важно в условиях быстроменяющегося мира.

Таким образом, киберспорт может стать не только увлекательным занятием, но и важным инструментом для личностного и профессионального роста молодежи в Узбекистане.

Использованные литературы:

1. Б.Б. Мусаев, З.Х. Юсупова, С.Б. Ибрагимова. Управление киберспортивными играми. / Чирчик, 2024, с. 112
2. B.B. Musayev, A. Akbarov, Z.X. Yusupova, A.M. Djurabayev. // Kibersport asoslari. Chiorchiq, 2023, 103 b.
3. N.A. Xudayberdiyeva. Ommaviy kibersport-sog'lomlashtirish tadbirlarini tashkillashtirish.O'quv qo'llanma. / Chirchiq, 2021, 150 b.
4. В. А Греховодова. Киберспортивной дисциплины / Белгород, 2017. с. 57.

MAKTABGACHA YOSHDAGI ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR NUTQINI SAHNALASHTIRILGAN O'YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING SAMARASI

MAQSUD KODIROV

Toshkent davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim
fakulteti o'quv ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari, PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada teartlashtirilgan o'yin vositasida maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqni rivojlantirish mazmuni yoritiladi. Sahnalashtirilgan o'yin vositasida maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqni rivojlantirish usullari ochib beriladi.

Tayanch so'zlar: Sahnalashtirilgan o'yin, maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar, nutq, rivojlantirish, faoliyat, shaxs

Аннотация. В данной статье рассмотрено содержание развития речи у слабослышащих детей дошкольного возраста в условиях театрализованной игры. Раскрываются методы развития речи у слабослышащих детей дошкольного возраста в условиях театрализованной игры

Ключевые слова: театрализованная игра, слабослышащие дети дошкольного возраста, речь, развитие, деятельность, личность

Annotation. This article will cover the content of speech development in preschool-aged children with weak hearing in a theorized means of play. In the theorized play tool reveals the development of speech in children with impaired hearing in preschool age.

Keywords: theatrical game, weak-minded preschool children, speech, development, activity, personality

Maktabgacha yoshdagi bolalarning Sahnalashtirilgan faoliyati – yangi pedagogik tushuncha bo'lib, tadqiqotchi N.A. Vetlugina Sahnalashtirilgan o'yinlarning estetik va badiiyligi bolalarning ijodiy tasavvurlarini rivojlantirishini ta'kidlaydi. L.V. Artemeva, L.V. Voroshnina, L.S. Vigotskiy, R.I. Jukovskaya, N.S. Karpinskaya, A.N. Leontev va boshqa olimlar Sahnalashtirilgan faoliyatni shaxsning tashabbuskorlik, tasavvurning mumtaqilligi, voqea va hodisalardagi o'ziga hos hodisalarni aniqlash olish kabi sifatlarni rivojlantirishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini aniqlaganlar. Sahnalashtirilgan o'yinlarning ahamiyati va o'ziga xosligi, badiiy obrazni his etilishi, anglanishi va uni shaxsga ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq. Teatr – bolalar egallashi mumkin bo'lgan san'at turlaridan biri hisoblanib, pedagogik va psixologiyada

mavjud quyidagilar bilan bog'liq dolzarb muammolarni hal etishga yordam beradi:

- bolalarning badiiy ta'limi va tarbiyasi bilan;

- estetik didni shakllantirish;

- ahloqiy tarbiya;

- shaxsning kommunikativ sifatlarini rivojlanishi;

- irodani tarbiyalash, xotira, tasavvur, tashabbuskorlik, fantaziya va nutqni rivojlantirish;

- ijobiy hissiy muhitni yaratilishi, bosimni yo'qotilishi, o'yin orqali ziddiyatli vaziyatlarni hal etilishi.

Sahnalashtirilgan faoliyatning tarbiyaviy imkoniyatlari juda keng. Bu bolaning ijodiy faolligini ochish, shaxsni ijodiy yo'nalish tarbiyalash imkonini beradi. Bolalar atrof olamdagi qiziqarli g'oyalarni aniqlashga, ularni o'zlarining badiiy

obrazlariga tabdiiq etishga, o'zlarining baddiy obrazlarini yaratishga o'rganadilar, ularda ijodiy tasavvur, assotsiativ tafakkur, noodatiy va o'ziga xos narsalarni ko'ra olishni rivojlantiradi. Sahnalashtirilgan o'yin – bolalarning baddiy didini shakllantiruvchi yorqin hissiy vositalaridan biridir. Jamoaviy sahnalashtirilgan faoliyat bola shaxsiga to'liq ta'sir etishga qaratilgan, uni qo'llab quvvatlashga, mustaqil ijod qilishga, yetakchi psixik jarayonlarini rivojlantirishiga qaratilgan bo'lib, ushaxsni o'z o'zini anglashi va o'zini namoyon qilishga xizmat qiladi, ijtimoiylashuviga, ijtimoiy moslashuviga sharoit yaratadi, kommunikativ malakalarini rivojlantiradi, qoniqish, quvonish, muvoffaqiyat hislarini anglashga yordam beradi.

Sahnalashtirilgan o'yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarni ahloqiy estetik tarbiyalash mumkin. Sahnalashtirilgan faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarni ishtimoyilashtirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida baddiy asar yoki xalq og'zaki ijodi asarlari va ularni ijro etish orqali bolalar bir hancha ijobiy ahloqiy va estetik sifatlarni egallashadi.

Sahnalashtirilgan o'yinlarda bolalarning hissiy rivojlanishi amalga oshadi: bolalar asar qahramonlarining ichki kechinmalari, kayfiyatlari bilan tanishadi, ularni aks ettirishni

o'zlashtiriladi, u yoki bu kayfiyatning sabablarini anglashadi. Sahnalashtirilgan o'yinlarni nutqni rivojlantirishdagi (dialogik va monologik nutqini, nutqning ifodaliligini takomillashtirish) ahamiyati juda katta. Shuningdek, Sahnalashtirilgan o'yin bolani o'z-o'zini namoyon qilish va o'zini ko'rsatish vositasi hisoblanadi.

Sahnalashtirilgan o'yinlarda ishtirok eta turib zaif eshituvchi bolalar atrof olam,

tovushlarning bo'yoqdorligi bilan obrazlar orqali tanishadi, uddaburonlik bilan qo'yilgan muammolar bolalarni o'ylashga, fikrlashga, tahlil qilishga, xulosalar chiqarish va umumlashtirishga bo'rgatadi. Nutq aqliy rivojlanish bilan uzviy bog'liq. Sahnalashtirilgan o'yinlar jarayonida bolaning lug'ati sezilarsiz faollashadi, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar bartaraf etiladi, tovushlarni talaffuz qilish takomillashadi, nutqning ohangdorligi ortadi. Bolalar tomonidan ijro etilayotgan rol, aytiladigan nutq, bola oldiga uni ravon, tushunarli, aniq ifodalash zaruratini qo'yadi. Bu bolaning dialogik nutqini, uni grammatik qurilishini yaxshilaydi.

Sahnalashtirilgan faoliyat bolaning his tuyg'ulari, ichki kechinmalarini rivojlantirish manbayi hisoblanadi. Sahnalashtirilgan o'yinlar bolaning hissiy sohasini rivojlantiradi, uni personajlar bilan hamnafas bo'lishga olib keladi. Sahnalashtirilgan o'yinlar shuningdek, hulq atvordagi ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi, chunki, maktabgacha yoshdagi har qanday baddiy asar yoki ertak doimo ahloqiy yo'nalishda bo'ladi. Sevimli qahramonlari esa, bolalarga taqlid qilishlari uchun namuna bo'ladi. Aynan, bolaning shu sevimli qahramoni obrazga nisbatan taqlid qilishi, unda shaxs sifatlarini shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari Sahnalashtirilgan faoliyat bolaga bevosita qaysidir personaj shaxsi yordamida ko'pgina muammolarni hal etish imkonini beradi. Bu qo'rqqulik, o'z kuchiga ishonmaslik, uyatchanlikni bartaraf etishga yordam beradi.

Hamkorlikdagi Sahnalashtirilgan o'yin faoliyati - hamkorlikning antiqa turidir. Unda barcha barobar: bola, pedagog, onalar, otalar, buvi va bobolar. Kattalar

bilan o'ynay turib, bolalar muloqotning qimmatli ko'nikmalarini egallashadi. Sahnalashtirilgan faoliyat bolalar bog'chasida bolalarni o'qitishning tashkiliy tizimiga kirmaydi. Pedagoglar asosan, ulardan bayram ertaliklarini tashkil etishda va bolalarning ijodiy faolligini oshirish uchun foydalanishadi. Kundalik hayotda esa, ular tizimsiz, qisqa, o'z hohishlariga ko'ra guruhda qiziqarli biror bir narsa qilish uchun tashkil etiladi. Ba'zi pedagoglar sahnalashtirilgan o'yinlar umuman foydalanishmaydi. Shunga qaramasdan faoliyatning bu turi o'zida qator ta'limiy, nutqiy, ijtimoiy, estetik muammolarni hal etishga, bolalarni bilish faoliyatlarini rivojlantirishga qodir. Bilish sohasini rivojlantirishda:

- Voqelik haqidagi tasavvurlarni har tomolama rivojlantiradi

- hayvonlarning hatti harakatlari, tabiat hodisalarini kuzatish

- Sahnalashtirilgan o'yinlar bilan qurish yasash faoliyati aloqadorligini ta'minlash fazoviy

- tasavvurlar, ijodiy faolliyi, intellektual tashabbuskorlikni rivojlanishini ta'minlaydi;

- xotirani, boy tasavvurni rivojlantiradi, ko'zlangan natijaga erishish uchun o'z faoliyatini

- rejalashtirishni o'rgatadi.

- Ijtimoiy rivojlantirish sohasida:

- bolalar bilan hamkorlikda ishlashda o'zaro ijobiy hissiy munosabatlarni shakllantiradi;

- kattalar va bolalarda madaniyatni anglashni tarbiyalash

- jamiyatda mavjud ahloqiy qonun va qoidalarga mos ravishda muloqot qilish malaklarini

- rivojlantiradi;

- hislarni rivojlantirish

- Nutqiy sohani rivojlantirishda:

- monologik va dialogik nutqni rivojlantirishda

- lug'atini boyitish: obrazli ifoda, taqqoslash, sinonimlar, antonimlar.

- muloqotning ifoda vositalarini o'zlashtirish

- Estetik sohani rivojlantirishda:

- badiiy adabiyot bilan muloqot qilish

- badiiy obrazni tavsiflash asosida yotuvchi tasavvur shakllarini rivojlantiradi;

- o'zlarini dizaynerlik faoliyatini kostyumlar elementlarini, dekoratsiyalar, atribularni

- modellashtirishda o'zlashtirishadi

- ifodali badiiy obrazni yaratish

- loyihali tasavvur, ijodiy mantiq, natijani oldindan ko'ra bilish asosida fazoviy tasavvur

- rivojlantiriladi.

- ko'p figurali syujetli kompozitsiyalarni yaratishda jamoaviy ishlarni tashkil etish.

- tasvirlash usullari, vositalarini mustaqil topishga o'rgatish.

- Harakat sohasini rivojlantirishda:

- harakatlar va unga qo'shilib keladigan nutqning muvofiqlashtirish.

- ijodiy harakatlarga kayfiyat, xarakterni singdira olishni va obrazni rivojlantirish

- etyudlarda, asosiy harakat turlarini ifodali ijro etishda musiqali harakatli improvizatsiyalar bilan qo'llab quvvatlash.

- Sahnalashtirilgan faoliyat bo'yicha mashg'ulotlar mazmuni o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

- Qo'g'irchoq teatrlarini tomosha qilish va shu asosida suhbatlashish;

- Drammalashtirilgan o'yinlar;

- Bolalarni ijtimoiy hissiy sohani rivojlantirish uchun mashqlar;

- Korreksion-rivojlantiruvchi

o'yinlar; diksiya ustida ishlash mashqlari (artikulyatsion

gimnastika);

- Nutqning ohangdorligini rivojlantirish uchun topshiriqlar;

- Biror narsaga aylanish o'yinlari («o'z tanangni boshqarishni o'rgan»), obrazli mashqlar;

- Bolalar plastikasini rivojlantirish mashqlari;

- Ritmik daqiqalar (logoritmika);

- Qo'g'irchoqlarni erkin boshqarish uchun zarur qo'l motorikalarini rivojlantiruvchi barmoqli o'yinli treninglar;

- Ifodali mimika, pantomimika san'ati elementlarini rivojlantiruvchi mashqlar;

- Sahnalashtirilgan etyudlar;

- drammalashtirish vaqtidagi madaniyat bo'yicha alohida mashqlar;

- Turli xil ertaklar va sahnalarni ijro etish uchun tayyorgarlik (repetitsiyalar) va ularni ijro etish;

- Nafaqat ertak matni bilan, balki, uni drammalashtirish vositalari – imo ishoralari, mimikasi, harakatlari, kostyumlari, sahna bezaklari(dekoratsiyalari) va boshqalar bilan ham tanishish.

Sahnalashtirilgan faoliyatning nutqni rivojlantirish bo'yicha vazifalari

O'rta guruh.

Bolalarning lug'atini boyitish va faollashtirish. Sahna qahramonlari, predmetlar, dekoratsiyalarni aniqlash va turganjoyini aytishni, sahna personajlarining kayfiyati va hissiy holatini tavsiflab berishga o'rgatish. Unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaffuzini mustahkamlash.

So'z va so'z birikmalrini aniq talaffuzini takomillashtirish. Nutqning ifodaliligi va ohangini shakllantirish. Sahnalashtirilgan o'yin faoliyati jarayonida bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish.

Katta guruh.

Bolalar lug'atini boyitish va faollashtirishni davom ettirish, nutqda ot, sifat, fe'l, ravish, son, olmoshlardan foydalanish, barcha tovushlarni to'g'ri talaffuzini mustahkamlash. Nutqning intonatsion ifodaliliginitalmillashtirish. Bolalarni ertaklarni sahnalashtirishda to'g'ridan to'g'ri va vositali nutqdan foydalanishga o'rgatishni davom ettirish. Dialogik va monologik nutq va unish shakllarini rivojlantirish. Kattlar yordamisiz ertaklarni bog'lanishli va ifodali so'zlab berish malakasini takomillashtirish.

Tayyorlov guruhi.

Bolalar lug'atini faollashtirish va aniqlashtirishni davom ettirish. Lug'atboyiligini predmet nomi, harakati, belgilari nomi bilan kengaytirish. Barcha tovushlarning to'g'ri talaffuzini mustahkamlash, diksiya va nutqning intonatsion ifodaliligi ustida ishlashni davom ettirish.

Nutqning dialogik va monologik shakllarini takomillashtirish. Nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalash. Bolalar tomonidan Sahnalashtirilgan o'yinlarni muvoffaqiyatli o'zlashtirishlari, nutqni takomillashtirishlarning asosiy shartlaridan biri, ota-onalar va tarbiyachining hamkorligi hisoblanadi. Nutqning rivojlanishi bolaning tafakkuri va tasavurini shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Asta-sekin shakllanib boradigan sodda, ammo, mazmunan qiziqarli hikoyalarni tuzish, grammatik va fonetik jihatdan gaplarni to'g'ri tuzish malakasi monologik nutqni egallashga xizmat qiladi va shu bilan bir qatorda bolani maktab ta'limiga to'laqonli tayyorlash uchun muhim ahamiyat qasb etadi. Shuningdek, maktabgacha yosh davrida bolalarning lug'at boyligi asta-sekin kengayib boradi, ammo, uning sifatli bo'lishi uchun bevosita

kattalarning ishtiroki talab etiladi.

Shunga ko'ra, quyidagicha xulosa qilish mumkin, Sahnalashtirilgan o'yinlarni nutqni rivojlantirishda kuchli , lekin ,

majburiy bo'lmagan pedagogik vosita qo'llash imkonini beradi, chunki, bola o'yin davomida o'zini mustaqil va erkin sezadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Указ Президента Республики Узбекистан УП-5368 от 5 марта 2018 года “О мерах по коренному совершенствованию системы государственного управления в области физической культуры и спорта”, (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. 5368 “On measures to radically improve the system of public administration in the field of physical culture and sports”. Toshkent. March 5, 2018)
2. Ханкельдиев Ш.Х. Физический статус учащейся молодежи. Ташкент – 2018 – 314 с. (Physical condition of students. Toshkent 2018-314 p)
3. Антонова Я.Б. Социально-педагогические условия, необходимые для организации внеклассной физкультурно-спортивной работы в общеобразовательной школе. //Теория и практика физической культуры. 2008 - №3. с.(Socio-pedagogical conditions necessary for the organization of extracurricular physical education and sport work in a comprehensive school. Theory and practice of physical education. 2008 - №3. p.)
4. Алексеенко Т.И. Возрастные показатели функционального состояния координаторно-респираторной системы современных подростков. //Теория и практика физической культуры. 2007. №2. С. 64-66.(Age indicators of the functional state of the respiratory system of modern adolescents. Theory and practice of physical education. 2007. №2. P. 64-66.)
5. Ачилов А.М., Акрамов Ж.А., Гончарова О.В. Ўқувчиларнинг жисмоний сифатларини тарбиялаш. Ўқув қўллама. Тошкент, 2009. – 204 с.(Nurturing the physical qualities of students. Study guide. Tashkent, 2009. – 204 p)
6. Громыко В.В. Лысова И.А. Шубина Г.Л. Инновационный подход к физическому и духовному воспитанию школьников. //Теория и практика физической культуры. 2007 №2 С. 60-63.(Innovative approach to physical and spiritual education of schoolchildren. Theory and practice of physical education. 2007 №2 P. 60-63)
7. Керимов Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар , «Zar galam», Т. -2004 – 334б. (Scientific research in the field of sport. Dice pen.T. -2004 – 334 p)
8. Tulenova X.B. 5-7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarining jismoniy tarbiyasini yaxshilash. Xulosa. diss. f.f.n. fanlar. T.2000-26 b. (Improving the physical education of children in preschool institutions aged 5-7. Conclusion. diss. p.f.c. fans. T.2000- 26 c)
9. Хамидилла А.М. Средства и методы совершенствования физической подготовленности детей младшего школьного возраста на основе повышенной двигательной активности Автореф. дис...канд.пед.наук., М. 1988-20с.
10. Усманходжаев Т.С., Ханкельдиев Ш.Х., Абдуллаев А.А. ва бошк. Мактабгача ешдагилар соғлом турмуш тарзи жисмоний маданиятда гимнастика ва массаж. Услубий қўлланма. Фаргона-2011- 140 б.
11. Усманходжаев Т.С., Мелиев Х., Нуриддинова М., Олимов А. Мактабгача таълим муассасаларида жисмоний тарбия. Уқув-услубий қўлланма. Тошкент-Чирчик 2019- 159 б.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTINI BOSHQARISH USULLARI VA BOSHQARUVCHINING ILMIY SALOHIIYATI.

MAHMUDOVA ZULFIYA HOMIDOVNA
Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Hozirgi davrda tashkilot va korxonalarni unumli boshqarish davr talabidan kelib chikib, samarali boshqaruv mexanizmlarini yaratishni va joriy etishni taqozo qiladi. Zero, kuchayib borayotgan integratsion jarayonlar va axborotlar tizimining xalqaro darajaga etib borishi, raqobatning kuchayishi va boshqalar ijtimoiy boshqaruvga bo'lgan munosabatni foydali tomonga keskin o'zgartiradi va boshqaruv tizimida ijtimoiy o'zgarishlarga bo'lgan moslashuvni tezlashiradi.

Annotation. Management is not a process unique to production. Perhaps the correct organization of management in social spheres, as well as in the education system, is very important. Currently, the movement of a scientific approach to the management of a single pedagogical process has increased. This is very important for the formation of personnel with high intellectual potential. First of all, let's understand the social nature of management. Management means an organizational, planned, systematic influence on a certain object

Hozirgi davrda tashkilot va korxonalarni unumli boshqarish davr talabidan kelib chikib, samarali boshqaruv mexanizmlarini yaratishni va joriy etishni taqozo qiladi. Zero, kuchayib borayotgan integratsion jarayonlar va axborotlar tizimining xalqaro darajaga etib borishi, raqobatning kuchayishi va boshqalar ijtimoiy boshqaruvga bo'lgan munosabatni foydali tomonga keskin o'zgartiradi va boshqaruv tizimida ijtimoiy o'zgarishlarga bo'lgan moslashuvni tezlashtiradi.

MTT ichidagi boshqaruvini to'g'ri tashkil etishda boshqarish usullarining roli benihoya kattadir. Boshqarish usullari tarbiyachi, texnik xodimlarga, umuman muassasa jamoasiga ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib, bu vositalar o'rta qo'yilgan maqsadlarga erishish jarayonida mazkur xodimlar va jamoalarning faoliyatini uyg'unlashtirishni ta'minlaydi.

SHuning uchun ham MTT ichki boshqaruvini tashkil qilish va uni amalga oshirishda maktab rahbarlarining boshqarish usullarini to'g'ri tanlashi va undan o'z o'rnida to'g'ri foydalanishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqarish usullarini ularda aks etadigan ta'lim muassasasi ishiga taalluqli bo'lgan munosabat turlariga qarab tasnif qilish bilan bir qatorda, bu usullarni ta'lim muassasasi xodimlarining faoliyat motivlarini hisobga olgan holda ularga ta'sir etish nuqtai nazaridan ham farq qilish lozim. SHu o'rinda quyidagi motivlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- a) har bir ta'lim tashkilotlari xodimining huquq va burchlaridan kelib chiqadigan faoliyat motivlari (majburiy motivlar);
- b) moddiy manfaatlardan kelib chiqadigan motivlar;
- v) ma'naviy (ruhiy) motivlar.

SHunga ko'ra boshqarish usullarini ham quyidagicha bo'lish mumkin:

1. Boshqarishning tashkiliy-ma'muriy usullari.
2. Boshqarishning ijtimoiy-psixologik usullari.
3. Boshqarishning huquqiy usullari.
4. Boshqarishning bevosita ko'rsatma berish usullari.
5. Boshqarishda rag'batlantirishdan foydalanish usullari.

6. Kadrlarni ma'naviy jihatdan rivojlantirish usullari.

7. Boshqarishda kuzatish usullari.

8. Boshqarishning suhbat usuli.

9. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish usullari.

Boshqarishning tashkiliy-ma'muriy usuli. Boshqarish usullari tizimida alohida o'rinni egallaydi. Ular boshqaruv bo'g'inlarining o'zaro bog'lanib ishlashining boshqaruv munosabatlarini aks ettirib, boshqariluvchi mansablarga ma'muriy ta'sir ko'rsatishining butun mexanizmini ifodalaydi. Boshqaruv bo'g'inlari tomonidan amalga oshiriladigan boshqarish aktlari ikki turga bo'linadi: normativ aktlar va shaxsiy aktlar. Boshqaruvga oid normativ aktlarda aniq muayyan shaxs bo'lmaydi: ular biror sharoitga tadbiqan olinadigan umumiy hatti-harakat qoidalarini o'z ichiga oladi va ko'pincha uzoq vaqtga mo'ljallangan bo'ladi. Boshqarishning shaxsiy aktlari esa muayyan sub'ektlarga qaratilgan bo'ladi.

Tashkiliy usullarni tashkiliy ko'rsatma va farmoyish berish yo'li bilan ta'sir ko'rsatishga bo'lish keng tarqalgan. Tashkiliy ma'muriy ta'sir ko'rsatish turli tashkiliy choralarni masalan, MTTni boshqarishning tashkiliy mazmuni va mundarijasini belgilash, ichki tartib qoidalarini o'rnatish va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Farmoyish, ko'rsatma va buyruq berish yo'li bilan ta'sir ko'rsatish barcha boshqarish bo'limlarining ishlanishi kunda tezkorlik bilan ta'minlab turishdan iborat balib, unga ko'rsatmalar berish, yozma shakldagi yoki og'zaki beriladigan buyruqlar vositasi bilan erishiladi.

Boshqarishning ijtimoiy-psixologik usullari MTT xodimlariga ta'sir etish usullaridan biri bo'lib, ular ta'lim muassasasining pedagoglar jamoasini, ulardagi "psixologik iqlimni", har bir hodisaning shaxsiy xususiyatlarini va hokazolarni o'rganishga asoslanadi.

Boshqarishning ijtimoiy - psixologik usullarini ikkita asosiy turga:

a) har bir xodimga jamoa orqali ta'sir ko'rsatishga hamda,

b) bo'ysunuvchilar bilan yakka holda ish olib borishga bo'lish mumkin.

Boshqarishning huquqiy usullari. Mamlakatimiz xalq xo'jaligi tarmoqlarini hamda o'quv maskanlarini asosan davlat yo'li bilan boshqarish ma'muriyatlar tizimida huquqiy vositalardan tobora kengroq foydalanish amalga oshirilmoqda. Huquqiy vositalar deganda ijtimoiy munosabatlarga yuridik ta'sir ko'rsatish vositalarining jami tushuniladi.

Huquq mezonlari davlat tomonidan chiqariladi, agar jamoat tashkilotlari tomonidan chiqarilsa, davlat tomonidan tasdiqlanadi.

Huquq mezonlari turli qonuniy xujjatlar, nizomlar, ko'rsatmalar, instruktiv-metodik ko'rsatmalar, buyruqlar, farmoyishlar, qarorlar va hokazolar shakliga kiritiladi.

Moddiy javobgarlik korxonalar, tashkilotlar, o'quv yurtlari, maktabgacha ta'lim va maktabdan tashqari bolalar muassasalari, internat —maktablari, bolalar uylari, shuningdek, ayrim mansabdor shaxslarning zimmasiga xo'jalik faoliyatining (muassasalari rahbarlarining xo'jalik ishlari bilan shug'ullanuvchi o'rinbosarlari va xodimlari) natijalari uchun yuklanadigan ma'suliyatdir. Moddiy javobgarlik turli jarimalarda, peniyalarda va hokazolarda ifodalanadi.

Boshqarishning bevosita ko'rsatma berish usuli ko'proq sube'ktlarning buyruq, ko'rsatma, farmoyish, topshiriqlar berish yo'li bilan boshqarish manbaiga ta'sir ko'rsatishini ta'minlovchi usul va harakatlarni o'z ichiga oladi.

Boshqarishning mazkur usullari ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya jarayonida qatnashuvchilarning yuqori

boshqaruv bo'g'inlari va ta'lim muassasasi ma'muriyati hamda pedagoglar kengashining qarorlari, boshqaruvchining buyruqlari va turli ko'rsatmalarni bajarish uchun MTT xodimlarining shaxsan javobgar bo'lishini ta'minlaydi.

Boshqarishda rag'batlantirishdan foydalanish metodlari.

Ta'lim muassasasi ichki boshqaruv tizimida tarbiyachi va texnik xodimlarni rag'batlantirish ta'lim - tarbiya ishlarini takomillashtirish va uning sifat - samaradorligini yanada oshirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Rag'batlantirish turlariga quyidagilar kiradi: joriy mukofotlash, ta'lim-tarbiya ishida alohida o'rnak ko'rsatgani uchun mukofotlash va hokazolar.

Pedagog xodimlarni ma'naviy jihatdan rivojlantirish usullari. Mehnatning ma'naviy omillari ma'naviy - siyosiy, ijodiy va boshqa omillarni o'z ichiga oladi. Ma'naviy - siyosiy omillarning negizi ilmiy dunyoqarash, tarixiy taraqqiyot istiqbollari tushunish va qayta qurish tantanasiga ishonishdir. SHuning uchun ta'lim muassasasining peagoglar jamoasini boshqarishda ularning har birini siyosiy, ilmiy, metodik va umumpedagogik jihatdan saviyalarini oshirib borishi, shuningdek, ularga iqtisodiy bilimlar berish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta'lim muassasasi xodimlarining ongi qanchalik yuqori bo'lsa, ularning pedagogik mehnat sohasidagi faoliyati, binobarin, o'quv - tarbiya bobidagi yutuqlari shunchalik yuksak bo'ladi.

Ijodiy izlanishning negizi - pedagoglik kasbiga mehr qo'yish, uni qadrlash, pedagog mehnatning o'zidan, uning natijalaridan qanoat hosil qilishdir. Bu omillardan samarali va o'rinli foydalanish ta'lim muassasasining ta'lim-tarbiya ishini yanada takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Boshqarishda ta'lim muassasasi

hujjatlarini tahlil qilish usuli.

Ta'lim muassasasi ichki boshqaruvi tizimida pedagogik jarayonni, uning ayrim xodisalari va faktlarini tekshirishda hujjatlarni chuqur o'rganish va har tomonlama tahlil qilish masalasiga alohida e'tibor berish hozirgi davrning muhim talablaridan biridir, chunki, bu hujjatlarda ta'lim muassasasining, pedagoglar jamoasining yosh avlodni tarbiyalash, unga puxta bilim berish va uni o'qish masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish borasidagi faoliyati o'z ifodasini topgan.

Ta'lim muassasasi hujjatlari jumlasiga: o'quv mashg'ulotlarining jadvali, ta'lim muassasasi ishining rejalashtirishning barcha turlari, uzluksiz ta'limning muhim shoxobchasi bo'lgan maktabgacha ta'limga doir hisob va hisobotlar, ta'lim - tarbiya ishlariga tegishli hujjat va hisobotlar, ta'lim muassasasiga tegishli bo'lgan Nizomlar, instruktiv - metodik ko'rsatmalar, shu asosda ishlangan ta'lim muassasasining turli hujjatlari (buyruq va kengash qarorlari) va dastur hamda rejalar, ta'lim - tarbiya ishlarini taqsimlash, ta'lim muassasasining buyruq daftarlari, maktab pedagoglar kengashining qarorlari daftari, maktab smetasi va turli moliyaviy hujjatlar, shu asosda tuzilgan statistik hisobotlar, maktab pasporti, inventarlar daftari va hokazolar kiradi.

Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilishda mazkur hujjatlarda muhim vazifa qilib qo'yilgan: bolalar sonining o'sishi va kamayishiga, ularning MTTdan ketib qolishining oldini olishga, ba'zi bir tarbiyalanuvchilarning rivojlanish darajasiga, ta'lim muassasasi maktab kengashining tavsifiga, "Bolajon" dasturi asosida olib borilayotgan ishlarning holatiga, MTTning - onalar jamoatchilik, mehnat jamoalari, otaliq tashkiloti, savdo, qurilish, sog'liqni saqlash tashkilotlari, baza korxonasi, maktabdan tashqari bolalar muassasalari, kasb-hunar

kollejlari, akademik litseylar, oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikdagi ishlariga, MTTning o'quv-moddiy va texnik bazasini mustahkamlab borish masalasiga, uning moliya-xo'jalik va pedagogik targ'ibot ishlariga alohida e'tibor beriladi.

1. Qodirova F. "Maktabgacha pedagogika" T.: «Tafakkur», 2019 y. SH.A.Sodiyova. "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T.: 2013 y.
 2. N.M.Kayumova "Maktabgacha pedagogik" TDPU nashriyoti T.: 2013 y.
 3. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha taolim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.
 4. Kozlova S.A., Kulikova T.A. Doshkolnaya pedagogika. M.: Akademiya. 2002 g.
- Elektron taolim resurslari
1. www.tdpu.uz
 2. www.pedagog.uz
 3. www.Ziynet.uz

BOSHLANG'ICH SINFLARDA HARAKAT SEMALI LEKSEMALARNING O'RGANILISH TARIXI.

NE'MATOVA MAHFUZA MA'RUFJON QIZI

Namangan davlat universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarga harakat semali leksemalarni o'rgatish va uni bola nutqida tutgan o'rni. Harakat semali leksemalarni kelib chiqish tarixi, tarixda ismlar guruhidan chiqib ketishi, fe'llarning semantikasi va hozirgi adabiy tilda fe'l so'z turkumi sifatida o'qitilishning pedagogik asoslari.

Абстрактный: В данной статье речь идет о преподавании лексем с движением детям младшего школьного возраста и ее роли в детской речи. История возникновения лексем действия, их выход из группы имен существительных в истории, семантика глаголов и педагогические основы обучения глаголам как группе слов в современном литературном языке.

Abstract: This article deals with the teaching of lexemes with motion to children of primary school age and its role in children's speech. The history of the origin of action lexemes, their departure from the group of nouns in history, the semantics of verbs, and the pedagogical foundations of teaching verbs as a word group in the current literary language.

Kalit so'zlar: harakat semali leksemalar, sema, leksema, fe'l, harakat fe'llar, hollat fe'llari.

Ключевые слова: лексемы с действием, сема, лексема, глагол, глаголы действия, глаголы состояния.

Key words: lexemes with action, sema, lexeme, verb, action verbs, state verbs.

So'z – tilning narsa hodisalar, jarayonlar va xususiyatlarni nomlash uchun xizmat qiladigan eng muhim ma'noviy birligi hisoblanadi. "Agar o'zbek tilining so'z va iboralarini zamon va makon nuqtayi nazaridan cheklamay yig'lsa, dunyodagi eng ko'p so'zli lug'atlardan ulug'roq lug'at tuzish mumkin sanaladi".¹

So'z muayyan so'z turkumiga mansub sanaladi, o'z tarkibida muayyan til tizimida oldindan tayin bo'lgan barcha grammatik ma'nolarni o'zida tushuncha sifatida ifodalaydi. Shuning uchun so'zlar ma'lum bir turkumlarga bo'lib chiqilgan. Qadimgi tarixiy til davrlardan boshlab so'zlarni turkumlarga ajratish bo'yicha adabiyotshunos olimlar bir qancha tadqiqot ishlarini olib borgan.

Mashhur hind tilshunosi Panini eramizdan oldingi davrda (III-II asr) yashagan tilshunoslarning grammatika haqida fikrlarini

o'rganib chiqadi va ko'plab fikrlar aytadi. Morfologiyaga e'tibor Panini yashagan davrdan boshlangan. So'zlarni turkumlarga ajratish birinchi va ilk bor sharqda, hind tilshunosligida amalga oshirilib ko'rib chiqilgan. So'zlarni ot, fe'l, ko'makchi va yordamchi kabi turkumlarga ajratgan. Bu kabi so'z turkumlarining ichidan ayniqsa fe'l turkumiga, uning o'zak va boshqa qismga ega ekanligiga e'tibor qaratadi. Platon yashagan davrda ham so'zlarni turkumlarga ajratish bo'yicha bir qancha tadqiqotlar qilgan. Platon so'zlarni ot so'z turkumi va fe'l kabi ikki mustaqil turkumga ajratadi. Ega vazifasida ishtirok etuvchi so'zlarni- ot, kesim vazifasini qabul qiluvchi so'zlarni- fe'l turkumiga kirishini ta'kidlab o'tadi.²

Xususan, Aristarx tasnifiga ko'ra sakkizta so'z turkumi mavjud: ot, fe'l, sifat-dosh,

1 Rustamov A "So'z xususida so'z" Toshkent 2016.67-69-bet

2 Замонавий ўзбек тили. I жилд. Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.: МУМТОЗ СЎЗ, 2008. 28-29-bet.

a'zo, olmosh, ko'makchi, ravish, bog'lovchi. Aristotel so'zlarni fe'l, ot, yuklama kabi turkumlarga ajratgan. XI asrda Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk", Yusuf Hos Xojibning "Qutadg'u bilig", "Hibbat-ul haqoyiq", "Tafsir" asarlarida ham fe'l so'z turkumiga oid ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu asarlarda fe'lning barcha shakllari, grammatik kategoriyalari haqida fikrlar jamlangan.³ Buyuk Tilshunos olimlardan biri Mahmud Qoshg'ariy so'zlarni ism, fe'l, yordamchi so'z kabi turkumlarga ajratgan. So'z turkumlar ichida eng murakkabi fe'l so'z turkumi deyilgan. Qadimgi gretsialik mashhur olim Dion Frakiyskiy "Fe'l kelishiksiz so'z turkumi sanaladi, u zamon, shaxs va sonni qabul qilish xususiyatiga ega, harakat yoki holatni bildiradi" deb ta'kidlaydi. Shuningdek, bu mashhur adabiyotshunos olim fe'l mayli, nisbati, son, shaxs, fe'l zamoni haqida ham ko'plab kerakli ma'lumot beradi. Mahmud Qoshg'ariy ham fe'l turkumiga oid so'z talqin va tahliliga dolzarb masala sifatida qaragan. XI-XIX asr filologlaridan hech biri turkiy til morfologiyasiva grammatikasini tavsiflashda mashhur adib Mahmud Koshg'ariy darajasiga ko'tarilishni eplay olmagan. Olimning o'zbek tili morfologiyasi va grammatikasi xususiyatiga bergan tavsifi XX asr tavsifi bilan bellasha oladi va ba'zi jihati bilan undan ustun ham tura oladi. Mahmud Koshg'ariy turkiy tilda ot va fe'l yasalishi va bir birida qanday farq qilishiga ham katta e'tibor bergan.

Fe'l so'z turkumi bo'yicha ma'lumotlar keltirib o'tgan. Fe'lning zamon, nisbat, shaxs-son va boshqa grammatik kategoriyasi haqida atroflicha ma'lumot beradi. Uning otdagi grammatik shakl – kategoriya bo'yicha qarashi hozirgi kun qarashining shakllanishiga, takomillashuviga poydevor bo'lgan.⁴

3 Замонавий ўзбек тили. I жилд.
Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.:
МУМТОЗ СЎЗ, 2008.30-bet

4 4 Замонавий ўзбек тили. I жилд.
Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.:

Xorazmda tavallud topgan Mahmud Zamaxshariy tilshunoslikka oid bir qancha asar yozgan. "Muqaddimat-ul adab" asari besh qismdan iborat bo'lib, ot, fe'l, bog'lovchi, ot o'zgarishi, fe'l o'zgarishi tarzida tuzilgan. Zamaxshariy fe'lning o'zak tarkibiga ko'ra guruhlanishini ilk bor amalga oshirgan olimdir. Morfologiya bo'limini o'rganishda Zamaxshariyning o'rni tengsizdirdir.⁵

Eski o'zbek adabiy tilining shakllanish tarixini o'rganishda muhim va mashhur yozma manbalardan biri "Tafsir" asarida fe'l turkumiga xos leksemalar juda ko'p va rang-barang shakllarda qo'llanganligini ko'rish mumkin. Ularni tarixiy eski o'zbek tiliga xos jihatlari bilan birgalikda, qadimgi turkiy davrlar tili bilan bog'liq tomonlari ham ochib berilgan.. Tafside fe'lning shaxs-son qo'shimchalari to'liq va qisqargan shakllari ishlatilgan va fe'l so'z turkumi haqida ko'pgina kerakli ma'lumotlar sanab o'tilgan.

Umumturkiy xususiyatlarni o'zida qamrab olgan hammaga birdek yoquvchi "Muhabbatnoma" asarini eski o'zbek yozma adabiy tilining namunasi sifatida olimlarimiz qayd qilishgan. Haqiqatdan ham Muhabbatnomada bir qancha morfologik va grammatik xususiyatlar qayd etilgan. Biz buni fe'l so'z turkumi haqida keltirilgan ma'lumotlar va misollar orqali ko'rishimiz mumkin mumkin. "Muhabbatnoma" asaridagi fe'l shakllarining bir qanchasi tarixiy eski o'zbek tiliga mos tushadi. Biroq ba'zi bir fe'l shakllarida qo'llanilgan grammatik vositalar va qo'shimchalar ancha oldingi davrlar tiliga xosligi bilan yaqqol o'zgacha bo'lib ajralib turadi⁶.

XIV asrda muallifi noma'lum bo'lgan ya'ni

МУМТОЗ СЎЗ, 2008.29-bet

5 Замонавий ўзбек тили. I жилд.
Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.:
МУМТОЗ СЎЗ, 2008.37-bet

6 Замонавий ўзбек тили. I жилд.
Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.:
МУМТОЗ СЎЗ, 2008.40-41-bet

muallifi aniqlanmagan yana ikkita mashhur asar mavjud bo'lib, bundan birinchisi "Tarjumon" lug'atidir. Bu lug'at 76 sahifadan tashkil topgan hamda to'rtta qismdan tuzilgan. Dastlabki qism ismlarga bag'ishlangan, keyingi qism esa fe'l mayli va otga xoslangan shakl harakat nomi masalasiga, uchinchi qismi turlanish va tuslanish nima ekanligi va bir biridan farqiga, to'rtinchi qism esa so'zning ishlatilishiga bag'ishlangan. Bu asarning dastlabki uch qismi morfologiya ya'ni turkumlarga bag'ishlangan bo'lib, asosan fe'l so'z turkumi alohida o'rganib chiqilgan. Yana bir muallifi aniqlanmagan asar esa "At- tuhfa" asari hisoblanadi, unda ham fe'l turkumiga juda keng sahifa ajratilgan. Fe'lning nisbat, bo'lishli- bo'lishsizlik, shaxs, mayl, zamon shakllari atroflicha yoritiladi. Bu asarda fe'lning majhul, birgalik, orttirma, o'zlik nisbatlari mavjudligi haqida fikr yuritilgan.⁷

Fe'l barcha tillarda ham faol bo'lgan hamda ishlatiladigan so'z turkumlaridan biridir. Fe'l semantik va leksik doirasi keng, lekin, asosan, ish- harakat hamda ish-harakat tasavvurini beradigan holatni anglatadi. Fe'l so'z turkumining o'rganilishi boshqa so'z turkumlariga chambarchas bog'liq. Eng katta o'rganilishi qolganlarga qaraganda kengroq bo'lgan so'z turkumi ham fe'l hisoblanadi.

Buyuk bobokalonimiz Mir Alisher Navoiy ham fe'l so'z turkumini chuqur o'rganib chiqqanlar. Uning "Muhokamat ul-lug'atayin" asarida bir qancha ma'lumotlar misollar berilgan. Alisher Navoiyning morfologik va grammatik qarashi uning quyidagi fikrida o'z ifodasini yaqqol topgan desak mubolag'a bo'lmaydi:

so'zlarni uch turkumga ajratgan: fe'l, ism va harakat shakllari;

fe'lning birgalik nisbatdagi shakliga va qo'shimchasiga alohida e'tibor beradi;

mazmuniy sintaksis bo'yicha ilk ma'lumot aytib o'tgan.

7 Замонавий ўзбек тили. I жилд.
Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.: -
МУМТОЗ Сў3, 2008.47-bet

Bundan bilish mumkunki, Alisher Navoiy fe'lga juda katta e'tibor qaratgan ekan.

Yana bir buyuk adabiyot namoyandasi Abdurauf Fitratning sof morfologik qarashi uning "Sarf" ya'ni (Morfologiya) asarida o'z ifodasini ko'rsatgan. So'zlarni anglatadigan ma'nosini tashkil qilib olgan holda turkumga bo'lib chiqadi: ot, sifat, son, fe'l, olmosh, ko'makchi va bog'lovchi kabilarni aytadi. Abdurauf Fitrat shu tariqa o'zi belgilagan barcha so'z turkumiga alohida- alohida fikr va dalillar aytib, uning o'ziga xos jihatini namoyon qilib beradi.⁸ Olimning fe'l turkumiga oid qarashi keyingi ma'lumotlar uchun katta zamin yaratadi va ular hozirda ham katta ahamiyatga ega. Uning "Har bir fe'l bir ish bilan uning ishlovchisi hamda bir zamonni bildiradi" tarzida aytilgan fikri tilshunoslik uchun yana bir maqom edi. Olim fe'lning 3 zamon grammatik kategoriyasiga, shaxs-son kategoriyasiga, shuningdek, bo'lishli – bo'lishsizlik, o'timli- o'timsizlik, nisbat kabi kategoriyasiga nisbatan o'z qarashlarini namoyon qiladi va dalillab beradi.

Nafaqat tarixiy adabiyotshunos olim balki zamonaviy o'zbek morfologik ta'limotining rivojlanish va keng ommalashishida professor Ayub G'ulomovning ilmiy dunyoqarashi, fikrlashi va ilmiy faoliyati bugungi kunda katta ahamiyatga ega. Professor Ayub G'ulomov tomonidan "Fe'l" deb atalgan kitobining yaratilishi o'zbek tilshunosligida yuk burilish, va katta voqea bo'ldi. Sababi o'zbek tilshunosligi tarixida alohida olingan aynan ma'lum turkumning o'zini yaxlit holda jiddiy tadqiq etish tajribasi shu davrga qadar yoritib berilmagan edi. Bu kitobda fe'l turkumi alohida holda yaxlit tarzda chuqur tahlil qilinib fe'l haqidagi barcha mavjud qarash umumlashtirib chiqilgandir⁹.

8 Замонавий ўзбек тили. I жилд.
Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.: -
МУМТОЗ Сў3, 2008.66-bet

9 O'rinboyev B., Qurbonov T. O'zbek
tilshunosligi tarixi. Samarqand, SamDU nashri,

Fe'lga xos xususiyatlar quyidagilar sanaladi:

ma'nosi va grammatik belgisi;
grammatik kategoriyasi;
yasalishi;
to'liqsiz fe'l (edi, ekan, emish),

fe'lning sintaktik vazifasi (kesim) kabi kerakli ma'lumotlar batafsil tahlil qilingan.

O'tgan asrning birinchi yarmi ya'ni 30-yillarida tilshunos olim Ulug' Tursunov so'z turkumlariga oid o'z qarashlarini bayon qilgan. Olim o'zbek tili morfologiyasining eng dolzarb muammolarini tahlil qilib chiqqan. Ayniqsa, uning "O'zbekchada fe'lning yasalishi", "O'zbek tilida fe'l darajalari" kabi ilmiy izlanishlari fe'l so'z turkumiga katta e'tibor qaratganining chuqur isbotidir.

Yana bir buyuk tilshunos olimlarimizdan biri akademik professor A. Xojiyev o'zbek tilida lisoniy birlikning o'zbekona va sharqona tabiati va o'zbek va sharq tilshunosligining dolzarb masalalari ustida izlanishlar olib borgan va 30 ga yaqin maqola chop ettirgan. HOJIYEV fe'l so'z turkumining o'rganilishiga ham jiddiy nazar solgan va buning ustida bir qancha ilmiy izlanishlar qilgan. A. Hojiyevning "O'zbek tilida fe'l", "O'zbek tilida ko'makchi fe'l", "O'zbek tilida to'liqsiz fe'l" kitoblari fe'l so'z turkumiga qanchakatta e'tibor qaratganini bildiradi¹⁰.

Fe'l so'z turkumi kategoriyasining ishlanishida professor olim E. D. Polivanov, A. N. Kononov, V. V. Reshetov kabi mashhur olimlar o'z hissalarini qo'shgan. Fe'l kategoriyasi ustidagi ilmiy izlanishlarining rivojlanishida o'zbek tilshunoslaridan A. G'ulomov, A. H. Sulaymonov, A. Hojiyev, J. Jo'rayeva, SH. SHukurovlarning egallagan o'rinlari kattadir. A. H. Sulaymonov 1949-yilda yaratgan "Hozirgi o'zbek adabiy tilida o'tgan zamon fe'l kategoriyasi" deb nomlangan ilmiy

2006, 52-bet.

10 U. Sanaqulov, „O'zbek yozma adabiy tili fonetik, morfologik me'yorlarning ilk shakllanishi va taraqqiyot bosqichi“ II qism, 149-bet.

ishida o'tgan zamon fe'l kategoriyasi haqida ma'lumotlar aytib o'tgan. Yana bir Professor A. G'. G'ulomovning "Fe'l" va akademik A. Hojiyevning "Fe'l" kitoblarida fe'lning tarixi, zamon, nisbat kategoriyalari, fe'lning barcha xususiyatlari atroflicha yoritib berilgan. A. N. Kononov "Hozirgi zamon o'zbek tili grammatikasi" kitobining fe'l zamonlari bobida fe'lning zamon shakllarini keng tahlil qilgan.¹¹

Tilshunos olim M. Sodiqovanning "Fe'l stilistikasi" asarida fe'lning grammatik kategoriyalari, mayllari, munosabat shakllari, zamon, nisbat, shaxs-son formalari va ularning stilistik va sintaktik xususiyatlari o'rganilgan. Olim fe'l bo'lishsizligining grammatik va stilistik xususiyatlari, harakat-holat fe'llari va munosabat fe'llarini chuqur o'rganib chiqqan. Tilshunos olim professor SH. SHukurovning "Fe'l tarixidan" nomli kitobida XI asr lisoniy tilshunosi Mahmud Koshg'ariy davridan boshlab fe'lning o'rganilishi haqida ma'lumotlar aytib o'tilgan¹². Yozuvchi fe'lning zamon, nisbat va mayl shakllari ustida ham anchagina tadqiqot ishlarini yuritgan. H. Yusufxo'jayevning "O'zbek tili izohli lug'atida fe'llarning ishlanishi" monografiyasi fe'llarning ishlanish prinsiplari, gapda eng asosiy o'rinlarda kelishiga bag'ishlangan bo'lib, asosan fe'llarning lug'atlarda bosh ya'ni dominant so'z sifatida berilish masalalari, harakatning kuchli-kuchsizligi va takroriylikni nutq uslublarida biri biridan farq qilishini ko'rsatuvchi fe'l formalari tahlil qilingan. SH. SHukurovning "O'zbek tilida fe'l mayllari taraqqiyoti" kitobi o'zbek tilida fe'l mayllari va zamonlari taraqqiyotini o'rganishi talqin qilingan va o'zbek tilida fe'l mayllari tarixi va taraqqiyoti keng isloh qilinganligini ko'rish mumkin. Professor Azim

11 Замонавий ўзбек тили. I жилд. Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.: МУМТОЗ СЎЗ, 2008. 69-бет

12 Замонавий ўзбек тили. I жилд. Морфология. (Муаллифлар жамоаси). -Т.: МУМТОЗ СЎЗ, 2008. 72-бет

Hojiyevning “To‘liqsiz fe’l” monografiyasi tilshunoslikda kam o‘rganilgan masalalardan biri to‘liqsiz fe’llar ya’ni edi, ekan, emish fe’llari formalari va ular yordamida yasaluvchi fe’l formalarining ma’nolari, vazifalari va qo‘llanishdagi xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgandir.

1991- yildan keyin ham fe’l so‘z turkumi olimlar tomonidan o‘rganib kelinmoqda. Masalan, tilshunos D. G‘aniyevaning “O‘zbek tilidagi fe’lning funksional shakllarida sinkretiklik va polifunksionallik” mavzusiga bag‘ishlangan ilmiy izlanish ishi fikrimizning yaqqol dalilidir. Bu ma’lumotlardan bilishimiz mumkinki, qadimdan boshlab olimlarimiz fe’l

so‘z turkumi ustida o‘z ishlarini yaratib borgan. Hozirgi kunga qadar fe’l so‘z turkumi chuqur tahlil qilinmoqda va bir qancha o‘zgartirishlar kiritilmoqda. Fe’l so‘z turkumi juda keng mavzu va o‘rganishimiz sari yangi ma’lumotlar chiqadigan mavzu hisoblanadi. Hech bir so‘z turkumini fe’l so‘z turkumisiz tasavvur eta olmaymiz. Gapni markazi ham aynan kesim hisoblanadi va kesim asosan harat bilan ifodalanadi. Shuning uchun ham bu turkum gapning asosiy mazmunini ya’ni markazini tashkil qiladi. Bu so‘z turkumi ko‘plab bahs va munozaralarga sabab bo‘lgani uchun hozirda ham bir qancha olimlar tomonidan o‘rganilib chiqilmoqda va bu albatta foydadan xoli emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov X.M. Aqliy hujum //Ta’lim va tarbiya. – Toshkent, 2006. - №2.
2. Ashurova D., Yuldoshev Z. Ta’lim tizimida innovatsion va axborot texnologiyalarini qo’llash – zamon talabi// “Xalq ta’limi”. – Toshkent: 2006. - №1..
3. Bazarov O. O‘zbek tilida darajalanish: Filol. fan. dokt. dis. ... avtoref. – T., 1997.
4. Farberman L.B, Musina R.G, Jumaboeva F.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘qitishning zamonaviy usullari.- T.: O‘qituvchi, 2002.
5. Fuzailov S., Sh. Yo‘ldasheva, M. Xudoyberganova hammuallifligidagi 3 – sinflar uchun yozilgan ona tili darsligi.
6. G‘afforova T., E, Shodmonov, X. G‘ulomova hammuallifligidagi 1 – sinflar uchun yozilgan ona tili darsligi.
7. G‘ulomov A., Qodirov M., va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T: Fan va texnologiya, 2012
8. Hamrayeva Y. O‘zbek tilining o‘zlashma so‘zlar o‘quv lug‘ati. o‘quv qo‘llanmasi. – T: Yangi asr avlodi, 2007.
9. Hojiyev A. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent, 1974.
10. Hojiyev A. O‘zbek tilshunosligi atamalarining izohli lug‘ati. – T.: O‘qituvchi, 2001
11. Ibrohimov S., Begmatov E., Ahmedov A. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. –T., Fan. 1976. (65 000 dan ortiq so‘z) Sh.Shoabdurahmonov tahriri ostida.
12. Ikromova R., X. G‘ulomova., Sh. Yo‘ldosheva., D. Shodmonqulova hammuallifligidagi 4 – sinflar uchun yozilgan ona tili darsligi.
13. Internet texnologiyasi, dastur ta’minoti va qaydnomalari asosida tashkil etilgan ma’lumotlar ombori va elektron jadvallar bilan jamoa bo‘lib ishlashga imkon beruvchi korxona va tashkilot miqyosidagi kompyuter tizimi. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 4-tom. –
14. Islomov I., Bobojonov Sh. O‘zbek tilining so‘zlar darajalanishi o‘quv lug‘ati. O‘quv qo‘llanmasi. –T: Yangi asr avlodi, 2007
15. Jabborov E., G.Tilovova, G.Meyliyeva. O‘zbek tili o‘qitishning amaliy metodikasi.-Qarshi: QarDU, 2010.
16. Jamolxonov. N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: O‘qituvchi, 2005.
17. Jo‘rayeva N. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasining dolzarb masalalari// Academic research in educational sciences, Volume 2, Issue 9, 2021
18. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G‘ulomova, Sharofat Yo‘ldosheva, Sharofjon Sariyev. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir nashriyoti, 2009.
19. Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – T.: O‘qituvchi, 1995.
20. O‘zbek tili leksikologiyasi. – T.: Fan, 1981.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI GIGIYENIK TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH O'ZBEK XALQ MAQOLLARI MISOLIDA

MAMADALIYEVA ANZIRATXON MIRZAUMAR QIZI

Farg'ona davlat universiteti I bosqich magistranti

TESHABOYEV DILMUROD RAXMADJONOVICH

Farg'ona davlat universiteti, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllanishi zarur bo'lgan tarbiya turlari, gigiyenik tarbiyasini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish hamda ularni o'zbek xalq maqollari misolida ko'rib chiqilishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: tarbiya, tarbiya turlari, estetik tarbiya, gigiyena, gigiyenik tarbiya, shaxsiy gigiyena, o'quvchi, maqol, xalq og'zaki ijodi.

Annotation. This article talks about the types of education that should be formed in elementary school students, the use of examples of folk oral creativity in the formation of hygienic education, and their consideration on the example of Uzbek folk proverbs.

Key words: education, types of education, aesthetic education, hygiene, hygienic education, personal hygiene, student, proverb, folklore.

Аннотация. В данной статье говорится о видах воспитания, которые следует формировать у учащихся младших классов, использовании примеров народного устного творчества в формировании гигиенического воспитания, а также их рассмотрении на примере узбекских народных пословиц.

Ключевые слова: воспитание, виды воспитания, эстетическое воспитание, гигиена, гигиеническое воспитание, личная гигиена, школьник, пословица, фольклор.

KIRISH

Tarbiya — shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyat hisoblanadi. Tarbiasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqa avlodga o'tadi.

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga mahkumdir. Negaki, o'sishi va

rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod moddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yaxshiroq ishlab chiqara bilishlari kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarni shakllantira bilish uchun esa jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy intizomlar tizimiga ega bo'lishi lozim¹.

Jamiyatimizni tarbiyali insonlar bilan ta'minlash bugungi kun o'qituvchilarining burchidir. Ushbu jarayonni takomillashtirish va rivojlantirish pedagoglarning oldidagi burchdir. Ayniqsa, bu jarayonda mustahkam poydevorni o'rnatish boshlang'ich sinf o'qituvchilarining

1 O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)

vazifasi hisoblanadi. Bolalarda boshlang'ich sinfdanoq ta'lim bilan birgalikda tarbiya shakllantirib borilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tarbiyaning maqsadi esa, shaxsni komil inson qilib voyaga yetkazishdan iborat. Pedagoglardan talab etiladigan birgina talab esa, bola ongida tarbiya mazmunini singdirish va ularni to'g'ri yo'naltirishdir. Milliy tarbiya tizimimizda tarbiyaning quyidagiturlari mavjud:

- Aqliy tarbiya
- Jismoniy tarbiya
- Estetik tarbiya
- Mehnat tarbiyasi
- Huquqiy tarbiya
- Ekologik tarbiya
- Axloqiy tarbiya

Aqliy tarbiya – insonga butun borliq va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilimlarni berish, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Aqliy tarbiya shaxsni yuksak ma'naviy va axloqiy sifatlarini rivojlantiradi.

Jismoniy tarbiya – shaxsni jismonan sog'lom, barkamol bo'lib voyaga yetishida ko'mak beradi. Sog'lom turmush tarzi ortidan inson yetuklikka erishadi.

Estetik tarbiya – (estetika lot. – “estezio”) – go'zallikni his etaman degan ma'noni anglatadi. Ijtimoiy voqelikdagi, tabiat va jamiyatdagi go'zallikni his etish, estetik tasavvurni shakllantirish kabilarni ilgari suradi.

Mehnat tarbiyasi – mehnat tarbiyasi kishiga harakatda va ma'lum bir faoliyatni amalga oshirishga yordam beradi. Insonda go'zal fazilatlar vatanni sevib ardoqlash, asrab-avaylash kabi tuyg'ularni inson qalbiga singdiradi.

Huquqiy tarbiya – jamiyatda o'rnatilgan qonun-qoidalar, o'rnatilgan ma'lum tartiblarga oid bilimlarni o'rin o'rnida qo'llay olish, huquqiy ong va savodxonlikni shakllanishida yordam beradi.

Ekologik tarbiya – atrof-muhit, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni bildiradi. Agar insonlarda ekologik tarbiya tushunchasi yaxshi shakllanmasa, borliqqaturli zararli holatlarni kelib chiqish ehtimoli ancha yuqori bo'ladi. Bolalarni yoshligidanoq ekologik tarbiyaga amal qilishga o'rgatilsa, atrof-muhitda tozalik va soflik bo'ladi. Ekologik muammolarga kamroq duch kelinadi.

Axloqiy tarbiya – Axloq (lot. “morolis” – xulq-atvor ma'nosini bildiradi) insonning ijtimoiy munosabatlar bilan, xatti-harakatlarini muayyan tartibga soluvchi odob, muoamala madaniyati, xulq-atvor qoidalarining yig'indisi demakdir. Tarbiyaning barcha turlarini asosiy maqsadi insonda komillik va ma'naviy yetuklik sifatlarini namoyon etish, shaxsni ijobiy fazilatlarini shakllantirish va boshqalarni o'zichiga oladi².

Yuqoridagi tarbiya turlari bo'linishi umumiy olinganda shunday bo'linsada yana ularning ichiga bir necha turkumlarni o'z ichiga oladi. Shulardan biri gigiyenik tarbiyadir.

Gigiyena (grekcha: ὑγιεινός — sog'lom) — tibbiyotning bir sohasi; kishilar sog'lig'iga turmush va mehnat sharoitlari ta'sirini o'rganadi hamda kasalliklarning oldini olish, yashash uchun eng qulay sharoit yaratish, sog'liqni saqlash va umrni uzaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Bundan kelib chiqadiki, gigiyenik tarbiya - hayot sharoiti, o'quv-tarbiya va mehnat o'sayotgan organizmning kamol topishi va salomatligiga qanday ta'sir qilishini o'rganish va shunga asoslanib, yosh avlodning sog'lom o'sishiga hamda har tomonlama to'g'ri rivojlanishiga yordam beradigan gigiyena tadbirlarini ishlab chiqishdir. Shaxsiy gigiyena qoidalariga bolalar juda yoshligidanoq odatlanishi zarur. Bolada asosiy fiziologik jarayonlar – uyqu, uyg'oqlik,

2 Umirova M. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasida tarbiya turlari va usullaridab foydalanish imkoniyatlari

ovqatlanish (emish)ning o'z vaqtida almashinib turishi ayniqsa bolaning birinchi yoshida katta ahamiyatga ega. Har kuni ma'lum soatlarda ovqatlanish (emish), uxlash bolaning o'sishi va rivojlanishiga, ayniqsa nerv sistemasiga yaxshi ta'sir qiladi³.

Xalqimizning "yoshlikdagi bilim – toshga o'yilgan naqsh kabidir" maqoli bejizga emas, tarbiyaning xoh u, xoh bu turi bo'lsin uni bolaning yoshligidan singdirish maqsadga muvofiqdir. Gigiyenik tarbiya avvalo oiladan boshlanadi va bolalar maktabga qadam qo'ygandan so'ng ushbu tarbiya pedagog tomonidan shakllantiriladi hamda rivojlantiriladi. Bu jarayon turli darslarda, turli shakllarda olib boriladi. Gigiyenaga rioya qilish, sog'lom bo'lish va bu uchun nimalar qilish kabilar o'rgatiladi.

Hozir biz o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari orqali o'quvchilarda gigiyenik tarbiyani shakllantirishni maqollari misolida ko'rib chiqamiz. Maqol — xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli va obrasiz, grammatik va mantiqiy tugallangan ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli. Muayyan aniq shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan⁴.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mos va tushunarli bo'lgan hamda ularda gigiyenik tarbiyani shakllantirishda ko'mak bo'ladigan bir nechta o'zbek xalq maqollari ko'rib tahlil qildik.

Boylikning boshi - sog'lik.

Bola sog'lig'i – ona boyligi.

Salomatlik – tuman boylik.

El sog'ligi — yurt boyligi.

Sog' tanda — sog'lom aql.

Yuqoridagi maqollar orqali o'quvchilarga sog'lik insonga eng zaruriy jihatligi uqtiriladi, shuning uchun ham uni boylikka qiyoslashimiz mumkinligi hamda bu boylikni qadriga yetib asrashimiz kerakligi tushuntiriladi. Bu maqollar orqali bolalarga o'z sog'liklarini asrash (Salomatlik – tuman boylik), tana sog' bo'lgandagina aqliy faoliyati ham yaxshi ishlashi (Sog' tanda - sog'lom aql) kabi tushunchalarni o'rganishadi.

Uyi tozaga gard yuqmas,

Gard yuqsa ham, dard yuqmas.

Toza ko'zaning suvi toza.

Toza uyda dard qolmas.

Tozalik sog'lik – garovi.

Ayolning sarishtasi —

Ro'zg'orning farishtasi.

Ushbu maqollar esa gigiyenaning eng muhim jihati bo'lgan tozalik haqida bo'lib, ular orqali bolalar tozalikka rioya etish (Tozalik sog'lik – garovi), ozodalikka rioya qilgan insonlar kasal bo'lmasligi (Uyi tozaga gard yuqmas, Gard yuqsa ham dard yuqmas) va bu uchun nimalar qila olishi o'rgatiladi. Bolalar bilan shu kabi maqollarning ma'nosini tahlil qilish jarayonida pedagog tozalikka rioya etish qoidalarini ham uqtiradi.

Kechki ovqat zahar,

Ovqat yegin Sahar.

Sog'dan sarqit qolmas.

Uzoq chaynasang, uzoq yashaysan.

Qovun yesang, sahar ye,

Sahar yemasang, zahar ye.

Qorning ochmasdan ovqat yegin,

Qorning to'ymasdan qo'l artgin.

Yuqorida keltirilgan maqollar sog'lom ovqatlanish haqida bo'lib, gigiyenik tarbiyaning asosiy shartlaridan biridir, negaki insonning ovqatlanishi uning sog'lig'ida katta ahamiyat kasb etadigan jihatdir. Ushbu maqollar yordamida o'quvchilarga sog'lom ovqatlanish qonun-qoidalari uqtiriladi. Masalan: kechki

3 Mahmudova N. M., Ijtimoiy gigiyenadan qo'llanma, Toshkent, 1993.

4 Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh., Ma'nolar maxzani, T., 2001.

payt ko‘p ovqat yeyish zararliligi(Kechki ovqat zahar), uning o‘rniga ertalab to‘yib ovqatlanish kerakligi(Ovqat yegin sahar), ovqatlanganda taomdan sarqit qoldirmaslik ya’ni o‘ziga yarashasini olib yeyish(Sog‘dan sarqit qolmas), ovqatni yaxshi hazm bo‘lishi uchun uni ko‘proq chaynash(Uzoq chaynasang, uzoq yashaysan), juda ham och qolmasdan oldin taomlanish(Qorning ochmasdan ovqat yegin) hamda juda ham to‘yib ovqatlanmaslik(Qorning to‘ymasdan qo‘l artgin) singari sog‘lom

ovqatlanish tushunchalar beriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, xalq og‘zaki ijodi bo‘lmish maqollar orqali o‘sib kelayotgan yosh avlodda gigiyenik tarbiya va uning qonun-qoidalarini o‘rgatish mumkinligi yuqorida bir necha misollar yordamida ko‘rib chiqildi. Bu jarayonda bolalar ham gigiyenik tarbiyani, ham xalq og‘zaki ijodi bilan ham tanishib chiqadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudova N. M., Ijtimoiy gigiyenadan qo‘llanma, Toshkent, 1993.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
3. Umirova M. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasida tarbiya turlari va usullaridab foydalanish imkoniyatlari.
4. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh., Ma’nolar maxzani, T., 2001.
5. Mirzayev T, Musaqulov A, Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2019.

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TIL O'QITISHNING INTEGRATIV YONDASHUV XUSUSIYATLARI

KAMOLOVA GULCHIROY

Toshkent tibbiyot akademiyasi Pedagogika va psixologiya kafedrası tayanch
doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola orqali tibbiyot oliygohi talabalariga til o'rgatishning zamonaviy yondashuv usullari o'rganiladi. Asosiy e'tibor rus tili (ona tili yoki ikkinchi til sifatida) va chet tilini (asosan ingliz tilini) tibbiy atamalar bilan bog'liq holda o'qitish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bunday kompleks yondashuv talabalarning til o'zlashtirish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi, ularning tibbiy terminologiyani o'zlashtirishini yaxshilaydi va har ikki tildagi kasbiy manbalarni tushunish imkonini beradi. Ishda amaliy mashg'ulotlar va tibbiyot sohasidagi muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar batafsil bayon etiladi. Tadqiqotda yaxlit o'quv muhitini shakllantirish va tibbiyot fanlari bilan aloqalarni mustahkamlash kabi amaliy masalalarga alohida urg'u berilgan. Zamonaviy integrativ uslub talabalarning kelgusi kasbiy faoliyati nuqtai nazaridan til o'rganish samaradorligi va qiziqishini oshirishdagi ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Kompleks yondashuv, til o'qitish metodikasi, tibbiyot ta'limi, fanlararo aloqalar, til ko'nikmalarining integratsiyasi, interfaol ta'lim usullari, integrativ usul.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные подходы к обучению языкам студентов медицинских вузов. Основное внимание уделяется совершенствованию процесса преподавания русского языка (как родного или второго языка) и иностранного языка (преимущественно английского) в контексте медицинской терминологии. Исследования показали, что такой комплексный подход значительно повышает эффективность усвоения языковых навыков студентами, улучшает их понимание медицинской терминологии и профессиональной литературы на обоих языках. В работе подробно описываются практические занятия и упражнения, направленные на развитие коммуникативных навыков в медицинской сфере. Особое внимание уделяется созданию целостной образовательной среды и укреплению связей с медицинскими дисциплинами. Современный интегративный метод подтверждает своё положительное влияние на повышение эффективности обучения языкам и мотивации студентов с учетом их будущей профессиональной деятельности.

Ключевые понятия: Комплексный подход, методика преподавания языков, медицинское образование, междисциплинарные связи, интеграция языковых навыков, интерактивные методы обучения.

Kirish. Chet tilini o'rgatishning asosiy maqsadi nutqni muloqot vositasi sifatida o'rgatishdir. Jonli chet tilini o'rgatishda og'zaki nutq alohida o'rin tutadi: qoida tariqasida, u ham til o'rganishning asosiy rag'batlantiruvchisi, ham tilni bilish darajasining asosiy mezonini hisoblanadi.

Bo'lajak shifokorlarda rus tilini chet tili sifatida o'qitishning metodik nazariyasi haqida uning asosiy fanlari: pedagogika, psixologiya, tilshunoslik, sotsiologiya, madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan bilim,

g'oyalarni shakllantirish, shuningdek, lingvodidaktika, grammatika, leksikologiya haqidagi bilimlarni shakllantirish muhimdir.¹

Hozirgi kunda tibbiyot oliygoxlari bitiruvchilaridan nafaqat kasbiy bilimlar, balki muloqotda ham yuqori talablarni qo'yilmoqda. Shifokorlarning kasbiy kompetensiyasi tobora ko'proq rivojlanganligi sababli, rus va kamida bitta xorijiy tilni bilish

¹ Rus tilini chet tili sifatida o'qitishda og'zaki va yozma nutqning til va nutq aspektlari. Tursunova D.T.

talab qilinmoqda, chunki globallashuv va xalqaro hamkorlik kuchayib bormoqda. An'anaviy, alohida o'qitiladigan rus va xorijiy tillar tibbiyot talabalarini haqiqiy muloqotga yetarlicha tayyorlay olmaydi. Shuning uchun tibbiyot talabalarining kommunikativ kompetensiyasini oshirishga qaratilgan integrativ yondashuv dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tadqiqot tibbiyot oliygohlarida rus va xorijiy tillarni integratsiyalashgan o'qitishning afzalliklari va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. Integratsiyaning turli modellari, usullari va uslublarini ko'rib chiqilgan. Shuningdek, professional muhitda rus va xorijiy tillarda samarali muloqot qila oladigan kelajakdagi tibbiyot mutaxassislarni tayyorlashda bunday yondashuvning natijalari haqida ko'rib chiqiladi. Sog'liqni saqlash sohasida mutaxassislarni tayyorlashga qo'yiladigan zamonaviy talablar rus va xorijiy tillarni yaxshi bilishni talab qiladi. Tillarni an'anaviy alohida o'qitish har doim samarali bo'lmasligi mumkin, chunki bu tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyatining kompleks xususiyatini hisobga olmaydi. Rus va xorijiy tillarni bir vaqtda va o'zaro bog'liq ravishda o'rganish nazarda tutuvchi integrativ yondashuv kelajakdagi shifokorlarni til tayyorlash maqsadlariga erishishda yanada samaraliroq bo'lish imkonini beradi. Ushbu maqolada tibbiyot oliygohlari talabalarini o'qitishda integrativ yondashuvni qo'llashning afzalliklari va xususiyatlariga e'tibor qaratilgan.

Usullar: Metodik usul sifatida loyihaviy faoliyat, case-study, tibbiy matnlardan foydalanish, muammoli o'qitish, guruh va juftlikda ishlash, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'rib chiqiladi. Tibbiyot

oliygohlari talabalariga rus va xorijiy tillarni o'rgatishda integrativ yondashuv: til va kasbiy tayyorgarlikning sinergiyasi.

1. Interaktiv o'qitish metodi: Bu usulda, talaba o'zlashtirilgan xalqaro bo'limlarda interaktiv darslar olib boradi. Virtual platformalardan foydalanib, online o'qituvchilar bilan bog'lanib, onlayn savollar va vazifalar orqali talabalarga xorijiy tillarni o'qishda interaktivlik yaratiladi. 2. Yakuniy loyihalar va amaliy mashg'ulotlar: Talabalarni o'qitishda, xorijiy tillarga qiziqish uyg'onib, ularning maqolalari, yangiliklari, sheriklik qilishlari va boshqa amaliy faoliyatlarini qo'llabquvvatlash uchun loyihalar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish foydali bo'ladi. 3. Xalqaro hamkorlik: O'qituvchilar va talabalar o'rtasida xalqaro hamkorlikni o'rnatish yordamida, boshqa mamlakatlardagi maktablar, o'qituvchilar, yoshlar va oliy ta'lim muassasalari bilan aloqalar o'rnatish orqali, xorijiy tillarni o'qitishda ilg'or o'qitish metodlarini izlash va amalga oshirish mumkin. 4. O'z-o'zini baholash tizimi: Talabalarni motivatsiyalash va o'zlashtirish maqsadida o'z-o'zini baholash tizimlari tashkil etiladi. Bu tizimlarda, talabalar o'z o'qish natijalarini, o'rganish jarayonlarini o'zlarini baholab, yangi maqbul o'qitish usullari va materiallarini tanishlari va qo'llabquvvatlashlari mumkin. 5. Texnologiyalarni foydalanish: Texnologiyalarni foydalanish, online lug'atlar, maqolalar, onlayn darslar, taqdimotlar va interaktiv o'qitish vositalari orqali talabalarga xorijiy tillarni o'qitishda o'rganishni oshirish uchun bir necha foydali usullardan biridir.²

2 XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING INNOVATSION YONDASHUVLAR. Fotima Toshpulatova. <https://cyberleninka.ru/article/n/xorijiy-tillarni-o-qitishning-innovatsion-yondashuvlar/viewer>

Tibbiyot oliygohlarida talabalar uchun rus va xorijiy tillarni o'rganishdagi asosiy muammo, til tayyorgarligi va kelajakdagi kasbiy faoliyat o'rtasidagi aloqaning yetarli darajada bo'lmashligidir. Ko'pincha, alohida va bir-biriga bog'lanmagan an'anaviy o'qitish usullari, talabalarga tibbiyotda olingan til bilimlarini samarali ishlatishga imkon bermaydi. Integrativ yondashuv esa, tillarni o'rganish va tibbiy terminologiya hamda ko'nikmalarni o'zlashtirish o'rtasida o'zaro bog'liqlik yaratishga yordam beradi.

Pedagogikada olimlar integrativ yondashuvni quyidagicha izohlaydilar. I. A. Zimnaya, E. V. Zemtsova integrativ yondashuvni "kamida bitta xarakteristikaning umumiyliги bilan birlashtirilgan ob'ektlar, hodisalar, jarayonlar majmuasining yaxlit tasviri, natijada uning yangi sifati yaratiladi" deb ta'riflaydi³; V. M. Lopatkinning fikri, integrativ yondashuv – "dunyo rasmining yaxlitligini ta'minlaydigan vosita; nazariy va amaliy muammolarni hal qilishda insonning tizimli fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi"⁴.

Integrativ yondashuvning muhim qismi mavzuvii integratsiyadir. O'qitish, talabalarining kelajakdagi kasbiga mos tibbiyot mavzulariga asoslanadi. Masalan, grammatik strukturalarni o'rganish, kasallik belgilarini ta'riflash materialiga tayangan holda, leksik minimum esa tibbiy matnlar, maqolalar va

misollarga asoslanishi mumkin. Bu, talabalar uchun nafaqat til ko'nikmalarini egallash, balki o'z tibbiy lug'atlarini kengaytirish va kasbiy muloqotning o'ziga xos jihatlarini tushunishga yordam beradi.

Nutq faoliyati turlarini integratsiyalash ham ushbu yondashuvning ajralmas qismidir. Tinglash, rus va xorijiy tillardagi tibbiy ma'ruzalarni eshitishni, o'qish esa tibbiy adabiyotlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Gapirish, vrachlar muloqoti vaziyatlarini o'z ichiga olgan rolli o'yinlarda ishtirok etishni, yozish esa tibbiy hisobotlar yoki kasallik tarixlarini yozishni anglatadi. Bunday kompleks yondashuv, kasbiy faoliyat kontekstida barcha til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Chet tili sifatida rus tili darsining tashkiliy tomoni uchta asosiy maqsadni amalga oshirish bilan ifodalanadi: o'qitish, rivojlantirish, tarbiyalash. U nutq, tinglash, o'qish va yozish qobiliyatlari orqali amalga oshiriladi. Bunga parallel ravishda til material: fonetika, lug'at va grammatika o'qitiladi. Tilni, boshqa har qanday murakkab mexanizm singari, ikkita pozitsiyadan o'rganish mumkin: u qanday ishlaydi va undan amalda qanday foydalanish kerak.⁵

Rus va xorijiy tillarni birlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi. Misol uchun, tibbiy terminologiyani o'rganish ikkala tilda bir vaqtda amalga oshirilishi mumkin. Bu esa leksika va semantika bo'yicha o'xshashlik va farqlarni ko'rsatadi. Talabalar so'z boyligini

3 Zimnyaya I.A., Zemtsova E.V. Universitet bitiruvchilarining yagona ijtimoiy va kasbiy kompetentsiyasini baholashga integratsiyalashgan yondashuv / I.A. Zimnyaya, E.V. Zemtsova // Bugungi kunda oliy ta'lim. – 2008. – No 5. – B. 17.

4 Лопаткин В.М. Интеграционные процессы в региональной системе педагогического образования: монография / В.М. Лопаткин. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2000. – 162 с.

5 About medical institutions of russian language in uzbek groups D.Y.FAYZIEVA. https://www.researchgate.net/deref/https%3A%2F%2Fscience.uz%2Findex.php%2Fsocinov%2Findex?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn9

oshirish bilan birga, tibbiy terminlarning tuzilishi va kelib chiqishini ham yaxshiroq tushunishadi. Rus va xorijiy tillardagi til hodisalarini solishtirib o'rganish, til kompetensiyasi va madaniyaro kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Integrativ yondashuvda autentik materiallardan foydalanish samarali bo'ladi. Misol uchun, tibbiy maqolalar, videomaqolalar, shifokorlar bilan suhbatlar va klinik protokollar talabalar uchun haqiqiy til muhitiga kirishga va tibbiyotdagi professional muloqot haqida tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Bunday materiallar o'qishni yanada qiziqarli va amaliy qiladi.

Shuni aytish kerakki, integrativ yondashuv tibbiyot ta'limining o'ziga xos xususiyatlariga mos maxsus o'quv materiallarini ishlab chiqishni talab qiladi. Ushbu materiallar autentik tibbiy kontentni, nutq faoliyatining barcha turlarini rivojlantirishga qaratilgan turli topshiriqlarni va talabalar uchun til va kasbiy tayyorgarlikni hisobga oluvchi bilimlarni nazorat qilish tizimini o'z ichiga olishi zarur.

Natijalar: Tibbiyot oliygohlarida talabalar uchun rus va xorijiy tillarni o'rganishda integrativ yondashuvni qo'llash quyidagi natijalarga erishishga yordam beradi:

1. Motivatsiyani oshirish: Integratsiya o'qishni yanada qiziqarli va amaliyotda qo'llashni osonlashtiradi.

2. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish: Talabalar tillarni real vaziyatlarda ishlatishni o'rganadilar.

3. Kasbiy leksikonni kengaytirish: Maxsus leksikani o'rganish har ikki til kontekstida amalga oshiriladi.

4. Millatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish: O'qitish turli mamlakatlarning

madaniy xususiyatlarini inobatga olib o'tkaziladi.

5. Axborot bilan ishlash ko'nikmalarini yaxshilash: Talabalar ikki tilda axborotni tahlil qilish va sintez qilishni o'rganadilar.

Muhokama: Integrativ yondashuvni qo'llash, o'qituvchilardan yuqori malaka va muayyan tashkiliy sharoitlarni talab qiladi. Maxsus o'quv materiallarini ishlab chiqish va metodik usullarni doimiy ravishda takomillashtirish zarur. Eng muhim jihat motivatsion muhit yaratish va talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olishdir. Kelajakdagi tadqiqotlar tibbiyot oliygohlari talabalariga integrativ yondashuvni o'qitishda yanada samarali metodlar va asboblarni ishlab chiqishga qaratilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, tibbiyot oliygohlaridagi talabalarni rus va xorijiy tillarga o'rgatishda integrativ yondashuv til tayyorgarligi samaradorligini oshiradi va kelajakdagi shifokorlarni global hamkorlik va sog'liqni saqlash sohasida xalqaro aloqalarning ortib borayotgan zarurati sharoitida muvaffaqiyatli faoliyatga tayyorlashga yordam beradi. Uni amalga oshirish yangi o'quv dasturlari, metodikalar va materiallar ishlab chiqishni, shuningdek, turli fanlar o'qituvchilari o'rtasida yaqin hamkorlikni talab qiladi. Tibbiyot oliygohlarida talabalar uchun rus va xorijiy tillarni o'rganishda integrativ yondashuv juda samarali bo'ladi. Lingvistik va kasbiy vazifalarni bir joyda amalga oshirish, tibbiyotga oid haqiqiy materiallar va turli o'qitish usullaridan foydalanish nafaqat til ko'nikmalarini oshiradi, balki kelajakdagi shifokorlarning professional qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Tilni o'qitishning yakuniy roli uning har bir inson va butun jamiyat hayotida, dunyoning eng muhim

aloqa vositasi va bilim vositasi bo'lishida tutgan o'rni bilan bog'liq. Talabalar rus tiliga ham bilim, zamonaviy ma'lumot olish vositasi sifatida, ham qo'shma ilmiy tadbirlarni amalga oshirishda bemorlar va mutaxassislar bilan kasbiy aloqalarini yaxshilash vositasi sifatida muhtojdirlar. O'zbek auditoriyasida rus tili nafaqat malakali mutaxassislarni tayyorlashda, balki ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini

tarbiyalashda ham muhim rol o'ynaydi. Rus tilini o'qitish kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni faollashtiradi, kasbiy va ishbilarmonlik madaniyati aloqalariga qodir, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi tarbiyalashga intiladigan, ijodiy fikrlashga qodir bo'lgan tilshunos shaxsni tarbiyalaydi.⁶

6 Tibbiyot oliygohlarda rus tilini o'qitish uchun oqilona yondashuv. Inoyat IGAMOVA.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rus tilini chet tili sifatida o'qitishda og'zaki va yozma nutqning til va nutq aspektlari. Tursunova D.T. "Экономика и социум" №1(92)-1 2022
2. Zimnyaya I.A., Zemtsova E.V. Universitet bitiruvchilarining yagona ijtimoiy va kasbiy kompetentsiyasini baholashga integratsiyalashgan yondashuv / I.A. Zimnyaya, E.V. Zemtsova // Bugungi kunda oliy ta'lim. – 2008. – No 5. – B. 17.
3. Лопаткин В.М. Интеграционные процессы в региональной системе педагогического образования: монография /В.М. Лопаткин. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2000. – 162 с.
4. XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING INNOVATION YONDASHUVLAR. Fotima Toshpulatova. <https://cyberleninka.ru/article/n/xorijiy-tillarni-o-qitishning-innovatsion-yondashuvlar/viewer>
5. About medical institutions of russian language in uzbek groups D.Y.FAYZIEVA. https://www.researchgate.net/deref/https%3A%2F%2Fscience.uz%2Findex.php%2Fsocinov%2Findex?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxxpY2F0aW9uIn19
6. Tibbiyot oliygohlarda rus tilini o'qitish uchun oqilona yondashuv. Inoyat IGAMOVA. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4/S-pp308-312>

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING MULOQOT KOMPETENSIYASIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHNING INNOVATSION VA INTERFAOL USULLARI

ISMATILLAYEVA LATOFAT ANVAR QIZI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Maxsus pedagogika yo'nalishi 1-kurs
magistri

Annotasiya : Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj bolalarda muloqot kompetensiyasidagi muammolari va ularni bartaraf etishdagi samarali usullar ko'rib chiqiladi. Muloqot kompetensiyasi bolalarning ijtimoiy integratsiyasi va akademik muvaffaqiyati uchun muhim bo'lib, uning shakllanishida individual yondashuvlar va innovatsion metodlar muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda alohida yordamga muhtoj bolalar uchun innovatsion va interfaol metodlar orqali yondashuvlar, differensial metodlar va hamkorlikda ta'limning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, muloqot kompetensiyasi, differensial yondashuv, innovatsion va interfaol videolar, ta'limiy integratsiya, ijtimoiy hayotga integratsiya, raqamli media vositalari, patrimonni aniqlash

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы коммуникационной компетенции у детей, нуждающихся в индивидуальной поддержке в условиях инклюзивного образования, а также эффективные методы их преодоления. Коммуникационная компетенция является важным фактором социальной интеграции и академического успеха детей, а индивидуальные подходы и инновационные методы играют ключевую роль в её формировании. В исследовании анализируются подходы через инновационные и интерактивные методы, дифференцированные подходы и значимость сотрудничества в обучении для детей, нуждающихся в индивидуальной поддержке.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, коммуникационная компетенция, дифференцированный подход, инновационные и интерактивные видео, образовательная интеграция, социальная интеграция в жизнь, цифровые медиаинструменты, Определение наследства.

Muloqot – bu axborot, fikr, his-tuyg'ular va g'oyalarni og'zaki nutq yordamida bayon qilish jarayonidir. Muloqot kompetensiyasi nafaqat kundalik hayot ehtiyojlarini qondirish, balki insonlar o'rtasida munosabatlar yaratish va o'rnatish uchun eng muhim vosita sifatida qaraladi. Bundan tashqari, bu fikrlarni og'zaki bayon qilish va to'g'ri qarorlar qabul qilishning asosiy yo'li deb hisoblanadi. Shu bilan birga, muloqot o'z his-tuyg'ularini ifodalashning vositasi bo'lib, insonlar orasida shakllanib, oxir-oqibat, ijtimoiy rollar va shaxsiyatlarni belgilashga hissa qo'shadi. Muloqot

jarayonida o'quvchilarning o'rtasida bir-birini tushunish, bir-biriga yordam berish, hurmat qilish kabi xislatlari ochib beriladi. Ma'lumki, Alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilar og'zaki va yozma nutqda ma'lumotni qayta ishlash va eslab qolish bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ular so'zlar, jumlar va murakkab ma'lumotlarni, shuningdek, imo-ishora, rasm yoki diagrammalar kabi noverbal axborotni noto'g'ri tushunishlari mumkin. Shu bilan birga alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilarda atrofidagi insonlar va tengdosh do'stlari bilan muloqotga kirishish

jarayoni bir muncha psixologik to'siqlar va qiyinchiliklar bilan kechadi. Alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilar sinfda va sinfdan tashqari vaziyatlarda muloqotda yuzaga keladigan dolzarb muammolardan biri — muloqot ko'nikmalarining yetarlicha shakllanmaganligidir. Ularning muloqotga ehtiyoji yuqori bo'lsa-da, o'quvchilar ko'pincha, ular bilan ma'lumotlar almashish jarayonida qiyinchiliklarga duch keladilar.

Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar fikrlarini ifodalovchi og'zaki nutqda quyidagi qiyinchiliklarga duch keladilar:

- Cheklangan yoki ikkilanib gapirishdagi qiyinchiliklar;
- Sinfdoshlari bilan aloqa o'rnatishdagi qiyinchiliklar;
- Atrofidagi do'stlarining e'tiborsizligi sababli ular bilan samarali muloqot qilishdagi qiyinchiliklar;
- Muammoli vaziyatlarda sukut saqlash va fikrlarini ochiq ifoda eta olmaslikdagi qiyinchiliklar;
- So'zlarni topishdagi qiyinchiliklar;
- Fikrlarini erkin bildirishdagi qiyinchiliklar;
- Jumalarni muhim qismlarini tushurib qoldirishdagi qiyinchiliklar;
- Bog'lovchilarni noto'g'ri ishlatish hamda gap mazmunini to'liq tushuntirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar.

Shu bilan birga, muloqot kompetensiyasini shakllantirishdagi qiyinchiliklar alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini belgilaydi va samarali muloqotni shakllantirishning maxsus metodlarini tanlashni, ta'lim maqsadlariga erishishning to'g'ri va har bir o'quvchiga mos keladigan hamda individual samarali metodlarni aniqlashni talab qiladi.

Darhaqiqat, o'quvchilar tinglash va

analiz-sintez ko'nikmalarini yaxshiroq o'zlashtirishga o'rgangan sari, ular muloqot jarayonlarida faolroq ishtirok etadilar, ammo dars mazmunini yoritib berishga qaratilgan lug'atni ishlatish ularga murakkab va qiyin bo'lishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim joriy qilingan maktablarning barcha o'quvchilarida tinglash va gapirish ko'nikmalarini, eshitish xotirasini, suhbatga oid bilimlarini rivojlantirishni taqozo qiladi. Og'zaki nutqni rivojlantirishni ta'minlash uchun o'quv xususiyatlaridan qat'iy nazar noverbal muloqotni rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak. Og'zaki nutqni rivojlantirishning asosiy talabi bu, o'quvchilarda muloqotga qiziqish uyg'otuvchi o'quv muhitini yaratishga qodir rag'batlantiruvchi vositalar bilan ta'minlashdir. Aslida, hozirgi kunda ta'lim tizimida keng qo'llanilib kelinayotgan axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish ta'limning barcha ishtirokchilar uchun yanada qiziqarli va samaralidir. Bu axborot kommunikatsion texnologiyalar o'qituvchilarga yangi bilimlarni o'rgatishda yaqindan yordam beradi. Dars jarayonida ta'limiy videolar va yuqori texnologiyali animatsiyalarni integratsiya qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilargani dars jarayoniga ko'proq ishtirok etishga rag'batlantiradilar, chunki bunday raqamli texnologiyalar yangi bilimlarni, mavzularni o'rganishni osonlashtiradiva qiziqarli qiladi. Bunday integratsiya, ta'limga innovatsion yondashuv tamoyillarigamoskeladi, bu o'qituvchilarning o'z bilimlarini alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning xususiyatlariga hos ravishda moslashtirishini ta'minlaydi. Bunday innovatsion yondashuvlar inkluziv ta'lim muhitida hech bir o'quvchi orqada qolmasligini kafolatlaydi, bunda har bir

o'quvchi o'z sur'atida rivojlanishi mumkin. Darhaqiqat, innovatsion va interfaol videolar o'qitishdagi samaradorlik, interaktivlik va moslashuvchanlikni ta'minlab, o'qituvchilar va o'quvchilarni muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradigan faoliyatlarga jalb etadi, shuningdek, yangi g'oyalar va axborotlarni taqdim etadi, bu esa o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlariga mos o'rganish ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Bundan tashqari, innovatsion metodlar orqali berilgan bilimlar axborot manbai va muloqot vositasi hamda ta'limiy vosita sifatida qaraladi va o'rganishga kirishishni osonlashtiradi hamda ovoz, tasvir va multimodal matnlar orqali pedagogik amaliyotlarni o'zlashtirishini qo'llab-quvvatlaydi. Ta'lim jarayoniga pedagogik-rivojlantiruvchi videolarni kiritish bolalarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishi va ularni shaxsiy va ijtimoiy integratsiya jarayonini onson kechishiga yordam beradi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashda, ayniqsa ularning bilim olishlari va olgan bilimlarini hayotlari davomida qo'llay olishga o'rgata olish juda muhimdir. Hozirgi zamon olimlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida alohida yordamga muhtoj o'quvchilarning turli individual xususiyatlarini, ta'limga va ijtimoiy hayotga integratsiyani jiddiy ravishda hisobga olish kerak. Natijada, har bir o'quvchi zaruriy bilimlarni egallab boradi va butun sinf o'quvchilari uchun samarali bo'ladi. Alohida yordamga muhtoj o'quvchilarning sinfga yoki o'rganish jarayoniga tegishlilik hissi rivojlanishi bilan, bilimlar ularning ongiga ko'proq tushunarli bo'ladi hamda yodida mustahkam saqlanib qoladi.

Axborot texnologiyalarini va ayniqsa videolar orqali o'qitishni integratsiya qilish

o'qituvchilarga muloqot kompetensiyasidagi farqlanishni samarali hal qilish imkonini beradi. Sinfda raqamli media vositalarini ishlatish nafaqat o'quvchilarning qiziqishini rag'batlantiradi, balki ularni raqamli dunyo muammolariga yaxshiroq tayyorlaydi, shuningdek, bu vositalar bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun ham xizmat qiladi. Filmlar va ta'limiy videolar, audiovizual kontentlar umuman olganda, o'quvchilarning mavzuga bo'lgan interaktivligini kengaytiradi. Multimedia orqali tinglash va kuzatishni birligi sababli, miya, matn yoki og'zaki nutq yordamida taqdim etilgan ma'lumotlarga nisbatan ko'proq faollashadi. Bu esa o'quvchilarning eslab qolish qobiliyatlarida o'z samarasini ko'rsatadi. Dars mavzusiga mos bo'lgan raqamli media vositalar orqali taqdim etilgan ta'limiy videolar, audiovizual kontentlar qiziq bo'lib ular o'quvchilarga tushunchalarni yaxshiroq anglashga yordam beradi. Shu bilan birga hayot davomidagi kerakli vaziyatlarda egallagan bilimlarini turli sohalarda onson qo'llay olishga va yanada yaxshi natijalarga erishishlarida ko'maklashadi. Natijada, o'quvchilarda fanlarga qiziqish uyg'onadi, ijodiy tarzda foydalanilgan metodikalar butun guruh uchun o'zlashtirishda afzallik sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchilar patrimonni aniqlashga (tarixiy, madaniy, tabiiy yoki ilmiy qiymatga ega bo'lgan ob'ektlar, joylar, an'analar va tajribalarni aniqlash va tasniflash jarayonidir), tafsilotlariga o'zgacha e'tibor yoki o'ziga xos fikrlash tarzlar bilan ajralib turishlari mumkin. Buning sababi, har bir o'quvchining bilish jarayonlari va tafakkur operatsiyalariga bog'liq. O'quvchilar birlarining fikrlarini tinglab ob'yektning boshqa tafsilotlarini o'rganishlari mumkin, bu esa ta'limning sifatida xizmat qiladi hamda

alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarda guruhga tegishlilik hissini oshiradi. Ularning sinfga yoki o'rganish jarayoniga tegishlilik hissi rivojlanishi bilan, Ijtimoiy integratsiya

jarayoni samarali kechadi, bilimlarini o'zlashtirishda yaxshi natijalar qayd etiladi, o'zaro hurmat va o'z-o'ziga ishonch hissi rivojlanib boradi.

1. "Интерактивные Lehrmethoden: Theorien, Modelle und Praxisbeispiele für den Unterricht" Avtors: K. Reinmann, P. Grell
2. "Active Learning: Cooperation in the College Classroom" Avtors: Charles C. Bonwell, James A. Eison
3. "Teaching with Interactive Tools: A Practical Guide for Educators" Avtor: Janice A. Williams
4. Ta'limning interfaol metodlari vositasida dars o'tish bo'yicha o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar. O'Q: M. Meliqo'zieva Nashr yili: 2014
5. Florian, L. (2014). The Inclusive Classroom: Differentiating with Impact. London: Routledge.
6. Mitchel, D. (2015). Inclusive Education: Strategies for Teaching Students with Special Needs. London
7. Михальчи, Е. В. Инклюзивное образование : учебник и практикум для вузов / Е. В. Михальчи. — Москва : Издательство Юрайт, 2025.
8. in European Journal of Education and Pedagogy. (2024) Enhancing Inclusive Learning and Communication Skills with the Aid of Educational Videos. Asimina Riga, Konstantinos Malafantis.

O'RTA OSIYOLIK QOMUSIY OLIMLARNING ILMIY MEROSIDAN OLIY PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISH SHAKLLARI, USULLARI, VOSITALARI

MURODOV FARHODJON MURODJON O'G'LI

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Bilamizki, matematika fani insonning intellektini, diqqatini rivojlantiradi, qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, algoritmik tarzda tartib intizomni ta'minlaydi va tafakkurni kengaytiradi. Ushbu maqolada biz sharq allomalarining boy ilmiy merosi asosida talabalarga o'quv-mashg'ulotlarni tashkil etishdagi shakllar usullar hamda vositalardan foydalanish haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tahlil qilish, qayta ishlash, matematika o'qitish metodikasi, usul, qomusiy olim, differentsiya, iroda, rivojlanish.

Аннотация: Мы знаем, что наука математика развивает интеллект и внимание человека, воспитывает решительность и волю, алгоритмический порядок обеспечивает дисциплину и расширяет мышление. В данной статье мы описываем использование форм, методов и инструментов в организации образовательной деятельности учащихся на основе богатого научного наследия учёных Востока.

Ключевые слова: образование, анализ, обработка, методика преподавания математики, метод, энциклопедист, дифференциация, воля, развитие.

Abstract: We know that mathematics develops human intelligence, attention, cultivates determination and will, algorithmic order provides discipline and expands thinking. In this article, we describe the forms, methods and tools used in organizing training for students based on the rich scientific heritage of Eastern scholars.

Keywords: education, analysis, processing, mathematics teaching methodology, method, encyclopedist, differentiation, will, development.

Kirish

Ta'lim jarayonining tarkibiy tuzilmasini belgilashda o'qituvchi shaxsi, uning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik ishlab chiqarish mazmuniga tayanib ish ko'rish, o'qituvchilarning muntazam kasbiy o'sishida interaktiv metodlar, pedagoglarning tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovasion metodikalar, mustaqil ta'lim olishni kengaytirishni nazarda tutuvchi texnika va texnologiyalardan foydalangan holda mashg'ulotlar olib borish malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish zarurati mavjud.

Shuningdek, ta'lim jarayonining har bir bosqichi uchun belgilangan vaqt taqsimoti va pedagogik muhit (jihozlarning joylashuvi,

tahsil oluvchilarning guruh xonasida joylashish imkoniyatlari, ishlab chiqarish va h.k.)ni hisobga olish ko'zlangan maqsadga erishish uchun muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

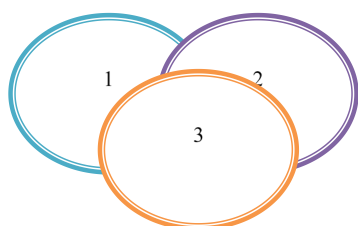
Ilm-fan sohasi oldidagi muhim vazifa – milliy iqtisodiyotimizni texnologik va innovatsion jihatdan modernizatsiyalash jarayonlarini to'la-to'kis ta'minlovchi Yaponiya, AQSh, Germaniya, Fransiya, Janubiy Koreya kabi davlatlarning ilm-fan va innovasiyalarga asoslangan iqtisodiy taraqqiyot modellari va yuqori natijalarini o'rganish asosida ularni respublika oliy ta'lim muassasalari sharoitida qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda tahsil oluvchiga yetkazib berishni yo'lga qo'yish shakllari, usullari, vositalarini to'g'ri tanlash qator didaktik tamoyillar: ilmiylik, natijalilik, tizimlilik, ijodkorlik, erkin fikrlilik, mantiqiy mushohadalilik, talabalarning shaxsiy va psixologik xususiyatlarining ustuvorligi, natijani oldindan ko'ra bilish, ta'limning interfaol usullaridan foydalanish imkoniyatining ustuvorligi va boshqalarga amal qilinadi.

Tajribalar davomida O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirishda ta'lim samaradorligini oshirishga qiladigan qator innovatsion texnologiyalari aniqlandi.

Tadqiqotlar jarayonida foydalanilgan "Ven diagrammasi" strategiyasi (metodi) – mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o'zlashtirish (sintezlash) ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiriladi. Strategiya kichik guruhlarini shakllantirish asosida sxema bo'yicha amalga oshiriladi. Mazkur metod yordamida matematik tushunchalar mazmunini, qoidalarni va usullarni ongli o'zlashtirish orqali fikrlash madaniyatini egallagash, axborotlarni tushunish, umumlashtirish va tahlil qilish, maqsadni quyish va unga erishish yullarini tanlashga yordam beradi.

Yozuv taxtasi o'zaro teng to'rt bo'lakka ajratiladi va har bir bo'lakka quyidagi sxema chiziladi:

1-rasm. Yozuv taxtasi

Strategiya tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilimlar, ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Ushbu strategiyadan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Strategiyani qo'llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

- talabalar to'rt guruhga bo'linadi;
- yozuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi;
- har bir guruhga o'zlashtirilayotgan mavzu (bo'lim, bob) yuzasidan alohida topshiriqlar beriladi;
- topshiriqlar bajarilgach, guruh a'zolari orasidan liderlar tanlanadi;
- liderlar guruh a'zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks etgan diagrammani to'ldiradilar.

"Ven diagrammasi" strategiyasini qo'llash jarayonida guruhlar tomonidan tashkil etiluvchi faoliyat mohiyati quyidagichadir (faoliyat mohiyati boshlang'ich ta'lim bakalavriat yo'nalishida o'qitiladigan "Matematika" fani bo'yicha "O'rta Osiyo va yaqin Sharq matematikasi" bo'limi yuzasidan bilimlarni o'rganish asosida ochib beriladi) (1-jadval)

Tadqiqotlar jarayonida biz "Ven diagrammasi" metodidan foydalanib, ajdodlarimiz ilmiy merosini talabalarga tanishtirishga muvaffaq bo'ldik. Alohida e'tirof etib o'tish joizki, ajdodlarimiz to'g'risidagi to'liq ma'lumotlar talabalar tomonidan izlab topildi, bahs munozara va qiziqarli matematik ma'lumotlarga boy mashg'ulot talabalarni o'z ustida ishlash malakalarini takomillashtirishga xizmat qildi.

Mazkur texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishdan asosiy maqsad O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish zahirida komil shaxsni shakllantirish uchun

1 – jadval.

Guruhlar	Diagrammaning tartib raqami	Topshiriqlar mazmuni
1 guruh	1 diagramma	O'nli sanoq sistemasini targ'ib qilishda Muhammad Al-Xorazmiyning ro'li. Muhammad Al-Xorazmiy hayoti va ilmiy merosi haqida ma'lumot olish
	2 diagramma	Ahmad al – Farg'oniyni matematika sohasiga qo'shgan hissasi
	3 diagramma	Abul Vafo Muhammad Bo'zjoniyni matematika rivojiga qo'shgan hissasi, asarlari umumiy tahlili
2 guruh	1 diagramma	Al –Xorazmiyning “Hind sonlari haqida” traktati
	2 diagramma	Ahmad al – Farg'oniyni “Samoviy harakatlarga umumiy ilmiy xujum” kitobi tahlili
	3 diagramma	Abul Vafo Muhammad Bo'zjoniyni “Savdogar va kotiblarga arifmetika san'atidan nimalar zarurligi haqidagi kitob”
3 guruh	1 diagramma	Al –Xorazmiyning “Fi hisob al-jabr va al-muqabola” asari haqida
	2 diagramma	Ahmad al – Farg'oniyni yangicha “ZIJ” yaratish ishlari haqida
	3 diagramma	Abul Vafo Muhammad Bo'zjoniyni Xorazmiy, Evklid, Diofand, Ptolomey asarlariga sharhlar
4 guruh	1 diagramma	O'rta asr O'rta Osiyolik allomalar hayoti va ijodidan namunalar
	2 diagramma	Abu Rayhon Beruniyning “Minerologiya” asari tahlili
	3 diagramma	Xayyom va Tusiylarning matematika faniga qo'shgan hissasi

poydevor bo'lgan pedagogik jarayonni takomillashtirish, insonparvarlashtirish, talabalarning mustaqilligini ta'minlash, o'qitish jarayonida texnik vositalar imkoniyatlaridan samarali foydalanib matematik qonuniyatlarni oson tushunishga erishishdan iborat.

Aytish o'rinliki, O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish, samarali shakl va metodlarini

amaliyotga tatbiq etish pedagoglardan kasbiy mahorat va intellektual salohiyatni talab etadi. Shuningdek, ilg'or pedagogik texnologiyani va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni to'liq joriy etish uchun avvalo, pedagog kadrlarni yangi pedagogik texnologiya usul va uslublari bilan qurollantirish zarur.

Shunday qilib “O'rta Osiyo va yaqin Sharq matematikasi” mavzusini o'tishda quyidagi metodik tavsiyalarni inobatga olish maqsadga

muvofiq bo'ladi:

1) mavzuning kirish qismida "O'rta Osiyo va yaqin Sharq matematikasi" haqida qisqacha tarixiy ma'lumot berish;

2) belgilangan darajada vazifalar ustida ishlash texnikasini o'zlashtirish;

3) kognitiv va kommunikativ faoliyatni shakllantirish, bilimlarni mustaqil olishga tayyorlik;

4) matematik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish;

5) ajdodlarimiz ilmiy merosidan olgan talabalar bilimini integrasiyalashgan holda hozirgi zamon matematika fanini rivoji bilan bog'lash va uni mustahkamalashga bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va ularni amalda qo'llay olishini ta'minlash.

O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish buyicha o'quv dasturining mazmuni va talablari, ta'lim tizimini zamonaviy talablarga javob beradigan darajada modernizatsiya qilish va intellektual jihatdan yetuk, strategik va tahliliy fikrlashga qodir yosh avlodni tarbiyalashda quyidagi tamoyillar ustuvor o'rin egallaydi:

Birinchidan, O'rta Osiyolik mutafakkirlar matematik ta'limotidan ta'lim olish bosqichlari o'rtaqidagi uzviylikni to'liq ta'minlagan holda tatbiq etish;

ikkinchidan, Oliy ta'lim tizimida auditoriya mashg'ulotlari davomida O'rta Osiyolik mutafakkirlar ijodidan mavzu mohiyatidan kelib chiqib namunalar keltirib bugungi kun matematikasi bilan uyg'unlashtirish;

uchinchidan, matematikaga qizikuvchan, olimpiadalar g'oliblari tayyorlash, ularning kelgusi rivojlanishi uchun oliy ta'lim va ilm-fan sohasida izlanishga yunaltirish;

to'rtinchidan, O'rta Osiyolik mutafakkirlarning matematika sohasida qo'shgan hissalarini ilmiy izlanishlar orqali mazmunli yoritish, tadqiqotning amaliyot va

ishlab chiqarish bilan bog'likligini asoslash, matematikani turmush bilan bog'lash va uni mustahkamlash;

beshinchidan, ajdodlarimiz ilmiy merosidan samarali foydalanish, tafakkur va tasavvurni shakllantirishga oid matematik masalalarni o'rganishni kuchaytirish;

oltinchidan, ilg'or xorijiy tajriba asosida "O'TMISH – BUGUN – KELAJAK" tamoyili asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish, shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, turli xil texnik vositalar yordamida turli xil muammolarni hal qilish, tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Matematika fanini o'qitish jarayonida O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirishda differensiyalashgan yondashuvning ahamiyatiga urg'u berib o'tishni lozim topdik. Tajriba va kuzatuvlarimizda shu narsa ma'lum bo'ldiki, differensiasiya (ya'ni, yakka holdagi yondoshuv) talaba shaxsini chuqurroq o'rganishga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Talaba shaxsi chuqurroq o'rganilgandan keyingina unga mos bo'lgan metodlar tanlab olinishi maqsadga muvofiq. Barcha talabalar uchun umumiy metodlar qo'llash ta'limni ko'r-ko'rona olib borish bilan barobar va bu holda ta'limning samarasini juda past darajaga ega bo'ladi. Ta'limni differensiasiyalash muammosi hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarda ma'lum darajada o'z yechimini topmoqda va aytish kerakki, bu yechimlar ijobiy yutuqlarni qo'lga kiritishga yordam bermoqda.

Shuningdek, tarixiyli tamoyili, yaxlit yondashuv, individual yondashuv, tabaqalashtirilgan yondashuv, insonparvarlik yondashuvi, ta'limiy-tarbiyaviy yondashuv tamoyillari asosida talabalarning matematik bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish, ijodkorlik va

tasavvurni rivojlantirish, O'rta Osiyolik mutafakkirlar ijodini o'rganish va bugungi hayot O'rta sidagi aloqani mustahkamlash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Shu o'rinda alohida e'tirof etib o'tish joizki, O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi asosida:

PISA (Programme for International Student Assessment), PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturida ishtirok etishga tayyorgarlik ko'rish;

"STEAM - ta'lim" (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics - matematika,) dasturini joriy etish; kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan umumiy O'rta ta'limning davlat ta'lim standartini amaliyotga joriy qilish muhim vazifa sifatida ko'rsatib o'tilgan. Demak, boshlang'ich sinf o'qituvchisi mazkur talablarga javob bera oladigan o'quvchini tarbiyalashi uchun o'zi yetarli darajada bilim, ko'nikma va malakaga bir so'z bilan aytganda pedagogik kompetentlikka ega bo'lishi kerak.

Shu bois, tajriba va kuzatuvlarimiz jarayonida biz tomonimizdan esa oliy ta'lim muassasalarida ta'lim texnologiyalari va metodlaridan (ma'ruzalar; interfaol keys-stadilar; seminarlar mantiqiy fiklash, tezkor savol-javoblar); guruhlarda ishlash; taqdimotlarni qilish; individual loyihalar; jamoa bulib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar talabalarning mustaqil - ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanishi negizida o'quv-tarbiyaviy jarayonni amaliyot bilan bevosita bog'lab olib borish ya'ni o'qituvchi va talaba hamkorligida "binar" mashg'ulotlarni tashkil etish yo'lga qo'yildi. "Binar" mashg'ulotlarning afzalligi shundaki, talabalar mashg'ulot davomida mustaqil erkni fikrlay oladilar, irodalari tarbiyalanadi, nutq

madaniyati rivojlanadi, muammoli vaziyat izlanishlar orqali tajriba egallaydilar.

Albatta ta'lim tizimini samarali bo'lishi pedagog kadrlarning tayyorgarlik darajasiga ham bog'liq. Pedagog birinchi galda o'z kasbini sevishi, hurmat qilishi, talabaga katta qiziqish va mehr bilan qarashi, jamiyat oldidagi o'zining katta mas'uliyatini his qila olishi shart. Pedagog har bir talabaning bilimi va tarbiyalanganlik darajasini aniqlay olishi va hisobga olishi, o'quv materiallarini to'g'ri tanlay bilishi, tahlil qila olishi va umumlashtira bilishi pedagogik mahorat uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari, vositalari va shakllarini mukammal bilishi, talabaga nisbatan talabchan bo'lishi pedagogik vaziyatga qarab ulardan o'rinli foydalana olishi, o'z faoliyatini tahlil qila olishi va xulosalar chiqara olishi kerak.

Pedagogik adabiyotlar tahlilidan bilamizki, o'quv mashg'ulotlarining auditoriyadagi shakli: ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulotlardan tashqari yana qo'shimcha qator ta'lim shakllari mavjud bo'lib, bularga amaliy tajriba mashg'ulotlar, qo'shimcha darslar, fakultativlar, ekskursiya kiradi.

Biz tajriba-sinov ishlari jarayonida tanlov fan (matematika fakultativ) sifatida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etganligimiz sababli to'g'arak mashg'ulotlari, o'yin shaklidagi mashg'ulotlar, ekskursiya soatlari va videotopishmoq darslariga alohida ahamiyat qaratganimiz ijobiy samaralar berdi.

Buning uchun biz mashg'ulotlarni tarixiylik tamoyiliga tayanib, fanning xarakteridan kelib chiqib, o'tilayotgan materialning mazmuniga karab turli usullar va vositalarda olib borishga harakat qildik. Ta'lim jarayonini noan'anaviy ta'lim usullari bilan boyitib bordik.

Noan'anaviy ta'lim - talabalarni o'z kasbiga qiziqtiruvchi, bilim doiralarini kengaytiruvchi, ularda hozirjavoblik xususiyatlarini tarbiyalovchi, faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi

kabi didaktik funksiyalarni bajaradi. Tajribalarda ta'kidlanganidek, agar mashg'ulot odatdagi - faqat tinglab o'tirishga asoslangan usulda o'tkazilganda, talabalar axborotning ko'pi bilan 20 foizini o'zlashtirgan bo'lsa, ilg'or pedagogik usullardan foydalanilganda esa, bu ko'rsatkich 80-90 foizgacha oshganligi tasdiqlangan.

Matematika fanini o'qitish jarayonida O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan foydalanish texnologiyalarini takomillashtirishda biz tomonimizdan takomillashtirilgan noan'anaviy ta'lim metodlari quyidagi vazifalar yechimini hal etishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etdi.

Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarda O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan foydalanishning mazmuniga oid tushuncha, bilim, ko'nikma va malakalarni tafakkur qilishda;

2. Talabalarda ilmiy dunyoqarashni, ishonch va e'tiqodlarini o'stirishda;

3. Talabalarining milliy ma'naviyatini boyitish va tarbiyalashda;

4. Yoshlarning ichki imkoniyatlarini, matematik qobiliyatlarini va iste'dodlarini ochish hamda takomillashtirishda.

Yuqoridagi fikrlarning mantiqiy davomi sifatida aytishimiz mumkinki, demak, bilish - ta'lim jarayonining metodologik asosidir. Bilamizki, matematik qonuniyatlarni bilish obyektiv dunyoni bilish jarayonidan boshlanadi va ularning tashqi, ichki mohiyatini o'zlashtirish jarayonida omillar aniqlanadi. Mushohada, tasavvur va abstrakt tafakkurga asoslanib faktlar umumlashtiriladi va ilmiy xulosalar chiqarish natijasida nazariyalar, qonunlar va kategoriyalar yaratiladi.

Demak, biz ajdodlarimiz tomonidan kashf qilingan ilmiy ma'lumotlarni bilish jarayonini shartli ravishda ikki qismga - nazariya va amaliyotga bo'lib o'rganganishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Sababi, nazariya yangi

bilimni, yangicha bilishni ifodalovchi tizimli fikr sifatida qaraydigan bo'lsak, matematik aksioma, teorema, qonun, formula, grafik, raqam va boshqalar nazariy qismda o'rgatiladi, nazariyada g'oya, fikr shakllanadi. Amaliyot jarayonida talabalar nazariyada o'rgangan ma'lumotlarni masala, misol yechish orqali bilimlarini mustahkamlaydilar. Bir so'z bilan aytganda amaliyot bilimlarning haqiqiylikini ko'rsatuvchi mezondir.

Izlanishlarimiz davomida biz talabalarining ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish masalasiga alohida urg'u berib o'tdik. Aytish joizki, ilmiy bilishning vazifasi hodisalarning mohiyatini, ularning rivojlanish qonuniyatlarini ochishdan iborat emas, balki biror bir qonunning qay tariqa namoyon bo'lish sabablarini ko'rsatib berishdan iborat. Ilmiy omil ilmiy bilishning elementi bo'lib kuzatish, tajriba asosida qo'lga kiritiladi, omilga asoslanmagan bilimning ilmiy qiymati, amaliy faoliyat uchun ahamiyati ham bo'lmaydi. Shuning uchun ajdodlarimiz ilmiy merosidan oqilona foydalanib ular ijodidagi omillar asosida yotgan umumiy bog'lanishlarni, qonuniyatlarni topish, ularning mohiyatini bilish, amaliyotga tatbiq etish talabalarining o'z ustida ishlash malakalarini shakllantirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

O'OQO matematik kashfiyotlari negizida talabalarining ilmiy dunyoqarash va amaliy malakalarini shakllantirish jarayoni yana shunisi bilan ahamiyatliki, o'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

O'OQO matematik kashfiyotlari negizida talabalarining ilmiy dunyoqarash va amaliy malakalarini shakllantirish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin.

Tahliliy materiallarga tayanib shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy Oliy ta'lim tizimida "Matematika (modul-kredit tizimida

ham) sohasidagi ta'lim sifatini oshirish ta'lim mazmuni va tashkiliy tuzilishiga qaratilgan bo'lishi kerak. Matematika o'qitishda asosiy e'tiborni yangilanishga qaratilganligini belgilovchi element sifatida rejalashtirish, pedagogik texnologiya va axborot kommunikasion texnologiyalar yutuqlari asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari metodik tayyorgarligini yuqori darajada rivojlantirishda O'rta Osiyo matematik olimlarining pedagogik qarashlaridan, matematika sohasidagi olamshumul kashfiyotlaridan ta'lim jarayonida foydalanish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

1. O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanishda ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalash va tashkil etishga oid kasbiy bilimlar va pedagogik innovasiyalarni o'zlashtirishi talabalarning bilish faoliyati va matematik qobiliyatlarini shakllantirish, ta'lim jarayonini samarali tashkil eta olish kompetensiyalarini egallash imkonini beradi.

2. O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish texnologiyasini takomillashtirishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy pedagogik kreativligini

tashxislash jarayoni ularning muayyan prinsiplarga amal qilishi lozimligini ko'rsatadi.

3. Matematika fanini o'qitish jarayonida O'rta Osiyolik qomusiy olimlarning ilmiy merosidan foydalanish texnologiyasini takomillashtirishning metodik imkoniyatlari mazmunini aniqlash asosida o'quv dasturlari, o'quv-usuliy ishlanmalar va ish rejasini tuzish ularni mazmunan boyitish imkonini beradi.

4. Matematika fanini o'qitishda O'rta Osiyolik qomusiy olimlar ilmiy merosidan foydalanish texnologiyasini takomillashtirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar: tabaqalashtirigan ta'lim texnologiyalari; o'yin texnologiyasi; bekatlar bo'yicha o'qitish texnologiyasi; multimedia texnologiyasi; keys texnologiyasi; loyihalar uslubi; onlayn ta'lim texnologiyasi; Veb-kvest texnologiyasi; interaktiv o'quv texnologiyasi; hamkorlikka o'rgatish texnologiyasi; rivojlantiruvchi texnologiya va boshqalardan foydalanish ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshishiga zamin yaratadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy texnologiyalar interfaol uslublar hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva B.S. “Akademik lisey talabalarining matematik tafakkurini rivojlantirish. (Umumlashtiruvchi darslar misolida) p.f.n...ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss avtoreferati. T.: 2002. 41- bet.
2. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik – didaktik asoslari (ijtimoiy – gumanitar yo‘nalishdagi akademik liseylarda matematika o‘qitish misolida), p.f.d.,...ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss.avtoreferati: 2006 56-bet.
3. Ahadova M. O‘rta osiyolik mashhur olimlar va ularning matematikaga doir ishlari. (VIII-XV asrlar). Toshkent “O‘qituvchi” 1983.
4. Abdullayeva Sh.A., Sobirov B.B., Sultonmurodov D.B. Zamonaviy o‘qituvchining kompetensiyasi. – T.: “Komron press”. 2015. – 92 b.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING KIBERPEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA ADAPTIV VA INDIVIDUALLASHTIRILGAN O'QITISH TIZIMLARI

BEKCHONOVA SHOIRA BAZARBAYEVNA

Yangi asr universiteti "Umumta'lim fanlari" kafedrasi mudiri PhD,dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqola raqamli ta'lim muhitida talabalarning kiberpedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishda adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlarining roli va ahamiyatini o'rganadi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar, kiberxavfsizlik talablari va pedagogik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali talabalarning raqamli muhitda mustaqil va mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: kiberpedagogik kompetensiyalar, adaptiv o'qitish, raqamli ta'lim muhiti, individuallashtirilgan ta'lim, kiberxavfsizlik, pedagogik innovatsiyalar, sun'iy intellekt, raqamli etika.

Аннотация: Данная статья исследует роль и значение адаптивных и индивидуализированных систем обучения в развитии кибепедагогических компетенций студентов в цифровой образовательной среде. В статье предложены механизмы формирования у студентов навыков самостоятельного и ответственного использования цифровых ресурсов через интеграцию современных технологий, требований кибербезопасности и педагогических подходов.

Ключевые слова: кибепедагогические компетенции, адаптивное обучение, цифровая образовательная среда, индивидуализированное обучение, кибербезопасность, педагогические инновации, искусственный интеллект, цифровая этика.

Annotation: This article explores the role and significance of adaptive and individualized teaching systems in developing students' cyberpedagogical competencies within digital learning environments. It proposes mechanisms to foster students' skills in independently and responsibly using digital resources by integrating modern technologies, cybersecurity requirements, and pedagogical approaches.

Keywords: cyberpedagogical competencies, adaptive learning systems, digital education environment, individualized instruction, cybersecurity, pedagogical innovations, artificial intelligence, digital ethics.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishi raqamli texnologiyalarning keng ko'lamda joriy etilishi bilan o'ziga xos yangi bosqichga yetdi. Raqamli ta'lim muhiti talabalarga innovatsion imkoniyatlar yaratish bilan birga, kiberxavfsizlik, ma'lumotlarni himoya qilish va raqamli etika kabi qiyinchiliklarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu munosabat bilan, talabalarning raqamli muhitda mustaqil, mas'uliyatli va xavfsiz foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish — zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biriga aylandi

Kiberpedagogik kompetensiyalar —

bu raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, kiberxavfli vaziyatlarni oldini olish va pedagogik jarayonlarni xavfsiz boshqarish ko'nikmalarining uyg'unligidir. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlari muhim rol o'ynaydi. Chunki, ular talabalar orasidagi raqamli savodxonlik darajasi, qiziqishlari va o'qish tezligi farqlarini hisobga olgan holda shaxsiy yondashuvni ta'minlaydi.

Adaptiv tizimlar (masalan, sun'iy intellektga asoslangan platformalar) ta'lim mazmunini avtomatik ravishda talabaning bilim darajasiga moslashtirsa, individuallashtirilgan

yondashuv (birikma dasturlar, shaxsiy o'qitish rejalari) esa ularning individual ehtiyoj va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Bu, o'z navbatida, talabalarning raqamli muhitdagi kritik fikrlash, muammo yechish va etik qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Tadqiqotning dolzarbligi — kiberxavfsizlik xavflari (phishing, ma'lumot o'g'rilari, plagiat) kundan-kunga ko'payib borayotgan davrda, talabalarni raqamli risklarga qarshi himoya qilish va ularda kiberchegara (digital citizenship) madaniyatini shakllantirish talab qilinadi. Buning uchun pedagogik innovatsiyalar, texnologik vositalar va xavfsizlik siyosatlarini uyg'unlashtiruvchi tizimli yondashuv zarur.

Ishning ilmiy va amaliy ahamiyati — talabalarning raqamli muhitda mustaqil va xavfsiz faoliyat yuritish ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'quv dasturlarini takomillashtirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va samarali texnologik vositalardan foydalanishning yangi mezonlarini belgilashdan iborat.

Ushbu tadqiqot natijalari pedagogik kadrlar, ta'lim muassasalari rahbarlari va raqamli ta'lim sohasidagi mutaxassislariga kiberpedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishda ko'rsatkich bo'la oladi.

Adabiyotlar taxlili. Raqamli ta'lim muhitida talabalarning kiberpedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy izlanishlar kiberxavfsizlik, pedagogik innovatsiyalar va adaptiv texnologiyalar uch burchakligi atrofida shakllangan. Quyida mavzuga oid asosiy adabiyotlar va ularning nazariy-praktik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kiberpedagogik kompetensiyalar tushunchasi va tarkibiy qismlari

Avosyan (2020) "Kiberpedagogika: Raqamli ta'limdagi yangi paradigmalar" asarida kiberpedagogik kompetensiyalarni

kiberxavfsizlik, raqamli etika va pedagogik mahorat uchligi sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, bu kompetensiyalar talabalarning raqamli muhitda mustaqil va mas'uliyatli harakat qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi [2].

Smith va Anderson (2019) "Digital Citizenship in Education" monografiyasida kiberchegara (digital citizenship) tushunchasini kengaytirib, unda ma'lumotlarni himoya qilish, plagiatni oldini olish va raqamli munosabatlarda hurmat kabi elementlarni ajratadi [3].

Adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlari

Bloom (1984) "The 2 Sigma Problem" maqolasida individuallashtirilgan o'qitishning samaradorligini empirik isbotlagan. Uning nazariyasi zamonaviy adaptiv platformalar (masalan, Khan Academy, Coursera) asosini tashkil etadi [4].

Knewton (2017) loyihasida sun'iy intellektga asoslangan adaptiv tizimlar talabaning bilim darajasini avtomatik aniqlab, personalizatsiya qilingan kontent taqdim etish imkonini berishini ko'rsatadi [5].

Kiberxavfsizlik va ta'limning integratsiyasi
European Union Agency for Cybersecurity (ENISA, 2021) hisobotida ta'lim muassasalarida GDPR qoidalarini joriy etish va kiberxavfsizlik treninglarini majburiy qilish tavsiya etiladi [6].

Johnson va Mattord (2020) "Information Security Awareness in Education" asarida talabalarning phishing xabarlarini aniqlash ko'nikmalarini oshirish uchun simulyatsiya asosidagi o'yinlardan foydalanish samaradorligi tajribada tasdiqlangan [7].

Pedagogik innovatsiyalar va texnologik vositalar

Mishra va Koehler (2006) TPACK modelini ishlab chiqqan. Ushbu model pedagogika, mazmun va texnologiyalarning uyg'unligini talab qiladi. Kiberpedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda TPACK asosiy nazariy qism sifatida xizmat qiladi [8].

SAMR modeli (Puentedura, 2014) texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'sirini almashtirishdan yangidan aniqlashgacha bosqichlarga ajratadi. Masalan, VR texnologiyalari yordamida virtual kiberxavfli vaziyatlarni modellashtirish SAMRning "Redefinition" bosqichiga misol bo'ladi [9].

Raqamli ta'limdagi qiyinchiliklar va yechimlar

OECD (2022) hisobotida raqamli ta'lim muhitida talabalar orasidagi raqamli savodxonlik darajasi farqi muammo sifatida ko'rsatilgan. Bu muammo uchun adaptiv platformalar va differentsiallangan topshiriqlar tavsiya etiladi [10].

Selwyn (2016) "Education and Technology: Key Issues and Debates" kitobida raqamli ta'limning ijtimoiy va etik jihatlarini tahlil qiladi. U plagiat, ma'lumot xajmi va sun'iy intellektning ta'sirini chuqurroq o'rganish zarurligini ta'kidlaydi [11].

Amaliy loyihalar va tajriba natijalari

Google for Education (2023) "Digital Safety in Schools" loyihasida kiberxavfsizlik darslarini o'quv rejalarga integratsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan [12].

MIT Media Lab (2021) "AI for Cybersecurity Education" tadqiqotida sun'iy intellektidan foydalanib, talabalarga kiberxavfli havolalarni aniqlash ko'nikmalarini o'rgatish tajribasi muvaffaqiyatli o'tkazilgan [13].

Taxlil natijalari va kamchiliklar

Kuchli tomonlar:

Kiberpedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda adaptiv tizimlar (AI, VR) va pedagogik modellar (TPACK, SAMR) samarali ekanligi isbotlangan.

Amaliy loyihalar (simulyatsiyalar, o'yinlar) nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kamchiliklar:

Ko'pchilik tadqiqotlar nazariy

yondashuvlarga intilgan, amaliy jihatdan kam o'rganilgan.

Cheklangan imkoniyatli talabalar uchun raqamli resurslarni kirishuvchanlik masalasi hali ham yechilmagan.

Mavjud adabiyotlar kiberpedagogik kompetensiyalarning tarkibiy qismlari va ularni rivojlantirishning texnologik usullari bo'yicha boy materiallarni o'z ichiga oladi. Biroq, adaptiv va individuallashtirilgan tizimlarning uzviy integratsiyasi, shuningdek, kiberxavfsizlik va pedagogikaning sinergetik ta'siri kabi yo'nalishlar hali to'liq o'rganilmagan. Bu sohalarida keyingi tadqiqotlar o'tkazish dolzarb muammolardan biridir.

Metodika. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda, ta'lim jarayonida adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu tizimlar sun'iy intellekt, ma'lumotlarni tahlil qilish, mashinaviy o'rganish va pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirgan holda, har bir talabaga moslashtirilgan ta'limni ta'minlashga qaratilgan. Quyida ushbu tizimlarda qo'llanilayotgan asosiy metodlar bayon etiladi:

1. Kognitiv diagnostika va tahlil metodlari
J. Piaget (Kognitiv rivojlanish nazariyasi), R. Glaser (Diagnostik o'qitish), B.S. Bloom (Taksonomiya modeli)

Metodning mohiyati:

Talabaning bilim darajasi, kognitiv jarayonlari va qobiliyatlarini baholash uchun sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalaniladi.

Bloom taksonomiyasi asosida talabalar uchun mos o'quv materiallari tavsiya etiladi.

Talabaning o'quv uslubi va individual xususiyatlari inobatga olinadi (vizual, audial, kinestetik o'quvchilar).

Imkoniyatlari va natijalari:

Shaxsiylashtirilgan o'quv yo'nalishini yaratish imkoniyati oshadi.

Ta'lim samaradorligini oshiradi va ortda qolgan talabalarni qo'llab-quvvatlaydi.

2. Mashinaviy o'rganish asosida adaptiv o'qitish metodlari

P.Brusilovsky (Adaptiv gipermedia tizimlari), J.Anderson (ACT-R modeli)

Metodning mohiyati:

Talabalar faoliyatining real vaqtda tahlili asosida moslashtirilgan o'qitish algoritmlari ishlab chiqiladi.

Sun'iy intellekt (AI) talabani oldingi natijalarini hisobga olgan holda yangi materiallarni tanlaydi.

ACT-R modeli asosida bilimlar tuzilishi aniqlanadi va individual yo'nalish belgilanadi.

Imkoniyatlari va natijalari:

Har bir talabaga individual yondashuv orqali o'qitish samaradorligini oshirish.

O'quv jarayonini avtomatlashtirish va vaqtni tejash.

Qiyinchilik darajasi moslashtirilgan mashqlar taqdim etiladi.

3. Sun'iy intellekt (AI) va neyron tarmoqlar asosida shaxsiylashtirilgan ta'lim

S.Papert (Konstruksionizm), G. Siemens (Konnektivizm), B. Skinner (Ta'lim berish mashinalari)

Metodning mohiyati:

Chatbot va virtual o'qituvchilar yordamida moslashtirilgan ta'lim.

Deep Learning algoritmlari talabalar xatti-harakatlarini oldindan bashorat qilish imkonini beradi.

Gamifikatsiya va VR/AR texnologiyalar yordamida interaktiv ta'lim yaratish.

Imkoniyatlari va natijalari:

Mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Real vaqtda tahlil asosida moslashtirilgan ta'lim olish imkoniyati.

O'qitish jarayonining qiziqarli va interaktiv bo'lishi.

4. Blended Learning (Aralash ta'lim)ning

Flipped Classroom (Teskari sinf) metodlari

J. Bergmann va A. Sams (Flipped Classroom), C. Bonk (Blended Learning)

Metodning mohiyati:

Onlayn va oflayn ta'lim integratsiyalashgan holda olib boriladi.

Talabalar darsdan oldin material bilan mustaqil tanishadi va dars vaqtida interaktiv muhokama olib boriladi.

Ta'lim platformalarida (Moodle, Coursera, Khan Academy) shaxsiy ta'lim rejaları ishlab chiqiladi.

Imkoniyatlari va natijalari:

Talabalar mustaqil ta'lim olish qobiliyati rivojlanadi.

O'qituvchilarga ko'proq vaqtni talabalar bilan interaktiv faoliyatga ajratish imkoniyati.

Raqamli ta'lim muhitida talabalar kiberpedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlari muhim rol o'ynaydi. Bu tizimlar yordamida:

Talabalar o'ziga mos keluvchi ta'lim yo'nalishini tanlaydi.

Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili orqali ta'lim jarayoni optimallashtiriladi.

Interaktiv va gamifikatsiyalashgan o'qitish texnologiyalari qo'llaniladi.

Bu metodlar kelajak ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, ta'lim jarayonini innovatsion, moslashuvchan va samarali qilish imkoniyatini beradi.

Munozara. Raqamli ta'lim muhitida talabalar kiberpedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishda adaptiv va individuallashtirilgan o'qitish tizimlarining roli va samaradorligi quyidagi asosiy jihatlar atrofida muhokama qilinishi mumkin:

1. Adaptiv texnologiyalarning ta'siri

- Sun'iy intellekt (AI) va ma'lumotlar tahlili talabalar faoliyatini monitoring qilish va ularning bilim darajasiga mos personalizatsiya qilingan kontent taqdim etishga imkon beradi.

Misol uchun, Knewton platformasi orqali talabalar individual xatolarni tuzatish uchun avtomatik tavsiyalar olishadi.

- VR/AR texnologiyalari kiberxavfli vaziyatlarni (phishing, ma'lumot xajmi) virtual muhitda modellashtirish orqali amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi. Abdullah va Mohd (2019) o'tkazgan tajribada spear phishing simulyatsiyalari xodimlarning xavfni aniqlash ko'nikmalarini 40% ga oshirgan[1].

Adaptiv tizimlar nazariy bilimlarni amaliyotga aylantirishda samarali bo'lsa-da, ularning qimmatliligi va resurslarga bog'liqligi kichik ta'lim muassasalari uchun muammo tug'dirishi mumkin.

2. Individuallashtirilgan yondashuvning afzalliklari

- Shaxsiy o'qitish rejalari talabalar qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ta'lim mazmunini yaratishga yordam beradi. Masalan, raqamli etikaga oid loyihalar (shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, plagiatni oldini olish) talabalar faolligini oshiradi.

- Differentsiallashtirish (guruhlar bo'yicha topshiriqlar) raqamli savodxonlik darajasi farq qiladigan auditoriyada samarali natijalar beradi. OECD (2022) hisobotida bu yondashuvning talabalar motivatsiyasini oshirishi tasdiqlangan.

Individuallashtirish talabalar mustaqilligini rivojlantirsa-da, o'qituvchilar malakasining yetarli emasligi va vaqt sarflanishining ko'pligi jiddiy cheklov bo'lib qolmoqda.

3. Kiberxavfsizlik va pedagogikaning integratsiyasi

- TPACK modeli asosida pedagogik uslublar, texnologiya va mazmun uyg'unligi ta'minlansa, kiberxavfsizlik darslari samaraliroq o'tkaziladi. Misol uchun, matematika fanida shifrlash algoritmlarini o'rgatish nazariy bilimlarni amaliyotga bog'lashga yordam beradi.

- SAMR modeli orqali texnologiyalarning ta'siri baholanadi. VR yordamida virtual

kiberhujumdan himoyalash mashqlari SAMRning "Redefinition" bosqichiga to'g'ri keladi.

Kiberxavfsizlik va pedagogikaning integratsiyasi nazariy jihatdan boy, lekin amaliy jihatdan kam o'rganilgan. Xususan, cheklangan imkoniyatli talabalar uchun moslashuvchan tizimlar hali rivojlanmagan.

4. Amaliy loyihalar va simulyatsiyalar

- Kiberxavfli vaziyatlarni simulyatsiyalash (masalan, phishing xabarlarini aniqlash o'yinlari) talabalarning kritik fikrlash va tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalarini oshiradi.

- Loyihalar asosida o'qitish ("Xavfsiz veb-sayt yaratish") guruhlararo hamkorlik va ijodiy yondashuvni rag'batlantiradi.

Simulyatsiyalar va loyihalar talabalar motivatsiyasini oshirsa-da, ularni tashkil etish uchun texnik resurslar va malakali kadrlar zarur.

5. Cheklovlar va zamonaviy muammolar

- Raqamli bo'shliq: OECD (2022) ta'kidlaganidek, talabalar orasida raqamli savodxonlik darajasi farqi ta'lim sifatini pasaytiradi.

- Etik va huquqiy jihatlar: Sun'iy intellekt va ma'lumotlar analitikasi privacy (shaxsiy hayotni himoya) masalalarini keltirib chiqaradi.

- O'qituvchi tayyorgarligi: Ko'pchilik o'qituvchilar kiberpedagogik kompetensiyalarni o'zlashtirishda bilim va ko'nikma yetishmovchiligidan shikoyat qilishadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari adaptiv va individuallashtirilgan tizimlar kiberpedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali, lekin resurs talabchan vositalardir. Kiberxavfsizlik va pedagogikaning integratsiyasi talabalar etik jihatdan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi. Simulyatsiyalar va loyihalar nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishda muhim rol

Praktik ahamiyat va tavsiyalar. Ta'lim muassasalari kiberxavfsizlik darslarini majburiy kurslar qatoriga kiritishi kerak. O'qituvchilarni kiberpedagogik kompetensiyalar bo'yicha qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish lozim. Davlat tomonidan raqamli ta'limga moliyaviy qo'llab-quvvatlash va open-source dasturlardan foydalanishni rag'batlantirish zarur. Uzun muddatli tadqiqotlar o'tkazish

(kiberpedagogik kompetensiyalarning doimiy rivojlanishini baholash). Kirishuvchanlik va inkluzivlikni hisobga olgan yangi texnologik vositalar ishlab chiqish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish (masalan, ENISA tavsiyalarini joriy etish) zarur. Ushbu munozara natijalari talabalar, o'qituvchilar va siyosatshunoslار uchun amaliy yechimlar ishlab chiqishda asos bo'lishi mumkin.

1. Abdullah, A. S., & Mohd, M. (2019). Spear Phishing Simulation in Critical Sector: Telecommunication and Defense Sub-sector. 2019 International Conference on Cybersecurity (ICoCSec 2019), 26–31. <https://doi.org/10.1109/ICoCSec47621.2019.8970803>
2. Smith, J., & Anderson, R. (2019). Digital Citizenship in Education. New York: Routledge. 278 p.
3. Bloom, B. S. (1984). The 2 Sigma Problem: The Search for Methods of Group Instruction as Effective as One-to-One Tutoring. *Educational Researcher*, 13(6), 4–16.
4. Knewton (2017). Adaptive Learning Platform. New York: Knewton Inc. Retrieved from <https://www.knewton.com>
5. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) (2021). Cybersecurity in Education: Guidelines for Implementation. Brussels: ENISA. 132 p.
6. Johnson, L., & Mattord, H. (2020). Information Security Awareness in Education. Boca Raton: CRC Press. 298 p.
7. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
8. Puentedura, R. R. (2014). SAMR: A Model for Technology Integration. Hippasus. 18 p. Retrieved from <http://www.hippasus.com>
9. OECD (2022). Digital Education Outlook. Paris: OECD Publishing. 214 p.
10. Selwyn, N. (2016). Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury Academic. 240p.
11. Google for Education (2023). Digital Safety in Schools. Mountain View: Google LLC. 45 p. Retrieved from <https://edu.google.com>

TALABALARNING KASBIY MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING ROLI

DJAVLANOVA NODIRA XAMZA QIZI
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim jihatlari, ularning kelajak karyerasiga oid maqsad va orzularini shakllantirish, talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli chuqur va keng ko'lamda o'rganilishi, integrativ yondashuv, ta'lim mazmunini, metodlarini va vositalarini kompleks tarzda birlashtirish hamda talabalar ongida nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uzviy bog'lashga doir g'oyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy motivatsiya, integrativ yondashuv, talaba, ta'lim, tarbiya, kasbiy tayyorgarlik, loyihalash, virtual laboratoriyalar, innovatsion texnologiyalar.

Annotation: In this article, the important aspects of developing students' professional motivation in the educational process are explored, particularly in shaping their goals and aspirations for future careers. The role of an integrative approach in fostering students' professional motivation is studied in depth and across a broad scope. This integrative approach involves combining the content, methods, and tools of education in a comprehensive manner, as well as creating a cohesive connection between theoretical knowledge and practical skills in students' minds. These ideas are presented as key factors in advancing students' professional motivation.

Keywords: professional motivation, integrative approach, student, education, upbringing, professional training, project design, virtual laboratories, innovative technologies.

Аннотация: В данной статье рассматриваются важные аспекты развития профессиональной мотивации студентов в учебном процессе, в частности формирование их целей и стремлений на будущую карьеру. Роль интегративного подхода в развитии профессиональной мотивации студентов изучается глубоко и широко. Интегративный подход заключается в комплексном объединении содержания, методов и средств обучения, а также в создании органичной связи между теоретическими знаниями и практическими навыками в сознании студентов. Эти идеи выдвигаются как ключевые факторы для продвижения профессиональной мотивации студентов.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, интегративный подход, студент, образование, воспитание, профессиональная подготовка, проектирование, виртуальные лаборатории, инновационные технологии.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish va rivojlantirish birinchi darajali vazifalar orasida turadi. Kasbiy motivatsiya – bu insonning o'z kasbini tanlash, unda muvaffaqiyatga erishish va mustaqil ravishda faoliyat yuritishga bo'lgan ichki intilishi hamda ehtiyojlar majmuasidir. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini oshirish orqali ularni kelajak karyerasiga oid aniq maqsadlarni belgilashga, o'z salohiyatlarini to'liq namoyon qilishga va jamiyatda foydali ahamiyatga ega ishlarni amalga oshirishga undash mumkin. Bu jarayonda integrativ yondashuvning roli beqiyosdir.

Integrativ yondashuv – bu turli fanlararo, metodik va pedagogik vositalarni kompleks tarzda birlashtirib, o'quv jarayonini samarali tashkilotish tamoyillaridan iborat yondashuvdir. Uning asosiy maqsadi – nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uzviy bog'lash orqali talabalarda chuqur kasbiy kompetentsiyalar shakllantirishdan iborat. Integrativ yondashuv talabalarning ongida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish uchun ideal sharoit yaratadi, chunki u bilimlarni parchalanmagan holda, bir butun sifatida qabul qilishga imkon beradi.

Kasbiy motivatsiya – bu insonning o'z kasbini tanlash, unda muvaffaqiyatga erishish

va mustaqil ravishda faoliyat yuritishga bo'lgan ichki intilishi hamda ehtiyojlar majmuasidir. Bu tushuncha, insonning hayotiy maqsadlari va orzularining asosini tashkil etadi. Kasbiy motivatsiya ikki asosiy omilga bog'liq: ichki (shaxsiy) va tashqi (ijtimoiy) omillar. Ichki omillarga o'z kasbiga bo'lgan qiziqish, kasbiy faoliyatning mazmunini anglash, shaxsiy salohiyatlarni rivojlantirish kiradi. Tashqi omillar esa ijtimoiy talablarni qondirish, moddiy boylikka ega bo'lish, jamoatda hurmatli joy egallash kabi jihatlar bilan bog'liq.

Kasbiy motivatsiyaning rivojlanishi talabalarning o'quv faoliyatlarini samarali tashkil etishga, ularda kasbiy salohiyatni shakllantirishga va kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassis bo'lishga xizmat qiladi. Shuningdek, kasbiy motivatsiya talabalarning o'z kasblariga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ularni doimiy rivojlanish yo'lida harakat qilishga undaydi.

Integrativ yondashuv – bu ta'lim jarayonini kompleks tarzda tashkil etish usuli bo'lib, u turli fanlararo, metodik va pedagogik vositalarni bir-biri bilan bog'lashga qaratilgan. Bu tamoyillar talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular ta'lim jarayonini samarali va dolzarb qilishga yordam beradi.

Integrativ yondashuv ta'lim jarayonini ko'p o'lchamli tarzda tashkil etishga imkon beradi. Masalan, talabalarga faqat nazariy bilimlarni yetkazish emas, balki ularni real hayotdagi masalalar bilan bog'lash, loyihalash, tadqiqot ishlari va amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarni mustahkamlashga alohida urg'u beriladi. Bunday yondashuv natijasida talabalar o'z kasblarining dolzarbligini anglab yetishadi va unga bo'lgan qiziqishlari ortadi.

Zamonaviy darsliklar, multimediali vositalar, virtual laboratoriyalar va elektron resurslardan foydalanish talabalarda yangicha fikrlash usullarini shakllantiradi. Bundan tashqari, o'quvchilarning individual xususiyatlari va

qiziqishlarini hisobga olgan holda differentsial yondashuv qo'llaniladi. Natijada har bir talaba o'zining potensialini to'liq namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ta'lim jarayonida kasbiy faoliyat bilan bog'liq real muammolarni hal qilishga qaratilgan jamoaviy ishlash usullarining kiritilishi talabalarda jamoaviy ruhni shakllantiradi. Guruhlar bilan ishlash, jamoa loyihalari va rolli o'yinlar kabi metodlar talabalarda kommunikativ ko'nikmalar va jamoada ishlash mahoratini o'rgatadi. Bu esa ularning kasbiy sohasida muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Integrativ yondashuv talabalarga o'zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarga qo'llash, muammolarni hal qilish va innovatsion yechimlar izlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularning kasbiy motivatsiyasini yanada mustahkamlaydi, chunki talabalar o'zlarining bilimlari va ko'nikmalarining amaliy ahamiyatini anglab yetishadi. Integrativ yondashuvning amaliy tatbiqi talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Quyida ushbu yondashuvning amaliy jihatdan qo'llanilishi ko'rsatilgan:

Loyihalash metodlari talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash imkonini beradi. Masalan, talabalar biror kasbiy muammoni hal qilish uchun loyiha ishlab chiqishlari mumkin. Bu jarayonda ular o'z bilimlarini sinash va amaliy ko'nikmalarni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Virtual laboratoriyalar talabalarga real sharoitlarda amaliy mashg'ulotlar olib borish imkonini beradi. Masalan, talabalar virtual muhitda biror kasbiy jarayonni modellashtirishlari mumkin. Bu esa ularning kasbiy motivatsiyasini yanada oshiradi.

Elektron resurslar talabalarga zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan, onlayn kurslar, video darslar va interaktiv testlar talabalarning bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Integrativ yondashuv faqat bilimlarni oshirish bilan cheklanmaydi, balki tarbiyaviy jihatdan ham muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirish, kasbiy etika va axloqiy tamoyillarni singdirish talabalarda mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi. Bu esa ularning kasbiy faoliyatlarida samarali va foydali ishlarni amalga oshirishga undaydi.

Masalan, talabalarga kasbiy faoliyatda adolatli, vijdonli va mas'uliyatli munosabatda bo'lish kerakligi o'rgatiladi. Shuningdek, ular kasbiy faoliyatda jamoaviy ruhni saqlash, muammo va qiyinchiliklarni hal qilishda sabr va qat'iyatni namoyon qilishni o'rganadilar. Bu tarbiyaviy jihatlar talabalarning kasbiy motivatsiyasini yanada mustahkamlaydi.

Integrativ yondashuvning afzalliklari ko'p bo'lsa-da, uni amalga oshirishda ba'zi muammolar ham mavjud. Birinchi navbatda, ta'lim jarayonini kompleks tarzda tashkil etish uchun zamonaviy texnologiyalar va resurslarga ehtiyoj tug'iladi. Ba'zi ta'lim muassasalari bunday imkoniyatlarga ega bo'lmagan holda qolishi mumkin.

Ikkinchi jihat – bu o'qituvchilarning professional salohiyatini oshirish zaruriyati. Integrativ yondashuvni samarali qo'llash uchun o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalar va metodikalar bilan tanish bo'lishlari, ularni amalga oshirish malakalariga ega bo'lishlari kerak.

Uchinchi jihat – bu talabalarning individual farqlarini hisobga olish qiyinchiliklari. Har bir talabaning qiziqishlari, qobiliyatlari va salohiyatlari turlicha bo'lganligi sababli, ularning barchasiga mos keladigan integratsiya modelini yaratish murakkab jarayon hisoblanadi.

Talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli juda katta. U nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uzviylashtirish, o'quv jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish,

jamoaviy va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda tarbiyaviy jihatdan o'quvchilarni kamol toptirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv talabalarning kasbiy salohiyatini maksimal darajada oshirishga va ularni kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar sifatida yetishishga katta ulush qo'shadi.

Biroq, integrativ yondashuvni amalga oshirishda ba'zi muammolar ham mavjud. Bu muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va talabalarning individual farqlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish zarur.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish va rivojlantirish birinchi darajali vazifalar orasida turadi. Kasbiy motivatsiya – bu insonning o'z kasbini tanlash, unda muvaffaqiyatga erishish va mustaqil ravishda faoliyat yuritishga bo'lgan ichki intilishi hamda ehtiyojlar majmuasidir. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini oshirish orqali ularni kelajak karyerasiga oid aniq maqsadlarni belgilashga, o'z salohiyatlarini to'liq namoyon qilishga va jamiyatda foydali ahamiyatga ega ishlarni amalga oshirishga undash mumkin. Bu jarayonda integrativ yondashuvning roli beqiyosdir.

Integrativ yondashuv – bu turli fanlararo, metodik va pedagogik vositalarni kompleks tarzda birlashtirib, o'quv jarayonini samarali tashkilotish tamoyillaridan iborat yondashuvdir. Uning asosiy maqsadi – nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uzviy bog'lash orqali talabalarda chuqur kasbiy kompetentsiyalar shakllantirishdan iborat. Integrativ yondashuv talabalarning ongida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish uchun ideal sharoit yaratadi, chunki u bilimlarni parchalanmagan holda, bir butun sifatida qabul qilishga imkon beradi.

Kasbiy motivatsiya – bu insonning o'z kasbini tanlash, unda muvaffaqiyatga erishish va mustaqil ravishda faoliyat yuritishga bo'lgan ichki intilishi hamda ehtiyojlar majmuasidir.

Bu tushuncha, insonning hayotiy maqsadlari va orzularining asosini tashkil etadi. Kasbiy motivatsiya ikki asosiy omilga bog'liq: ichki (shaxsiy) va tashqi (ijtimoiy) omillar. Ichki omillarga o'z kasbiga bo'lgan qiziqish, kasbiy faoliyatning mazmunini anglash, shaxsiy salohiyatlarni rivojlantirish kiradi. Tashqi omillar esa ijtimoiy talablarni qondirish, moddiy boylikka ega bo'lish, jamoatda hurmatli joy egallash kabi jihatlar bilan bog'liq. Kasbiy motivatsiyaning rivojlanishi talabalarning o'quv faoliyatlarini samarali tashkil etishga, ularda kasbiy salohiyatni shakllantirishga va kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassis bo'lishga xizmat qiladi. Shuningdek, kasbiy motivatsiya talabalarning o'z kasblariga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ularni doimiy rivojlanish yo'lida harakat qilishga undaydi.

Integrativ yondashuv – bu ta'lim jarayonini kompleks tarzda tashkil etish usuli bo'lib, u turli fanlararo, metodik va pedagogik vositalarni bir-biri bilan bog'lashga qaratilgan. Bu yondashuv quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi: ta'lim mazmunini, metodlarini va vositalarini kompleks tarzda birlashtirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, ta'lim jarayonini takomillashtirish, har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish.

Bu tamoyillar talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular ta'lim jarayonini samarali va dolzarb qilishga yordam beradi.

Integrativ yondashuv talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda bir qator afzalliklarga ega. Quyida eng muhim afzalliklar ko'rib chiqiladi:

Integrativ yondashuv ta'lim jarayonini ko'p o'lchamli tarzda tashkil etishga imkon beradi. Masalan, talabalarga faqat nazariy bilimlarni yetkazish emas, balki ularni real hayotdagi masalalar bilan bog'lash, loyihalash, tadqiqot ishlari va amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarni mustahkamlashga alohida urg'u

beriladi. Bunday yondashuv natijasida talabalar o'z kasblarining dolzarbligini anglab yetishadi va unga bo'lgan qiziqishlari ortadi.

Zamonaviy darsliklar, multimediali vositalar, virtual laboratoriyalar va elektron resurslardan foydalanish talabalarda yangicha fikrlash usullarini shakllantiradi. Bundan tashqari, o'quvchilarning individual xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda differentsial yondashuv qo'llaniladi. Natijada har bir talaba o'zining potensialini to'liq namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ta'lim jarayonida kasbiy faoliyat bilan bog'liq real muammolarni hal qilishga qaratilgan jamoaviy ishlash usullarining kiritilishi talabalarda jamoaviy ruhni shakllantiradi. Guruhlar bilan ishlash, jamoa loyihalari va rolli o'yinlar kabi metodlar talabalarda kommunikativ ko'nikmalar va jamoada ishlash mahoratini o'rgatadi. Bu esa ularning kasbiy sohasida muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Integrativ yondashuv talabalarga o'zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarga qo'llash, muammolarni hal qilish va innovatsion yechimlar izlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularning kasbiy motivatsiyasini yanada mustahkamlaydi, chunki talabalar o'zlarining bilimlari va ko'nikmalarining amaliy ahamiyatini anglab yetishadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish va rivojlantirish birinchi darajali vazifalar orasida turadi. Kasbiy motivatsiya – bu insonning o'z kasbini tanlash, unda muvaffaqiyatga erishish va mustaqil ravishda faoliyat yuritishga bo'lgan ichki intilishi hamda ehtiyojlar majmuasidir. Unga asos soluvchi omillar orasida ichki (shaxsiy) va tashqi (ijtimoiy) omillar ajralib turadi. Ichki omillarga o'z kasbiga bo'lgan qiziqish, kasbiy faoliyatning mazmunini anglash, shaxsiy salohiyatlarni rivojlantirish kiradi. Tashqi omillar esa ijtimoiy talablarni qondirish, moddiy boylikka

ega bo'lish, jamoatda hurmatli joy egallash kabi jihatlar bilan bog'liq. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini oshirish orqali ularni kelajak karyerasiga oid aniq maqsadlarni belgilashga, o'z salohiyatlarini to'liq namoyon qilishga va jamiyatda foydali ahamiyatga ega ishlarni amalga oshirishga undash mumkin. Bu jarayonda integrativ yondashuvning roli beqiyosdir.

Integrativ yondashuv – bu ta'lim jarayonini kompleks tarzda tashkil etish usuli bo'lib, u turli fanlararo, metodik va pedagogik vositalarni bir-biri bilan bog'lashga qaratilgan. Uning asosiy maqsadi – nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uzviy bog'lash orqali talabalarda chuqur kasbiy kompetentsiyalar shakllantirishdan iborat. Integrativ yondashuv talabalarning ongida kasbiy motivatsiyani rivojlantirish uchun ideal sharoit yaratadi, chunki u bilimlarni parchalanmagan holda, bir butun sifatida qabul qilishga imkon beradi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini samarali va dolzarb qilishga yordam beradi va talabalarning kasbiy motivatsiyasini yanada mustahkamlaydi.

Integrativ yondashuvning afzalliklari talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda juda katta rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonini ko'p o'lchamli tarzda tashkil etishga imkon beradi. Masalan, talabalarga faqat nazariy bilimlarni yetkazish emas, balki ularni real hayotdagi masalalar bilan bog'lash, loyihalash, tadqiqot ishlari va amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarni mustahkamlashga alohida urg'u beriladi. Bunday yondashuv natijasida talabalar o'z kasblarining dolzarbligini anglab yetishadi va unga bo'lgan qiziqishlari ortadi.

Zamonaviy darsliklar, multimediali vositalar, virtual laboratoriyalar va elektron resurslardan foydalanish talabalarda yangicha fikrlash usullarini shakllantiradi. Bundan tashqari, o'quvchilarning individual xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda differentsial yondashuv qo'llaniladi. Natijada har bir talaba

o'zining potensialini to'liq namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ta'lim jarayonida kasbiy faoliyat bilan bog'liq real muammolarni hal qilishga qaratilgan jamoaviy ishlash usullari talabalarda jamoaviy ruhni shakllantiradi. Guruhlar bilan ishlash, jamoa loyihalari va rolli o'yinlar kabi metodlar talabalarda kommunikativ ko'nikmalar va jamoada ishlash mahoratini o'rgatadi. Bu esa ularning kasbiy sohasida muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Integrativ yondashuv talabalarga o'zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarga qo'llash, muammolarni hal qilish va innovatsion yechimlar izlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ularning kasbiy motivatsiyasini yanada mustahkamlaydi, chunki talabalar o'zlarining bilimlari va ko'nikmalarining amaliy ahamiyatini anglab yetishadi.

Integrativ yondashuvning amaliy tatbiqi talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Loyihalash metodlari talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash imkonini beradi. Masalan, talabalar biror kasbiy muammoni hal qilish uchun loyiha ishlab chiqishlari mumkin. Bu jarayonda ular o'z bilimlarini sinash va amaliy ko'nikmalarni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Virtual laboratoriyalar talabalarga real sharoitlarda amaliy mashg'ulotlar olib borish imkonini beradi. Masalan, talabalar virtual muhitda biror kasbiy jarayonni modellashtirishlari mumkin. Bu esa ularning kasbiy motivatsiyasini yanada oshiradi.

Elektron resurslar talabalarga zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan, onlayn kurslar, video darslar va interaktiv testlar talabalarning bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ular o'zlarining bilimlarini doimiy ravishda yangilash va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Integrativ yondashuv faqat bilimlarni oshirish bilan cheklanmaydi, balki tarbiyaviy jihatdan ham muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirish, kasbiy etika va axloqiy tamoyillarni singdirish talabalarda mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi. Bu esa ularning kasbiy faoliyatlarida samarali va foydali ishlarni amalga oshirishga undaydi.

Masalan, talabalarga kasbiy faoliyatda adolatli, vijdonli va mas'uliyatli munosabatda bo'lish kerakligi o'rgatiladi. Shuningdek, ular kasbiy faoliyatda jamoaviy ruhni saqlash, muammo va qiyinchiliklarni hal qilishda sabr va qat'iyatni namoyon qilishni o'rganadilar. Bu tarbiyaviy jihatlar talabalarning kasbiy motivatsiyasini yanada mustahkamlaydi.

Integrativ yondashuvning afzalliklari ko'p bo'lsa-da, uni amalga oshirishda ba'zi muammolar ham mavjud. Ta'lim jarayonini kompleks tarzda tashkil etish uchun zamonaviy texnologiyalar va resurslarga ehtiyoj tug'iladi. Ba'zi ta'lim muassasalari bunday imkoniyatlarga ega bo'lmagan holda qolishi mumkin.

Integrativ yondashuvni samarali qo'llash uchun o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalar va metodikalar bilan tanish bo'lishlari, ularni amalga oshirish malakalariga

ega bo'lishlari kerak. Har bir talabaning qiziqishlari, qobiliyatlari va salohiyatlari turlicha bo'lganligi sababli, ularning barchasiga mos keladigan integratsiya modelini yaratish murakkab jarayon hisoblanadi.

Talabalarning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda integrativ yondashuvning roli juda katta. U nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uzviylashtirish, o'quv jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish, jamoaviy va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda tarbiyaviy jihatdan o'quvchilarni kamol toptirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv talabalarning kasbiy salohiyatini maksimal darajada oshirishga va ularni kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar sifatida yetishishiga katta ulush qo'shadi.

Integrativ yondashuvni amalga oshirishda ba'zi muammolar ham mavjud. Bu muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va talabalarning individual farqlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish zarur. Kelajakda talabalarning kasbiy motivatsiyasini yanada samarali rivojlantirish uchun integrativ yondashuvning imkoniyatlarini yanada kengaytirish va uni amalga oshirish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abdullaev, M. (2018). Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik innovatsiyalar. Toshkent: Ilm Ziyo.
2. Asrorov, A. (2019). Ta'lim jarayonida motivatsiya va uning ahamiyati. Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Vygotskiy, L.S. (1986). Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika.
4. Coursera. (2023). Online Courses on Educational Technology. [Elektron manba]. URL: <https://www.coursera.org>
5. Jonibekova, D. (2021). Integrativ yondashuv va uning ta'limdagi roli. Toshkent: Ilm-Fan.
6. Barkarimov, R. (2020). Kasbiy motivatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi. T.

TALABA-YOSHLARDA BADIY-KREATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY – METODOLOGIK JIHATLARI

AXMEDOVA GULNOZA FAXRUTDIN QIZI

**Urganch davlat pedagogika instituti “Maktabgacha ta’lim va tabiiy fanlar”
kafedrası o’qituvchisi**

Annotatsiya: Maqolada badiiy ta’lim tizimi insonparvarlik va madaniy asosda ta’lim hamda teatr pedagogikasi usullari bilan tanishishni o’z ichiga oladi. Shuning uchun uning asosiy vazifasi intellektual, estetik, badiiy-axloqiy va mafkuraviy jihatlari maqolada o’z aksini topgan. Badiiy ta’lim intellektual va ijodiy qobiliyatlarni o’zida mujassam etgan holda bevosita ta’lim, madaniyat va teatr sohalari o’rtasida izchil va samarali aloqalarni o’rnatadi. Jamiyatning zamonaviy samarali rivojlanishining shartlaridan biri ijodkorlikning shaxsning badiiy va ijodiy qobiliyatlarini evolyutsion rivojlanishining asosi sifatida namoyon bo’lishi hisoblanadi. Butun ta’lim-tarbiya jarayoni davomida talabalarning badiiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish shaxsning badiiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlanishining ajralmas qismidir.

Kalit so’zlar: pedagogika, badiiy ta’lim, badiiy madaniyat, ta’lim jarayoni, ta’lim usullari, innovatsion texnologiya, teatr pedagogika, ijodkorlik, qobiliyat, shaxs.

Аннотация: Педагогические условия развития материальной и творческой деятельности высших научных работников рассматриваются через деятельность театральной педагогики. Система художественного образования включает обучение на гуманитарно-культурной основе, а также ознакомление с методами театральной педагогики. Для этого оно находит отражение в основанной на нем умной, эстетической, художественно-этической и идейно-методической статье. Художественное образование, сочетающее интеллектуальное и творческое, напрямую устанавливает эффективные и действенные связи между сферами образования, культуры и театра. Одним из условий современной эффективности общества является основа эволюционного развития личностных и творческих способностей творчества. Весь учебный процесс является неотъемлемой частью развития материальных и творческих компетенций учащихся.

Ключевые слова: педагогика, художественное образование, художественная культура, образовательный процесс, методы обучения, инновационные технологии, театральная педагогика, творчество, способности, личность.

KIRISH

Hozirgi kunda vaziyat tubdan o’zgargan. Ilmiy-texnik taraqqiyot davrida hayot tobora xilma-xil va murakkablashmoqda va bu odamdan odatiy, odatiy harakatlarni emas, balki harakatchanlikni, fikrlashning moslashuvchanligini, tezkor yo’nalishni va yangi sharoitlarga moslashishni, katta va kichik muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvni talab qiladi. Deyarli barcha kasblarda aqliy mehnatning ulushi doimiy ravishda o’sib borishini va ijro faoliyatining tobora ko’proq

qismi mashinalarga o’tkazilishini hisobga olsak, insonning ijodiy qobiliyatlari uning aql - idrokining eng muhim qismi sifatida tan olinishi kerakligi va ularni rivojlantirish vazifasi zamonaviy insonni tarbiyalashdagi eng muhim vazifalardan biri ekanligi ayon bo’ladi. Axir, insoniyat tomonidan to’plangan barcha madaniy qadriyatlar odamlarning ijodiy faoliyati natijasidir va kelajakda insoniyat jamiyatining qanchalik oldinga siljishi yosh avlodning ijodiy salohiyati bilan belgilanadi. Mening fikrimcha, zamonaviy

jamiyat muammosini hal qilish uchun bolaga tegishli sharoitlarni yaratish, eng muhimi, unga xavfsizlik va ishonch makonini yaratish kerak. Bola uchun bu joy, bir muncha vaqt, bo'sh qog'ozga aylanadi, to'g'ri tanlangan, bolalarning manfaatlarini hisobga olgan holda, dars va o'yin.

Biz hammamiz bolalarimiz bizdan yaxshiroq bo'lishini xohlaymiz – yanada chiroyli, iste'dodli, aqlli. Tabiat ularga bu imkoniyatni ochib berish, saqlab qolish uchun berdi, keyin ular bizni quvontiradi, ajablantiradi va biz kutgan kelajak poydevorlarini berdi. O'z - o'zini anglashdan oldin bu uzoq yo'l, ammo bitta qisqa va juda muhim davr bor – bolalik.

Adabiyotlar tahlili

Har qanday qobiliyat turi shaxsga tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo'lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Bolalar go'zallik, o'yin, ertak, musiqa, rasm, fantaziya, ijodkorlik dunyosida yashashlari kerak. (V. A. Suxomlinskiy). Iqtidorli bolalar yo'q. Barcha bolalar mukammal tug'iladi.¹ Bolalar ta'lim va atrof-muhit mahsulidir va ular ota-onalarning iste'dodlarini meros qilib olmaydilar. Bola atrof-dagi dunyo va tarbiya asosida rivojlanadi, shakllanadi. Tug'ma moyillik yoki irsiyatga kelsak, faqat organizmning fiziologik xususiyatlari meros qilib olinadi. Tug'ilgan paytdan boshlab hamma narsa faqat atrof-muhit bolaga ta'sir qiladigan psixologik ta'sirga bog'liq. Faqat shu bilan uning barcha qobiliyatlari va iste'dodlari aniqlanadi-degan Siniti Suzuki.²

Olimlarning tadqiqotlari, innovatsion pedagoglarning ishlari har bir bolani tabiatan ijodkor ekanligini shakllantirish. Qoida tariqasida, uning ijodiy imkoniyatlari yashirin holatda va har doim ham to'liq amalga

oshirilmaydi. Bolani ijod qilishga undaydigan sharoitlarni yaratib, siz bu harakatsiz, hozirgi kunga qadar ijodiy tendentsiyalarni uyg'otishimiz mumkin.

Ijodkorlik yangi tadqiqot mavzusidan uzoqdir. Inson qobiliyatlari muammosi har doim odamlarda katta qiziqish uyg'otadi. Biroq, o'tmishda jamiyat odamlar ijodini o'zlashtirishga alohida ehtiyoj sezmagani. Iste'dodlar o'z-o'zidan paydo bo'lib, o'z-o'zidan adabiyot va san'at durdonalarini yaratganlar: ular ilmiy kashfiyotlar qilganlar, ixtiro qilganlar va shu bilan rivojlanayotgan insoniyat madaniyatining ehtiyojlarini qondirganlar.

Ijodkorlik-insonning ijodiy qarorlar qabul qilish, tushunish, qabul qilish va tubdan yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati. Kundalik hayotda ijodkorlik o'zini zukkolik — maqsadlarga erishish, atrof-muhit, ob'ektlar va vaziyatlardan g'ayrioddiy tarzda foydalanib, umidsiz bo'lib tuyulgan vaziyatdan chiqish yo'lini topish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Yan Amos Komenskiy o'yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayllariga to'g'ri keladigan zarur shakli deb hisoblardi.³ Uning fikricha o'yin – bolaning barcha qobiliyat ko'rinishlari rivojlanadigan jiddiy aqliy faoliyatdir, o'yinda borliq, dunyo haqidagi tassavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutq rivojlanadi. Lestgaft.P.F. bolalar o'z o'yinlarida tevarak-atrofdan olgan tassurotlarini aks ettiradilar, deydi bunday faoliyat bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.⁴ Shunday ekan, bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda, erkin fikrlashlarida o'yinlarning ro'li katta.

TADQIQOT METADOLOGIYASI

Tajriba mening ishimning juda muhim qismidir, ammo tashqi tomondan u qiziqarli

1 Lykova I. A. Didaktik o'yinlar va tadbirlar. Badiiy va kognitiv faoliyatning integratsiyasi. - M., 2009.55-b

2 Lykova I. A. Bolalar badiiy ijodida eksperiment. - M., 2003. 36-b

3 Lykova I. A. Bolalar badiiy ijodida eksperiment. - M., 2003. 63-b

4 Quchqorova N.M. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga o'yin orqali tarbiya berish" \o \quv uslubiy qo'llanma.- Toshkent,2022 y.-74b

o'yin-kulgiga o'xshaydi. Ular shunchaki o'ynashlariga aminlar va ularga hech narsa o'rgatilayotganini hech qachon bilishmaydi. Atrofdagi dunyoni idrok etish va bilishga tayyorgarlik, mulohaza yuritish qobiliyati, vosita mahoratini oshirish va harakatlarni muvofiqlashtirish asta-sekin paydo bo'ladi. Ammo, bola bilan o'qishni boshlaganingizdan so'ng, tez orada u tezroq rivojlana boshlaganini, atrof-muhitda yaxshiroq harakat qila boshlaganini, diqqatni jamlashni o'rganganini va mustaqillik, ishonch hissi borligini, uning harakatlarini tahlil qilayotganini va o'ynashni to'xtatganini sezasiz.

Bolalar kattalardan juda ko'p foydali narsalarni olishadi, ular sirlarni kashf etishlari va tushuntirishlari, noma'lum narsalarga e'tibor qaratishlari mumkin. Voyaga etgan kishi, u ota – ona yoki o'qituvchi bo'lsin, bu holda “kulol, bola esa uning qo'lidagi loy” bo'lib, bolalik deb nomlangan ushbu serhosil davrdan foydalanib, siz undan turli xil muammolarni hal qilishda ijodiy bo'lishi mumkin bo'lgan shaxsni shakllantirishimiz mumkin. Masalan, bola bilan o'simlik bargiga qarab, siz unga tomirlarni, bargning shakli va hajmini va teginish uchun har tomondan qanchalik farq qilishini ko'rsatishingiz mumkin. Menimcha, agar biz kattalar unga atrof-muhitning eng kichik tafsilotlarini ham sezishni o'rgatsak, bolaning dunyoni idrok etish, badiiy tasavvur qilish qobiliyatini ham rivojlantirishimiz mumkin. Bu qobiliyat bolalarning badiiy-ijodiy rivojlanishi uchun juda muhimdir -axir, agar u tabiat hodisalarini diqqat bilan kuzatishni va baholashni o'rgansa, bolaning qiziquvchanligini osongina o'ziga jalb qilish mumkin.

Eng kichik va ahamiyatsiz ko'rinadigan tafsilotlar unga juda ko'p narsalarni aytib berishi mumkin. Masalan, Daryo bo'yida mushuk bilan dam olayotgan oilaning rasmini oling. Boladan rasm haqida qanday fikrda ekanligini so'rang: oila ta'tilda necha kun, mushukdan qanday yordam, daryoda suv iliqmi, o'rmondan kim chiqib ketishi mumkin, bolalar nimani rejalashtirishadi? Ushbu savollarga

javob berish uchun bolaning kuzatish va ixtiro qilish qobiliyatidan va tasavvuridan foydalanib, xonada chodir bilan haqiqiy daryo qirg'og'ini tasavvur qilish va super detektivlarni tasvirlash orqali o'yindan zavqlanish mumkin. Bola bilan o'ynashda siz uni tinglash va suhbatga chaqirish juda muhimligini unutmasligimiz kerak. Ba'zida bolalarning bayonotlari qanday qiziqarli, kutilmagan va sodda. Ularning pokligi va idrokning tezkorligi bizni hayratda qoldirish qobiliyatini qaytarishi mumkin. Bola bilan suhbat katta zavq bag'ishlaydi, undan dunyoni qanday qabul qilishi haqida ko'p narsalarni bilib olishimiz mumkin.⁵

Ammo bu yerda bitta tafsilot juda muhimdir. Bolaning nutqi, aqliy, ijodiy, hissiy rivojlanishi sezilarli darajada oshishi uchun unga darslar, faoliyat sheriklari, aloqa va boshqalarni tanlash erkinligini berish kerak, ya'ni unga bolaning ijodiy salohiyatini, uning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini ochib beradigan tanlov va ishonch makonini yaratish kerak.

Mening amaliyotimdagi yana bir muhim nuqta – bu o'yinning davomiyligi. O'yin - kulgi mozaikasi dasturida taqdim etilgan o'yinlar ta'lim beradi, ammo o'rganish-bu bola charchashidan oldin to'xtatilishi kerak bo'lgan o'yin. Shuningdek, bolada o'z qobiliyatlariga ishonchni rivojlantirish kerak. Buning uchun har qanday faoliyatni bolalar, mashqlar, u yaxshi bajaradigan elementlar bilan tugatish tavsiya etiladi. Bolaning o'yinga mos ravishda sozlanmaganligini yoki qiziqishni yo'qotganini ko'rsak, u holda o'yinni to'xtatish kerak. Malumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tamonlama rivojlanishining muhim shakli,

5 Rodina, N. N. Bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda maktabgacha ta'limning o'рни / N. N. Rodina. - Matn: to'g'ridan-to'g'ri // Maktabgacha pedagogika savollari. - 2018 yil - No 7 (17). - S. 13-17. — URL: <https://moluch.ru/th/1/archive/109/3763/> (kirish sanasi: 21.12.2022).

ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi.⁶ Norozilik paydo bo'lishiga yo'l qo'ymasdan, mashqlarni o'z vaqtida to'xtatish kerak. Bolani zeriktirishdan ko'ra, hech narsa qilmaslik yaxshiroqdir.

Bolalarda badiiy- ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish masalasini har jihatdan talqini Respublikamiz olimlari tomonidan ham o'rganilgan. Jumladan, D. Abduraximova qarashlarida "xalq og'zaki ijodi namunalari alla, ertak, maqol, topishmoqlardan foydalanib tarbiyalanuvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishni maqsadli yo'naltirishga doir "Ilk qadam" Davlat ta'lim tayanch dasturlari asosida ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining Davlat talablari mazmuniga singdirilgan"⁷ degan fikri orqali bolalarni badiiy- ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda xalq og'zaki ijodini o'rni kattaligini ta'kidlagan.

T.Xurvaliyeva fikricha, maktabgacha yoshda bilish faolligi ortib boradi, idrok, ko'rgazmali va mantiqiy tafakkur shakllana boshlaydi. Bilish imkoniyatining o'sishi xotira, ixtiyoriy diqqat hosil bo'lishiga olib keladi. Maktabgacha bolalik davrida bolada atrof olam haqidagi ilk tasavvurlar paydo bo'ladi, atrofda voqea va hodisalarning oddiy o'zaro aloqadorligi qonuniyatini anglash ko'nikmasi shakllanadi. Shuningdek, bola olgan bilimni mustaqil ravishda amaliy faoliyatida qo'llay oladi. Faoliyat turlari va muloqot rivojlanadi.⁸

6 N.M.Quchqarova "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga o'yin orqali tarbiya berish" \o'quv uslubiy qo'llanma.- Toshkent, 2022 y.-74b

7 Abduraximova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish. Avtoref. p.f.d.(DSc).-T.:2020.-74 b

8 Xurvaliyeva T. L.Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof olam bilan tanishtirish metodikasini takomillashtirish.Diss. Ped.fan.

Ijodkorlik bolalar rivojlanishining doimiy hamrohidir. Ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning eng yaxshi vositasi bu faollikdir". L.S.Vygotskiy.⁹ Maktabgacha ta'lim yagona uzluksiz ta'lim tizimidagi birinchi, o'ziga xos qadamdir. Maktabgacha yoshdagi davrning o'ziga xosligi shundaki, aynan shu erda bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun asoslar yaratiladi, uning ijodiy salohiyati ochiladi va bolalarning asosiy g'oyalari shakllanadi. Ijodiy shaxsni shakllantirish hozirgi bosqichda pedagogik nazariya va amaliyotning eng muhim vazifalaridan biridir. Uni hal qilish maktabgacha yoshdan boshlanishi kerak, chunki aynan shu yoshda bolalar o'zini namoyon qilish, o'z-o'zini rivojlantirish, hamkorlik qilish va birgalikda yaratishga asoslangan fantaziya, ijodkorlik uchun katta imkoniyatlarga ega. Ko'pgina olimlar, o'qituvchilar, psixologlar maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishning an'anaviy yondashuvlarini qayta baholashga harakat qilmoqdalar. Bunday izlanishlar tanish va taniqli narsalarni qayta ko'rib chiqishga olib keladi, erishilgan narsada to'xtamaslikka yordam beradi, "silkitadi" va boyitadi. Qidiruv va kashfiyotlar natijasida bolalar faoliyati tobora erkin, quvnoq va muvaffaqiyatli bo'ladi.

Ijodkorlik nimani o'z ichiga oladi? Ularga aqlning kuzatuvchanlik, taqqoslash va tahlil qilish, birlashtirish, bog'lanish va bog'liqliklarni, qoliplarni topish kabi fazilatlar kiradi. Ijodkorlik aqliy faoliyatning eng yuqori shakli, mustaqillik, yangi, o'ziga xos narsa yaratish qobiliyatidir. Ijodkorlik ko'lami har xil bo'lishi mumkin, lekin hamma hollarda yangi narsaning paydo bo'lishi, kashfiyoti bor (A. A. Melik-Pashaev, Z. N. Novlyanskaya). A. N. Leontiev bolalar ijodiyotining

dok. T.-2021

9 Butenko N. Poliartistik loyihalar o'qituvchi va bola o'rtasidagi hamkorlik shakli sifatida // Maktabgacha ta'lim. - 2013 yil - 11-son - b. 35-b

mohiyatini o'rganar ekan, ijodkorlik shaxs rivojlanishining muhim ko'rsatkichlaridan biri, tasavvur esa ijodiy faoliyatning asosi ekanligini ta'kidladi.¹⁰ "Tasavvur – ijodning boshlanishi. Siz nimani xohlayotganingizni tasavvur qilasiz, o'zingiz tasavvur qilgan narsangiz bilan o'zingizni ilhomlantirasiz va nihoyat, ilhomlantirgan narsani yaratasiz." Jorj Bernard Shou.¹¹ Barcha buyuk insonlar o'z hayotlarida xayol kuchi bilan muvaffaqiyatga erishganlar. Ular buyuk bo'lishdi, chunki ular o'zlarining ulkan yutuqlarini tasavvur qilishga jur'at etdilar. Agar bolangiz o'z tasavvuridan faol foydalansa, u potentsial dahodir, chunki barcha ijodkorlar boy tasavvurga ega. Ijodkorlik - o'ziga xoslik. S.A.Suxomlinskiy shunday degan edi: "Bolalarning qobiliyatlari va iste'dodlarining kelib chiqishi ularning qo'lida. Barmoqlardan, majoziy ma'noda, ijodiy fikrning manbai bo'lgan eng nozik iplar - oqimlar mavjud. Boshqacha aytganda, bolaning qo'lidagi mahorat qancha ko'p bo'lsa, bola ham shunchalik aqlli bo'ladi". Shuningdek, u bolalar ijodiyotida (to'g'ri yo'l-yo'riq bilan) bolaning o'zini namoyon qilishi va o'zini o'zi tasdiqlashi sodir bo'lishini, uning individualligi aniq namoyon bo'lishini ta'kidladi. Ishonch bilan ayta olamanki, maktabgacha ta'lim muassasamiz zamon bilan hamnafas bo'lmoqda. Darhaqiqat, bizning bolalar bog'chasi o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, ularning ijodiy salohiyati va uzluksiz ta'limning birinchi bosqichi bo'lgan butun bir ilmiy laboratoriyadir. Men ushbu yo'nalishdagi ishlarning faqat kichik bir qismini tasvirlab beraman. Bolalarning ijodiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biri shart-sharoitlarni yaratishdir: Bolalarning erta jismoniy va intellektual rivojlanishi. Bolaning

rivojlanishidan oldinda bo'lgan muhitni yaratish. Bola o'z qobiliyatining "shiftiga" etganida maksimal kuch talab qiladigan vazifalarni bolaning mustaqil ravishda hal qilishi. Bolaga faoliyatni tanlashda erkinlik berish, vazifalarni almashtirish, bir ishni bajarish muddati va boshqalar. Aqlli, do'stona yordam maslahat emas kattalardan. Qulay psixologik muhit, kattalar tomonidan bolaning ijodga intilishini rag'batlantirish.

Ta'lim tashkilotlarida ijodiy qobiliyatlari yuksak darajada rivojlangan bolani tarbiyalash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bilan birga, bolalarning badiiy-ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish borasida ham maqsadli ishlar amalga oshirilmoqda. Buning uchun bolalar tasavvurini rivojlantirish uchun mualliflik o'quv dasturlaridan foydalansak maqsadga muvofiq bo'ladi. So'nggi paytlarda ushbu mavzu bo'yicha ko'plab uslubiy ishlanmalar paydo bo'ldi. "Ijodiy tasavvurni rivojlantirish", u ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasiga asoslangan. G.S.Altshuller.¹² Ushbu kurs allaqachon turli ijodiy studiyalar, maktablar va maktabgacha ta'lim muassasalarida sinovdan o'tgan va u erda o'z samaradorligini isbotlagan. Bu uslubiy ishlanma nafaqat ijodiy tasavvurni, balki bolalarning ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi. Zamonaviy dunyoda, axborot oqimi ortib borayotgan bir paytda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanmasdan turib bo'lmaydi.

Yuqori malakali o'qituvchi zamon bilan hamnafas bo'lishi va barcha yangi axborot usullari va usullarini o'zlashtirishi, interfaol makon texnologiyalarini puxta egallashi, bolalar bilan ishlashda faol qo'llashi kerak. "Yuksak kasbiy mahorat kasbga aylangan ijodkorlikdir" Ginsburg L. Yosh avlod tarbiyasi pedagog va o'qituvchilardan yangi davrga

10 Davydova G. N. An'anaviy bo'lmagan chizish texnikasi. - M., 2007. 52-b

11 Asmolkova V., Chernova T. Biz qum bilan chizamiz. Katta maktabgacha yoshdagilar uchun // Maktabgacha ta'lim. - 2013 - № 5 - s. 79-b

12 Butenko N. Poliartistik loyihalar o'qituvchi va bola o'rtasidagi hamkorlik shakli sifatida // Maktabgacha ta'lim. - 2013 yil - 11-son - b. 15-b

moslashishni, kasbiy jihatdan o'sishni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim faoliyatida AKT dan foydalanish uchun resurslar mavjud (interfaol doska, veb-kamera, proyektor, noutbuklar va boshqalar). Barcha guruhlarining tarbiyachilari bolalar bilan faoliyatlar uchun guruhlardan faol foydalanadilar. Interfaol makon har yili kengayib bormoqda. Bizning maktabgacha ta'lim tashkilotimiz pedagoglari, shu jumladan men ham maktabgacha yoshdagi bolalarni bolalar faoliyatining barcha turlarida rivojlantirishga qaratilgan didaktik interfaol o'yinlar ma'lumotlar bazasini ishlab chiqdik, bu pedagoglarning kompetentsiyalarini, ijodiy salohiyatini rivojlantirish va kognitiv faollik darajasini oshirish imkonini beradi. Interfaol guruhdagi o'quv faoliyatlari tarbiyalanuvchilarga ayniqsa yoqadi.

Interfaol doskadan foydalanib, "Badiiy-estetik rivojlanish" ta'lim sohasida ko'plab mavzularda ko'rgazmalardan foydalanib o'tkazdik: "Peyzaj rassomlari", "Natyurmort nima", "Hayvon rassomlari, ular kimlar?", "Qo'shiqchi qush" va hokazo multimedia. Resurslar menga bolalar bilan kognitiv rivojlanish bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini qulay va qiziqarli tarzda o'tkazishga imkon beradi: "Suv osti dunyosi", "O'rmon aholisi", "Patli do'stlar", "Qo'ziqorinlar qirolligi", "9 may - G'alaba kuni!" va hokazo. Katta mamnuniyat bilan yigitlar o'zlarining fikrlashlarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan interaktiv didaktik o'yinlarni o'ynashadi. Ijodiy faoliyat xotirani, fikrlashni, qo'llarning nozik motorikasini rivojlantiradi. Bola qandaydir ijodkorlik bilan shug'ullanib, o'ylaydi, taqqoslaydi. Men tarbiyalanuvchilarning ijodiy qobiliyatlarini nafaqat maxsus tashkil etilgan, balki erkin mashg'ulotlarda ham rivojlantirishni maqsad qilganmiz. "Bolalarning ijodiy izlanishlari majburiy bo'lishi mumkin emas va faqat bolalar manfaatlaridan kelib chiqishi mumkin"

Amalga oshirilgan noan'anaviy rasm chizish usullari vizual faoliyatga rang-baranglik qo'shadi va bolaga o'zini namoyon

qilish uchun ko'proq imkoniyat yaratadi: "Barmoqlar va kaftlar bilan chizish", "Namuna olish", "Monotip", "Qattiq cho'tka bilan chizish", "Rangli iplar", "Mumli qalamlar bilan chizish", "Tritish", "Matoga chizish", "Tanish shakl - yangi tasvir" va boshqalar.

Xulosa va takliflar

Tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish uchun men bolalarga: ularning kayfiyatini, orzularini, musiqasini, hidini, o'zlarini, oilasini, do'stlarini, sirli va sehrli narsalarni (mavjud bo'lmagan hayvon, fantastik o'simlik va boshqalar) tasvirlashni taklif qilaman. Chizishning turli usullaridan foydalanish bolaga ijodkorlik quvonchini, muallifning ovozsizdan xabardorlikni beradi. Shu bilan birga, bolalar nafaqat turli yoshdagi, balki turli xil boshlang'ich imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, materialni taqdim etishning ertak-o'yin shakli ustunlik qiladi. O'yin faoliyati - bu hayotning bolalik davrining chinakam hayratlanarli hodisasidir. Bu dunyoni o'rganish, ijodkorlikni rivojlantirish va bolalar uchun dam olish vositasidir. O'yin texnologiyalari bolalarning faol ishtiroki tamoyilini amalga oshirishga imkon beradi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarga o'zlarining intellektual resurslarini va o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlarini safarbar qilish imkoniyatini beradi. O'yin o'z kuchini sinash va o'zini o'zi tasdiqlash bilan bog'liq tajribalarni keltirib chiqaradi, shuning uchun o'yin vaziyatining shartlilikiga qaramay, u hayotiy tajribani boyitishning samarali vositasidir. Mening tadqiqotim respantiyentlari turli xil o'yinlarni o'ynashadi: mobil, didaktik rolli, musiqiy, dramatizatsiya o'yinlari, pantomima o'yinlari va boshqalar.

Mimika, imo-ishoralar, o'z tanamning plastikligidan foydalanib, men bolalarni gul tasvirini etkazishga taklif qilaman: quvnoq, qayg'uli, o'ychan ... hovuzlar va boshqalar. Bolalar saytdagi suv bilan, shamol tegirmonlari bilan, mobil, rolli o'yinlarda o'ynashni juda yaxshi ko'radilar. Tajriba bolalar ijodiy

tasavvurining asosidir. Buning uchun turli badiiy materiallar, asboblari, tasviriy texnikalar bilan ishlash uchun sharoitlar yaratilgan. Faoliyat jarayonida eng noodatiy tasvir vositalaridan foydalaniladi. Bu qiziqarli voqea bo'lib chiqdi! Harakatlar bilan bolalar hayvonlar va qushlarni, yuz ifodalari bilan - yaxshi va yomonni tasvirlaydi. Bu g'ayrioddiy o'yin - improvizatsiya bo'lib chiqdi, biz uni bolalar bilan birgalikda o'ylab topdik. Bunday o'yinlar bolalarning tasavvur va ijodkorligini, badiiy qobiliyatlarini, plastikasini rivojlantiradi. Suv bilan rasm chizishga harakat qildingizmi? Bolalarning tasavvurlari cheksizdir. Ular plastik butilkalardan suv sachratishdi va birdan... bolalar doiralari, tasvirlar, oddiy shakllar chiza boshladilar, ular murakkabroq tasvirlarga aylangan: qushlar, hayvonlar, odamlar, mashinalar va hokazo. Psixologlar bolalar bilan sayrdagi ba'zi o'yinlar ro'yxatini taklif qiladi: "Raqqosalar", "Masxarabozlar", "Fantastik hayvonlar", "Ertaklar saroyi" (ikkita jamoa), "Sportchilar" va boshqalar. Bunday o'yinlar va o'yin-kulgilar badiiy-ijodiy qobiliyatni

rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bolalarning ijodkorligi va tasavvurlarini hisobga olsak maktabgacha yoshdagi bolalar tug'ma tadqiqotchidir va bu ularning qiziqishi, doimiy tajribaga intilishi, ijodiy izlanishlarda mustaqil ravishda echim topish istagi bilan tasdiqlanadi. Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, ijodkorlik bolaning shaxsiyatini shakllantirishga ta'sir qiladi va tasavvur, idrok, fikrlash kabi aqliy jarayonlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bolaning mustaqil ijodkorligining asosi muammoli vaziyatlarni bartaraf etishga qaratilgan tajriba va qidiruv faoliyatidir. Bolalarning ijodiy qobiliyatlari muammosi haqida gapirganda, ularning samarali rivojlanishi faqat maktabgacha tarbiyachilar va oilaning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan mumkinligini ta'kidlash kerak. "Bolalar go'zallik, o'yinlar, ertaklar, musiqa, rasm, fantaziya, ijodkorlik dunyosida yashashlari kerak" Suxomlinskiy V.A. Esda tutingki, ijodkorlikning rivojlanishi farzandingizning hayotdagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lykova I. A. Didaktik o'yinlar va tadbirlar. Badiiy va kognitiv faoliyatning integratsiyasi. - M., 2009.55-b
2. Lykova I. A. Bolalar badiiy ijodida eksperiment. - M., 2003. 63-b
3. Quchqorova N.M. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga o'yin orqali tarbiya berish" \o \quv uslubi qo'llanma.-Toshkent,2022 y.-74b
4. Rodina, N. N. Bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda maktabgacha ta'limning o'rni / N. N. Rodina. - Matn: to'g'ridan-to'g'ri // Maktabgacha pedagogika savollari. - 2018 yil - No 7 (17). - S. 13-17. — URL: <https://moluch.ru/th/1/archive/109/3763/> (kirish sanasi: 21.12.2022).
5. Abduraximova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish. Avtoref. p.f.d.(DSc).-T.:2020.-74 b
6. Xurvalieva T. L.Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof olam bilan tanishtirish metodikasini takomillashtirish.Diss. Ped.fan.dok. T.:2021
7. Butenko N. Poliartistik loyihalar o'qituvchi va bola o'rtasidagi hamkorlik shakli sifatida // Maktabgacha ta'lim. - 2013 yil - 11-son - b. 35-b
8. Davydova G. N. An'anaviy bo'lmagan chizish texnikasi. - M., 2007. 52-b
9. Asmolkova V., Chernova T. Biz qum bilan chizamiz. Katta maktabgacha yoshdagilar uchun // Maktabgacha ta'lim. - 2013 - № 5 - s. 79-b
10. Beloskova S. Turli texnikalardan foydalangan holda kollektiv kompozitsiyalar // Maktabgacha ta'lim.- 2013 yil - 6-son - 65-bet.
11. Zaharyuta N. Ijodiy shaxsni rivojlantirishga zamonaviy yondashuv. // Maktabgacha ta'lim. - 2006. - No 3. -21-b.
12. Davydova G. N. An'anaviy bo'lmagan chizish texnikasi. - M., 2007.
13. Kazakova R. G. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan rasm chizish darslari.Noan'anaviy texnikalar. - M., 2008.

KOGNITIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY ASOSLARI VA ULARNING QO'LLANILISHI BO'YICHA DUNYO TAJRIBASI

UMAROV NODIRBEK NASIRDIN O'G'LI
Navoiy davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kognitiv ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari, pedagog va falsafashunos olimlarning fikr va tavsiyalari, uning qo'llanilishi bo'yicha dunyo tajribasi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv ta'lim, kognitiv ta'lim texnologiyalari, proksimal rivojlanish zonasi, kolaborativ ta'lim, scaffolding, faol, ikonik va ramziy tizimlar, discovery learning method, vizual metod, chunking, dual coding texnologiyalari, ReadSpeaker, Seppo va ThingLink interfaol vositalar.

Аннотация: В статье представлена информация о теоретических основах когнитивных образовательных технологий, мнениях и рекомендациях ученых-педагогов и философов, мировом опыте их применения.

Ключевые слова: Когнитивное обучение, технологии когнитивного обучения, зона ближайшего развития, совместное обучение, скаффолдинг, активные, иконические и символичные системы, метод обучения с открытием, визуальный метод, фрагментация, технологии двойного кодирования, интерактивные инструменты ReadSpeaker, Seppo и ThingLink.

Abstract: This article provides information on the theoretical foundations of cognitive educational technologies, the opinions and recommendations of pedagogical and philosophical scientists, and world experience in its application.

Keywords: Cognitive education, cognitive educational technologies, zone of proximal development, collaborative learning, scaffolding, active, iconic and symbolic systems, discovery learning method, visual method, chunking, dual coding technologies, ReadSpeaker, Seppo and ThingLink interactive tools.

Kirish. Hozirgi ta'lim tizimi jamiyat va texnologiyalarning tezkor rivojlanishiga moslashishi lozim. Biroq, hozirgi kunda ta'lim jarayonida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularning dolzarbligi o'sib bormoqda. Ushbu muammolarni hal qilish ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning bilim hamda ko'nikmalarini zamonaviy talablar darajasiga moslashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Hali ham ko'plab ta'lim muassasalarida eslab qolish va qayta hikoya qilishga asoslangan an'anaviy usullar qo'llaniladi. Bu esa o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatining sustligiga, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni qo'llashda qiyinchiliklarga uchrashiga, faol ta'lim jarayonidan uzoqlashishiga sabab bo'lmoqda. Zamonaviy jamiyatda o'z fikrini aniq ifodalash, muammolarga innovatsion yechim topish va ijodiy tafakkur muhim sanaladi. Lekin, mavjud

ta'lim tizimi ko'proq aniq javoblarni yodlashga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilar mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va ijodkorlik qobiliyatlarini yetarlicha rivojlantira olmayapti. Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik kabi innovatsion vositalar hali yetarli darajada integratsiya qilinmagan. Masofaviy va interfaol o'qitish usullari rivojlansa ham, ularning samaradorligi hamma joyda bir xil emas. O'qituvchilarning texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalari turlicha. Shu sababli, texnologik vositalarni ta'lim jarayoniga kompleks va tizimli joriy qilish zarur. Ko'plab o'quvchilar an'anaviy dars jarayoniga qiziqmaydi va o'zini faqat baho olishga yo'naltiradi. Bunga sabab ta'limning real hayot bilan bog'lanmagani, dars jarayonida interfaol va ijodiy yondashuvlarning kamligi, o'quvchilarning o'z qiziqishlariga mos

ta'lim olishi uchun shart-sharoitlar yaratishdagi kamchiliklar hisoblanadi. Yuqorida nazarda tutilgan kamchiliklarni bartaraf etish, o'quvchilarning turli ko'rinishdagi o'quv va ijtimoiy muammolarni hal qila olish qobiliyatlarini shakllantirish hamda ta'lim tizimidagi samaradorlikni yanada kuchaytirish maqsadida kognitiv ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslarini chuqur o'rganish, ularning qo'llanilishi bo'yicha dunyo tajribasini tadqiq etish muhim hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarni faqat bilim oluvchilar emas, balki faol izlovchi va yechim topuvchilarga aylantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Kognitiv ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari bilan J.Piaget, J.S.Bruner [5], D.P.Ausubel, J.Sweller, J.Doe, J.Smith, M.Brown, L.S.Vygotskiy [6], kabi xorijiy olimlar hamda B.Q. Qabulov [1], A.Saidov[2], G. Karimova [3], R.Hojamberdiyeva [4] va boshqa mahalliy olimlar shug'ullangan.

Asosiy qism. Kognitiv ta'lim nazariyasi doimo o'quvchilarning ma'lumotni qanday qayta ishlashiga va o'qituvchilarning o'quvchilarning materialni tushunishlarini rivojlantirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan eng yaxshi ta'lim strategiyalariga e'tibor qaratgan. O'qituvchi sifatida, har bir o'quvchi ma'lumotni o'ziga xos usullar bilan qayta ishlashlarini tushungan holda o'qitish strategiyalarimizni o'zgartirishimiz kerak. Buning uchun kognitiv ta'lim nazariyalari haqida chuqur bilimga ega bo'lish, uning qo'llanilishi bo'yicha dunyo tajribasini o'rganib chiqish lozim. Kognitiv so'zi lotincha "cognitio" – "bilish", "anglash" degan ma'noni anglatadi. Bu tushuncha bilish jarayonlari xususan, idrok, xotira, tafakkur, e'tibor, qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish kabi jarayonlar bilan bog'liq. Shuning uchun ham kognitiv ta'lim o'quvchilarning bilish, anglash, qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalari degan ma'noni ham anglatadi. Shuningdek, kognitiv ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning aqliy jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim metodlari va strategiyalari majmuasini ham o'z ichiga oladi. Ular J.Piaget, L.S.Vygotskiy, J.S.Bruner, D.P.Ausubel, J.Sweller, J.Smith,

M.Brown, kabi olimlarning konstruktivizm, sotsiokultural nazariya, kognitiv yuklama nazariyalariga asoslanadi.

J.Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasida bolalar aqliy rivojlanishini turli bosqichlarga bo'ladi: sensor-motor, preoperatsional, konkret operatsional va formal operatsional bosqichlar.

1. Sensor-motor bosqich (0-2 yosh) – bu bosqichda bolalar dunyoni asosan sezgilari va motor faoliyatlari orqali o'rganadilar. Aql va fikrlash dastlabki bosqichlarda bo'ladi va bolalar obyektlar doim mavjudligini o'rganadi.

2. Preoperatsional bosqich (2-7 yosh) – bu bosqichda bolalar ramzlar bilan o'ynashni va mantiqiy fikrlashni boshlaydilar. Ular hali abstrakt fikrlashni tushunmaydi lekin tilda o'z fikrlarini ifodalashga harakat qiladi.

3. Konkret operatsional bosqich (7-11 yosh) – bolalar bu davrda aniq fikrlash va mantiqiy tushunchalarni o'zlashtira boshlaydilar. Ular sodda matematik amallarni bajarish va hodisalar orasidagi aloqalarni tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Formal operatsional bosqich (11 yosh va undan katta) – bu bosqichda bolalar abstrakt fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Ular murakkab masalalarni hal qilish va kelajak haqida rejalashtirishni boshlaydilar. Kognitiv ta'lim texnologiyalarini o'quvchilarning rivojlanish bosqichiga mos keladigan usullar bilan o'qitish muhim.¹

L.Vygotskiy o'zining sotsiokultural nazariyasi orqali ta'lim jarayonida ijtimoiy muhitning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha o'quvchilar passiv qabul qiluvchilardan uzoqdirlar, lekin o'zlarining bilimlarini va o'zlarining namunalarni ularga berilgan ma'lumotlardan, shuningdek, madaniy ta'sirlardan, jamoaviy ong va sezgirlikdan quradilar. Ta'lim oluvchilarni rivojlantirish va intellektual jihatdan yuksaltirish uchun boshqa odamlar kerak. Ijtimoiy ta'lim

1 R.Hojamberdiyeva. Bolalar psixologiyasi: rivojlanish bosqichlari va ijtimoiy-emotsional o'sish omillari nomli maqola. Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali. 2024-yil 21-noyabr. 1-jild 13-son 33-37-bet.

odatda rivojlanishdan oldin keladi.² Ta'lim oluvchi juda yoshligidanoq ota-onasi bilan, keyin esa yaqin atrofdagi boshqa odamlar bilan tarbiyalagan o'zaro munosabati tufayli bosqichma-bosqich shakllanadi. Boshqalarning ta'siri ostida u o'z navbatida atrofdagi odamlarning xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Vygotskiyga ko'ra o'quvchining kognitiv rivojlanishi birinchi navbatda ijtimoiy darajada, keyin esa individual yoki shaxsiy darajada sodir bo'ladi. Shunday qilib, o'quvchining barcha kognitiv funktsiyalari boshqa odamlar bilan o'zaro munosabat tufayli paydo bo'lishi aniq ko'rinadi. Shuningdek, L.Vygotskiy ZPD (Zone of Proximal Development – yaqin rivojlanish zonasi) tushunchasini kiritgan, ya'ni o'quvchining o'zi bajara oladigan va yordam bilan bajara oladigan topshiriqlar orasidagi farq. Bu zamonaviy ta'lim tizimiga "kolaborativ ta'lim", "scaffolding" kabi tushunchalarni olib keldi. Kolaborativ ta'limda o'quvchilar guruhlarda ishlashadi ya'ni umumiy maqsadga erishish uchun g'oya va imkoniyatlar birlashadi va hamkorlik vujudga keladi, scaffoldingda esa murakkab topshiriqlarni bosqichma-bosqich tushuntirish yo'lga qo'yiladi.

Jerome Bruner ta'lim faol jarayon bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Uning fikricha ta'lim oluvchilar o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurishi kerak. Brunerning kognitiv rivojlanishga oid tadqiqotlari 3 bosqichli ichki tasvirlar tizimini vujudga keltirdi: faol (harakatga asoslangan), ikonik (tasvirga asoslangan) va ramziy (tilga asoslangan). Brunerning kognitiv rivojlanish nazariyasi boshqa bosqichga asoslangan idrok nazariyalaridan ajralib turardi, chunki u hatto yosh bolalar ham tegishli ta'lim yordami bilan qiyin tushunchalarni o'rganishi mumkin deb hisoblardi va natijada o'yin orqali ta'lim berish amaliyoti ilgari surildi. Bruner "Ta'lim jarayoni" asarida to'rtta asosiy mavzuni taqdim etadi: ta'limdagi strukturaning o'rni va uni o'qitishda qanday markaziy o'rin egallashi, o'rganishga tayyorlik va spiral o'quv dasturi, intuitiv va analitik fikrlash (umumiy va barqaror muloqot

orqali) va o'rganish motivlari. Shuningdek, Bruner Discovery learning method - kashfiyot asosida o'rganish metodi aniqroq aytganda faol va amaliy o'rganish uslubiga asos soldi. Bu usul yordamida o'quvchilar bilimni passiv qabul qilish o'rniga faol ishtirok etadilar. Talabalar obyektlarni o'rganish va manipulyatsiya qilish, savollar va tortishuvlar bilan kurashish yoki tajribalar o'tkazish orqali atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir qiladi. Ular o'ylashga, savol berishga, gipoteza qilishga, taxmin qilishga, boshqalar bilan hamkorlik qilishga undaydi. Ular muammoni hal qilishda ishonchni rivojlantiradilar va o'zlarida mavjud bo'lgan bilimlardan foydalanishda o'zlarini qulay his qiladilar. Talaba bilim bilan to'ldirilishi uchun bo'sh idish bo'lish o'rniga endi o'qituvchi tomonidan kashfiyotni o'rganish usuli orqali mavjud mavzu bo'yicha qo'llashlari mumkin bo'lgan ma'lum bir boshlang'ich bilimga ega ekanligi hisobga olinadi. O'qituvchi nafaqat kommunikator, balki namunadir.³

D.P.Ausubel yangi bilimlar eski bilimlarga bog'lanishi kerakligini ta'kidlab, grafik organizatorlar, aqliy xaritalar kabi "vizual metod"larni ishlab chiqqan bo'lsa, John Sweller miyadagi axborotni qayta ishlash jarayonini tahlil qilgan. Kognitiv yuk ortiqcha bo'lsa, o'quvchilar o'zlashtira olmaydi. Bunda ma'lumotni kichik qismlarga ajratib taqdim etish texnologiyasi "chunking" va vizual va verbal ma'lumotlarni birlashtirish texnologiyasi "dual coding" juda samarali hisoblanadi.

Kognitiv ta'lim texnologiyalarini o'rganadigan va amaliyotga joriy etadigan "Kognitiv pedagogika" bugun O'zbekistonda bir muncha tadqiqotlarni boshlab yubordi.

Xususan, professor A. Saidov O'zbekistonda kognitiv pedagogika va milliy ta'lim tizimi integratsiyasi bo'yicha tadqiqot olib bordi. Uning izlanishlari natijasida, kognitiv strategiyalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish o'quvchilarning o'qish samaradorligini 22% ga oshirganligi aniqlandi.⁴

2 L. Vygotsky, M. Cole. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press; 1978.

3 J. Bruner. The Learning Process. Harvard University Press. January 1977, p. 90.

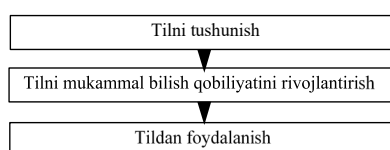
4 A.Saidov Kognitiv pedagogika va O'zbekiston ta'lim tizimi: imkoniyatlar va

Professor G. Karimova O'zbekistonda kognitiv pedagogika va chet tillarni o'qitish bo'yicha tadqiqot o'tkazdi. Uning izlanishlari natijasida, kognitiv strategiyalarni chet tillarni o'qitishda qo'llash o'quvchilarning til o'rganish samaradorligini 25% ga oshirganligi aniqlandi.⁵ Kognitiv ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirish, muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirish va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Kognitiv ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslarini chuqur tadqiq etgan bir qancha davlatlar bugungi kunda ta'lim tizimida, shuningdek, o'quvchilarning o'quv va ijtimoiy faoliyatida (anglash, o'zlashtirish, muammolarni bartaraf etish) bir qancha muvaffaqiyatlarga erishdi.

Jumladan, Yaponiyada dastlab talabalar butun o'qitish jarayonida doimo passiv qabul qilish pozitsiyasida bo'lganlar. Ta'lim tashabbusi e'tiborga olinmagan, bu zamonaviy jamiyatning iste'dodlarni rivojlantirish talablariga mos kelmaydi. Natijada Yaponiyada an'anaviy o'qitish usulini o'zgartirish zarurati tug'ildi. Mamlakat har qanday sohada rivojlanish dastlab ta'limda rivojlanish ustiga qurilishini anglab yetgandan so'ng, ta'limda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni boshladi. Masalan, kognitiv yondashuv asosida chet tilini o'qitishda Yaponiya

3 bosqichli tizimga o'tdi.

Tilni tushunish: talabalarga o'qituvchilar tomonidan o'qitish mazmunini tushunish yoki til materiallarini va tilning ma'no, kompozitsiya va foydalanish qoidalarini tushunishga imkon berishga urg'u beriladi. Kognitiv

natijalar. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2024-yil. 12(1), 78-91-bet

5 G.Karimova Cognitive Approaches in Foreign Language Teaching: Case of Uzbekistan. O'zbekiston Pedagogika Jurnali, 2023-yil. 9(2), 55-67-bet.

metod o'quvchilardan yangi til qoidalarini o'qituvchining tushuntirishi bilan emas, balki o'qituvchilarning yo'l-yo'riq va ilhomida, o'quvchilarning o'zlari grammatika qoidalarini topishda tushunishni talab qiladi. Bunda, ko'proq tayyor bilim yoki yuzaki yodlash emas mustaqil izlanish, mazmunini anglash va o'z ustida ishlash amaliyoti talab etiladi.

Tilni mukammal bilish qobiliyatini rivojlantirish: chet tilini o'rganish nafaqat talabalardan til bilimi va til qoidalarini tushunishni talab qiladi, balki talabalarining tilni integratsiyalashgan qobiliyatidan foydalanish xususiyatlarini rivojlantirishni ham yuzaga keltiradi. Bunday keng qamrovli qobiliyatga faqat ongli, tashkiliy ta'lim va tarbiya orqali erishish mumkin. Tilning keng qamrovli qobiliyati tilni yaxshi bilish asosida quriladi, tilning yaxshi asosiy bilimlariga integratsiyalashgan til ko'nikmalariga ega bo'lmasdan turib erishib bo'lmaydi. Bu shuningdek, talabalarining keyingi faoliyatini muvaffaqiyatli bo'lishiga ham ko'maklashadi.

Tildan foydalanish: o'qitish vazifasining bu bosqichi asosan o'quvchilarning o'z-o'zini o'rganishi, "tinglash, gapirish, o'qish va yozish"ni o'rgatish orqali tildan foydalanishga asoslangan. O'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini, ya'ni o'qishni tugatgandan so'ng ijodiy kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga alohida e'tibor berish nazarda tutiladi. Bu yerda talabalar o'rganilgan tildan faoliyatda qanchalik foydalana olishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashiga uning qanchalik ijobiy hissasi bo'lganligini ham yoddan chiqarmasligi inobatga olinadi.

Finlandiya kognitiv ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda yetakchi davlatlardan biri bo'lib, uning ta'lim tizimi innovatsion va o'quvchiga markazli yondashuvga asoslangan. Finlandiyada kognitiv ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va o'zlashtirish jarayonini optimallashtirishga qaratilgan. Finlandiya ta'lim tizimi har bir o'quvchining qobiliyat va qiziqishlariga moslashtirilgan. Masalan, adaptiv o'quv platformalari (masalan, Eduten) o'quvchilarning bilim darajasini

baholab, individual ta'lim yo'nalishini taklif qiladi. Sun'iy intellekt asosida tavsiyalar ishlab chiqilib, har bir bola o'ziga mos tempda o'qishi uchun moslashtirilgan o'quv rejasi tuziladi. Finlandiyada quyidagi kognitiv ta'lim texnologiyalari butun dunyoga mashhur hisoblanadi:

1. Kognitiv o'yinlar va dasturlar (masalan, GraphoGame) disleksiya kabi o'quv qiyinchiliklarini aniqlash va bartaraf etishda yordam beradi. VR va AR texnologiyalari orqali tajriba asosidagi o'qitish amalga oshiriladi (masalan, 3D fan laboratoriyalari).

2. AI yordamida testlarni avtomatlashtirish – masalan, Century Tech tizimi o'quvchilar bilimi bo'yicha real vaqt rejimida tahlil yuritadi va mos kontent taqdim etadi.

3. Diqqat va konsentratsiyani oshirish dasturlari – masalan, Emotiv Insight kabi miya faoliyatini kuzatish tizimlari orqali o'quvchilarning e'tibor darajasi baholanadi.

4. O'qituvchilar va AI hamkorligi – AI o'qituvchilarga o'quvchilarning qaysi mavzularni yaxshi o'zlashtirishini va qaysilarida qiyinchilik borligini tahlil qilib beradi. Guruhda ishlash texnologiyalari – masalan, Seppo va ThingLink singari interfaol vositalar yordamida guruhli loyihalar yaratiladi.

5. Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun nutq va eshitish yordamchilari hamda

intellektual ta'lim vositalari (masalan, Read speaker) ishlatiladi.

Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish, ularga qiziqarli va samarali o'qish jarayonini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Kognitiv ta'lim texnologiyalarining nazariyasoslari va ularning qo'llanilishi bo'yicha dunyo tajribasini o'rganish ta'lim jarayonini chuqur tushunish, o'quvchilarning tafakkur jarayonlarini tushunish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo'llash, rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish, umuman olganda, o'qitish sifati va samaradorligini oshirish, ijodiy va tanqidiy fikrlovchi ta'lim oluvchilarni shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirishga yordam beradi. Ular muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini tushunish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu texnologiyalarni qo'llash bo'yicha dunyo tajribasini chuqur o'rganish va uni mahalliyashtirish ta'lim mazmunining tez eskirishi va mehnat bozori talablariga mos kelmasligi muammosini oldini oladi va zamonaviy dunyo ta'lim standartlariga mos barqaror o'qitish tizimi muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. B.Q. Qabulov. Kognitiv pedagogika – o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish omili. "Maktabgacha va maktab ta'limi" ilmiy jurnal. 2025-yil.
2. A. Saidov. Kognitiv pedagogika va O'zbekiston ta'lim tizimi: imkoniyatlar va natijalar. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2024-yil.
3. G.Karimova Cognitive Approaches in Foreign Language Teaching: Case of Uzbekistan. O'zbekiston pedagogika jurnali, 2023-yil.
4. R.Hojamberdiyeva. Bolalar psixologiyasi: rivojlanish bosqichlari va ijtimoiy-emotsional o'sish omillari nomli maqola. Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali. 2024-yil 21-noyabr. 1-jild 13-son.
5. J. Bruner. The Learning Process. Harvard University Press. January 1977.
6. L. Vygotsky, M. Cole. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press; 1978.
7. www.verywellmind.com
8. www.inventionlandeducation.com

BO‘LAJAK MUHANDISLARNING FAZOVIIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA 3D MODELLASHTIRISH DASTURLARINING IMKONIYATLARI

MAMANOV SIROJ KAXRAMON O‘G‘LI

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada fazoviy tafakkur tushunchasi va u bilan bog‘liq pedagogik faoliyat yoritilgan. Texnika oliy ta‘lim muassasalarida grafik turkum fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak muhandislarda fazoviy tafakkurni rivojlantirishda 3D modellash dasturlari va ularning imkoniyatlaridan foydalanish usullari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: grafik tayyorgarlik, grafik tafakkur, 3D model, 3D modellash dasturlari

Annotation. The article covers the concept of spatial thinking and the pedagogical activity associated with it. In the process of teaching graphic category subjects in technical higher education institutions, 3D modeling programs and methods of using their capabilities are presented in the development of spatial thinking in future engineers.

Keywords: graphic preparation, graphic thinking, 3D model, 3D modeling programs

Статья посвящена изучению понятия пространственного мышления и педагогической деятельности в этой области. В ней представлены способы использования 3D-моделирующих программ и их потенциала для развития пространственного мышления у будущих инженеров в процессе обучения графическим дисциплинам в технических университетах.

Ключевые слова: графическая грамотность, графическое мышление, 3D моделирование

Respublikamizda so‘ngi yillarda raqamli texnologiyalar asosida oliy ta‘lim tashkilotlarida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, xususan, o‘quv jarayoniga innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanishni keng joriy etish orqali texnologik ta‘lim yo‘nalishida yuqori malakali kadrlar tayyorlashning me‘yoriy asoslari yaratilmoqda. “Xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta‘limning ilg‘or standartlarini joriy etish, jumladan, o‘quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo‘naltirilgan ta‘limdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim tizimiga bosqichma-bosqich o‘tish”¹ ustuvor vazifa

etib belgilangan.

Yangilanayotgan O‘zbekistonda ta‘lim tizimiga doir islohotlar doirasida oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “ta‘lim sifatini yaxshilash borasidagi ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini jadallashtirish va o‘qitish usullarini takomillashtirish”, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining mantiqiy davomi sifatida 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ustuvor vazifa etib belgilangan. Bundan kelib chiqadiki, oliy ta‘lim, professional ta‘lim tizimlarini integratsiyasini yanada rivojlantirish hamda xamkorlik asosida ilmiy-tadqiqot ishlarida o‘qitishning multimediali, virtual ta‘lim texnologiyalarga asoslangan

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2019-yil 8-oktyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» gi PF-5847-son Farmoni. - Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi,

09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son.

zamonaviy usullarini qo'llash muhim.

Respublikamizda grafik ta'limning o'quv metodik jihatdan takomillashtirish, talabalarining loyihalash, chizmalarni chizish va o'qish ko'nikmalari, fazoviy tasavvurini rivojlantirish masalalari I.Raxmonov, A.Xolmirzaev, Sh.Murodov, D.Kuchkarova, E.Ro'ziev, A.Xamrakulov, S.Saydaliev, D.Saidahmedova, B.Xaitov, A.A.Qahharov, N.Yadgorov va boshqalar tomonidan o'rganilgan [6,7,8]. Olib borilgan tadqiqotlar, izlanishlar va kuzatishlar natijasida oliy ta'lim muassasalariga kelgan 1-kurs talabalarining grafik kompetensiyalari va fazoviy tasavvurlari turlicha (past, o'rta, yuqori) bo'lishi aniqlandi. Bundan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim muassasalariga kirgan talabalarining chizmachilik, loyihalash fanlari bo'yicha salohiyati, tushunchasi, tasavvuri turlicha, ya'ni ularning fazoviy tasavvuri turlichadir.

Har bir fanni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlari jadal sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida muhandislik grafikasi fanlari ham bundan mustasno emas. Kompyuter grafikasining muhandislik grafikasiga integratsiyalashuvi asosida umumkasbiy fanlar va ixtisoslik fanlari blokida o'qitiladigan fanlarning fazoviy tasavvurni rivojlantirishga oid mavzulari mazmuni yaqqol tasvir, aksonometriya, texnik rasm, 3D mavzularini o'z ichiga oladi. Muhandislik grafikasining maqsadi fazoviy tasavvurni rivojlantirish, fazoviy shakllar va munosabatlarni ularning geometrik modellari va grafik tasvirlari asosida tahlil va sintez qilish qobiliyati, konstruktorlik hujjatlarini ishlab chiqishga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat [2,3]. Muhandislik grafikasining o'rganish predmeti masofa (yaqin - uzoqroq), munosabatlar (yaqinroq - uzoqroq), joylashuv (o'rtada) va boshqalar bilan ifodalangan fazoviy xususiyatlar (shakli, o'lchami va boshqalar) va ob'ektlar yoki ularning fazoviy xususiyatlariga ega

bo'lgan narsalar hisoblanadi.

Tasavvur – narsa va hodisalar, holatlarni, voqelik obrazlarini eslash, shuningdek, ijodiy xayol surish jarayoni. Tasavvurni yangi obrazlar bilan boyitish fikrlash topshiriqlarini yechishda muhim o'rin egallaydi. Bilimlarni o'zlashtirishda, kasbiy malakalarni egallashda tasavvur katta ahamiyatga ega. Har bir fan o'qitishda o'zining spesifik xususiyatiga ega bo'lib, kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlari jadal sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida muhandislik grafikasi fanlari ham bundan mustasno emas. Kompyuter grafikasining muhandislik grafikasiga integratsiyalashuvi asosida fazoviy tasavvurni rivojlantirish umumkasbiy fanlar va ixtisoslik fanlari (chizma geometriya, chizmachilik, muhandislik kompyuter grafikasi, muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi, grafik tasvirlash asoslari va 3D modellash tirish) blokida o'qitiladigan fanlar mavzuning mazmunida yaqqol tasvir, aksonometriya, texnik rasm, 3D mavzularini o'z ichiga oladi.

Tasavvur – xayolning inson uchun muhim tomoni shundaki, xayol yordamida odam bo'lajak predmetni, narsani oldindan idrok qiladi. Masalan, muhandis o'zi yaratmoqchi bo'lgan mashinani uning sxemasi asosida tasavvur qiladi. Me'mor qurmoqchi bo'lgan binosini chizgan eskizi orqali tasavvur etadi. Talabalarining fazoviy tasavvuri ular ongining mahsuli sifatida borliqdagi narsalarning fazodagi o'rni, holati, shakli, o'zaro joylashuvi va nisbatlar o'rnini tasavvur qilish qobiliyati demakdir.

Fazoviy tasavvur – tasvirlanayotgan ob'yekt, chizma, buyum, detal va boshqalarning shakli, hajmi, ko'rinishi, vaziyati, uning xarakteristikasi haqida to'liq tushunchaga ega bo'lishdir. Fazoviy tasavvur deganda chizilayotgan chizma, detal va boshqalarning inson tasavvuri, hayolida ko'z oldiga keltira olishi hamda uni qog'ozga tushira olishi tushuniladi. Chizma geometriya fanining metodologik asosi proyeksiyalash usulidir.

Uch o'ldahli ob'yekt proyeksiyalash asosida ikki o'ldahli tekis tasvirga almashtiriladi. Ob'yekt proyeksiyalangandan so'ng, uning proeksiyalarida geometrik masalalarni yechish va shu preksiylari asosida fazoviy holati sintezlanadi. Ushbu yondashuv asosida masalalarni yechish talabalarda qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga olib keladi. Bu qiyinchiliklar talabalarining ma'lumotni tasavvur qilishlaridagi fazoni anglash, obrazlarni xotirada saqlash kabi psixologik xususiyatlari bilan bog'liq. Chizma geometriya kursida fazoviy ob'yektlarning proyeksiyalari qo'llanadi. Ob'yektlar quyidagi turlarga bo'linadi: nuqta, kesim (to'g'ri chiziq), tekislik (tekis kontur), sirt. Yordamchi vazifani bajaradigan va fazoviy ob'yektlarning proyeksiyalari bo'lmagan oraliq yasashlar uchun kesim (to'g'ri chiziq), burchak (to'g'ri va ixtiyoriy) va aylanalar qo'llaniladi. Chizma geometriya bilan bir qatorda fazoviy tasavvurni rivojlantirish uchun chizmachilik topshiriqlari ham qo'llaniladi. Ular fazoviy ob'yektlarni o'zlarining proyeksiyalariga muvofiq qayta tiklash va keyinchalik qo'shimcha proyeksiyalarni shakllantirishni taklif qiladi. Chizmachilik fanining proyeksion chizmachilik bo'limi fazoviy fikrlash va tasavvurni shakllantirishga, konstruktiv-geometrik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi, yaratilgan fazoviy grafik modellar asosida texnik chizmalar shaklida amalda qo'llanadi, fazoviy shakllar va munosabatlarni tahlil va sintez qilishga oid barqaror ko'nikmalarni egallashga yordam beradi. Talabalarni ijod qilish qobiliyatini kengaytirishda ikki o'ldahli va uch o'ldahli kompyuter grafikasini o'rganish juda katta ahamiyatga egadir. Bu ularga fazoviy obrazlarni ko'ra olish imkoniyatini beradi, grafik tasvirlarni ko'rinishlari (agar estetik ma'noga ega bo'lsa) talabalarni faol ijodini qo'llab-quvvatlash, zarur hodisalarni tushunib borish, muammolarni mustaqil yechimini izlash, ijodiy salohiyatini rivojlantirish va

shu yo'lda faqat faollik ko'rsatishga undaydi. Grafik ta'lim samaradorligini oshirishda zarur bo'lgan talabalarning "Kompyuter grafikasi" fanidan fazoviy tasavvuri va ijodiy faolligini rivojlantirishda, grafik dastur imkoniyatlari bo'lgan uch o'ldahli modellashtirish vositasidan foydalanish orqali talabalarining fazoviy tasavvurini rivojlantirish hamda grafik dasturlarda mukammal ishlash malakasini hosil qilish imkoniyati kengayadi.

Biz ishimizda I.S.Yakimanskaya tomonidan fazoviy tafakkurga berilgan ta'rifga suyanamiz: Fazoviy fikrlash (tafakkur)-fazoviy obrazlarni yaratishni va turli amaliy va nazariy masalalarni yechish jarayonida ular bilan ish bajarishni ta'minlovchi aqliy faoliyat turi. Fazoviy tafakkur faoliyatning har xil turlarida shakllanadi (amaliy va nazariy) [5]. Tafakkurni rivojlantirish davomida maqsadga muvofiq o'z harakatlari natijalarini fazoda tasavvur qilish va ularni rasm, chizma, qurilma, model, buyumda mujassamlashtirish, fikran ularni ko'rinishini o'zgartirish va shu asosda yaratilgan obrazga muvofiq yangilarini yaratish, o'z mehnati natijalarini rejalashtirish, shuningdek ularni bajarishning fazoviy ketma-ketligini, hamda vaqtni hisobga olib, uni amalga oshirishning asosiy bosqichlarini rejalashtirish kerak.

Idrok qilish ob'yektidan fazoviy bog'lanishlarni ajratish ko'pincha uning konstruksiyasi murakkabligi sababli qiyinlashgan. Ko'p xususiyatlar (ichki tuzilish) bevosita kuzatishdan yashirin. Shuning uchun ob'yektga xos bo'lgan fazoviy bog'liqliklarni ajratishni bilvosita taqqoslash, konstruksiyalashning turli qismlari va elementlarini taqqoslash orqali amalga oshirishga to'g'ri keladi. Har qanday fazoviy obrazni tavsiflaydigan umumiylik — bu unga fazoning ob'yektiv qonunlarining aks etishidir. Biroq, bu sub'yektning uni atrofidagi fazoga, turli-tuman sharoitlar, aks etish shakli va usullariga faoliyatli munosabat bilan aniqlanadi. Mana shu fazoviy obrazning konkret mazmuniga farqlar ham aniqlanadi.

Fazoviy xususiyatlar raéal predmetlardan oʻziga xos abstraksiya hisoblangan geometrik obʼyektlarda (hajmiy jismlar, tekis modellar, chizmalar, sxemalar va h.k) yaqqol namoyon boʻladi. Shuning uchun geometrik obʼyektlar fazoviy obrazlar yaratiladigan asosiy material boʻlib xizmat qiladi va uni ustida ishlar amalga oshiriladi.

A.Xamrakulovning fikricha “..... masalalarni yechilishidan avval ularning fazoviy yechimlarining koʻrsatilishi talabalarning mustaqil fikrlashga va masalaga ijodiy yondashishga jalb etadi hamda talabalarning tushunmagan qismida orqaga qaytib tushungunga qadar koʻrsatish imkoniyatini yaratib beradi. Shuningdek, agarda shu tipli masalalarning interfaolli modellari boʻlsa, talabalar oʻz topshiriqlarini interfaol modellarda bajarib koʻradilar. Interfaol modelga topshiriqlarning parametrlari kiritilishi bilan topshiriq yechimi ekranda paydo boʻladi”[4].

Texnika oliy taʼlim muassasalari oʻquv jarayoniga uch oʻlchamli modellash-tirishning kompyuterli texnologiyalarini joriy etish muhandislik grafikasi va chizma geometriyani oʻqitishning shakllangan aʼnanalarini qayta koʻrib chiqishni taqazo etadi. Obʼyekt haqidagi eng toʻliq, aniq va koʻrgazmali axborot manbai uning hajmiy (uch oʻlchovli) modelidir. Undan foydalanib zarurat tugʻilganda elektron yoki qogʻoz tashuvchilarga konstruktorlik hujjatlari rasmiylashtirilishi mumkin. Konstruktor uchun uch oʻlchamli modellar bilan ishlash loyihalashtirishning qulay va samarali usuli hisoblanadi. Zamonaviy grafik dasturlar tufayli modelni har tomonlama qoʻrish, shuningdek, modelni dinamik harakatini sozlash mumkin. Bu xususiyat namoyish roliklari va taqdimotlarni yaratishda, masalan – yigʻish chizmasini olishda juda qulaydir.

Talabalarning fazoviy tafakkurini 3D modellar asosida rivojlantirish, ularning oʻqitish jarayonidagi muhim aspektlardan biri hisoblanadi. Buning uchun bir nechta dasturlar

va usullar mavjud. Ular talabalarning fazoviy tahlil qilish, obʼektlarning oʻlchamlarini, formatlarini va joylashuvini toʻgʻri tushunishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Fazoviy tafakkurni rivojlantirish uchun maxsus 3D modellash dasturlarini ishlatish mumkin. Ular talabalarga konseptual, arxitektura yoki injenerlik 3D modellarini yaratish va tahlil qilish imkonini beradi.

Talabalarning fazoviy tafakkurini 3D modellar asosida rivojlantirish – ularning geometriya, miqdor va obʼektlar oʻrtasidagi munosabatlar tushunchasini yaxshilashga yordam beradi. 3D modellash-tirish dasturlari bu jarayonda muhim rol oʻynaydi, chunki ularga obʼektiv bilimlarni nazariy va amaliy jihatdan tushunishga yordam beradi.

Quyida talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish uchun foydalaniladigan asosiy 3D modellash-tirish dasturlari va ularning imkoniyatlari keltirilgan.

1. AutoCAD– arxitektura, muhandislik va qurilish sohasida keng qoʻllaniladigan 2D va 3D modellash-tirish dasturi. Uni talabalarga geometriya va koʻrsatmalar asosida obʼektlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

AutoCAD dasturidagi standart detallar, model chizmalari orqali ham talabalarning fazoviy tasavvuri, loyihalash koʻnikmalarini shakllantirish mumkin. Bu detallarning yaratilishida kerakli oʻlchamlar orqali har xil usulda yasab koʻrsatish mumkin. Bu imkoniyatni virtual tajriba stendiga qiyoslash mumkin. Bundan tashqari uning parametrlari hamda detallar va loyihalar ustida kerakli taxrirlash amallarini bajarish orqali talabalar mavzuga oid bilimlarni samarali oʻzlashtirishlariga imkoniyat yaratiladi.

Foydalanish usullari: Talabalar AutoCAD da obʼyektlarning 2D formalarini ishlab chiqib, keyinchalik ularni 3D hajmlarga aylantirishni oʻrganadilar; AutoCAD ning fazoviy funksiyalaridan foydalanib, talabalar obʼyektlar orasidagi masofani,

burilishini va o'lichamlarni to'g'ri his qilishni rivojlantiradilar.

2. Blender – erkin va ochiq manba, kodli 3D modellashtirish, animatsiya, rendering va simulyatsiya dasturi. Blender ta'limda talabalarga 3D fazoviy ob'ektlar va animatsiyalarni yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanish usullari: Blenderda talabalarga ob'ektlarning shakl va hajmini aniqlash, har xil geometrik shakllarni yaratish va ularni fazo bilan bog'lash orqali tafakkurni rivojlantirish mumkin. Talabalar Blenderda ob'ektlarni harakatlantirib, ularning fazoviy o'zaro ta'sirini ko'rishlari mumkin. Bu ularga ob'ektlar va fazo o'rtasidagi munosabatni yaxshilashga yordam beradi. Blenderda 3D modellar va animatsiyalarni interaktiv yaratish, talabalarga fazoviy tafakkurni oshirish imkonini beradi.

3. SketchUp – arxitektura va dizaynda ishlatiladigan 3D modellashtirish dasturi. Uning asosiy xususiyati – yengil va tez 3D modellar yaratish imkonini berish.

Foydalanish usullari: Talabalar SketchUpda tezda 3D ob'ektlar yaratishni o'rganadilar. Bu ularga 3D fazoviy konseptlarni tez tushunishga yordam beradi. SketchUpning animatsiya va taqsimot imkoniyatlari talabalarga loyiha va mavjud fazo bo'yicha aniq tasavvurlar berishga ko'maklashadi.

4. SolidWorks – mexanik muhandislik va texnik modellashtirish uchun ishlatiladigan dastur. U talabalarga murakkab 3D mexanik strukturalarni modifikatsiya qilish imkonini beradi.

Foydalanish usullari: SolidWorks talabalarga muhandislik ob'ektlarining fazoviy yaratilishini va ularning funksiyalarini tushunishga yordam beradi. Fazoviy tahlil orqali talabalar ob'ektlarning har xil mantiqiy va fizik xususiyatlarini ko'rishlari mumkin; talabalarga mexanik ob'ektlarni modellashtirish va fazoning o'zaro ta'sirini ko'rishga yordam beradi.

5. Tinkercad – boshlang'ich va o'rta

darajadagi 3D modellashtirish uchun ideal onlayn platforma. U asosan maktab o'quvchilariga mo'ljallangan.

Foydalanish usullari: Tinkercad, talabalarga 3D ob'ektlar va modellar yaratishning asosiy prinsiplarini o'rgatish uchun mo'ljallangan. Talabalar Tinkercadda sodda ob'ektlardan murakkab 3D modellar yaratish orqali fazoviy va geometriya tushunchalarini aniqlashtirishadi. 3D printerlardan foydalanish orqali talabalarga fazoviy modifikatsiya va ob'ektlar boshqaruvi amaliy tajribasi berilgan.

6. Maya – professional darajadagi 3D animatsiya, modellashtirish va rendering dasturi. U kino, video o'yinlar va animatsiya sanoatida qo'llaniladi.

Foydalanish usullari: Maya, talabalarga 3D ob'ektlarni yuqori animatsiya darajasidagi fazoviy xususan animatsiyalarini yaratishni o'rgatadi: talabalarga murakkab geometriya formalarini fazoviy muhitda aniqlashtirish imkoniyati beradi.

7. 3ds Max – Autodesk kompaniyasining 3D modellashtirish, animatsiya va rendering uchun ishlatiladigan dasturi. U arxitektura va animatsiya loyihalarida foydalaniladi.

Foydalanish usullari: 3ds Max talabalarga asosiy geometriya shakllaridan murakkab fazoviy strukturalar va loyihalarni modifikatsiya qilishni o'rgatadi. Talabalarga 3D modellarni realistik renderlash orqali fazoviy muhitni ko'rsatish imkoniyati beriladi.

Grafik fanlarni o'qitishga an'anaviy yondashuvlarga asoslangan metodika – ortogonal proyeksiyalash usuli grafik axborotni uzatishning yangi virtual shakllariga zid kelmaydi. Shu nuqtai nazardan Konfutsiyning “eskini qadrlash orqali yangini yaratish mumkin” degan gapni keltirish mumkin.

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, grafik fanlarni o'qitish dasturiga amaliy grafik paketlarni kiritish, geometrik obrazlarni shakllangan talqin qilish tuzimini buzmaydi,

balki, aksi, ta'lim samaradorligiga ijodiy ta'sir o'tkazadi deb tasdiqlash mumkin. Grafik axborotni uzatishni vizuallashtirish, geometrik obrazlarni adekvat idrok etish, obrazli konstruktorklik tafakkurini shakllanishiga yordam beradi.

Xulosa. Talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirishda 3D modellashtirish dasturlari

muhim rol o'ynaydi. Ular bilan ishlash orqali talabalar ob'yektlarning fazoviy tuzilishini va ularning o'zaro munosabatlarini tushunishga yordam beriladi. Har bir dastur talabalarga o'z ixtisoslashgan sohasiga mos keluvchi konseptlarni tushunishga ko'maklashadi, va bu ularning fazoviy tafakkurini mukammallashtirishga yordam beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni.
2. Русинова Л.П. Формирование системно-пространственного мышления студентов технических вузов (на примере преподавания начертательной геометрии). Автореф...дис.кан.пед.наук. Ижевск 2007. 22 с.
3. Занфирова Л.В. Формирование технического мышления в процессе подготовки студентов агроинженерных вузов. Автореф...дис.кан.пед.наук. Москва 2008. 24 с.
4. Хамрақулов А.К. Chizma geometriyani o'qitishda kompyuter texnologiyalarini qo'llash metodikasi ("Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fani misolida). Diss... ped.fan.nom. –Namangan 2009.–143 b.
5. Якиманская И.С, Корнфельд С.Г. Развитие пространственного мышления учащихся на уроках геометрии (дидактические материалы). <http://www.voppsyl.ru/4y/ISSUES/1991/911/911128.php> - 101,743 bayt.
6. Turakulov O.X, Mamanov S.K. "Main functions of professional teaching of mathematics in vocational schools" International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research Volume 1 Issue 1 2023.
7. Mamanov S.K. "Bo'lajak muhandislar fazoviy tasavvurlarini rivojlanishining asosiy ko'rsatgichlari" Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: (2024-yil 17-18-may)
8. Mamanov S.K. "Graphic preparation as a tool for improving the quality of yengineering yeduction in higher yeducation institutions" International Journal of Business, Management and Accounting Volume 4, No.5, October 2024

O‘QUVCHILARNI PIRLS TADQIQIOTLARIGA TAYYORLASH YUZASIDAN O‘QITUVCHILARGA TAVSIYALAR

RABBONAYEVA DILDORA TOLIPOVNA

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi PIRLS xalqaro tadqiqoti va o‘quvchilarning PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari, mamlakatimizning ushbu tadqiqotda ishtirok etishidan maqsad va o‘quvchilarning PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash jarayonini takomillashtirish uchun tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: PIRLS, o‘quvchi, xalqaro, matn, xarita, baholash, ta’lim, takomillashtirish, jarayon, tavsiya, tushunish, daraja, sifat.

Kirish. O‘zbekistonlik o‘quvchilar hamda o‘qituvchilar 2021-yildan boshlab xalqaro tadqiqotlarga qatnashishmoqda. O‘quvchilarning PISA, TIMSS, PIRLS, rahbar va pedagog kadrlarning TALIS kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta’minlash, o‘qitishning innovatsion usullaridan foydalangan holda ona tili, matematika va tabiiy fanlar yo‘nalishlari bo‘yicha pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo‘yicha ta’lim sohasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. [2.4]

Ushbu maqolada PIRLS tadqiqoti va bu tadqiqotda qanday matnlar tanlab olinadi, matnlarga qanday me‘zonlar belgilangan va ular qanday tahlil qilinadi, shuningdek o‘quvchilarning PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalariga kengroq to‘xtalamiz.

Usullari. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study – Xalqaro o‘qish savodxonligini o‘rganishdagi yuksalish) – bu turli mamlakatlarda boshlang‘ich sinfda tahsil oluvchi o‘quvchilarning matnni o‘qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi xalqaro dasturi o‘rganildi. PIRLSga

qatnashgan davlatlar natijalari tahlil qilindi, maktab darsliklarida berilgan matnlar uchun topshiriqlardan namunalar ishlab chiqildi. [2.6].

Natijalar. O‘qish savodxonligining asosi matnlarbilantoliqlash uchun zarur bo‘lgan o‘qish qobiliyatlarini shakllantirishdir. Bu o‘quvchi tomonidan kerakli ma’lumotlarni topish va tarqatish, matnning ma’lum qismi bo‘yicha xulosalar chiqarish, asosiy belgilarning harakatlarini sharhlash, matn namunalarini va matn tuzilishini dastlabki tahlil qilish bilan tasdiqlash kabilardir. Bolalar adabiyotidan Hans Kristian Andersenning “Bolalar gurungi” hikoyasi uchun topshiriqlar tayyorlash namunasini oshlab chiqildi. Shuningdek, bu topshiriqlarni berishdan maqsad ham tushtirib berildi.

PIRLS xalqaro baholash assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etilgan monitoring tadqiqotidir. Ushbu tadqiqot butun dunyo bo‘ylab boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasi va sifatini taqqoslaydi, shuningdek, milliy ta’lim tizimlaridagi farqlarni aniqlaydi. Tadqiqot davriy ravishda - har besh yilda bir marta

amalga oshiriladi.

PIRLS o'qish ta'limini takomillashtirish uchun dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Davlatlar PIRLS dan quyidagi maqsadlarda foydalanadilar:

- global miqyosida ta'lim tizimi darajasidagi yutuqlarning tendensiyalarini kuzatib borish;
- yangi yoki qayta ko'rib chiqilgan ta'lim siyosatining ta'sirini kuzatib borish;
- ta'limning zaif nuqtalarini belgilash va o'quv islohotini amalga oshirish;
- PIRLS ma'lumotlarini tadqiq va tahlil qilish orqali o'qitish va o'qishni takomillashtirish;
- adolatlilikni kuzatish yoki qo'shimcha sinflarda o'quvchilarni baholash kabi tegishli ishlarni olib borish;
- o'qishni va o'qitishni o'rganish.

Mamlakatimizning ushbu tadqiqotda ishtirok etishidan maqsad bir qator savollarga javob olishdir:

- boshqa mamlakatlardagi tengdoshlariga nisbatan o'zbek boshlang'ich maktab bitiruvchilari qanchalik yaxshi o'qiydilar?
- O'zbekistonlik maktab o'quvchilarining o'qish savodxonligi qay darajada?
- oldingi o'qish davrlaridan biron-bir o'zgarish bo'lganmi?
- to'rtinchi sinf o'quvchilari o'qishni yoqtiradimi?
- o'zbek oilalari savodxonlikni rivojlantirishga qanday hissa qo'shadi?
- bugungi kunda mamlakatimiz maktablarida kitobxonlik madaniyatini o'rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan?
- O'zbekistonda o'qishni o'rgatish jarayoni boshqa mamlakatlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga egami va agar shunday bo'lsa, bu xususiyatlar qanday?
- boshlang'ich sinf o'qituvchilarimiz

qo'llayotgan o'qitish usullari boshqa mamlakatlardagi o'qituvchilardan farq qiladimi?

PIRLS tadqiqotida ishlatiladigan matnlar uchun quyidagi mezonlar belgilangan:

1. Matn. Hajmi 1000 ta so'zgacha, o'qish savodxonligi darajasi past bo'lgan mamlakatlar uchun 400-500 ta so'z bo'lishi lozim.

2. Mavzu. Adabiy matnlar asosiy mavzuga ega bo'lib, u berilgan matndan tashqari o'quvchi tomonidan umumlashtiriladi. Axborotdan iborat bo'lgan matnlar o'quv materiallaridan olinmagan mavzuni yoritib berish kerak.

3. Til. Matnlar 40 dan ortiq tillarga tarjima qilinadi, shuning uchun tarjima qulay bo'lishi muhimdir. Metafora (taqqoslash) yoki epitet (sifatlash) kabi aniq ifodali tasvirlash so'zlari tanlanadi. Hech qanday so'zlashuvga oid leksika yoki sleng (jargon) ishlatilmaydi. Haddan ziyod ortiqcha texnik ifodalar olib tashlanadi.

4. Mazmuni. Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak. Ayrim madaniyatlarga juda xos bo'lgan mavzulardan chetlanmoq kerak. Matn shu yoshdagi maktab o'quvchilari uchun qiziqarli va zavqli bo'lishi kerak. Yaxshi yozilgan va unchalik tanish bo'lmagan bo'lishi lozim.

5. Bog'liqlik va ketma-ketlik. Syujetning mantiqiy tuzilishiga rioya qilish muhimdir. Agar dialog ustunlik qilsa ma'lumotni birlashtirib, murakkab gaplarni qo'shish kerak. Axborotli matnda matnning strukturasi va ma'lumotning mantiqiy ketma-ketligini sarlavhalar, jadvallar, grafiklar kabi vizual elementlar bilan bog'liqligini kuzatish shartdir.

Matn turlari (janrlari) quyidagilardan

iborat:

- adabiy tajribani oshirish maqsadida qisqa hikoyalar va badiiy asarlardan parchalar o'qish;

- ma'lumot olish va foydalanish maqsadida ma'lumot beruvchi qo'llanmalar, broshyuralar, tarjimaiy hollar, jurnallar o'qish. [1.3].

Tadqiqotda o'quvchilarga asosan ikkita mustaqil topshiriq beraladi:

1. Ma'lumotni topish va darhol xulosalar chiqarish qobiliyatlari bo'yicha.

2. Muallif tomonidan to'g'ridan-to'g'ri ifoda etilmagan matn xabari tafsilotlarini integratsiyalash, bog'lanishlarni o'rnatish va ularni matnning umumiy g'oyasi bilan o'zaro bog'lash qobiliyatlari bo'yicha.

Quyida Sarigul Bahodirovaning "To'maris" nomli asaridan olingan "To'maris" matni uchun topshiriqlar tayyorlash namunasini ko'rib chiqamiz. [3.186].

Tadqiqotda har bir ishtirokchiga ikkita: matnlar va matnlar yuzasidan topshiriqlar va topshiriqlarni baholash uchun tayyorlangan daftar beriladi. Har bir matnga 12-15 ta savol-topshiriqlar ilova qilinadi. Shuni inobatga olgan holda, ushbu matn uchun 12 ta topshiriq tayyorlandi.

"TO'MARIS"

Topshiriqlar

1-topshiriq. To'maris nima uchun Forsiya podshohining taklifini rad etadi?

- A) Elchilarni jo'natgani uchun
- B) Yetarlicha oltin bermaganligi uchun
- D) Jang qilish uchun
- E) O'z yurtining qul bo'lmasligi uchun

2-topshiriq. Ushbu gapni izohlang. "Elchilar bir-birlariga qarashga ham hayiqib, jim turib eshitmoqda edi.

3-topshiriq. Yurt tinchligini saqlash

uchun qurol olib kurashishdan boshqa yana 3 ta yo'lini yozing.

4-topshiriq. Kir bu yurtga kelib birinchi hayron bo'lgan narsa nima?

- A) Xotin kishi podshohligiga
- B) Ular bo'ysunmas ekanligiga
- C) Tillalari ko'pligiga
- D) To'marisning gapiga

5-topshiriq. Quyidagi so'zlarga izoh bering.

Elchi _____

Oks _____

Qul _____

Olampanoh _____

6-topshiriq. Matndagi gaplar ketma-ketligini tartiblang.

(Katakchalarga raqamlarni yozing 1, 2, 3, 4, 5)

Sizga ortga qaytishni maslahat berdi.

Kir daryo naryog'iga g'azab bilan ko'z tikdi.

Kir uchun bir kun bir yilday sezildi.

Massaget hech qachon birovga qul bo'lmagan, bo'lmaydi ham!

"Bo'ysunmas" deb nom chiqargan qancha ellarni bo'ysundirdi.

7-topshiriq. "Biroq, bir o'tinchimiz bor — Kir haliyam yomon niyatidan qaytib, qon to'kmasdan iziga qaytgani ma'qul". Matndagi ushbu fikrlar To'marisning qanday insonligini anglatmoqda.

8-topshiriq. Vatan haqida yangi maqollar yozing.

1. _____

2. _____

3.

9-topshiriq. Vatanimiz tinchligi uchun kurashgan yana qaysi ajdodlarimizni bilasiz?

10-topshiriq. Rivoyatning yakuni qanday tugadi deb o'ylaysiz?

11-topshiriq. To'marisning vatanparvarligi qaysi jumalalarda kuchliroq namayon bo'lgan? (Kuchlilik darajasini raqamlarda tartiblang).

To'maris biz ilgari ko'rgan podshohlardan emas ekan. Urushaman, deyapti.

Massaget hech qachon birovga qul bo'lmagan, bo'lmaydi ham!

Urushmoqchi ekan, unda o'zidan ko'rsin, jang maydoniga chiqsin.

Uning mamlakatimizga ko'z tikib kelganini yaxshi tushunib turibmiz.

Biz ham urush qilishga, yovni qilich bilan qarshi olishga tayyormiz.

12-topshiriq. Kirning qancha askari hali To'marisning javobini eshitmayoq bir tunda Oksdan kechib o'tdi?

- A) 200 ming
- B) 300 ming
- C) 250 ming
- D) 150 ming

O'qish savodxonligining asosi matnlar bilan to'liq ishlash uchun zarur bo'lgan o'qish qobiliyatlarini shakllantirishdir. Bu o'quvchi tomonidan kerakli ma'lumotlarni topish va tarqatish, matnning ma'lum qismi bo'yicha xulosalar chiqarish, asosiy belgilarning harakatlarini sharhlash, matn namunalari va matn tuzilishini dastlabki tahlil qilish bilan tasdiqlash kabilardir[4.67].

Tavsiyalar. O'quvchilarning PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash jarayonini takomillashtirish uchun o'qituvchilarning quyidagilarga e'tibor qaratilishini tavsiya

etamiz:

- PIRLS dasturi bilan ishlashni MTT dasturiga kiritish;

- PIRLS dasturi bilan ishlashni Oliy ta'lim dasturiga kiritish;

- o'quvchilarni yozma nutqini o'stirishga e'tiborni kuchaytirish;

- notanish matnni ifodali va ongli o'qishga o'rgatish;

- o'quvchilarni erkin fikrlashga va o'z fikrlarini asoslashga o'rgatish lozim;

- bolalar adabiyotiga ko'proq fantastik hikoya va ertaklarni kiritish;

- o'quvchilarni badiiy adabiyotlar bilan ko'proq tanishtirish;

- tez o'qishga emas, tushunib o'qishga e'tiborni kuchaytirish;

- PIRLS bo'yicha o'qituvchilarga metodik yordam, ko'rsatma va qo'llanmalar yaratish;

- PIRLS dasturining mazmun va mohiyatini ota-onalarga yetkazish.

Yuqorida ta'kidlangan tavsiyalarning bir nechtasi Rossiya tajribasidan o'rganildi. Rossiyalik o'quvchilar 2016-yilda bo'lib o'tgan PIRLS tadqiqotlarida eng yuqori o'rinlarni egallashgan. Buning sabablari o'rganilganda shular ayon bo'ldiki, Rossiya davlati o'quvchilarni PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash ishlarini avvalo PIRLS dasturining mazmun va mohiyatini ota-onalarga yetkazish va tez o'qishga emas, tushunib o'qishga e'tiborni kuchaytirishgan.

PIRLS tadqiqotlaridagi topshiriqlarda matn yuzasidan yangi ma'lumotlar to'plash orqali integratsiyalash jarayoni ham nazarda titiladi, shuning uchun yuqorida tayyorlangan topshiriqlar mazmuniga matnda keltirilmagan, lekin mazmunan matnga aloqador bo'lgan topshiriqlar ham tayyorlandi.

Xulosa. O'zbek tilshunosligida matn

va u bilan bog‘liq muammolarni tadqiq etish borasida salmoqli yutuqlar qo‘lga kiritilgan deyish mumkin. Endigi vazifa ana shu yutuqlarni yanada mustahkamlash, matnning

nazariy va amaliy ahamiyatini, inson kognitiv olamidagi rolini keng yoritish, boshlangi‘ch sinf o‘quvchilarini PIRLS tadqiqotlaridagi muvaffaqiyatlarini ta‘minlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баранова В.Ю., Ковалева Г.С., Кузнецова М.И., Цукерман Г.А., Нурминская Н.В. ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ «Изучение качества чтения и понимания текста» Москва, 2007, 3-4ст.
2. Rabbonayeva D. PIRLS tadqiqoti uchun topshiriqlar tayyorlash va ular ustida ishlash texnologiyasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma - Samarqand XTXQTMOHM, 2020. 4,
3. Safo Matjon va b. “O‘qish kitobi”. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. Toshkent.: «Yangiyo‘l poligraf servis», 2017. 186-188 b.
4. Ubayxo‘jayeva R. A. O‘quvchilarning ifodali o‘qish ko‘nikmalarini takomillashtirish. T., 2008.

ANIMATSIYALANGAN KONTENT ORQALI INGLIZ TILINI O'RGANUVCHILARDA LUG'AT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

MAXKAMOV ZIYODBEK NURMUXAMMAD O'G'LI

I.Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari
institutI tadqiqotchisi

Abstrakt. Jonlantirilgan kontent ingliz tilini o'rganishda, ayniqsa lug'atni o'zlashtirishda muhim vositaga aylandi. Ko'p sensorli usullarni jalb qilish orqali animatsiyalar o'rganishni yanada interaktiv va esda qolarli qiladi. Ushbu maqola olimlarning fikrlarini o'z ichiga olgan animatsion kontent orqali so'z boyligini rivojlantirishning turli usullarini o'rganadi. Muhokama kontekstli hikoyalar, o'yinlar va interaktiv mashqlar kabi strategiyalarni ta'kidlab, ularning turli darajadagi til o'rganuvchilari uchun ahamiyatligini ta'kidlaydi. Maqolada, shuningdek, texnologik kirish kabi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi va animatsion kontentni ingliz tilini o'qitishga samarali integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar. Animatsiyalangan kontent, so'z boyligini rivojlantirish, ingliz tilini o'rganuvchilar, geymifikatsiya, kontekstli hikoyalar, interaktiv mashqlar.

Абстрактный. Анимированный контент стал важным инструментом в изучении английского языка, особенно в расширении словарного запаса. Благодаря использованию мультисенсорных методов анимация делает обучение более интерактивным и запоминающимся. В этой статье рассматриваются различные способы развития словарного запаса с помощью анимированного контента, включающего мнения ученых. В ходе обсуждения особое внимание уделяется таким стратегиям, как контекстные истории, игры и интерактивные упражнения, подчеркивая их актуальность для изучающих язык на разных уровнях. В статье также рассматриваются такие проблемы, как технологическая доступность, и даются рекомендации по эффективной интеграции анимированного контента в преподавание английского языка.

Ключевые слова. Анимированный контент, развитие словарного запаса, изучающие английский язык, геймификация, контекстные истории, интерактивные упражнения.

Kirish. Lug'atni o'zlashtirish til o'rganishning asosiy jihati bo'lib, samarali muloqot uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Lug'atni o'rgatishning an'anaviy usullari ko'pincha eslab qolish va takroriy mashqlarga tayanadi, bu barcha o'quvchilarga mos kelmasligi mumkin. Animatsiyalangan kontent lug'atni o'rganishni yaxshilash uchun vizual, eshitish va kontekstual elementlarni birlashtirib, dinamik va jozibali alternativani taklif etadi. Ta'limga innovatsion yondashuvlari bilan mashhur bo'lgan Lotin Amerikasi olimlari tilni o'zlashtirishda animatsiya imkoniyatlarini keng o'rganishdi.¹

Animatsiyalangan kontent ingliz tilini o'rganuvchilarda lug'at ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yuqori samarali va qiziqarli yondashuvni taklif etadi. Uning vizual tabiati eshitish elementlari bilan birgalikda turli xil ta'lim uslublarini qo'llab-quvvatlaydi va tushunish va saqlashni sezilarli darajada yaxshilaydi. Animatsiya so'zlarning ma'nosini vizual tarzda aks ettirishi mumkin, bu ularni tushunish va eslab qolishni osonlashtiradi. Masalan, "fil" so'zi jonlantirilgan fil bilan birga ko'rsatilishi mumkin, bu so'zni vizual

Of Developing Students' Vocabulary Through
Watching Animation Movie //Berumpun:
International Journal of Social, Politics, and
Humanities. – 2024. – T. 7. – №. 2. – C. 150-160.

1 Wijaya P. B., Sutopo A. The Effectiveness

tasvir bilan bog'laydi. Bu, ayniqsa, mavhum tushunchalar yoki ko'p ma'noli so'zlar uchun foydalidir.

Kontekstli lug'at: Animatsiyalar so'zlarni mazmunli kontekstlarga joylashtirishi mumkin, bu ularning real stsenariylarda ishlatilishini ko'rsatadi. Bu o'quvchilarga so'z ma'nosi va to'g'ri foydalanishning nuanslarini tushunishga imkon beradi. Masalan, yurish paytida "qoqilayotgan" qahramonni ko'rsatadigan animatsiya o'quvchilarga ma'lum bir kontekstda "qoqilish" ma'nosini tushunishga yordam beradi.

Animatsiyalangan kontent kognitiv nazariya va multimediyali o'rganish tamoyillariga mos keladi, bu ikki tomonlama kodlashning muhimligini ta'kidlaydi – vizual va og'zaki kanallarni bir vaqtda jalb qilish. Adriana Lopez va Diego Martinez so'zlariga ko'ra, animatsiyalar yangi so'zlarni saqlab qolishni osonlashtiradigan kontekstli va vizual boyitilgan stsenariylarni taqdim etadi. Kolumbiyalik ESL (Ingliz tili ikkinchi til sifatida) bo'yicha o'tkazgan tadqiqotida Lopes va Martinez an'anaviy matnga asoslangan usullarga nisbatan o'quvchilar jonlantirilgan darslarga ta'sir qilganda so'z boyligi 40% ga yaxshilanganini kuzatdilar.²

Animatsion kontent orqali lug'atni rivojlantirish usullari

1. Kontekstli hikoyalar. Lug'atni o'rgatishning samarali usullaridan biri yangi so'zlar mazmunli kontekstga kiritilgan animatsion hikoyalardir. Mariya Fernanda Castillo jonlantirilgan rivoyatlarning o'quvchilar bilan hissiy aloqalarni o'rnatish, lug'atni o'zaro bog'lash va eslab qolishni osonlashtirishdagi rolini ta'kidlaydi. Uning braziliyalik talabalar bilan olib borgan

tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, kundalik stsenariylarga qaratilgan animatsion hikoyalar o'quvchilarning real hayotdagi suhbatlarda yangi lug'atdan foydalanish qobiliyatini sezilarli darajada oshirgan.³

Animatsion hikoyalar madaniyat elementlarini ham o'z ichiga olishi mumkin, bu esa darslarni yanada qiziqarli va dolzarb qiladi. Misol uchun, ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning festivallari, oshxonalari yoki an'analarini aks ettiruvchi animatsiyalar o'quvchilarga so'z boyligini moddiy madaniy tajribalar bilan bog'lash imkonini beradi. Kastilyoning ta'kidlashicha, bunday madaniy kontekstualizatsiya nafaqat tilni o'zlashtirishga yordam beradi, balki madaniyatlararo kompetentsiyani ham rivojlantiradi.

2. Gamifikatsiya. Gamifikatsiyalangan animatsion kontent o'quvchilarni rag'batlantirish uchun o'yin va raqobat tamoyillaridan foydalanadi. Rikardo Sanches va Karla Torres ga ko'ra, lug'at bo'yicha viktorinalar, mos keladigan o'yinlar va rol o'ynash stsenariylari kabi o'yinlangan animatsiyalar faol ishtirokni rag'batlantiradi va so'zni eslab qolishni kuchaytiradi. Ularning meksikalik o'rta maktab o'quvchilari ustida olib borgan tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, o'yinli til mashqlariga animatsiyalarni qo'shish faollikni oshirishga va so'z boyligi bo'yicha test ballarining 25% ga oshishiga olib keldi. Sanches va Torres, shuningdek, qiyinchilik darajasi o'quvchining ishlashiga qarab sozlanadigan adaptiv o'yinning muhimligini ta'kidlaydi. Bu esa o'quvchilarning o'z o'rnini bosmasliklarini ta'minlaydi va ijobiy ta'lim tajribasini rivojlantiradi.⁴

3 Munawir A. et al. Students' Vocabulary Mastery By Using Animation Video on English Language Teaching //ETDC: Indonesian Journal of Research and Educational Review. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 354-362.

4 Munir F. The effectiveness of teaching vocabulary by using cartoon film toward

2 Minalla A. A. Enhancing Young EFL Learners' Vocabulary Learning Through Contextualizing Animated Videos //Theory and Practice in Language Studies. – 2024. – T. 14. – №. 2. – C. 578-586.

3. Interfaol mashqlar. O'quvchilarning kontent bilan faol o'zaro munosabatda bo'lishini talab qiladigan interaktiv animatsiyalar lug'atni o'zlashtirishni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Masalan, sudrab olib tashlash, bosish mumkin bo'lgan faol nuqtalar va bo'sh joyni to'ldirish mashqlari o'quvchilarni turli kontekstlarda yangi so'zlarni qo'llashga undaydi. Pablo Ximénez ta'kidlashicha, bunday interaktivlik passiv o'rganishni faol jarayonga aylantiradi, bunda talabalar o'z tushunchalarini jalb qilish orqali quradilar.⁵ Ximenesning Peru universiteti talabalari ustida olib borgan tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, interaktiv animatsion modullar talabalarning akademik lug'atni eslab qolish va undan foydalanish qobiliyatini yaxshilagan. U o'rganishni samarali mustahkamlash uchun interfaol mashqlarni qalqib chiquvchi tushuntirishlar yoki tuzatuvchi takliflar kabi tezkor qayta aloqa mexanizmlari bilan birlashtirishni tavsiya qiladi.

4. Vizual mnemonika. Animatsiyalar vizual mnemonika bo'lib xizmat qilishi mumkin, ular lug'atni esda qolarli tasvirlar yoki harakatlar bilan bog'laydi. Mariana Gutierrez argentinalik talabalarga idiomatik iboralarni o'rgatish uchun animatsion mnemonikadan foydalanishni o'rganadi. Uning topilmalari shuni ko'rsatdiki, animatsion vizualizatsiya orqali idiomalarni o'rgangan o'quvchilar faqat matnli tushuntirishlarga tayanganlarga qaraganda ularni suhbatda aniqroq eslab qolishlari va ulardan foydalanishlari mumkin edi. Gutierrez mnemonik animatsiyalar sodda, ammo jonli bo'lishi, tasvirning so'zlarning ma'nosiga mos kelishini ta'minlashi kerakligini ta'kidlaydi. Masalan, "loviyani to'kib tashlang"

vocabulary mastery of EFL students //Journal of English Language Teaching and Linguistics. – 2016. – T. 1. – №. 1. – C. 13-37.

5 Aldera A. S., Mohsen M. A. Annotations in captioned animation: Effects on vocabulary learning and listening skills //Computers & Education. – 2013. – T. 68. – C. 60-75.

so'zining so'zma-so'z ifodasini va uning majoziy ma'nosini ko'rsatadigan animatsiya o'quvchilarga iborani ham, uning kontekstini ham tushunishga yordam beradi.

Animatsion kontentning so'z boyligini rivojlantirishdagi afzalliklari

Animatsiyalangan kontent lug'atni o'rgatishda bir qancha afzalliklarga ega:

Ishtirok etish: Animatsiyalar o'quvchilarning e'tiborini tortadi, darslarni yanada qiziqarli va kamroq monoton qiladi.

Saqlash: Bir nechta sensorli kanallarni jalb qilish orqali animatsiyalar xotirani saqlashni yaxshilaydi.

Kontekstualizatsiya: Animatsiyalar mazmunli kontekstlarni taqdim etib, o'quvchilarga lug'atdan amaliy foydalanishni tushunishga yordam beradi.

Inklyuzivlik: Animatsiyalangan tarkib turli xil o'rganish uslublarini o'z ichiga oladi, vizual, eshitish va kinestetik o'quvchilarga foyda keltiradi.

Masshtablilik: Raqamli animatsiyalarni osongina tarqatish mumkin, bu ularni keng auditoriya uchun ochiq qiladi.

Qiyinchiliklar va cheklovlar. Ularning afzalliklariga qaramay, animatsiyaga asoslangan usullar muayyan qiyinchiliklarga duch keladi. Muhim to'siqlardan biri yuqori sifatli animatsiyalarni yaratish uchun talab qilinadigan xarajat va texnik tajribadir. Mariya Fernanda Castillo qishloq joylaridagi maktablarda bunday texnologiyalarni joriy qilish uchun ko'pincha resurslar yetishmasligini ta'kidlaydi. U bu bo'shliqni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalari va texnologiya provayderlari o'rtasida hamkorlikni tavsiya qiladi. Yana bir qiyinchilik - animatsion kontentning o'quv maqsadlariga mos kelishini ta'minlash. Rikardo Sanches ta'lim maqsadlaridan chalg'itishi mumkin bo'lgan o'ta qiziqarli animatsiyalardan foydalanishdan ogohlantiradi. U muvozanatli yondashuv tarafdori, bunda animatsiyalar an'anaviy o'qitish usullarini soya qilmasdan,

to'ldiradi.

Samarali integratsiya bo'yicha tavsiyalar. Lug'atni o'rgatishda jonlantirilgan kontentning imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun o'qituvchilar quyidagilarni bajarishlari kerak:

Maqsadli animatsiyalarni tanlang: Muayyan o'quv maqsadlari va lug'at mavzulariga mos keladigan animatsiyalarni tanlang.

Faol ishtirokni rag'batlantirish: o'quvchilarning kontent bilan faol ishtirok etishlarini talab qiladigan interaktiv elementlarni o'z ichiga oling.

Madaniy kontekstlarni taqdim eting: Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning madaniy nuanslarini aks ettiruvchi animatsiyalardan foydalaning.

Samaradorlikni baholash: Viktorinalar, topshiriqlar va fikr-mulohazalar orqali jonlantirilgandarslarning lug'atni o'zlashtirishga ta'sirini muntazam ravishda baholang.

Foydalanish imkoniyatini targ'ib qilish: Kam ta'minlangan jamoalar uchun animatsion kontentni taqdim etish uchun arzon va kengaytiriladigan yechimlarni himoya qilish.

Xulosa. Animatsiyalangan kontent ingliz tilini o'rganuvchilarda so'z boyligini

rivojlantirish uchun kuchli vositadir. Hikoya, gamifikatsiya, interaktivlik va vizual mnemonikani birlashtirib, o'qituvchilar qiziqarli va samarali o'rganish tajribasini yaratishi mumkin. Lotin Amerikasi olimlarining fikrlari til ta'limida animatsiyalarning o'zgartiruvchi salohiyatini ta'kidlaydi, shu bilan birga resurslardan foydalanish imkoniyati va kontentni moslashtirish kabi muammolarni hal qilish zarurligini ta'kidlaydi. Texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, animatsiyalarning ingliz tilini o'qitishga integratsiyalashuvi lingvistik malaka va global muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun katta va'da beradi. Animatsiya ingliz tilini o'rganuvchilarda lug'at ko'nikmalarini rivojlantirish uchun dinamik va samarali yondashuvni taklif etadi. Uning jozibali tabiati, vizual ravshanligi va ko'p hissiy jozibasi tushunish, saqlash va motivatsiyani kuchaytiradi, natijada so'z boyligini o'zlashtirishni tezlashtiradi. Interfaol elementlarni strategik tarzda o'z ichiga olgan va muayyan lug'at muammolarini hal qilgan holda, animatsiya o'quv jarayonini o'zgartirishi va o'quvchilarga o'ziga ishongan va ravonroq ingliz tilida so'zlashuvchilarga aylanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wijaya P. B., Sutopo A. The Effectiveness Of Developing Students' Vocabulary Through Watching Animation Movie //Berumpun: International Journal of Social, Politics, and Humanities. – 2024. – T. 7. – №. 2. – C. 150-160.
2. Minalla A. A. Enhancing Young EFL Learners' Vocabulary Learning Through Contextualizing Animated Videos //Theory and Practice in Language Studies. – 2024. – T. 14. – №. 2. – C. 578-586.
3. Munawir A. et al. Students' Vocabulary Mastery By Using Animation Video on English Language Teaching //ETDC: Indonesian Journal of Research and Educational Review. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 354-362.
4. Munir F. The effectiveness of teaching vocabulary by using cartoon film toward vocabulary mastery of EFL students //Journal of English Language Teaching and Linguistics. – 2016. – T. 1. – №. 1. – C. 13-37.
5. Aldera A. S., Mohsen M. A. Annotations in captioned animation: Effects on vocabulary learning and listening skills //Computers & Education. – 2013. – T. 68. – C. 60-75.
6. Maulidya N. Q. Developing Animated Video for Teaching English Vocabulary to Young Learners : дис. – IAIN Kediri, 2023.
7. Visser L. E. Improving Elementary Students English Vocabulary Mastery with Media of Animated Pictures : дис. – Universitas Islam Malang, 2023.
8. Romadhon S. A., Indrayanti I., Qurohman M. T. Animation Movies for Enhancing Vocabulary: A Quantitative Study Among Vocational School Students //Journal of English Language Learning. – 2022. – T. 6. – №. 1. – C. 121-126.
9. Cardenas Garcia, German. "Encouraging learning english by teaching vocabulary through cartoons and animation to eight grade students at Provincial San José School in Pamplona, Colombia." (2022).

ЧТЕНИЕ РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК НА ЗАНЯТИЯХ ПО РКИ В СВЕТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ.

ЕСКАРАЕВА Г.Б.

Преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания
ДжГПУ.

Аннотация: В статье рассматривается значимость использования сказок и устного народного творчества в педагогической практике. Анализ исследований показывает, что сказки способствуют развитию эмоционально-нравственной сферы и лингвокультурологической компетенции студентов. Они позволяют погрузиться в фантастический мир, позволяя читателям воспринимать различные роли и переживать события сказочных героев. Это способствует формированию критического мышления, развитию творческих способностей и расширению словарного запаса. Таким образом, использование сказок в педагогической практике является эффективным инструментом развития различных компетенций студентов.

Ключевые слова: сказки, устное народное творчество, исследования, педагогическая практика, развитие, эмоционально-нравственная сфера, лингвокультурологическая компетенция, фантастика, русская культура, традиции, ценности, критическое мышление, творческие способности, словарный запас, инструмент, студенты.

Существует значительный интерес со стороны педагогов и психологов к проблеме использования художественной литературы, в частности сказок, и устного народного творчества. Многие отечественные педагоги и психологи, такие как Л. Н. Толстой, К. Д. Ушинский, А. П. Усова, Е. А. Флерина, Н. С. Карпинская и В. А. Езикеева, проводили исследования по сказкам и их влиянию на развитие эмоционально-нравственной сферы.

В. М. Фадеева и М. М. Кониная обнаружили следующие особенности народных сказок: последовательное развитие сюжета показывает, как определенные поступки приводят к конкретным результатам. То есть, существует прямая связь между поступками и их последствиями - хорошие поступки вознаграждаются, в то время как плохие приводят к трагическим последствиям.

Опыт показывает, что эффективность педагогической работы во многом зависит от умелого использования народных педагогических традиций, где обучение и

воспитание осуществляются в гармонии. Одной из народных форм обучения и воспитания является сказка[3, с. 109]

В. А. Сухомлинский отмечал, что сказка способствует развитию внутренних сил, благодаря которым читатель не может не отвечать добром, обучает сопереживанию и формирует языковую культуру. Сказка содержит мудрость и ценность в том, что она отображает, раскрывает и позволяет пережить смысл важнейших общечеловеческих ценностей и жизненного смысла в целом. С точки зрения повседневного смысла сказка может казаться наивной, но с точки зрения глубинного смысла она является глубокой и неисчерпаемой.[7, с. 154]

В сказках отражаются нравственные ценности и народные обычаи, включая доброту и сострадание к слабым. При этом сказки также подчеркивают важность преодоления эгоизма и готовности отдать все ради другого, даже до собственной жизни. Возникающие страдания в сказках служат мотивом для добродетельных поступков

и подвигов, а победа духовной силы над физической силой играет важную роль. Эти ценности придают сказкам глубокий смысл, противопоставляя их наивной характеристике. Сказки утверждают победу добра над злом и порядка над хаосом, что является основой жизненного цикла и смысла для всех живых существ. Внутреннее ощущение жизненного смысла трудно выразить словами, оно просто присутствует и ощущается.

Фантастический мир сказок, наполненный чудесами, тайнами и волшебством, всегда привлекает читателя, предоставляя им возможность оценить и встать на сторону различных персонажей. Это позволяет активно действовать в мире воображения, творчески его преобразуя. Путем перевоплощения в сказочных героев и следования за ними читатели приобретают знания о мире, взаимоотношениях между людьми, о проблемах и препятствиях. Они учатся преодолевать барьеры, возникающие в трудных ситуациях, искать союзников и совместно бороться за справедливость, верить в силу любви и добра, а также пополняют словарный запас, что немаловажно при изучении русского как иностранного. [2, с. 29]

Преподаватель русского языка как иностранного должен обращать внимание нерусскоязычную аудиторию на то, что обучение по ошибкам лучше, чем опыт других. В этом смысле особое значение имеют герои сказок, которые учат, что каждое действие имеет свои последствия, не всегда положительные как для себя, так и для других. Обучающимся следует передать следующие идеи, подкрепленные примерами из сказок: для достижения целей необходимо приложить усилия; нужно относиться к другим так, как хочешь, чтобы относились к тебе; помогать другим следует безкорыстно, и в трудные моменты они также окажут помощь; делиться тем, что у тебя есть, является важным; задачи про-

ще решать вместе, а не в одиночку; истинных и верных друзей можно найти только честным поведением и добродетельными поступками; необходимо уметь понимать и ценить доброе отношение к себе и так далее. [6, с. 29]

В процессе работы с сказками важно помнить, что их огромное разнообразие и количество позволяют найти подходящие примеры героев для подражания каждому обучающемуся. Кроме того, необходимо поддерживать их выбор, так как опосредованное влияние часто оказывается более эффективным, чем прямые указания перед всей группой. Отобранную сказку можно давать читать студентам или читать преподавателю, указывая на правильное произношение незнакомых слов для тех, чьим родным языком не является русский. Обучающиеся могут рассказать, что им нравится в герое и какие навыки они хотели бы развить. Очень важно поощрять и стимулировать положительные изменения в словарном запасе и активности студентов.

Работать со сказками можно как с индивидуальными, так и с группой в целом. Эта работа может проводиться дифференцированно, то есть на уровне подгруппы, когда у нескольких обучающихся возникает одна и та же проблема в произношении или деятельности и они работают над одной и той же сказкой. Важно, чтобы задания, которые получают участники группы, были разнообразными и направлены на развитие их лингвокультурологической компетенции. Например, один ребенок может описать «портрет» героя сказки, другой придумывать вопросы о героях, на которые потом будут отвечать остальные на занятии, третий может придумать «новый образ» для того или иного героя. Естественно, такие группы имеют временный характер и распадаются, когда достигается поставленная цель.

Одним из основных требований к преподавателю при работе со сказками яв-

ляется выразительное чтение, чтобы студенты могли понять не только смысл, но и глубину художественных образов для дальнейшей работы с текстом сказки. Чтение сказки следует проводить медленно, выразительно, будто отвлекаясь от реальной обстановки на занятии. Это вызывает особый интерес. Рассказывая или читая сказку, преподаватель может наблюдать лица слушателей, оценивать их реакцию, а также использовать мимику и жесты для большей убедительности и образности восприятия событий, сюжета и ситуаций, чтобы повысить художественную значимость сказки, а после может попросить передать полученные впечатления своими словами. [4, с. 35]

Работа со сказкой должна основываться на целостном восприятии, начиная с общего содержания и переходя к деталям повествования. При знании полного текста обучающиеся могут активно обсуждать действия и поступки различных персонажей, обсуждать возможное развитие сюжета сказки, усваивать традиции, обычаи и язык народа.

Работа со сказками должна быть ориентирована на развитие у обучающихся словарного запаса и понимания новых слов. Для того чтобы помочь им запомнить новые слова, такие как «терем», «лапти», «рубаха», «уста» и другие, следует давать пояснения и предлагать составить предложения с использованием этих слов. Также можно попросить студентов вспомнить другие сказки, где эти слова используются, и дать им возможность нарисовать эти предметы.

Для того чтобы сказка лучше воспринималась, можно использовать музыкальное сопровождение и народные песни. В дальнейшем, можно провести викторину, включающую не только цитаты героев, но и музыкальные образы. Это поможет обучающимся еще глубже погрузиться в атмосферу сказки и лучше запомнить ма-

териал.

Организация работы со сказками имеет большой потенциал для развития у обучающихся различных навыков и знаний. В течение занятий следует активно вовлекать студентов в процесс обсуждения и анализа сказочных персонажей и ситуаций. Это поможет развить их критическое мышление и воображение. Обучающиеся должны постоянно участвовать в активных формах работы со сказкой. Они могут подготовить инсценировку по сказке и выступить перед аудиторией. Важно, чтобы все принимали участие в подготовке инсценировки. Это позволяет каждому внести свой вклад в общее дело, выступая в роли певца, актера, чтеца, организатора, по мотивам сказки и так далее. Ничто не стимулирует образовательную деятельность коллектива лучше успеха, который никогда не бывает слишком много. [5, с. 28]

Работа со сказкой должна быть направлена на определенные цели, где выбор конкретной сказки и формы работы зависит от обучающихся и воспитательных задач, которые передает педагог. Существует разнообразие способов использования сказки в образовательном процессе. Например, сказку можно просто прочитать без последующего обсуждения, чтобы дать время окунуться в мир сказки и самостоятельно размышлять о прочитанном. Важно отметить, что даже краткое знакомство со сказкой позволяет ребенку подумать и в последующем попытаться вжиться в роль героя.

В работе со сказкой можно использовать метод психокоррекционной сказки:

- Выбирается герой, который адаптирован под интересы и характер каждого участника процесса обучения.

- Описывается жизнь героя в мире сказки таким образом, чтобы обучающийся мог увидеть сходство со своей собственной жизнью.

- Герой сталкивается с проблемной

ситуацией, с которой также можно столкнуться любой.

- Герой начинает искать способ решения обнаруженной проблемы. Важно предложить различные модели поведения и показать разные пути решения проблемы. Герой осознает неправильность своей позиции и изменяет свое поведение, начиная путь к изменениям при этом комментируя свои действия.

Слово, дело, коллектив, успех - эти компоненты являются неотъемлемыми для работы педагога. Преподаватель должен поощрить, каждого кто принимал участие в работе со сказкой. Он должен отметить не только значимость вложенного труда в общее дело, но и раскрыть дальнейшие перспективы их совместной работы. [8, с. 23]

В результате взаимодействия со сказками не только расширяется кругозор о русской культуре, но и о взаимоотношениях между людьми и проблемах, с которыми можно столкнуться в жизни, а также можно обогатить словарный состав. [9, с. 40]

Согласно А. В. Запорожцу, сказка позволяет проникнуть в вымышленные ситуации и вместе с героями пережить различные эмоциональные состояния, которые оказывают влияние на его будущую жизнь, а в последующем описать или пересказать текст сказки своими словами. [1, с. 98]

Инсценирование сказок играет важную роль в осмыслении их содержания. Перед началом инсценировки рекомендуется позволить обучающимся изучить иллюстрации к сказкам, чтобы они могли глубже погрузиться в атмосферу сказочного мира, сосредоточиться на звуковых эффектах и музыке, и лучше понять историю.

Русские народные сказки, такие как «Репка», «Теремок», «Колобок», а также произведения З. Александровой «Топотушки» и Е. Ильиной «Топ-топ» представ-

ляют отличный материал для инсценировок. Их яркие персонажи и интересные сюжеты легко превращаются в настоящее представление, которое помогает обучающимся еще глубже понять и воспринять содержание сказки.

Инсценирование не только дает возможность студентам активно взаимодействовать с материалом, но и развивает их литературное и театральное искусство. Обучающимся предоставляется возможность выразить свою креативность и уверенность на сцене, а также повысить навыки коммуникации и сотрудничества. [6, с. 52]

Инсценирование сказок также способствует развитию эмоционального интеллекта у обучающихся. Они могут переживать эмоции героев, понимать и анализировать их поступки и решения. Это помогает развить эмпатию и способность разбираться в сложных межличностных ситуациях, а также развивать языковые способности.

Кроме того, инсценирование сказок создает положительную и веселую атмосферу. Обучающиеся вовлекаются в творческий процесс, работают в команде и получают удовольствие от того, что сами становятся частью сказочного мира. Это способствует укреплению разрешительных ресурсов, повышает мотивацию к обучению и помогает формировать положительное отношение к литературе.

В заключение можно сказать, что использование сказок в педагогической практике имеет большое значение для развития лингвокультурологической компетенции. Исследования педагогов и психологов показывают, что сказки обладают ценнейшими качествами и способствуют формированию нравственных ценностей, развитию внутренних сил, сопереживания и языковой культуры.

Для преподавателей русского языка как иностранного сказки представляют

ценный инструмент в обучении и воспитании студентов. Герои сказок помогают передать идеи о значимости отношений с другими, о необходимости помощи и сотрудничества, а также о важности честности и доброты. В русском языке сказки также помогают студентам расширить свой словарный запас.

Таким образом, использование сказок в педагогической практике является эффективным методом для развития эмоционально-нравственной сферы. Они не только содействуют формированию ценностей, но и способствуют развитию важных навыков и качеств, необходимых для успешной адаптации в обществе.

Использованная литература:

1. Аникин, В. П. Русская народная сказка, М., 1977 г. с. 98
2. Батурина, Г. И., Кузина Т. Ф. Народная педагогика в современном учебно-воспитательном процессе. М., 2003. с. 144.
3. Волков, Г. Н. Этнопедагогика. М., 1999.
4. Ескараева Г. Б. Принципы и методы использования русской народной сказки на занятиях по РКИ //Research and Publication. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 87-92.
5. Зимина, И. Народная сказка в системе воспитания дошкольников. Дошкольное воспитание, 2005 №5 с. 28
6. Киселева, И. Е. Педагогические условия становления социокультурного опыта ребенка — дошкольника в театрализованной деятельности. Ростов-на-Дону, 2005г
7. Померанцева, Э. В. Судьба русской сказки. М., 1979
8. Eskarayeva, G. (2022). КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО. АКТУАЛЬНОЕ В ФИЛОЛОГИИ, 11(11). извлечено от <https://ruslit.jdpu.uz/index.php/ruslit/article/view/6112>
9. Ескараева Г. Б. Формирование лингвокультурологической компетенции на материале русских народных сказок в преподавании РКИ //Research and Publication. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 58-62.
10. Хрестоматия по фольклору. М. 2002.

XALQ ERTAKLARI VA BOLALAR FOLKLORINI JANRIY XUSUSIYATLAR ASOSIDA O‘QITISH

SABITOVA TOJIXON

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada bugungi kunning muhim va dolzarb bolalar folklorining o‘qitish va uning janriy xususiyatlari haqda fikr va mulohazalar yuritilgan. Bolalar folklorini o‘qitishning zamonaviy metodlari va uning ahamiyati ilmiy tadqiqot sifatida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: ertak, maqol, metal, etuk, topishmoq, bolalar folklori, janr, metod, metodika, xalq og‘zaki ijodi.

Kirish. So‘z san’atining dastlabki namunalari insoniyat nutqi paydo bo‘lishi bilan yuzaga kela boshladi. Ertak termini Mahmud Koshg‘ariyning XI asrda yozilgan “Devoni lug‘otit turk” asarida etuk shaklida uchraydi va biror voqeani og‘zaki tarzda hikoya qilish ma’nosini bildiradi. Hozir folkloristik termin sifatida ertak so‘zi qabul etilgan bo‘lsa-da, Surxondaryo, Samarqand, Farg‘ona o‘zbeklari orasida matal deb yuritiladi. Buxoro atrofidagi rayon va qishloqlarda, shuningdek, boshqa yerlardagi ikki tilda (o‘zbek va tojik tillarida) so‘zlashuvchi aholi orasida ushuk deb ataladi. Xorazmda varsaki, Toshkent shahri va uning atrofida cho‘pchak termini ham ishlatiladi. O‘zbeklar orasida ertak, matal, cho‘pchak terminlaridan boshqa yana hikoya, afsona, o‘tirik, tural kabi atamalar uchraydi. Alisher Navoiy asarlarida afsona, ertak va masal ma’nolarida cho‘rchak so‘zi ishlatilganki, u ham cho‘pchak so‘ziga to‘g‘ri keladi.

Adabiyotlar tahlili. Cho‘pchak kichik hikoyalarni to‘plash, hikoya qilish, topish, izlash ma’nosida bo‘lgani uchun ba’zan topishmoq o‘rnida ham qo‘llangan. Ertak xalq og‘zaki badiiy ijodining eng qadimiy, ommaviy, hajman yirik, katta-yu kichiklar uchun baravar qiziqarli bo‘lgan janridir. Ular juda uzoq o‘tmishda ibtidoiy ajdodlarimizning mifologik dunyoqarashi, qadimiy urf-odatlar, marosimlari asosida paydo bo‘lgan. Ertaklarda,

odatda, xalqning maishiy turmushi va eng oliyjanob insoniy fazilatlar haqidagi orzu-o‘ylari xayoliy va hayotiy uydirmalar vositasida bayon etiladi.

Ertaklar professional ijrochilikka asoslangan. O‘tmishda ertaklar yilning ma’lum davrida, belgilangan paytda ijrochilik salohiyatiga ega bo‘lgan yoshi ulug‘, dono, hurmatli va e’tiborli kishilar tomonidan aytilgan. Odatda, bunday professional ijrochilar ertakchi deb yuritiladi.

Xalq ertaklarida bir qator umumiy xususiyatlar mavjuddir. Bu xususiyatlar ko‘proq ertaklarda badiiy tasvir vositalarining qo‘llanilishida ko‘zga tashlanadi. Xususan, ertaklar hamisha “bir bor ekan, bir yo‘q ekan, qadim zamonda...” kabi jumla bilan boshlanadi va “murod maqsadlariga yetib” jumlasini bilan yakunlanadi. Ertaklarda tasvirning ta’sirli chiqishi uchun go‘zal qizlar yuzi o‘n to‘rt kunlik oyga o‘xshatiladi. Yigitlar esa dunyoda tengi yo‘q va jasur botirlarga qiyoslanadi. Bu janrga mansub asarlarda hamisha qilichlar keskir, dasturxonlar ochil, xumlar qaynama xususiyatlarga ega bo‘ladilar. Ertaklarimiz o‘xshatish, sifatlash va mubolag‘alarga boy so‘z san’ati namunasidir.

Ertak janri epik turga xos janr sifatida syujet kompozitsiyasi tarkibi mukammallik va izchillikni talab etadi. “Uch og‘a-ini botirlar” ertagihamanashundaymurakkabkompozitsiyaga

ega asar. Ertakda qo'shaloqlashtirish usulida keltirilgan qoliplovchi hikoyalar epik turdagi asarlar nazariyasida sayyor syujetlar xususiyatini taraqqiy etishiga zamin bo'ldi.

Shunday qilib, o'zbek xalq ertaklari so'z san'atining epik janriga mansub bo'lib, shakl jihatidan, asosan, nasriy ko'rinishga egadir. Bu janr namunalarida xalq hayotining turli masalalari ibratli yechimi bilan o'z ifodasini topadi. O'zbek ertaklari hayvonlar haqida, sehrli, maishiy turlarga bo'linadi va ularning matn mazmunlari, ishtirok yetadigan qahramonlari, hikoya qilinayotgan voqealarning bayon usuli, hayotni tasvirlash yo'llari bilan farqlanadi. Ertaklar o'zbek xalq madaniy merosining muhim namunalari hisoblanadi.

Muhokama va natijalar. Ertak janriga mansub bo'lgan bolalar adabiyotlarini o'qitishda o'qituvchilar tomonidan zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi, xususan syujetli-rolli o'yinlar orqali darslarning tashkillashtirilishi, bolaning shu obrazga to'laqonli kirishi va tushunishi hamda darsning qiziqarli bo'lishini ta'minlab beradi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'qish darslarida xalq ertaklarining janriy xususiyatlaridan kelib chiqib texnologiyalarning qo'llanilishi yanada natijadorlikka olib keladi.

Ushbu bolalar folklori hamda ertaklarni o'qitishda "Yozma ish" strategiyasi metodidan foydalanish o'quvchilarda mustaqil, ijodiy fikrlash mlakalarini shakllantirishga yordam beradi. Har bir o'quvchining mustaqil faoliyat

yuritishini ta'minlab beradi. Ushbu strategiyani qo'llashda quyidagi sxemaga e'tibor qaratish lozimdir.

Kim yoki nima haqda yozmoqchi ekanini aniq bo'lgilab olishi;

Insho, hikoya yoki maqola uchun mos mavzu topishi;

Insho, hikoya yoki maqolaning xomaki nus'hasini tayyorlashi;

Insho, hikoya yoki maqolaning homaki nusxasini qayta o'qib chiqish va tuzatishlar kiritish;

Insho, hikoya yoki maqola original narsaga ko'chirish va jamoadoshlariga o'qib berishi lozimdir.

Ushbu metodni tashkillashtirishda o'quvchilarga 10 daqiqa vaqt beriladi. Ushbu metodni kichik guruhlarga ham qo'llash mumkin. Bunda har bir o'quvchilar kichik guruhlariga birlashadilar va o'zlarining esse, hikoya yoki maqola yozishlari uchun mos mavzuni aniqlab tayyorlashadi. Ushbu topshiriqni bajarishda jamoa bo'lib birgalikda harakat qilishlari maqsadga muvofiqdir. Vaqt oxiriga yetgach har bir guruh o'zlarining topshiriqlarini taqdimot orqali ko'rsatib beradilar. O'qituvchi hikoya, maqola yoki essening saviyasi va mazmuniga qarab baholashi mumkin bo'ladi.

INSERT grafik organayzer metodi. Mavzu bo'yicha talabalarining muayyan tushunchaga egaliklarini aniqlash, ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. (2.2-jadval).

INSERT grafik organayzer metodining qo'llanilishi

2.2-jadval

Maxsus belgilar	Maxsus belgilarning ma'nosi
Z	Matnda guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar o'z aksini topgan bo'lsa
S	Matnda guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar o'z aksini topmagan bo'lsa
?	Matn bilan tanshish jarayonida savollar tug'ulsa (tushunmovchiliklar vujudga kelsa)

Ushbu metodikani qo'llashda quyidagilarga amal qilish tavsiya etiladi.

Guruh shakllantiriladi va ular nomlanadi;

Xar bir guruh o'zlarining rejalashtirayotgan mavzusiga doir ikkita so'z bildirishi so'raladi;

Guruhlar navbatma navbat mulohazalarini bayon etadilar;

Bayon etilgan fikrlar doskaga yozib boriladi;

O'qituvchi mavzu mazmunini yorituvchi matnni guruhlariga tarqatadi;

Guruhlar matn bilan tanishib o'zlarining fikrlari qay darajada matn bilan muvofiq ekanini tekshiradilar;

Guruh a'zolari o'zlarining fikrini bildirishlari uchun maxsus belgilar sonini umumlashtiradi;

Guruhlar a'zolari orasidan liderlar belgilanadi;

Liderlar sinf jamoalarini guruh natijalari bilan tanishtiradi;

Guruhlarning yondashuvlari umumlashtirilib yakuniy xulosa qilinadi.

Iskala (skaff olding) metodi.

Iskala (skaff olding) – o'qituvchining o'quvchilarga o'quv materialini o'zlashtirishda yoki o'quv topshirig'ini bajarishda tegishli usul va vositalar orqali tizimli yordam berishi. Iskalaning asosiy g'oyasi shundaki, dars davomida o'qituvchi o'quvchining ehtiyojiga qarab yordam ko'rsatadi. (2.1-rasm)

O'qituvchining yordami yo'naltiruvchi savollar yoki ko'rsatmalar berish, vizual vositalardan foydalanish orqali amalga oshishi mumkin.

Shuningdek, darslarda dialog, juftlik yoki guruhda ishlash usullaridan foydalanish asosiy atamalarni o'zlashtirish va mustahkamlashga imkon beradi. Masalan, sinf uch kishilik guruh (ya'ni "tinglovchi uchlik")larga ajratiladi. Har bir guruhning bir nafar a'zosi "so'zlovchi", bir nafar a'zosi "savol beruvchi", bir nafar a'zosi esa "javobni qayd etuvchi" vazifasini bajaradi. So'ngra guruh a'zolari vazifalarini o'zaro almashinadi. So'ngra har bir guruhdan bir nafar "elchi" guruhda muhokama qilingan

ilmiy atamalar mazmunini boshqa guruhga tushuntiradi.

O'quvchi yangi o'quv materialini qanchalik yaxshi o'zlashtirsa, unga yordam kamroq kerak bo'ladi va oxir-oqibat o'qituvchining yordamiga ehtiyoj qolmaydi.

Bu ham bolalar folklori va ertaklarni o'rganishda qo'llaniladigan interfaol metodlardan hisoblanadi. Bu metod kichik hajmli, erkin bayon usuliga ega bo'lib, o'rganilayotgan asar yoki doston yuzasidan shaxsiy taassurot, tasavvurlarni ifodalashga xizmat qiladi. Besh minutli essenini yaratishda o'quvchi - talabalar mavzu g'oyalarini umumlashtirish, tizimlashtirish, turkumlashtirish va xulosa berish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xalq ertaklarining yozma adabiyotga ta'siri, shubhasiz, katta ahamiyat kasb etib kelgan. Xususan, xalq ertaklarining badiiy so'z san'atidagi roman janridan kichik hikoya janrigacha, dostondan oddiy to'rtlik she'rgacha bo'lgan ta'siri to'g'risida adabiyoshunoslik va folklorshunoslik sohalarida yuzlab tadqiqotlar yaratildi. Xalq ertaklari, birinchidan, folklorning boshqa janrlari, xususan, yirik epik asarlar shakllanishi, ikkinchidan, yozma adabiyotning rivojida muhim rol o'ynagan manba hisoblanadi.

Xalq ertaklari folklorning boshqa janrlari singari umumjahon yozma adabiyotining shakllanishi va rivojida muhim rol o'ynagan manbalardan biridir.

Chunonchi, novella, ballada, poema, masal kabi janrlarning shakllanish manbalarini tadqiqotchilar xalq ertaklari an'analari bilan bog'lab talqin etadilar¹. Xalq ertaklarining

1 Шайкин. Сказка и навелла. Автороф. канд. Дисс. Алма-ата, 1974; Иброҳимов М. Ўзбек балладаси. "Фан". Тошкент, 1974. Гаспаров М. Л. Античная литературная басня. Изд-во. "Наука". М., 1971. Холматов Ш. "Масал жанри ҳақида". "Ўзбек тили ва адабиёти". 1966. №8. Т. Абдукулов. Болалар поэмачилигининг тараққиёт тенденциялари. "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали. 1976. №5

yozma adabiyotga ta'sirini ko'rsatishda adabiy ertak janri yorqin misol bo'la oladi.

Adabiy ertak janri yozma adabiyotning boshqa janrlari kabi zamon va makon mohiyatini adabiy estetik prinsiplarida badiiy aks ettirishi bilan rivojlanib bormoqda.

Xalq ertaklaridan ijodiy bahramand bo'lib, yirik polotnodagi asarlar yaratish an'anasi o'zbek adabiyotining rivoji uchun an'analardan biri hisoblanadi. Navoiy ijodi esa buning yorqin dalilidir. Ma'lumki, o'zbek mumtoz adabiyotida poeziya yetakchi rol o'ynaydi. Klassik shoirlar Yevropada urf bo'lgan ertaklar yaratish an'anasi yo'qligi tufayli o'zbek mumtoz adabiyoti namoyondalari xalq ertakchilik an'analarga xos eng muhim motiv va elementlarni romantik dostonlariga organik singdirib yuborgan edilar.

Xalq og'zaki ijodidagi miflardan keyingi bosqichda afsonalar, diniy qo'shiqlar va, nihoyat, inson turmush kechinmalarini badiiy ramz, timsollar bilan ifodalovchi xalq ertaklari va marosim folklorining paydo bo'lishi, badiiy yozma adabiyot san'ati rivoji bilan imkoniyat vujudga kelgan edi.

Badiiy adabiyotning asosiy manbasi bo'lgan folklor yozma adabiyotning doimiy ijodiy oziqlanish vositasidir. Shuning uchun har qanday yozma adabiyot, avvalo, miflar, ertaklar, marosimlar poyeziyasi ta'sirida shakllangani va rivojlangani tabiiydir. Uning yorqin isboti sifatida qadimgi grek adabiyotini ko'rsatish mumkin².

O'zbeklar bolalar folkloriga oid asarlarni bir necha asrlar oldinoq hozirgi zamon pedagogikasi talablarini his etgandek yaratganlar. Aslida xalq bu talablarni o'zicha hisobga olgan. Pedagogika fani esa ularni keyinchalik kashf qilgan. Xususan, bolalar uchun yaratilgan asarlarning tili sodda, mazmuni esa esda qoladigan bo'lishi lozim. Shuningdek, bu asarlar, albatta, tarbiyaviy ahamiyat kasb etgani holda, bolalarda xalqiga, vataniga, qadriyatlariga, ajdodlariga hurmat ruhini shakllantirishi kerak.

Bunday namunalar farzandlarimizning ma'rifiy ozuqasi hisoblanadi. Bo'lining yirtqichligini, tulkinining ayyorligini ular dastlab o'zlariga atalgan ertaklardan bilib oladilar. Ayni paytda, bunday asarlar bolada go'zallikka intilish tuyg'usini uyg'otishga ham mo'ljallangan bo'ladi. Masalan, oy – o'n to'rt kunlik yoki hiloldek; qiz go'zal, chiroyli, o'n to'rt kunlik oydek; yigit mard, jasur, pahlavon, hunarli kabi o'xshatish va sifatlashlar bilan yonmayon tasvirlanadi. Natijada, bolalar folklori bilan aloqada bo'lgan yosh farzand ularni tinglash yoki o'qish barobarida o'zbekning o'zbekona tarbiyasi bilan tanishib boradi va o'zbek bo'lib voyaga yetishadi.

Tez aytishlar bolalar folklori tarkibiga nisbatan keyin qo'shilgan janr hisoblanadi. Olimlarning fikricha, tez aytishlar avvallari alohida janr sifatida "tural", "chalgituv", "chalish", "adashish" atamallari bilan mashhur bo'lgan. "Tez aytish" esa nisbatan keyingi atamadir. Vaqt o'tgani sari bu janr kattalardan bolalar folkloriga ko'chgan. Qadimgi tez aytishlardagi so'zlarning ko'pligi bu fikrning to'g'ri ekanligini tasdiqlaydi. Gap shundaki, tez aytish qoidasida namuna to'liq aytib bo'linmagunicha nafas olish mumkin emas. Son jihatdan shu qadar ko'p so'zli tez aytishlar borki, ularni yosh bola ayta olmaydi. Shuning uchun bu tez aytishlar avvaliga katta yoshdagi odamlar o'rtasida keng tarqalgan bo'lishi mumkin, degan xulosaga kelingan. Tez aytishning ikkinchi qoidasi matndagi tovushlarni aniq talaffuz qilish kerakligi bilan belgilanadi.

Tez aytish hozirgi paytda bolalarning ayrim tovushlarni talaffuz qilishdagi kamchiliklarini yo'qotish jarayonini tezlashtiradi. Masalan, ko'pincha bolalar "r" tovushi talaffuzida qiynalishadi: "l" tovushi bilan chalkashtirishadi. Shuning uchun tez aytishdagi bir nafasda matnni to'liq aytib bo'lish qoidasidan qat'i nazar "r" va "l" tovushlari talaffuzini to'g'ri amalga oshiruvchi tez aytishlarni ularga o'rgatish foydalidir:

Charxim chakalak,

2 Каранг: "Фарход ва Ширин"(достон) "Фан" Т., 1966 йил, 5-бет.

Tanobi charxim chakalak.
Charximda gunoh yo'g'u,
O'zim hakalak.

Katta yoshdagi o'smirlar orasida sanamalarni bilmaydiganlar bo'lmasa kerak. Chunki yoshlik chog'imizda hammamiz ikkiga bo'linib o'ynaladigan musobaqalarda qatnashganmiz.

Quvlashmachoq, bekinmachoqlarda ishtirok etganmiz. Sanamalarning matnlari bir nechta maqsadga qaratilgan bo'ladi. Avvalo, sanamalardagi qofiya, o'xshatish, istiora, sifatlashlar yosh o'gil-qizlarda estetik didni rivojlantirishga, ularning har bir harakat, har bir so'zni go'zal talaffuz qilish ko'nikmasini egallashlariga ko'maklashadi. Ikkinchidan, hayot murakkabliklari bilan ilk bor to'qnashtiradi: qaysi guruhda ishtirok etishini uning xohlashidan qat'i nazar hal qiladi. Sanamada qatordan chiqish o'yin boshining hisobni kimdan boshlashiga bog'liq ekanini anglatadi. Uchinchidan, sanash tartibi haqida ko'nikma hosil qiladi. Ayniqsa, maktab yoshiga endi to'lgan bolalar uchun bu xususiyat muhim hisoblanadi. Masalan, "Bir ikki o'n olti, o'n olti deb kim aytdi, o'n olti deb man aytdim, ishonmasang sanab boq" sanamasida talaffuzdagi zarblar soni o'n oltita bo'lib, har bir zarbdan so'ng yerga bittadan chiziqliq tortilsa, umumiy son o'n oltiga teng bo'ladi. Aytilishidagi qulaylik, eslab qolishning osonligi, yerga chiziqliq tortish harakati bolada qiziqish uyg'otadi va juda bo'lmaganda o'n oltigacha sanash ko'nikmasini tez o'zlashtirishga olib keladi.

Olimlarning ta'kidlashlaricha, sanamalar faqat o'zbek bolalari orasida emas, umuman turli xalq bolalarida ham ko'p tarqalgan janr hisoblanadi. Jumladan, ruslarda "schitalka", tojiklarda "shumurak", turkmanlarda "sanavoch", tatarlarda "sanashu" deb ataladi. Ularning ko'pchiligi she'riy tarzda ijro yetiladi. O'yinning boshlovchisi — onaboshi sanama aytib, davradagi bolalarni bittalab chiqargunga qadar uning matnini hamma ishtirokchilar yodlab oladilar:

Qovun palak, Guvak otdi.
Guvak yemas, Chuvak otdi.

Chuvak qovun Shirin ekan,
Safdan chiqsin Qo'lim tekkan.

Bolalar folklori tadqiqoti bilan shug'ullangan olim O. Safarov o'zbek bolalar folklorida salkam 800 misrani tashkil etuvchi 150 dan ortiq sanamalar bor ekanligini ko'rsatib o'tadi. To'g'ri, gap sanamalarning soni va hajmining kattaligida emas. Ammo baribir bu raqamlar sanamalar sohasida ham folklorimiz naqadar boy ekanligini tasdiqlaydigan dalil hisoblanadi. Ular orasida yurtimizning deyarli hamma hududlarida bolalar tomonidan qayta-qayta aytiladiganlari ham ko'p.

Demak, o'zbek bolalar folklori janrlar rang-barangligi, asarlar badiiyati va son ko'lami jihatidan kattalarning og'zaki ijodi qatoridan munosib o'rin olishga loyiqdir. Bolalar folklori namunalari o'zbekning o'z farzandi tarbiyasiga, binobarin, xalqining, yurtining kelajagiga o'ta mas'uliyat bilan yondashganini va qanchalar e'tibor bilan qaraganini ko'rsatadi. Bu e'tibor o'z navbatida umuman xalqimiz ongida ajdodlar xotirasiga hurmat tuyg'usining kuchli bo'lishiga olib kelgan. Qadriyatlarimizni e'zozlash, tariximizga hurmat bilan qarash allalar ohangi bilan jismimizga singib ketgan. Ertaklar orqali o'tmishdagi yurtdoshlarimizning hayot tarzi bilan tanishganmiz. Tez aytish, topishmoq, sanamalar, qo'shiqlar bilan ovunganmiz. Oxir-oqibatda bu asarlar bizning ruhan, tabiatan o'zbek bo'lib voyaga yetishimizga xizmat qilgan. Bu an'ana, ayniqsa, mustaqillik yillarida yana keng ommalashdi. Binobarin, asrlar oldin yaratilgan bolalar folklori namunalari bugungi kunda ham o'z vazifasini bajarmoqda.

Bolalar tomonidan yaratilgan og'zaki ijod namunalari bolalar folkloriga kiradi. Ba'zan bolalar uchun kattalar ham bolalar folklorini yaratganlar. Bular "Alla" qo'shiqlari, ertaklar, tez aytishlar, topishmoqlar, o'yin qo'shiqlari, o'yinlar, ermaklar va boshqalar. Bolalar o'yinlari va o'yin bilan aytiladigan qo'shiqlarning ko'plari yil fasllari bilan bog'langan. "Boychechak", "Oftob chiqdi olamga", "Chittigul", "Laylak keldi, yoz bo'ldi", "Qurbaqa", "Qaldirg'och" singari qo'shiqlarni bolalar tom boshlarida,

dalalarda, qishloq ko'chalarida aytishadi. Ular bahorning kelishi, qushlarning uchib kelishi, suvlarda qurbaqalarning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir.

Bolalar o'yin folklori. Xalq ijodi namunasi hisoblangan bolalar o'yinlari o'z tarkibida muayyan ritmik izchillikka asoslangan xatti-harakat, ramziy ma'no kasb etuvchi etnografik detallar, poetik folklor namunalari, ohang va tomoshaviylik elementlarini yaxlit holda mujassamlashtirgan sinkretik hodisadir. Bolalar o'yinlari ajdodlarimiz tafakkurining eng qadimgi elementlaridan biri bo'lgan ibtidoiy rituallar va marosimlarning tarkibiy qismi sifatida juda qadim zamonlarda yuzaga kelgan. Davrlar o'tishi bilan bunday marosimlar tarkibidagi o'yinlar o'zining rituellik xususiyatini yo'qotib, oddiy tomosha unsuri yoki ko'ngilochar vositasiga aylangan.

Bolalar o'yinlarining muayyan bir qismi bevosita qadimgi odamning o'z turmush tarzini badiiy talqin etish ehtiyoji tufayli bevosita mehnat qilish jarayonida shakllangan. Ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, shuningdek, qadimgi hunarmandchilik, ajdodlarimizning kundalik turmush tarzi bolalar o'yinlarining kelib chiqishiga asos bo'lgan dastlabki va asosiy ijtimoiy manbalar sirasiga kiradi.

Ajdodlarimiz–qadimgi turkiy qavmlarining turmush tarzi ovchilik, chorvachilik bilan bevosita bog'lik bo'lgan. Ko'chmanchilikka asoslangan turmush tarzi ajdodlarimizdan o'z farzandlarini yaxshi chavandoz, qarag'ay

mergan, kuragi yer ko'rmagan pahlavon qilib tarbiyalashni taqozo etadi. Shuning uchun ot o'yinlari, poyga, tirandozlik musobaqalari kurash, tuya, qo'chqor, xo'roz urushtirish qadimdan keng rasm bo'lgan edi. Ana shu an'analar asosida asrlar davomida o'zbek bolalar folklor o'yinining badiiy tizimi shakllangan. Bolalar o'yin folkloriga oid manbalar to'plash quyidagi davrlarni o'z ichga oladi:

XI asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davr.

XIX asrning oxiri XX asrning 30-yillarigacha bo'lgan davr.

XX asr 30-yillaridan to bugungi kunga qadar bo'lgan davr. Bolalar o'yinlari haqidagi ilk ma'lumot XI asrda yashab o'tgan mashhur turkiyshunos olim M.Koshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida qayd etilgan. Turkiy qavmlar orasida to'p bilan o'ynaladigan qadimiy o'yinlardan biri "Chavgon" keng rasm bo'lgan. Bolalarning o'yin tanlashdagi didi va o'yin turlari yillar o'tib o'zgarib bormoqda. Ushbu o'yinlarda vatanparvarlik ruhi yaqqol ko'rina boshladi. Bu o'yinlar xalq bilim va tajribasini yillar davomida mukammallashgan ko'rinishidir.

Xulosa. Bolalar folklori navqiron avlodning psixologiyasi xususiyatlarini, badiiy ijodkorligi salohiyati va imkoniyatlarini ifodalagan, unda bolalarning voqyelikka munosabatlari, estetik qarashlari va rang-barang tuyg'u-kechinmalari muhrlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Иброҳимов М. Ўзбек балладаси. –Т.: Фан 1974
2. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: РТМ, 2004. – 104 б
3. Йўлдошев Қ. Янгича педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. пед. фан доктори. ... диссертация. –Т.: 1997. 306-б
4. Келдиёров Р. Адабиёт дарслари самарадорлиги оширишнинг илмий-методик асослари. (Ўқитувчи касбий-маънавий фазилатлари асосида) пед. фан. номзоди. ...дис. –Т.: 2001. 138-б.
5. Лернер И.Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности учащихся при изучении гуманитарных дисциплин. Автореф. дисс. ... доктр. пед. наук. –М.: 1970. -37 с.

TILNI O'RGANISHDA MIYANING YOSHGA QARAB FARQLANISHI

JABBOROVA MADINABONU SHAVKAT QIZI

Toshkent tibbiyot akademiyasi O'zbek va Xorijiy til kafedrası o'qituvchilari

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilni o'rganish jarayonining turli yosh bosqichlarida miyada ro'y beradigan xususiyatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ilk bolalik davrida yuqori neuroplastiklik tufayli fonetik va grammatik shakllarni tez o'zlashtirish imkoniyati mavjud. O'smirlik bosqichiga o'tilganda, miyadagi moslashuvchanlik pasayishi kuzatiladi, biroq semantik va analitik tafakkur rivoji kuchayadi. Katta yoshdagilarda talaffuzni mukammal darajada o'zlashtirish borgan sari qiyinlashishi mumkin, ammo to'plangan hayotiy tajriba va motivatsiya hisobiga tilni egallash samarali kechishi mumkin. Keksalikda esa neuroplastiklik ancha pasaysada, uzluksiz aqliy mashqlar, qayta takrorlash va sabr yordamida tilni o'rganish davom etadi.

Kalit so'zlar: tilni o'rganish, miya, neuroplastiklik, yosh bosqichlari, lingvistik qobiliyatlar

Annotation. This article examines the characteristics of the brain during language acquisition at various stages of life. Research indicates that in early childhood, high neuroplasticity facilitates rapid mastery of phonetic and grammatical structures. In adolescence, a decrease in plasticity is observed, yet there is an increase in semantic and analytical reasoning. In adulthood, perfect pronunciation may become more difficult to achieve, but accumulated life experience and motivation can ensure effective language learning. In old age, although neuroplasticity significantly declines, consistent mental exercises, repetitive practice, and patience enable ongoing language acquisition.

Keywords: language learning, brain, neuroplasticity, age stages, linguistic abilities

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности работы мозга при изучении языка на разных возрастных этапах. Исследования показывают, что в раннем детстве высокая нейропластичность способствует быстрому усвоению фонетических и грамматических структур. В подростковом возрасте наблюдается снижение пластичности, однако усиливаются семантические и аналитические навыки. У взрослых добиться идеального произношения может стать сложнее, но накопленный жизненный опыт и мотивация позволяют эффективно осваивать язык. В пожилом возрасте, несмотря на значительное снижение нейропластичности, регулярные умственные упражнения, повторение и терпение поддерживают процесс изучения языка.

Ключевые слова: изучение языка, мозг, нейропластичность, возрастные этапы, лингвистические способности

Til o'rganish jarayonida miyadagi rivojlanish va funksional o'zgarishlar yosh omiliga ko'ra turlicha namoyon bo'lishi kishilarning hayoti davomida shakllanadigan kognitiv jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Inson hayotining ilk bosqichlaridan boshlab tilni o'zlashtirish asosan miyaning moslashuvchanligi, ya'ni neuroplastiklik xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Ilk yoshdagi bolalarda miyadagi nerv hujayralari o'rtasidagi aloqa juda faol tarzda shakllanadi

va mustahkamlanadi. Shuning uchun ham kichik yoshdagi bolalar yangi so'zlarni tez, turli talaffuz shakllarini bimalol qabul qiladi, til tizimidagi murakkab strukturalarni nisbatan oson o'zlashtira oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir insonda til o'rganishdagi ilk rivojlanishning tabiiy "kritik davri" mavjud bo'lib, bu davrda til bilan bog'liq asosiysi tushunish, talaffuzni aniqlash, yangi fonetik birliklarga tez moslashish va shunga monand kognitiv qobiliyatlarni shakllantirish

bilan kechadi.

Inson miyasidagi til bilan bog'liq xotira, e'tibor, motivatsiya va boshqa kognitiv mexanizmlarning harakatlanuvchi kuchi asosan ilg'or sinapslar o'rtasidagi mustahkam o'zaro bog'liqlikdir. Ilk yoshda farzandlar atrofdagi tovushlarni juda sezgir qabul qiladi, talaffuzni tabiiy tarzda modellaydi, ovoz balandligi va intonatsiya o'zgarishlariga tez javob qaytaradi. Bu payt miyaning so'z boyligi to'plash hamda lug'atni murakkablashtirish uchun juda qulay davrdir. Bolalardagi talqin, taqlid va mashq qilish jarayonlari miyada mustahkam sinapslar formirovka-siga sabab bo'ladi. Natijada lug'at doirasi tez kengayadi. Miya tasvirlari va nevrologik tadqiqotlar ko'rsatishicha, bola necha yoshda bo'lsin, til bilan bog'liq o'yinlar, muloqot va eshitish amaliyotlari qanchalik boy va faol bo'lsa, miyaning tegishli kortikal zonalarida faollik shuncha yuqori bo'ladi.

Ushbu davrda farzandlar ikki yoki undan ortiq tilli muhitda tarbiya olsalar, miyaning moslashuvchanligi yanada kuchliroq namoyon bo'ladi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, ikki tillilik yoki ko'p tillilik insonning kognitiv salohiyatini ko'tarishda, xotira o'tkirligini mustahkamlashda, analitik fikrni rivojlantirishda ijobiy ahamiyatga ega. Ilk bosqichdayoq o'zga tilda alifboni o'rganish, so'zlarni mukammal talaffuz qilish, hatto murakkab grammatik konstruksiyalarni qabul qilish bolalarga yanada yengil kechadi. Bunda miyadagi tilda idrok, so'zlarni kodlash hamda fikrni ifoda etish jarayonlarida ishtirok etuvchi sohalar kengroq shakllanadi. Shuning uchun ham erta yoshda turli audio va vizual materiallardan foydalanish, interaktiv dars uslublarini qo'llash, o'yinlar orqali tillarni o'rganishga rag'batlantirish miyadagi "kritik davr"dan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

O'smirlik davriga o'tilgan sari miyadagi nerv tolalari o'rtasidagi beg'araz aloqalarning barchasi barqarorlashadi. Yangi sinapslar yuzaga kelish jarayoni pasayish

tendensiyasini ko'rsatadi, ammo shu bilan birga kognitiv tizim yanada murakkab va tahliliy xususiyatga ega bo'ladi. O'smirlar borliqni chuqurroq idrok etish, semantik ma'nolarni boyroq qamrab olish, mavhum tushunchalar asosida tilni o'rganish kabi qobiliyatlarga ega bo'lib boradi. Ular tilni faqat eshitish yoki talaffuz orqali emas, balki analitik tahlil qilish, grammatik qoidalarni umumlashtirish yo'li bilan ham o'zlashtiradi. Shu sababli o'smirlar bosqichida tilni o'rganish jarayoni ongli ravishda kechadi, ular murakkab grammatik strukturaga nisbatan diqqatni jamlashga intiladi. Bu davrda oldingi kabi talaffuz sohasidagi moslashuvchanlik kamayishi mumkin, biroq tildagi tuzilma va ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish rivojlanadi. Miya alohida e'tibor va muntazam mashq orqali talaffuzdagi farqlarni tuzatishi, so'z boyligini kengaytirishi va murakkab nutq jarayonlarini boshqarishi mumkin. Bu davrda motivatsiya, qiziqish va muhitning qulayligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular miyadagi tilda kodlash imkoniyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Balog'at yoshiga yetgan insonlarda miyaning tuzilishi, asosan, shakllanib bo'lgan bo'lsa-da, o'rganish jarayonida hali ham neuroplastiklik mavjudligi kuzatiladi. To'g'ri, katta yoshdagilarda tilni o'rganishdagi talaffuz va fonetik moslashuv jihatidan ba'zi cheklovlar paydo bo'lishi tabiiydir. Bu tabiiy cheklovlarni asosan miyadagi tinglash, eshitgan ma'lumotni qayta ishlash hamda talaffuz qilish uchun mas'ul bo'lgan sohalar faoliyatining o'zgarishi izohlaydi. Shuningdek, tanqidiy mulohaza, murakkab matnlarni o'qish va tushunish, grammatik analiz qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda kattalarning salohiyati baland bo'lishi mumkin. Ular o'z hayotiy tajribasidan kelib chiqib, turli lug'aviy ma'nolarni chuqurroq idrok etishi, murakkab iboralar va terminlarni tushunish uchun kengroq ma'lumotlar bazasiga tayanishi mumkin. Katta yoshdagilar lingvistik strukturalarni

ishlab chiqish chog'ida analogiyalar orqali xotiraga mustahkamlab boradi. Shuningdek, motivatsiya va tizimli amaliy mashqlar ham bu davrda juda muhim. Qancha ko'p muloqot qilinsa, chet tillaridagi adabiyotlar o'qilsa va audiovizual materiallardan foydalanilsa, miyadagi mavjud sinapslar mustahkamlanib boradi, yangi bog'lanishlarning rivojlanishi rag'batlantiriladi. Shuni ham unutmaslik kerakki, kattalar yangi so'zlarni mantiqiy bog'liqliklar orqali eslab qolishga harakat qiladi, shu bois ular avvalgi tajribalar bilan bog'lash orqali tezroq o'zlashtirishlari mumkin.

Keksalik yoshida, ayniqsa yoshi ulug' insonlarda, tilni o'rganish qobiliyati sezilarli darajada pasaygan bo'ladi. Biroq bu pasayish mutlaq ravishda til o'rganib bo'lmaydi degani emas. Miyadagi neuroplastiklik hech qachon to'liq yo'q bo'lib ketmaydi, balki ma'lum darajada kamayadi. Katta yoshdagi insonlarda sog'lom turmush tarzi, muntazam aqliy mashqlar, ko'p o'qish, miya uchun foydali aktivitetlar bilan shug'ullanish neyronlar o'rtasidagi aloqalarni tiklashga yoki mustahkamlashga yordam beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, keksa yoshdagi kognitiv susayishning oldini olishda yangi til o'rganish jarayoni ijobiy ta'sirga ega. Ehtimol, ular yoshroq davrda bo'lgani kabi talaffuzni tezda o'zlashtirishga qiynalishi mumkin, lekin lingvistik mantiq, semantik o'ziga xosliklar, kontekstual ma'no tahlili kabi masalalarga e'tiborini qaratish orqali til o'rganishda asosan tahliliy yondashuvni qo'llaydi. Bunda sabr, muntazam takrorlash va kasbiy amaliyot va muloqot muhitining mavjudligi g'oyat muhim ahamiyatga ega. Keksalikda yangi tilni o'rganish kayfiyatni yaxshilash, miya faoliyatini rag'batlantirish, ijtimoiy aloqalarni boyitish nuqtayi nazaridan ham foydali. Shuningdek, bu jarayon insonning umri davomida o'sish va rivojlanish imkoniyatlari hamisha borligini, miyaga to'g'ri yondashuv bilan turli yosh davrlarida ham muayyan natijalarga erishish mumkinligini isbotlaydi.

Miyaning turli yosh davrlarida til o'rganish jarayonlari, asosan, turli omillarning o'zaro ta'siri bilan belgilanadi. Yosh bilan bog'liq fiziologik xususiyatlardan tashqari, shaxsiy motivatsiya, muhitdagi til resurslari, ta'lim uslubining to'g'ri tanlanishi, emotionallik, stress omillari, shuningdek, ijtimoiy va madaniy kontekst ham rol o'ynaydi. Ilk yoshdan boshlab, ota-onalar, tarbiyachilar va ustozlar tomonidan bolaga yaratilgan mavzuli suhbatlar, rang-barang audio va video materiallar, o'yinlar va amaliy topshiriqlar miyadagi organik rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. O'smirlar va katta yoshdagilarda esa, tahliliy uslub, grammatik strukturalarni aniq tushuntirish, kontekstual mashqlar, turli matnlarni o'qish hamda munozara qilish kabi uslublar samarali bo'lishi mumkin. Keksalar uchun esa bu jarayon sabr va qat'iyatni, muntazam amaliy mashqlarni, so'z boyligini yuritishda muntazam qayta takrorlashni talab qiladi.

Til o'rganishdagi miya faoliyatining yosh bo'yicha farqlanishini chuqurroq o'rganish, ta'lim jarayonida individual yondashuvni tashkil etishga yordam beradi. Har bir yosh guruhining o'ziga xos potentsiali va cheklovlari bor, shu bois yondashuv ham shunga yarasha moslashuvchan bo'lishi kerak. Masalan, bolalar guruhida eshitish va talaffuz mashqlariga urg'u berish zarur bo'lsa, o'smirlar bilan matnlarni tahlil qilish va grammatik nazariyaga e'tibor qaratish o'rinli bo'ladi. Katta yoshdagilar bilan interaktiv darslar, professionallar tajribasidan foydalanish, guruhiiy suhbatlar va bahs-munozaralar samarali ekani ko'plab tajribalar bilan isbotlangan. Keksalar uchun esa, dars jarayonida matnlarni ovoz chiqarib o'qish, nutqni yuqori motivatsiya bilan mashq qilish, suhbatdosh bilan jonli muloqotga kirishish hamda kundalik hayotdan misollar keltiradigan amaliy mashqlardan foydalanish muhim. Shu tariqa har bir yosh davrida miya o'ziga xos tashkiliy, tizimli yondashuvni talab qiladi, bu yondashuvlar sozlangan ta'lim

metodikasi orqali uyg'unlashgandagina mo'ljaldagi natijaga erishish mumkin bo'ladi.

Zamonaviy neyropsixologiya va lingvistika bo'yicha tadqiqotlar miyaning rivojlanishi va til o'rganish jarayonlarining murakkab, ko'p qirrali ekanini tasdiqlaydi. Bir tomondan, yosh o'tishi bilan miyada ba'zi sohalar moslashuvchanlikni nisbatan yo'qotishi mumkin, shu bois talaffuz va tez o'zlashtirishda qiynalish kuzatiladi. Boshqa tomondan, katta yoshdagi insonlarda to'plangan hayotiy tajriba, tayanch konsepsiyalar, tushunchalar banki, murakkab tahliliy fikr yuritish imkoniyati ancha boy bo'ladi. Bu esa til o'rganishdagi semantik va pragmatik jihatlarni tezroq anglab, til tizimini chuqurroq idrok qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, qat'iy iroda va rag'batlantirilgan muxit ham yaxshi samara beradi. Yoshi ulug' insonlar muntazam ishtirok etadigan turli suhbat klublari, audio kitoblar tinglash, ommabop badiiy yoki ilmiy matnlarni o'qish va ular haqida fikr almashish orqali kutilganidan ham yuqori natijaga erishishi mumkin.

Til o'rganish jarayonida miyadagi yoshga bog'liq farqlanishlar, avvalo, shaxsning o'z tajribasini boyitish, ijtimoiy hamkorlik tarmoqlarini kengaytirish, madaniy muloqotni rivojlantirish uchun juda muhim sanaladi. Ilk yoshdan boshlab insonlarning miya rivoji tillarni qamrab olish va emotsional-intellektual o'sish uchun poydevor yaratadi. O'smirlik davri odatda murakkab jarayon bo'lib, unda ijtimoiy va psixologik omillar ham til o'rganish motivatsiyasiga hamda miya funksiyasiga ta'sir qiladi. Katta yoshda shaxsiyatning shakllanganligi, ma'lum hayotiy tajriba, kasbiy ehtiyojlar til o'rganishga yangicha yondashuvni talab etadi. Keksalik davrida esa, bu jarayon sog'lom fikrlashni saqlash, aqliy mashqlarni davom ettirish, jamiyat bilan aloqani mustahkamlash kabi maqsadlarda qo'llanilishi mumkin.

Shunday qilib, har bir yosh davrida miya til o'rganish jarayonlarini boshqarish bo'yicha

o'ziga xos mexanizmlarga ega. Bolalik va o'smirlikda miya ko'proq moslashuvchanligi va natural qobiliyatlari bilan ajralib turadi, katta yoshda esa, bu jarayon ongli ravishda rejalashtirilgan, tahliliy va sistematik o'rganishga tayanadi. Keksalikda esa asosiy urg'u motivatsiya, muntazam amaliy mashq va izchil rivojlanishga qaratilishi lozim bo'ladi. Yosh o'tishi bilan miyadagi ba'zi sinapslar faoliyatining susayishi tabiiy, lekin doimiy o'rganish va intellektual mashqlar orqali ushbu zaiflashuvning oldini olishga qisman imkon bor. Muhimi, til o'rganish uchun hech qachon kech emas degan tushuncha kishilarni rag'batlantirishi zarur. Yosh qat'i nazar, shaxsda qat'iy maqsad, amaliy mashqlar, interaktiv metodlar va motivatsiya bo'lsa, miya ham o'z potentsialini namoyon qilishda davom etadi.

Zamonaviy dunyoda tillarni o'rganish faqat lingvistik mahoratni oshirish bilan cheklanmaydi, balki butun miyani faol holatda saqlash, innovatsion fikr shakllantirish, ijodiy yondashuvni rivojlantirish uchun ham katta ahamiyatga ega ekani ayon bo'lib bormoqda. Til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki to'liq bir kognitiv tizimdir. Uni o'rganish jarayonida shaxsda analitik tafakkur shakllanadi, fikrlash doirasi kengayadi, kommunikativ ko'nikmalar kuchayadi. Shu bilan birga, xorijiy adabiyot va madaniy merosga kirib borish, turli nuqtayi nazarlarni anglashi, muayyan masalalarda yangicha qarashlarni rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bularning barchasi miyaga sermahsul ta'sir ko'rsatadi, miyadagi turli nerv markazlarining o'zaro hamkorligini qo'llab-quvvatlaydi. Ana shu omillar tufayli, yosh o'tishi bilan paydo bo'ladigan fiziologik cheklovlarga qaramay, inson o'z imkoniyatlaridan foydalanib, keyingi hayot bosqichlarida ham o'sish va rivojlanish sur'atini yuqori darajada ushlab turishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tilni o'rganishda miyaning yoshga qarab farqlanishi butun umr davom etadigan murakkab jarayon bo'lib,

ushbu jarayondan zavq olish mumkin. Tilni bilish inson kognitiv salohiyatini boyitish, ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish va ma'naviy dunyoqarashni kengaytirish kabi maqsadlarni amalga oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yosh omili, shubhasiz, zarur ahamiyatga ega, ammo bosqichma-bosqich, maqsadli va ishtiyoq bilan olib boriladigan izchil ta'limiy yondashuv hech qachon natijasiz qolmaydi.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI AXLOQIY-PEDAGOGIK QARASHLARINING AHAMIYATI

AXMADJANOV DONIYOR BAXTIYOR O‘G‘LI
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Chirchiq davlat pedagogika
universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sharq mutafakkirlarining axloqiy va pedagogik qarashlari hamda ularning bo‘ljak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonidagi o‘rni tahlil etilgan bo‘lib, sharq falsafasida axloqiy yetuklik va pedagogik mas‘uliyat tushunchalari muhim o‘rin tutadi hamda zamonaviy ta‘lim jarayonida ahamiyatli metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari sharq mutafakkirlarining g‘oyalarini pedagogik ta‘lim dasturlariga integratsiya qilish o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Shuningdek, mazkur ishda pedagogik faoliyatda axloqiy qadriyatlarni singdirish va o‘qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Sharq mutafakkirlari, pedagogik qarashlar, axloqiy yetuklik, o‘qituvchi tayyorlash, ta‘lim jarayoni, ma‘naviy tarbiya.

Аннотация: В данной статье анализируются этические и педагогические взгляды восточных мыслителей и их роль в процессе подготовки будущих учителей. В восточной философии концепции моральной зрелости и педагогической ответственности занимают важное место и служат значимой методологической основой в современном образовательном процессе. Результаты исследования показывают, что интеграция идей восточных мыслителей в программы педагогического образования способствует профессиональному развитию учителей. Предоставлены практические рекомендации по внедрению этических ценностей в педагогическую деятельность и развитию личностных качеств преподавателей.

Ключевые слова: восточные мыслители, педагогические взгляды, моральная зрелость, подготовка учителей, образовательный процесс, духовное воспитание.

Abstract: This article analyzes the ethical and pedagogical views of Eastern thinkers and their role in the training of future teachers. In Eastern philosophy, the concepts of moral integrity and pedagogical responsibility play a crucial role and serve as an important methodological foundation in the modern educational process. The research findings indicate that integrating the ideas of Eastern thinkers into teacher education programs contributes to the professional development of educators. Practical recommendations are provided on incorporating ethical values into pedagogical activities and fostering personal qualities in teachers.

Keywords: Eastern thinkers, pedagogical views, moral integrity, teacher training, educational process, spiritual upbringing.

Kirish.

Bugungi kunda ta‘lim tizimining rivojlanishi nafaqat zamonaviy texnologiyalar va yangi pedagogik usullar bilan bog‘liq, balki o‘qituvchilarning axloqiy-ma‘naviy jihatdan yetuk bo‘lishi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘qituvchining jamiyatdagi o‘rni va roli o‘zgarib, faqat bilim beruvchi emas, balki yosh avlodning

shaxsiy va ma‘naviy kamolotiga ta’sir ko‘rsatuvchi murabbiy sifatida qaralmoqda. Shu boisdan, o‘qituvchilarning faqatgina kasbiy kompetensiyalari emas, balki axloqiy tamoyillarga rioya qilishi, o‘z faoliyatida odilona yondashuvga ega bo‘lishi ham zamonaviy ta‘lim tizimining dolzarb masalalaridan biriga aylangan.

Ushbu maqolamizda sharq

mutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy ta'limotlarini o'rganish va ularning zamonaviy pedagogik jarayondagi o'rnini aniqlash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Sharq fani va falsafasi ming yillar davomida inson kamoloti, axloqiy tarbiya va bilim olish jarayonining eng muhim jihatlariga urg'u bergan. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Jaloliddin Rumiy kabi buyuk mutafakkirlar o'z asarlarida insoniy fazilatlar, adolat, axloqiy poklik va ta'limning inson hayotidagi o'rnini haqida muhim nazariyalar ilgari surganlar. Ularning qarashlari nafaqat Sharq dunyosida, balki butun dunyo pedagogik tafakkurining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Bugungi globalizatsiya sharoitida o'qituvchi nafaqat ma'lumot yetkazuvchi, balki tarbiyachi, jamiyatning yetakchi a'zosi sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Yosh avlodning axloqiy jihatdan shakllanishi va ularning kelajakda mas'uliyatli fuqaro bo'lib yetishishida o'qituvchining o'rnini beqiyosdir. Shunday ekan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida sharq mutafakkirlarining ta'lim va axloqiy qarashlarini integratsiya qilish, ularning ta'lim tizimidagi ahamiyatini o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega [4].

Sharq mutafakkirlarining axloqiy-ijtimoiy qarashlari pedagogik jarayon uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning fikrlariga ko'ra, o'qituvchi – nafaqat bilim beruvchi, balki insonni ma'naviy yetuklikka eltuvchi yo'l boshchi hamdir. Jumladan, Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyatning mukammal shakli faqat fozil kishilar, ya'ni bilimli va axloqiy barkamol insonlar tufayli vujudga kelishi mumkinligi ta'kidlangan. Ibn Sino esa ta'lim jarayonining inson ruhiyati va axloqiy kamolotiga ta'siri haqida qimmatli fikrlar bildirgan.

Tadqiqotning asosiy maqsadi –

bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda Sharq mutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy qarashlarini o'rganish va ularning zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Bu borada tadqiqot quyidagi savollarga javob berishga qaratiladi:

—Sharq mutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy qarashlari zamonaviy pedagogik jarayonda qanday ahamiyatga ega?

—O'qituvchilarni axloqiy va ma'naviy jihatdan yetuk qilib tayyorlashda bu g'oyalarni qanday qo'llash mumkin?

—Ushbu qadriyatlarning ta'lim jarayonida samaradorligini oshirish uchun qanday yondashuvlar mavjud?

Maqolamizda olib chiqilgan ilmiy yangilik shundaki, unda sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlash metodologiyasiga integratsiya qilish imkoniyatlari ochib berilgan. Avvalgi tadqiqotlarda sharq mutafakkirlarining qarashlari ko'proq tarixiy-falsafiy nuqtai nazardan o'rganilgan bo'lsa, ushbu ishda ularning g'oyalari pedagogik jarayonda qo'llash nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Jumladan, bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy barqarorligi va ularning kasbiy tayyorgarlik jarayonida ma'naviy tarbiyaning o'rnini o'rganilgan.

Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogning kasbiy fazilatlarini bilan bir qatorda uning axloqiy sifatlarini ham muhim o'rin tutadi. O'qituvchilarga nafaqat bilim, balki insoniy qadriyatlarni singdirish o'qituvchining shaxsiy fazilatlariga ham bog'liq [1]. Shu bois, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning pedagogik g'oyalari, ularning jamiyat va inson kamolotiga doir fikrlari, o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari esa zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarni tayyorlashning nazariy va metodologik asoslarini boyitishga

xizmat qiladi.

Ta'kidlashimiz joizki, sharq falsafasi uzoq tarixga ega bo'lib, unda axloq, ma'naviyat, jamiyatning axloqiy qadriyatlariga oid tushunchalar markaziy o'rin tutadi. Jumladan, Konfutsiy, Al-Farg'oniy va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning fikrlari jamiyatda adolat, inson huquqlari, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ta'lim jarayonidagi mas'uliyat tushunchalariga asoslangan [6]. Ushbu qadriyatlarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini tadqiq qilish pedagogik jarayonni takomillashtirishga yordam beradi.

Tadqiqotning natijalari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosidan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar berishga yo'naltirilgan. Buning uchun pedagogik metodika, ta'lim texnologiyalari va tarbiya usullarini sharq mutafakkirlarining axloqiy ta'limotlari asosida shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv ta'lim jarayonida nafaqat kasbiy mahorat, balki ma'naviy fazilatlarining ham shakllanishiga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni

tayyorlash jarayonidasharqmutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy qarashlaridan foydalanish imkoniyatlari o'rganildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida teoretik va empirik yondashuvlar qo'llanildi, bu esa mavzuni chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi. Nazariy yondashuvda sharq mutafakkirlarining asarlari va ularning pedagogik qarashlari ilmiy-adabiy manbalar asosida o'rganildi. Bu yondashuv orqali ularning ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Empirik yondashuvimizda esa zamonaviy pedagogik jarayonlarda sharq mutafakkirlarining qarashlarini qo'llash tajribalari o'rganildi. Bu maqsadda pedagoglar va talabalardan intervyular olindi, so'rovnomalar o'tkazildi hamda kuzatishlar amalga oshirildi.

Tadqiqotimizda sharq mutafakkirlari asarlari kabi manbalar (1-rasm) asosiy o'rin tutgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar sifatida sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini bo'lajak pedagoglarning ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni haqida ilmiy maqolalar tahlil qilindi [7, 2] hamda ularning bugungi kundagi ahamiyati, jarayoniga ta'siri haqida ilmiy manbalar o'rganildi.

Abu Nasr Forobiy

- "Fozil odamlar shahri" asari orqali jamiyat va ta'lim masalalaridagi qarashlari o'rganildi.

Ibn Sino

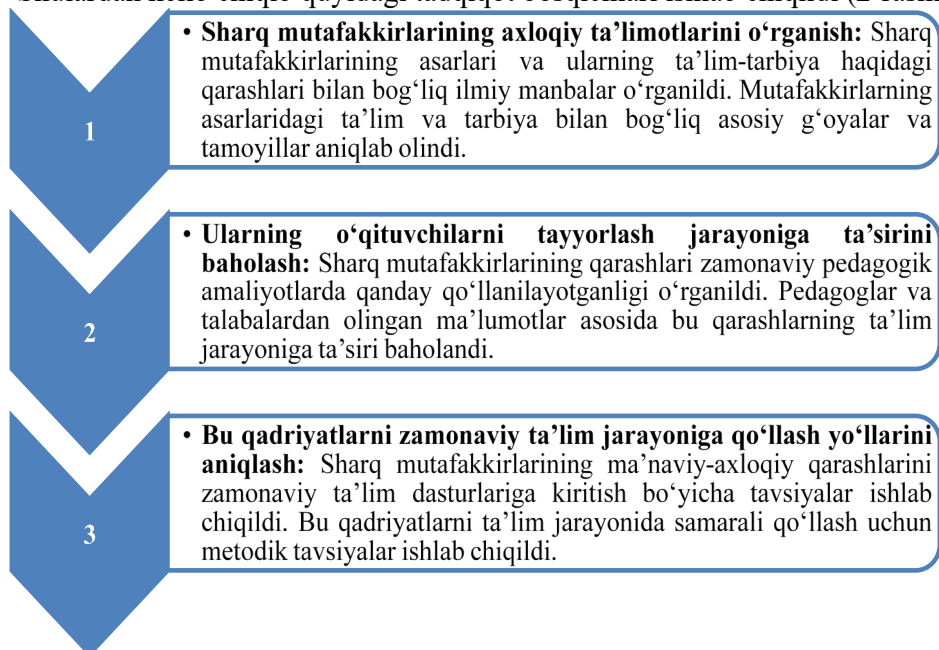
- "Tib qonunlari" asaridagi ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlari tahlil qilindi.

Alisher Navoiy

- "Mahbub ul-qulub" asarida keltirilgan axloqiy tamoyillar va ularning ta'limdagi o'rni o'rganildi.

1-rasm. Sharq mutafakkirlari asarlarining maqolada o'rganilishi

Shulardan kelib chiqib quyidagi tadqiqot bosqichlari ishlab chiqildi (2-rasm).

2-rasm. Maqolada olib borilgan tadqiqot bosqichlari

Mazkur tadqiqot metodlari orqali Sharq mutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy qarashlarini zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga qanday samarali integratsiya qilish mumkinligi o'rganildi. Natijalar bu qadriyatlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi.

Natijalar.

Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy va boshqa allomalar, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi sifatida komil insonni tarbiyalashni belgilaganlar. Ularning asarlarida axloqiy yetuklik va pedagogik mas'uliyat tushunchalari markaziy o'rinni egallaydi. Masalan, Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyatning taraqqiyoti uchun fozil insonlarni tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi [3]. Ibn Sino esa ta'lim jarayonida axloqiy tarbiyaning ahamiyatini alohida qayd etib, o'qituvchining mas'uliyatini yuqori baholaydi.

Axloqiy yetuklik o'qituvchining shaxsiy

fazilatlarini, ya'ni halollik, adolatparvarlik, mehribonlik kabi sifatlarni o'z ichiga oladi. Bu fazilatlar o'quvchilarga namuna bo'lib, ularning ma'naviy rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagogik mas'uliyat esa o'qituvchining o'z vazifalarini sidqidildan bajarishi, o'quvchilarning bilim olish jarayoniga jiddiy yondashishi va ularning shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shishini anglatadi. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida o'qituvchining mas'uliyatini ta'kidlab, uning axloqiy fazilatlarini haqida so'z yuritadi.

O'qituvchi jamiyatning ma'naviy yetakchisi sifatida qaraladi. U nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodning axloqiy va ma'naviy tarbiyasiga mas'ul shaxsdir. Sharq mutafakkirlari o'qituvchining ma'naviy yetukligini ta'lim jarayonining muvaffaqiyati uchun muhim omil sifatida ko'rsatadilar. Masalan, Forobiy o'qituvchining bilimdonligi bilan birga, uning axloqiy pokligini ham ta'limning samaradorligi uchun zarur deb biladi.

Sharq mutafakkirlarining axloqiy

ta'limotlari bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini va pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning asarlarida keltirilgan axloqiy tamoyillar o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Ibn Sino o'qituvchining o'zini tutishi, o'quvchilarga munosabati va ta'lim berish usullari haqida qimmatli maslahatlar beradi. Sharq mutafakkirlarining ta'limotlari o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini boyitishga yordam beradi. Ular o'z asarlarida o'qituvchining sabr-toqati, adolatlilik, mehribonligi va halolligi kabi sifatlarni tarbiyalashni tavsiya etadilar. Bu fazilatlar o'qituvchining pedagogik kompetensiyalarini mustahkamlab, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

O'qituvchilar Sharq mutafakkirlarining axloqiy ta'limotlarini o'zlashtirish orqali bu qadriyatlarni yosh avlodga samarali yetkazishlari mumkin. Bu jarayonda o'qituvchining shaxsiy namuna bo'lishi, ta'lim jarayonida axloqiy mavzularni kiritishi va o'quvchilar bilan ochiq muloqot olib borishi muhimdir. Masalan, Alisher Navoiy o'z asarlarida axloqiy mavzularni keng yoritib, yoshlarni ezgulikka chorlaydi.

Aytishimiz mumkinki, sharq mutafakkirlarining g'oyalari zamonaviy o'qituvchi tayyorlash tizimi uchun mustahkam metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning axloqiy ta'limotlari o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi. Bu g'oyalarni o'quv dasturlariga integratsiya qilish orqali bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy yetukligini ta'minlash mumkin.

Muhokama.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari haqida ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ularning zamonaviy

o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi o'rni yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Masalan, D.Z.Saydalievaning tadqiqotidasharq va g'arb mutafakkirlarining pedagogik faoliyatga oid qarashlari tahlil etilgan, biroq bu qarashlarning hozirgi o'qituvchi tayyorlash jarayoniga bevosita ta'siri masalasi chetlab o'tilgan [5]. Shuningdek, boshqa bir tadqiqotda Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari bo'lajak pedagoglarning ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni haqida so'z yuritilgan, ammo bu g'oyalarning zamonaviy ta'lim tizimidagi amaliy qo'llanilishi yetarlicha yoritilmagan [7].

Sharq mutafakkirlarining fikrlari o'qituvchi shaxsining shakllanishida muhim amaliy ahamiyatga ega. Ularning asarlarida ilgari surilgan axloqiy va ma'naviy tamoyillar o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini boyitishga xizmat qiladi. Masalan, Alisher Navoiy o'z asarlarida o'qituvchining adolatli, halol va mehribon bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi, bu esa o'qituvchilarning o'z kasbiga mas'uliyat bilan yondashishiga yordam beradi. Shuningdek, Abu Nasr Forobiy ta'lim jarayonida o'qituvchining bilimdonligi bilan bir qatorda, uning axloqiy pokligi ham muhim ekanligini qayd etadi, bu esa o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlash tizimi uchun boy metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning axloqiy va ma'naviy tamoyillari o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bu g'oyalarning turli ta'lim tizimlarida qo'llanilishi va samaradorligini o'rganish uchun qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarur. Kelgusidagi ilmiy izlanishlar ushbu g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini aniqlashga qaratilishi lozim.

Xulosa.

Ushbu tadqiqot natijalari Sharq mutafakkirlarining axloqiy va pedagogik qarashlari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini nafaqat bilim doirasida, balki axloqiy va ma'naviy jihatdan ham shakllantirishga ko'maklashadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagogik jarayonda axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni singdirish o'quvchilarning tarbiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Amaliy jihatdan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimiga Sharq mutafakkirlarining g'oyalarni integratsiya qilish pedagogik jarayon sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Bu jarayonda o'qituvchilarning axloqiy yetukligini oshirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlarni kiritish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, pedagogik metodikalarda sharq mutafakkirlarining ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlarini aks ettirish orqali o'qituvchilarning kasbiy va ma'naviy fazilatlarini shakllantirish mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sharq mutafakkirlarining ta'limga oid qarashlari zamonaviy ta'lim tizimida dolzarb bo'lib qolmoqda. Ularning ma'naviy-axloqiy yondashuvlari pedagogik jarayonni insonparvarlik, adolat va halollik asosida rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu g'oyalarni zamonaviy ta'lim tizimiga moslashtirish bo'yicha kelajak tadqiqotlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berdiyeva, M. N. (2022). Sharq allomalari qarashlarida yoshlar tarbiyasi. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 612-614.
2. Ismoilova, G. A. & Sayfullayeva S. N. (2024). Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning bugungi kundagi ahamiyati. Academic research in educational sciences, Kokand Conference (1), 49-53.
3. Jumaboyev, N. P. (2021). Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaga oid ma'naviy va axloqiy qarashlari. Oriental Art and Culture, 2 (4), 526-531.
4. Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., & Shofkorov, A. (2020). The issue of spiritual and patriotic education of young generation in the scientific, political and literary heritage of Central Asian thinkers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05), 6694-6701.
5. Saydalieva, D. Z. (2023). Pedagogik faoliyat sharq va g'arb mutafakkirlarining nuqtai-nazarida. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 948-954.
6. Джумабаев, Н. (2022). Шарқ мутафаккирлари меросидан фойдаланишнинг педагогик сифатлари. Современние тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(3), 233-236.
7. Норбозова, С. М. (2022). Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари орқали бўлажак педагогларда таянч маънавий компетенцияларни ривожлантириш. Современное образование (Узбекистан), (12 (121)), 29-35.

XORIJIY OLIMLARNING TALABALARNING LOYIHALASH FAOLIYATIGA TAYYORLASHNI TADQIQ QILISHNING NAZARIY JIHATLARI

BEGIJONOV MAHMUDBEK SHARIBBEK O'G'LI

**Andijon mashinasozlik instituti "Mashinasozlik ishlab chiqarishni
avtomatlashtirish" kafedrası katta o'qituvchisi**

Annotatsiya. Talabalarni loyihalash faoliyatiga tayyorlash zamonaviy ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu masala nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham dolzarb bo'lib, xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq qilinmoqda. Loyihalash faoliyatiga tayyorlash o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, muammolarni hal etish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va jamoaviy ish ko'nikmalarini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. OTM, kompetentlik, loyiha, loyihaviy-texnologik, muhandis, sintez, talabalar, faoliyat.

Kirish. Bugungi kunda butun jahon hamjamiyatining axborot asriga o'tishi, axborotlashishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga bo'lajak mutaxassislarining axborot-kommunikatsion tayyorgarligi va loyihalashtirish kompetensiyalarini rivojlantirish zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etmoqda. Jamiyatning informatika vositalari va metodlari arsenalini puxta egallagan mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji ta'lim siyosatining yetakchi omiliga aylanmoqda.

Zamonaviy bo'lajak muhandislarning loyihaviy-texnologik kompetentligi uchta to'plamdagi kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini nazarda tutadi:

- OTM axborot makonidagi loyihaviy-texnologik faoliyat bilan belgilanadigan pedagogik boshqaruv sohasidagi kasbiy vazifalar (tashkiliy, boshqaruv, aloqa, gnostik xarakterdagi vazifalar);

- kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda bo'lajak muhandislarning ta'limini tashkil etish bilan bog'liq axborot texnologiyalari faoliyati bilan belgilanadigan kasbiy asosiy pedagogik vazifalar;

- bo'lajak muhandislarga axborot texnologiyalari, informatika, muhandislik

va kompyuter grafikasi fanlarini o'qitish, shuningdek, bo'lajak muhandislarning axborot texnologiyalari faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq kasbiy vazifalar yangi davlat ta'lim standartlari bilan belgilanadi.

Shunga ko'ra bo'lajak muhandislarning ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, yangicha o'qitish texnologiyalarini ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog'lik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish hamda ilmfandagi metodlarni innovatsion va axborot-kommunikatsion vositalar bilan birlashtirilgan didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Buning uchun bo'lajak muhandislardan loyihaviy-texnologik kompetentlikning yuqori darajada bo'lishi talab qilinadi.

Bo'lajak muhandislarning loyihaviy-texnologik kompetentligini muhandislik va kompyuter grafikasi vositalari asosida rivojlantirish muammosining yetarli darajada o'rganilmaganligi va bu borada ilmiy tadqiqot ishlari izchil va muntazam ravishda olib borilmaganligi bo'lajak muhandislarni loyihaviy-texnologik kompetentligini muhandislik va kompyuter grafikasi vositalari asosida rivojlantirishning ilmiy-

metodik asoslarini tadqiq etish zaruratini belgilab beradi. Shuning uchun tadqiqot ishining ushbu paragrafida yuqoridagi muammoning holati va uni hal etishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati haqida soʻz yuritiladi.

Ushbu tushunchalar ilmiy adabiyotlarda turlicha taʼriflanishidan kelib chiqib taʼkidlash mumkinki, hozirgi kunda ilmiy-pedagogik hamjamiyatda kompetentlik va kompetensiya tushunchalarining mazmuni haqida yagona va aniq toʻxtamga kelingan emas.

Bizning tadqiqot obyekti boʻlajak muhandisni shakllantirishning oʻquv jarayonidir, shuning uchun ham “muhandis” tushunchasi nimani anglatishini aniqlaymiz. “Muhandis” atamasi (fr. “Ingenieur” lotincha “Ingenieum” — aql, ixtirochilik, tugʻma

qobiliyat).

Umumiy maʼnoda “muhandis” taʼrifi oliy texnik maʼlumotga ega boʻlgan, diplomda nima koʻrsatilganidan qatʼi nazar, moddiy obyektlarni loyihalash va qurish orqali amalga oshiradigan shaxs sifatida talqin etiladi: “bakalavr”, “magistr”, “mutaxassis”, “muhandis”, “muhandislik faoliyati” tushunchalari mazmun va mohiyati esa I.I.Galimzyanova, A.L.Galinovskiy, V.D.Golikova, N.I.Dyatchina, A.I.Rakitova, G.V.Sudoxolskiy, E.Sh.Tashlinskaya, A.A.Tolsteneva, R.I.Sharafutdinova va boshqalarning tadqiqot ishlarida qaralgan.

“Muhandis” taʼrifini tushunish kontekstida biz 1.1-jadvalda keltirilgan “muhandislik faoliyati” taʼrifining kontent tahlilini amalga oshiramiz.

1.1-jadval .

“Muhandislik faoliyati” taʼrifini kontent tahlili

Muallif	“Muhandislik faoliyati” tushunchasining mazmuni
A.Yu.Rojik	Muhandislik faoliyati bilan muhandislik tafakkurining, kasbiy faoliyatga va innovatsiyalarga tayyorlikning majburiy mavjudligini bogʻlaydi.
A.A.Tolsteneva	Bu muhandislik va innovatsion faoliyat oʻrtasidagi qonuniy bogʻliqlikni ochib beradi.
A.I.Rakitov	Konstruktsiyalash va loyihalashni tahlil, texnologiya va boshqaruv bilan bogʻlaydi.
G.V.Sudoxolskiy	Muhandislik faoliyatida asosiy rol loyihalashga yuklaydi.
V.P.Alekseyev	Muhandislik faoliyatini ijodkorlik deb ataladigan alohida fikrlash turi bilan bogʻliqligini koʻrsatadi.
V.D.Golikov	Muhandislik faoliyati, texnik fikrlashdan tashqari, ijodiy komponent bilan toʻldiriladi.
A.L.Galinovskiy	Muhandislik faoliyati -deganda barcha sifat koʻrsatkichlari talablarini va olingan natijalarni obʼyektiv baholashni hisobga olgan holda obʼyektlarni loyihalash va konstruktsiyalash tushuniladi.
N.I.Dyatchin	U ilmiy bilim, koʻnikma va muhandislik qobiliyatlariga asoslangan muhandislik faoliyatining izchilligini ochib beradi.
I.I.Galimzyanova, R.I.Sharafutdinova	Muhandislik faoliyatining tizimli xususiyatini aniqlaganlar. Ular muhandislik faoliyatining predmetli-amaliy xususiyatlarini ajratib koʻrsatadilar.
Ye.Sh.Tashlinskaya	Loyihalarni, modellarni yaratishga qaratilgan muhandislik faoliyatining ilmiy bilimlar bilan aloqasini koʻrsatadi.
I.M.Vorobyeva	Muhandislik faoliyati individual loyihalash bosqichidan jamoaviy ishlashga oʻtadi va muhandislik faoliyatining natijasi jamiyatning ijtimoiy jihatlariga taʼsir qilishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pchilik olimlar ishlab chiqarishni rivojlantirish jarayonida muhandislik faoliyatini tashkil etish uni aqliy mehnatning boshqa turlaridan ajratib qo'yishga olib keldi deb hisoblaydilar. Muhandislik faoliyatining o'zi ilmiy bilim va amaliy tajribaga asoslangan texnik obyektlar, muhit va texnologiyalarni yaratishdan iborat bo'lib, dinamik, innovatsion va ijodiy, ijtimoiy xususiyatlarga ega. Olimlar muhandislik faoliyati jarayonida asosiy faoliyat turlarini rejalashtirish, loyihalash, konstruksiyalash, loyiha hujjatlarini tayyorlash, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, amalga oshirish va boshqalarni ajratib ko'rsatishadi.

Shunday qilib, eng umumiy shaklda universal kompetensiyalar ma'lum bir kasb yoki soha uchun o'ziga xos bo'lmagan, ammo kasbiy faoliyat va shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan deb ta'riflanishi mumkin.

Davlat ta'lim standartida nazarda tutilgan umumiy kompetensiyalarini mazmuni va ta'limning asosiy maqsadlari, ijtimoiy va shaxsiy tajriba haqidagi taxminlar, talabalar faoliyatining asosiy turlari asosida aniqlanadi. U yerda umumiy kompetensiyalarning quyidagi toifalari ajratish mumkin:

1. loyihalarni yaratish va amalga oshirish;
2. mustaqil tahlil qila olish
3. mantiqiy fikrlashlarni rivojlantirish;
4. tizimli va tanqidiy fikrlash;
5. madaniyatlararo o'zaro ta'sir;
6. o'z-o'zini tashkil etish va o'zini rivojlantirish.

Tadqiqotda kompetentlik ma'lum bir sohada (shu jumladan professional) muvaffaqiyatli faoliyatga tayyorligini aks ettiruvchi insonning integral dinamik xarakteristikasi sifatida tushunilganligi sababli, loyihalaviy kompetentlikning ahamiyati ortadi, chunki u universal kompetensiyalarga taalluqlidir, ya'ni kasbiy

faoliyat va shaxsiy rivojlanishdir.

“Loyihaviy kompetentlik” konsepsiyasini sintez qilish bo'yicha tadqiqotlarning mantig'iga muvofiq biz “Loyiha” tushunchasini va tez-tez ishlatiladigan turkumlarni ko'rib chiqamiz: “Loyiha faoliyati”, “Loyiha”, “Loyiha usuli”.

Tarixiy jihatdan, loyiha konsepsiyasi anchadan beri qo'llanila boshlangan, bu uning yordamida texnik sohalardagi hujjatlar to'plamini anglatadi. Biroq, jahon pedagogikasida loyiha faoliyati o'tgan asrning boshlarida pedagogik texnologiya sifatida o'z shaklini oldi va Jon Devi va uning izdoshi Uilyam Xird Kilpatrik g'oyalari bilan bog'liq. “Loyiha” tushunchasi ma'nosining tarixiy xronologiyasi quyida 1.2-jadvalda keltirilgan.

John Dewey-dan beri loyiha usuli rivojlanib, uning imkoniyatlari kengayib, ulardan foydalanish va qo'llanilishi sezilarli darajada oshdi. Loyiha pedagogik metod sifatida ma'lum bir muammoga e'tiborni jalb qiladi va uni keyinchalik hal qiladi, shuningdek, faoliyatga yo'naltirilgan xususiyatni ta'kidlaydigan to'plangan bilimlarni amalda qo'llashni nazarda tutadi.

Olimlar loyiha asosida o'qitishning turli jihatlariga alohida e'tibor berishlari ajablanarli emas. L.P. Buschik, Z.I. Vasiliyeva, R.B. Vendrovskaya, A.N. Djurinskiy, M. Knol, T.D. Korneichuk qiyosiy va retrospektiv tahlil bilan shug'ullangan; I.A. Zimniya, T.M. Kauda, A.G. Kulikov loyiha madaniyatini shakllantirish masalasini ko'rib chiqdi; N.V. Matyash, V.A. Molyako, N.N. Nechaev, V.V. Rubtsov loyiha faoliyati psixologiyasini o'rgangan; V.G. Veselova, I.E. Devyatova, N.Yu. Paxomova, E.A. Penkovskik o'quv jarayonida loyiha faoliyatini amalga oshirish va ulardan samarali foydalanish bilan shug'ullanadi; A.L. Bloxin, V.V. Guzeev, E.S. Polat, I. D. Chechel - loyihalashtirish tirilgan

1.2-jadval

“Loyiha” tushunchasi ma’nosining tarixiy xronologiyasi

Davr	Xorijiy pedagogika	Mahalliy pedagogika
1896-1904 yil	Jon Dewey Loyihalashtirish asoslari boshlang'ich maktab uchun asosiy mavqega aylandi. Treningning dastlabki kunlaridan boshlab bola o'yinlarga, improvizatsiyaga, ekskursiyalarda va havaskorlik tadbirlarida ishtirok etdi. Bu talaba tayyor materialni o'zlashtirish bilan chegaralanmagan tizim bo'lib, u o'qituvchi tomonidan belgilangan vazifani mustaqil ravishda hal qiladi. Bunday faoliyat jarayoni belgilangan sxemaga muvofiq amalga oshirildi: qiyinchiliklar paydo bo'lishi, kuzatish, axborotni qidirish va to'plash, potentsial oqibatlarni aniqlash, muammoni shakllantirish, harakat rejasini belgilash, to'g'ridan-to'g'ri rejalashtirilgan rejaga nisbatan harakatlar amalga oshirilgan [208].	P.V. Blonskiy, K.N. Wentzel, V.N. Soroka-Rosinskiy AQShdan kelgan hamkasblari bilan bir vaqtda ular pedagogik usul sifatida loyihani ishlab chiqish va amalga oshirish bilan shug'ullanishdi. Asosiy g'oyalar bepul maktab modellari, chet el o'qitish va tarbiyalash texnologiyalarini joriy etish, o'zimizning Dalton rejasini, brigada-laboratoriya usulini ishlab chiqish edi [43, 44, 62, 229]. S.T. Shatskiy Asosiy g'oya bolalarda qiziqish uyg'otish, darslar uchun materialni mustaqil tanlash edi, bolaning javob izlashda tayanishi mumkin bo'lgan tajribasi borligi inkor etilmadi. O'qituvchining asosiy vazifasi mustaqillikka o'rgatish edi. Asosiy g'oya shundan iborat ediki, talaba bo'sh kelmaydi, balki o'z hayoti davomida shakllangan ma'lum bilimga ega bo'ladi va maktabning vazifasi bu tajribani qayta ishlash va yangisini olishdir. Biroq, loyiha usuli o'zining muhim kamchiligi ega edi, xususan: shaxsiyatni shakllantirishning bir tomonlamaligi [255].
1918-1925 yil.	Uilyam Xerd Kilpatrik Loyiha mavzularini izlash va shakllantirish atrof-muhit va talabaning bevosita haqiqati orqali amalga oshirildi, bu esa vazifalarni shakllantirish va oqibatlarni aniqlashda biroz mustaqillik berdi. Asosiy talablar: loyiha amalga oshirilishi mumkin va real bo'lishi kerak, ish jarayoni yangi vazifalarning paydo bo'lishini o'z ichiga olishi kerak edi va bolalarning o'z qiziqishi muhim omil edi.	
1911 yil	"Loyiha" atamasi AQSh Ta'lim Byurosida hujjatlashtirilgan.	

ta'lim texnologiyalarini ishlab chiquvchilar.

“Loyihaviy kompetentlik” ta’rifining mazmunidan kelib chiqib, “loyiha” tushunchasini aniqlik kiritamiz:

1. Vebsterning izohli lug’ati: loyiha (inglizcha - loyiha) - rejalashtirilgan korxona: aniq ishlab chiqilgan o’rganish, yoki topshiriq odatda auditoriya o’quvchilari tomonidan bir guruh talabalar tomonidan bajariladi.

2. Pedagogik atamalar lug’ati: “loyiha - bu ma’lum bir vaqt ichida, belgilangan byudjet bilan, natijalar sifatiga aniq talablarga va aniq tashkilotga yo’naltirilgan holda, pedagogik tizimni maqsadli ravishda o’zgartirish bo’yicha o’zaro bog’liq chora-tadbirlar majmuasi”.

3. Loyiha menejmenti mutaxassislarining kompetensiyasiga qo’yiladigan milliy talablar: “loyiha bu noyob mahsulot yoki xizmatni yaratish uchun mo’ljallangan vaqtinchalik faoliyatdir”.

4. Loyiha - bu muayyan talablarga javob beradigan maqsadga erishish uchun o’z zimmasiga olingan va boshlanish va tugash sanalari bilan kelishilgan va boshqariladigan tadbirlar majmuidan iborat noyob jarayon, vaqt, xarajat va resurs cheklovlarini o’z ichiga oladi.

5. Britaniyaning BS 6079-2: 2000 standartida: “loyiha - bu muayyan maqsadlarga erishish uchun belgilangan muddatlar, xarajatlar va amalga oshirish parametrlari bilan biron bir shaxs yoki tashkilot tomonidan olib boriladigan boshlang’ich va yakuniy nuqtalarga ega bo’lgan noyob muvofiqlashtirilgan harakatlar to’plami”.

6. AQSh, Loyiha menejmenti instituti (PMI): “loyiha - bu noyob mahsulotlar va xizmatlarni olishga yo’naltirilgan vaqtinchalik korxona”.

7. Germaniya, DIN 69901 davlat standarti: loyiha bu asosan ularning

umumiyligi sharoitlarining o'ziga xosligi bilan tavsiflanadigan korxona (niyat).

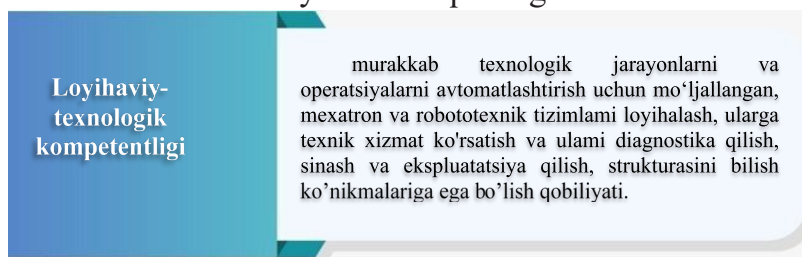
8. Avstraliya Loyiha Boshqaruvi Instituti (AIPM): "Loyiha - bu umumiy maqsadga muvaffaqiyatli erishish uchun mo'ljallangan boshlanish va tugash sanalari bilan o'zaro bog'liq bo'lgan noyob faoliyat to'plamidir."

9. Boshqariladigan muhitdagi loyihalar (PRINCE2): "Loyiha - bu bir yoki bir nechta biznesni olish maqsadida yaratilgan vaqtinchalik tashkilot".

10. "Enterprise Innovation uchun loyiha va

dasturlarni boshqarish bo'yicha qo'llanma" (P2M): "loyiha - bu cheklangan sharoitda kelishilgan muddat ichida bajarilishi kerak bo'lgan ma'lum bir missiyani amalga oshirishga qaratilgan qiymat yaratuvchi korxona, shu jumladan resurslar va tashqi sharoitlar".

Yuqoridagi loyihaviy-texnologik kompetentlikka berilgan ta'riflardan kelib chiqib biz talabalarni loyihalashtirish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan

1.1-rasm. Loyihaviy-texnologik kompetentlikning ishchi ta'rif.

Xulosa. Xorijiy olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talabalarni loyihalash faoliyatiga tayyorlash ularning shaxsiy va professional rivojlanishiga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida innovatsion usullarni joriy etish orqali talabalarni mustaqil, ijodiy va

mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirish mumkin. Ushbu nazariy yondashuvlarni milliy ta'lim tizimiga tatbiq etish talaba va pedagoglarning salohiyatini yanada oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals.
2. Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.
4. Dewey, J. (1916). Democracy and Education.
5. Kulmuradov D.I. Kelajakda muhandislik yo'nalishlari bakalavrlarining loyihaviy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlarni nazariy asoslash. "Fan va ta'lim" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. 2022-yil, 10-fevral.
6. Kulmuradov D.I. Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarini loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi. Kasb-hunar ta'limi Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2021-yil, 4-son.

O'QITUVCHILARIGA QO'YILADIGAN DIDAKTIK- KOMPETENSIYAVIY TALABLAR (BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARI UCHUN)

NURMANOVA D.J.

**Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasi mustaqil izlanuvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqola bugungi kunda o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida muhim bo'lgan didaktik-kompetentsiyaviy talablar zaruriyatining muhimligi va ularning asosi to'g'risida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, kompetentlik, sinxronlik, spontanlik, didaktik-metodik, sinf, dars, o'qituvchi-o'quvchi, motivatsiya, feedback, ijobiy emotsionallik.

Аннотация: В статье рассматриваются важность и обоснование необходимости дидактических и конкурсных требований, которые важны в педагогической деятельности учителя сегодня.

Ключевые слова: Образование, компетентность, синхронность, спонтанность, дидактико-методический, класс, урок, учитель-ученик, мотивация, обратная связь, положительная эмоциональность.

Abstract: This article discusses the importance and basis of the need for didactic and competitive requirements, which are important in the pedagogical activities of teachers today.

Key words: Education, competence, synchronicity, spontaneity, didactic-methodical, class, lesson, teacher-student, motivation, feedback, positive emotionality.

KIRISH:

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchilik kasbi juda mashaqqatli va mas'uliyatli hisoblanadi. Jamiyatning jadal rivojlanib borishi albatta o'qituvchining ham har tomonlama yetuk va yuksak salohiyat ega bo'lishi talab etildi. Shu sababdan o'qituvchilarga xususan boshlang'ich ta'lim (bo'lajak) o'qituvchilariga ham yuqori talablar qo'yilmoqda. Fan-texnika taraqqiy etgan, ta'lim va tarbiyaga individual yondashilayotgan bugungi kunda bu kabi talablar "kompetentsiya" tushunchasi ostida umumlashtirilmoqda: pedagogik, metodik-didaktik, kasbiy, shaxsiy, ijtimoiy va shu kabi kompetentsiyalarni o'zida mujassamlashtirgan mutaxassis kompetentli mutaxassis sifatida e'tirof etiladi.

Ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi sifatida egallagan tajribalarimizdan ma'lumki, amalda o'qituvchi shaxsiyati uning kasbiy kompetentsiya sohasida "yaxshi" o'qituvchi

bo'lishi uchun hal etuvchi faktor sanaladi. O'z "kuchli" va "kuchsiz" tomonlaridan xabardor bo'lgan autentik o'qituvchi shaxsiyati muvaffaqiyatli dars o'tish, pedagogik faoliyat olib borishga zamin yaratadi. O'z shaxsiy va ijtimoiy kompetentsiyalari haqida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun ma'lum vaqt va sabr talab etiladi.

ASOSIY QISM:

O'qituvchilik, xususan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbi ijtimoiy munosabat, aloqalar bilan uyg'unlashgan kasb hisoblanadi. Bolalar va o'smirlarga nisbatan simpatiya yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun eng asosiy talablardan biridir. O'qituvchilik kasbida kasbiy va fan bo'yicha bilim va tajriba qanchalik muhim bo'lsa, o'quvchilarga nisbatan simpatiya, ularni yaxshi ko'rish va meharli munosabat undan kam bo'lmagan darajada muhimdir. Bunday psixologik holat o'quvchilarga nisbatan ijobiy emotsional munosabat o'rnatish, ular

bilan xohlab ishlash va ularga ta'lim-tarbiya berishga tayyor bo'lishga asos bo'ladi. Shuningdek, yaxshi o'qituvchi o'z vazifalarini yaxshi anglashi bilan bir qatorda ochiq fikrli, qiziquvchan va doimiy o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvchan bo'lishi kutiladi. Bu kompetentsiyalarning barchasi o'qituvchi shaxsiyatida namoyon bo'ladi.

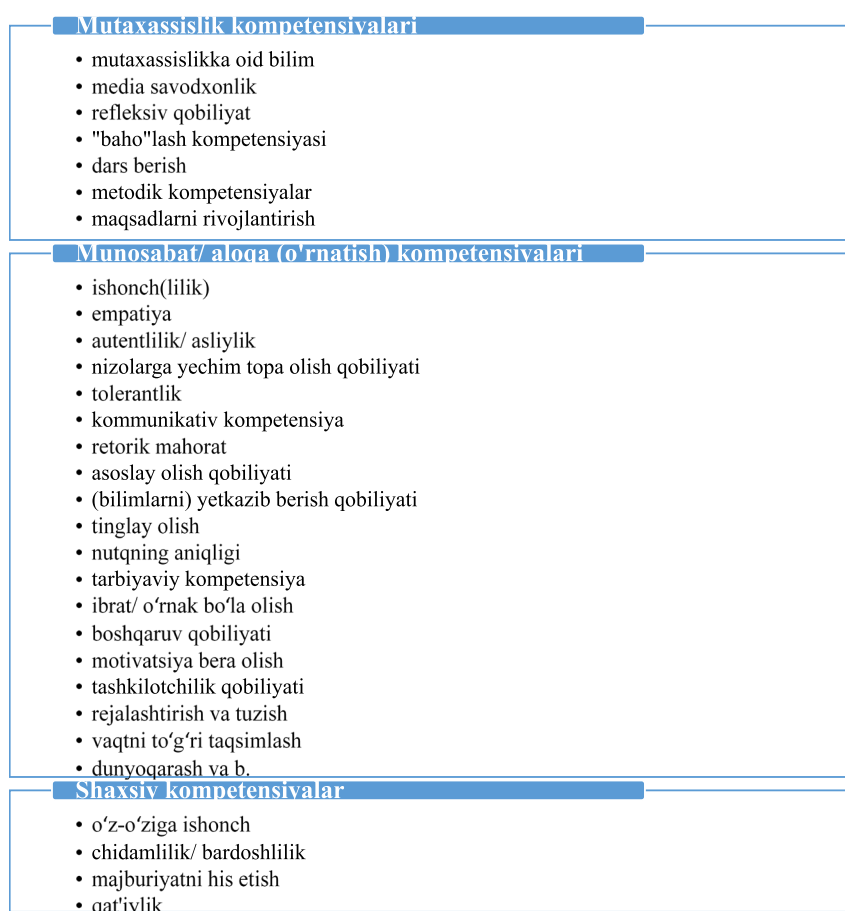
ADABIYOTLAR TAHLILI

Taniqli pedagog olim F.Vaynert kompetentsiyalarni "shaxslar tomonidan o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan yoki ular yordamida muayyan muammolarga yechim topish uchun o'rganish mumkin bo'lgan kognitiv qobiliyat va ko'nikmalar, shuningdek, o'zgaruvchan vaziyatlarda muammolarga muvaffaqiyatli yechim topish va mas'uliyatli tarzda foydalana olish uchun qo'l keladigan (ular bilan bog'liq bo'lgan) motivatsion, irodaviy va ijtimoiy tayyorlik va xislatlar" deb ta'riflaydi. Mavjud tadqiqot ishlarini kuzatish

shundan dalolat beradiki, "kompetentsiya" tushunchasiga ko'plab ta'riflar keltirilgan. Ularni umumlashtirib, o'qituvchi kompetentsiyasi deganda uning bilimi va mahorati o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishimiz mumkin; kompetentli o'qituvchi o'z bilim va mahoratiga asoslanib harakat qila oladi.

Kompetentsiyaga yo'naltirilgan darslarda o'qituvchi o'z bilim va harakatlarini birlashtiradi. Ushbu kompetentsiyalarni baholash murakkab jarayon sanalib, uni dars jarayonidagi o'quv natijalarining namoyishi orqaligina amalga oshirish mumkin sanaladi.

Mavjud tadqiqot va sohaviy manbalarni ko'zdan kechirib, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kompetentsiyalarini umumlashtirish maqsadga muvofiq degan xulosaga keldik. Tadqiqotda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisiga xos bo'lgan kompetentsiyalar aniqlashtirildi (1.1-rasm).

1.1-rasm. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kompetentsiyalari

AMALIYOT BOG‘LANGANLIGI

Sohaviy tadqiqotlarni ko‘zdan kechirganimizda, o‘qituvchilik faoliyati juda murakkab kompleks jarayonlarga bog‘liqligi, o‘qitishning kontekstual omillari sifatida tilga olinishi ma‘lum bo‘ldi. Ta‘lim beruvchining o‘z pedagogik faoliyatiga bo‘lgan munosabatiga madaniy-ijtimoiy, siyosiy-iqtisodiy yoki institutsional-tashkiliy sharoitlar hal qiluvchi ta‘sirga ega bo‘lib, bu xilma-xillik pedagogik kasbiy faoliyatda “ta‘limiy kontekst yoki o‘quv konteksti” tushunchasi bilan ifodalanadi.

O‘qish va o‘qitish odatlari bilan bir qatorda sinf sig‘imi, ya‘ni o‘quvchilar soni ushbu kontekstning ajralmas qismidir. O‘quvchilar sonining ko‘pligi, bir tomondan, o‘qituvchiga darsning maqsadiga erishish, har bir ta‘lim oluvchiga alohida e‘tibor qaratish jarayonini qiyinlashtirsa, boshqa tomondan, bu hamkorlikda ta‘limni tashkil etish uchun katta imkoniyat yaratadi. Ko‘p sonli o‘quvchilar bilan mavzu haqida fikr almashish imkoniyati darsga bo‘lgan qishiqishni yanada oshiradi. Bu kabi omillar darsning murakkab jarayon ekanligidan dalolat beradi. Bu jihatni o‘rgangan V.Doyle quyidagilarni tilga oladi:

- voqealarning xilma-xilligi: darsda turli xarakter, hulq-atvor yoki qiziqishlarga ega ko‘plab ta‘lim oluvchilarning jam bo‘ladi;

- sinxronlik: bir vaqtning o‘zida parallel tarzda turli voqealar sodir bo‘ladiki, buni o‘qituvchi nazoratga, tartibga olishi va boshqarishi talab etiladi;

- spontanlik: o‘qituvchi uzoq o‘ylab qaror qabul qilishi uchun kamdan-kam vaqti bo‘ladi hamda odatda spontan harakat qilishi, munosabat bildirishga majbur bo‘ladi;

- “bashorat” qilishning imkonsizligi: darsda qatnashayotganlarning hammasi o‘z individualligi bilan keladiki, natijada darsning borishini “qolip”ga solib bo‘lmaydi;

- ko‘rinarlilik: o‘qituvchining har bir harakati o‘quvchilar uchun ko‘rinarli bo‘ladi;

BILAN

- tarixiylik: o‘qituvchi va o‘quvchilar ma‘lum davr mobaynida vaqtni birgalikda o‘tkazishadi. Oylar, yillar o‘tishi bilan ular o‘rtasida munosabatlar, birgalikdagi odatlar vujudga keladi.

O‘quv jarayonining murakkabligini inobatga olgan holda darsdan kutilgan maqsadga erishishda o‘qituvchining kompetentligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tushuncha ta‘lim beruvchining kasbiy professionalligi bilimlar (masalan, didaktik-metodik tamoyillar va dars shakllari haqidagi)ni to‘plash orqali amalga oshmasligini ko‘rsatadi. O‘z qobiliyat, ko‘nikma va malakalari bilan dars-mashg‘ulotlarini muvaffaqiyatli tashkil eta oladigan o‘qituvchi shaxsining rivojlanishi bunda hal qiluvchi jihat sanaladi. Har bir o‘qituvchidan pedagogik faoliyatning barcha jabhalarida salmoqli kompetentsiyalarni egallashga bel bog‘lashlari talab etiladi. Shu tarzda o‘qituvchi talab etiladigan barcha kompetentsiyalarni o‘zlashtiradi.

TAVSIYALAR:

Zamonaviy pedagogikadagi eng muhim kompetentsiyalardan biri bu diagnostik kompetentsiya bo‘lib, unga o‘qituvchi o‘z o‘quvchilari jamoasining bilim va ko‘nikmalarini idrok eta olish, to‘g‘ri baholay olish, ulardan qaysilarini qay tarzda rivojlantira olish qobiliyati kiritiladi. Ayniqsa, o‘quvchilarning individual bilim va ko‘nikmalarini anglay olish juda muhim hisoblanadi.

O‘qituvchi metodlar bo‘yicha yetarlicha bilimga ega bo‘lishi va uni dars jarayonida maqsadli qo‘llay olishi uning metodik kompetentligidan dalolat beradi. Bu darslarni rang-barang, jalb qiluvchi va harakatlanishga chorlovchi tarzda tashkil etishga asos bo‘ladi.

O‘qitish va o‘rganish shakllarini o‘zlashtirganlik kompetentsiyasi yuqorida tilga olingan kompetentsiyaning boshqa turlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘qituvchi turli shakldagi mashq va topshiriqlarni tuza olishi

va ularni muayyan ko'nikmani shakllantirish va rivojlantirish maqsadida samarali, produktiv qo'llay olishi mazkur kompetentsiya doirasida amalga oshadi.

O'quvchilar jamoasi, qolaversa, har bir o'quvchining erishgan natijalari, ayniqsa, ta'lim oluvchilarning bilimlaridagi "o'sish"ni baholay olishi hamda yangi o'zlashtirilgan bilimlar haqida o'quvchilarga o'z fikrini bildirib olishi baholash kompetentsiyasiga kiritiladi. Bunday fikr "feedback" tarzida aniq va tushunarli bo'lishi va bu o'quvchilarni ruhlantirishi, shuningdek, ularni keyingi faoliyatiga to'g'ri yo'naltirishi talab etiladi.

Mavjud tadqiqotlarni ko'zdan kechirganimizda, nafaqat Sharq, balki G'arb ta'lim tizimida ham o'qituvchining tarbiyaviy, ya'ni tarbiyalay olish kompetentsiyasiga borgan sari yanada ko'proq e'tibor qaratilayotganining guvohi bo'ldik. O'qituvchi shaxsi ulg'ayib borayotgan yosh avlodda qadriyatlarni shakllantirish uchun nafaqat ta'lim beruvchi sifatida, balki tarbiyachi, maslahatchi yoki oddiy bir yordamchi sifatida namoyon bo'lishi hozirgi ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan sanaladi. Bu hol oliy ta'limda ham xuddi umumiy o'rta ta'limdagidek muhim aspekt hisoblanadi.

O'qituvchilik o'quvchilar jamoasi bilan munosabatda, aloqada bo'lishga tayanadigan kasb bo'lganligini inobatga olsak, shaxslararo va ijtimoiy kompetentsiyaning ahamiyati

yanada yorqinroq ko'zga tashlanadi. Ta'lim beruvchi barcha o'quvchilarga nisbatan yaxshi munosabatda bo'lishi, ular bilan yaqin aloqa o'rnatishi talab etiladi. Ehtimoliy konfliktlarni yengib o'tishda, o'quvchilar jamoasi bilan ijobiy va salbiy tuyg'ularni bo'lishishda bu asos bo'lib xizmat qiladi. O'quvchilar bilan bir qatorda boshqa hamkasb, jamoadoshlar bilan ham yaxshi munosabatda bo'lish, hamkorlikda o'rganish, o'zaro bir-birini qo'llab-quvvatlash ushbu kompetentsiyaning shakllanganligidan dalolat berishi sohaga oid manbalar tahlilidan ayon bo'ladi.

XULOSA

Bugungikundak kommunikatsiya pedagogik faoliyat kundaligining har bir qismida namoyon bo'ladi. Zero, kommunikativ kompetentsiya keng ma'nodagi umumiy tushuncha bo'lib, u o'qituvchilik kasbining barcha jabhalarini qamrab oladi."

Umuman olganda, qo'yilgan maqsadga erishiladigan, samarali tashkil etiladigan dars uchun o'qituvchi o'zlashtirishi lozim sanalgan kompetentsiyalar turli-tumanligi haqida xulosaga kelishimiz mumkin. Shuningdek, ular nafaqat lingvistik, kasbiy, fanga doir bilimlardangina iborat, balki bunda madaniy aspektlar ham inobatga olinadi. Har bir o'qituvchi o'zlashtirgan va endi egallashi zarur bo'lgan kompetentsiyalar haqida fikr yuritishi unda o'qituvchi shaxsi shakllanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Степанов Е.Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. – М.: Сфера, 2003. 160 с.
2. Григорьева А.И. Педагог как профессиональный воспитатель: теория и технология поддержки профессионального развития педагогов школы. – Тула: ИПК и ППРО ТО, 1999. – 144 с.; Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmi. Ped.fan.d-ri...diss. – Toshkent, 2020. – 188 b.
3. Weinert F.E. Leistungsmessungen in Schulen. – Weinheim Basel: Beltz Verlag, 2014. – S. 48.
4. Scharf M., Legutke M. Lehrkompetenz und Unterrichtsgestaltung. – München: Klett-Langenscheidt. 2018. –S. 28-36.
5. Doyle W. Ecological Approaches to Classroom Management. // EVERTSON, – Carolyn M: Erlbaum. 2016. – S. 97-125
6. Tajibayev G.Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida chet til o'qitishda kommunikativ yondashuv. Ped.fan.d-ri...diss. – Toshkent, 2019. – 214 b.
7. Helmke A. Unterrichtsqualität und Lehrerprofessionalität. – Seelze: 2012. –S. 25-35.; Klippert H. Heterogenität im Klassenzimmer. –Weinheim: 2012. – S. 108.; Гаджиев Р.Д. Взаимодействие семьи и школы в формировании здорового образа жизни младших школьников. Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Махачкала, 2007. – 38 с
8. Hallet W. Didaktische Kompetenzen. Lehr- und Lernprozesse erfolgreich gestalten. – Stuttgart: Klett, 2006. –P. 35.

O'QUVCHILARDA HAYOTIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

MIRGAZIYEVA ZUXRA TURAYEVNA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya. Mazkur maqolada bugungi kunda zamonaviy jamiyatda bo'lajak pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri o'z kasbiy kompetentligi va intellektual salohiyatining yuqoriligi, sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodliligi, o'z kasbini sevishidir. Bu pedagoglarni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Ta'lim sifatini va samaradorligini takomillashtirish, ularning fanlar bo'yicha amaliy ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ko'plab dasturlar ustuvor vazifalar to'g'risidagi fikr mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'z va iboralar: bo'lajak pedagoglar, yangi taraqqiyot, zamonaviy dunyoqarash, ilmiy-nazariy qarashlar, uzluksiz ta'lim, individual sifatlar, barkamol inson, ta'lim standartlari, fuqarolik jamiyatini, ilmiy-metodik

Hozirgi zamon bo'lajak pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri o'z kasbiy kompetentligi va intellektual salohiyatining yuqoriligi, sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodliligi, o'z kasbini sevishidir. Bu pedagoglarni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Ta'lim sifatini va samaradorligini takomillashtirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator qarorlari va farmonlari qabul qilinib, ta'lim mazmunini, ta'lim tizimini modernizatsiyalashda axborot texnologiyalari yutuqlaridan keng foydalanish zaruriyati tug'ilmoqda. Talaba-yoshlarni zamon talablari asosida tarbiyalash va ularga jamiyat taraqqiyoti bilan bir qatorda shakllanib borayotgan fanlar asosida nazariy va amaliy bilim berish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa o'qituvchilar zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. Bugungi kundagi o'qituvchi o'zi dars beradigan fanning mohir ustasi, bilimdoni, ta'lim-tarbiya jarayonidagi har qanday muammoning yechimini topa oladigan, o'z ustida doimo ijodiy ishlab, yangiliklar yarata oladigan, o'quvchilar qalbiga yo'l topa oladigan, bir so'z bilan aytganda zamon talabiga javob bera oladigan mutaxassis bo'lishi lozim. Shuning uchun bugungi kunda biz o'qituvchi kompetentligi haqidagi fikrlarni takror va takror tilga olmoqdamiz. Barcha pedagogik

va psixologik adabiyotlarda "kompetentlik" so'zining izohli ma'nosi berilib, ingliz tilidan olingan "competence" – tushungan, qobiliyatli ma'nosini anglatadi. Mazmunan esa "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajada kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" degan tushunchani anglatadi.

Hozirgi kunda respublikamizda ro'y berayotgan islohatlar bevosita innovatsion ta'lim tizimi bilan bog'liqdir. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik kasbiga yo'naltirish, tarbiyalash hamda kasbiy moslashtirish asosiy maqsaddir. Pedagogika fanlari nomzodi G.G'afforova bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni 3 bosqichda ifodalaydi. I bosqich. Kasbiy faoliyatga motivatsion yo'nalganlik, kasbiy tasavvurning shakllanishi, kasbiy bilimning o'zlashtirilishi, kasbiy faoliyat talablarining yangilanishi. II bosqich. Kasbiy faoliyat talablarini o'zlashtirish, kasbiy kompetensiyalarini bilish, o'zlashtirish, muloqotga kirishish, kasbiy ijodkorlik, faoliyatga innovatsion yondashishning qaror topishi (maxsus fanlar, pedagogik amaliyot, to'garaklar, ijodiy ishlar, sinfdan tashqari ishlar, mustaqil ta'lim vositasida). Kasbiy o'z-o'zini anglash, moslashish, kasbiy ko'nikma va malakaning rivojlanishi, pedagogik qobiliyat va

kasbiy sifatlarning shakllanishi (umumkasbiy va maxsus fanlar, o'quv amaliyoti, mustaqil ta'lim vositasida).

2019-yil 23-avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev respublikamiz xalq ta'limi xodimlari bilan qilgan muloqotida "...bugungi ustoz shogirdlarini o'z orqasidan ergashtira olishi lozim, agar ergashtira olmasa u ustoz emas," degan fikrlarni ta'kidlab o'tdilar. Demak, bugungi ustoz o'z shogirdlari oldida tashabbuskor, tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatlariga ishongan bo'lishi lozim. Kasbiy faoliyatga (kompetent) ega bo'lish uchun esa quyidagilarga e'tibor berishi lozim: a) kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish; b) yangidan-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish; c) hamkorlik bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish. O'qituvchilik kasbi juda katta ruhiy va jismoniy kuch talab etadi, shuning uchun o'qituvchining salomatligiga ham muhim talablar qo'yiladi. O'qituvchining ovoz paychalari yaxshi rivojlangan, ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lishi, uzoq vaqt tik tura olishi va o'quvchilar bilan chiroyli muloqatga kira olishi lozim. Buyuk mutafakkir Abu Ali Ibn Sino "Tib qonunlari" asarida ham o'qituvchining nutq gigiyenasiga doir maslahatlar bergan: "Uzoq muddat davomida qattiq tovush bilan baqirish ko'p miqdorda havoni tashqariga chiqarishni talab qiladi. Bularning har ikkisi ham xavflidir".

Jamiyatda ro'y berayotgan barcha islohotlar, ta'limning yangi bosqichlarga ko'tarilishi, ilm-fan texnikasining jadal rivojlanishi, eng asosiysi yurtimizda ijod va Prezident maktablarining tashkil etilishi ham ta'lim tizimidagi innovatsiyalar hisoblanadi. Shuningdek, bugungi pedagog nafaqat ta'lim beruvchi, balki shu bilan bir qatorda tarbiyachi hamdir. Bugungi kunda ta'lim mazmunida modernizatsiya ishlari, ya'ni DTS da, o'quv rejasida va fan dasturlarida ham islohatlar olib borilmoqda. Bugungi zamon o'qituvchisi

yuqoridagi islohatlarni ham hisobga olishi zarur. Pedagogning kreativligi haqida fikr yuritganda biz standart va nostandart ta'lim shaklida ham fikr yuritmoqdamiz. Standart – bu ta'lim mazmuniga mos shakldir, bunda o'qituvchi subyekt, o'quvchi, tinglovchi obyekt sifatida faoliyat olib boradi. Nostandart ta'lim shaklida o'qituvchi ham o'quvchi, tinglovchi ham subyekt sifatida faoliyat olib boradi, o'qituvchi ta'lim jarayonida mustaqil qarorlar chiqarishi mumkin bo'ladi.

O'qituvchining kompetentligida kasbiy bilim va madaniyat tushunchalarini to'g'ri tahlil qilishi lozim. Kasbiy bilim – bu o'qituvchining o'z sohasini mukammal bilishi bo'lsa, madaniyat tushunchasida uning nutq madaniyati, estetik va boshqa tomonlari namoyon bo'ladi. Kreativlik qobiliyatiga ega mutaxassis o'z bilimini izchil boyitib borishi, yangilikka intiluvchan mahorat egasi bo'lishi lozim. Bu esa o'z navbatida o'qituvchi kompetentligini ta'minlaydi. Ta'lim tizimini boshqarish orqali har yili ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishish maqsadida yangi o'quv dasturlari, darsliklar, uslubiy qo'llanmalar, zamonaviy axborot vositalari yordamida video darsliklar, multimedialar ishlab chiqarilmoqda. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy siyosatida milliy o'zlikni anglash, milliy va umumbashariy qadriyatlarni o'zlashtirish orqali shaxs bilan jamiyat o'rtasida uyg'unlikni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada mamlakatimizda yoshlar, o'quvchilarning qobiliyatlari, iste'dodlari, ichki imkoniyatlari o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Kishi dunyoga kelgandan so'ng, avvalo, uning ota-onasi, farzandini unib-o'sishini, kamol topishini istaydi. Kelajakda esa o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib shu yurtning biror koriga nafi tegadigan barkamol avlod sifatida ulg'ayadi. Hozirgi vaqtga kelib dunyo aholisining soni yildan-yilga ortib bormoqda. Tug'ilgan bolalarning aksariyatida esa turli xil nuqsonlar kuzatilmoqda. Ushbu holatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lgan

bir qancha omillar mavjud. Jumladan, ekologik holatning yomonlashuvi, turmush qurishda yo‘l qo‘yilgan xatolar va sog‘lom turmush tarziga amal qilmaslik natijasida yuzaga kelmoqda. Lekin hozirgi vaqtga kelib davlatimiz tomonidan yaratilgan imkoniyatlar ushbu turdagi shaxslarga ham keng yo‘l ochdi.

Maxsus maktablar hamda inklyuziv ta‘limning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi, ularga ta‘lim-tarbiya berish jarayoni davlat standartlariga javob bera oladigan darajada shakllanib bormoqda. Ta‘lim jarayonida o‘quvchilarni hayotga tarbiyalash bugunning kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Buning uchun, albatta, har bir pedagog o‘quv jarayonini amaliy hayot bilan bog‘lagan holda to‘g‘ri tashkil etishi zarur. Ta‘limda nazariyani amaliyot bilan bog‘lash prinsipi bu jarayoni yanada osonlashtiradi. O‘quvchilarda onglik va faollikni yuzaga keltirish, ularni o‘z-o‘zini baholashiga imkon yaratish hamda badiiy adabiyot na‘munalarining asl mohiyatini o‘quvchiga yetkazib berish ta‘lim oluvchida hayot haqidagi ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. O‘qituvchilarni tashvishga solayotgan muammolardan biri – o‘quvchida qanday qilib bilim olishga bo‘lgan doimiy qiziqishni rivojlantirish va ularning mustaqil izlanishiga bo‘lgan ehtiyoj, boshqacha qilib aytganda, o‘quv jarayonida bilish faoliyatini qanday faollashtirish kerakligi. Maktab ta‘limining davlat, jamiyat va oila oldiga qo‘ygan maqsadlari, ma‘lum bir bilim va ko‘nikmalarni to‘plashdan tashqari, o‘quvchining salohiyatini ochib berish va rivojlantirish, uni amalga oshirish uchun qulay shartsharoitlarni yaratishdir. O‘quvchilarda amaliy faoliyat tajribasini tarkib toptirish, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, ijtimoiy hayotga samarali tayyorlash jarayonlarini tashkil etish orqali o‘quvchilarni hayotga tayyorlashga katta e‘tibor qaratmoq lozim. Yaxshi natijalar ko‘rsatish uchun hech bo‘lmaganda o‘qituvchi ikki maqsadga ega bo‘lish kerak: Birinchisi, o‘qituvchilar va ular ishlaydigan va foydalanadigan materiallarni

tayyorlashdir.

1. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etish.
2. Ta‘lim va tarbiya jarayonining mohiyati.
3. Ta‘lim va tarbiyaning asosiy funktsiyasi.
4. Didaktika va tarbiya jarayoning asosiy kategoriyalari.
5. Ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi va talabaning hamkorligi.

Pedagogik mahorat fanining predmeti, maqsadi va vazifalari, pedagogik mahorat haqida umumiy ma‘lumot, bilim, ko‘nikma va malakalarni puxta egallab olishga imkon yaratib beradi. Shuningdek, maktab amaliyotida va pedagogik fikr tarixida o‘qituvchining mahorati masalalari, pedagogikaqobiliyat, o‘qituvchining kommunikativ qobiliyati, muloqot madaniyati va o‘quvchining psixologik faoliyati, pedagogik texnika va uni shakllantirish usullari, darsda va tarbiya jarayonida o‘qituvchi mahorati, o‘qituvchi mehnatini tashkil etishning ilmiy asoslari, pedagogik tajriba orttirishi, tadqiqot metodlari; hozirgi Ta‘lim muassasalarida ilg‘or pedagogik g‘oyalar, tajriabalarining taraqqiyoti va uni hayotga tatbiq etish yo‘llari, pedagogik mahorat taraqqiyoti tarixi, mustaqil malaka oshirish va o‘z-o‘zini nazorat qilish o‘quv- tarbiya jarayonida pedagogik muloqot mahorati, pedagogik tajriba va uni tatbiq etish, o‘qituvchi faoliyatida sharqona muomala madaniyati asoslarini o‘rganish, tahlil etish to‘g‘risida Boshlang‘ich ma‘lumotlar berishni nazarda tutadi. Pedagogik mahorat fani yuksak darajadagi pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashini, shuningdek, pedagogik shaxsi uning tajribasi, fuqarolik va kasbiy mavqeini o‘rgatadi. «Pedagogik mahorat» fani «Pedagogika nazariyasi va tarixi», «Yosh pedagogikasi va psixologiyasi», «Tarbiyaviy ishlar metodikasi», «Pedagogik texnologiya»lar bilan birgalikda bilim va malakalar tizimini yaratadi. Pedagogik mahorat fanining maqsadi bo‘lajak o‘qituvchiga hozirgi zamon pedagogika sohasidagi dolzarb muammolarni, o‘qituvchi shaxsi va kasbi haqidagi bilim va malakalarni

hamda har bir tarixiy bosqichda ta'lim – tarbiya tizimi, ijtimoiy-pedagogik fikrlar, ta'lim-tarbiya mazmuniga ijodiy munosabatda bo'lishini o'rgatadi. Pedagogik mahorat fanining predmeti - «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi» talablaridan kelib chiqib, o'z sohasini mukammal egallagan, bilimdon, axloqan pok, ma'nan etuk, jismonan sog'lom bo'lgan pedagoglarni tarbiyalashdir.

Xulosa qilib aytganda maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish va hayotiy maqsadlarni belgilashning asosiy yo'nalishlaridan biri bu bo'lajak pedagoglarni o'quvchilarda hayotiy

ko'nikmalarni shakllantirishdir. Demak, bo'lajak pedagoglarni o'quvchilarda avvalo o'zining mustaqil fikriga ega bo'lishi, o'z-o'zini boshqara olishi ham juda muhim sanaladi. Ularda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish uchun kasb hunarga o'rgatish, mehnatkash, sabr toqatli, qat'iyatli va tirishqoq qilib tarbiyalash o'quvchilarda hayotiy maqsadlarini belgilashda ancha qo'l keladi. Shu bilan bir qatorda mustaqil shug'ullanishlari uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalana olish qobiliyati ham rivojlangan bo'lishi kerak. Ko'proq badiiy adabiyotlar mutolaa qilishi asosiy mezonlardan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2023, June). Language and computer in the development of communicative competence of school children. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
2. Raximovna, S. A. (2022). Development of Gender Culture. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 16, 88-92.
3. Сайдуллаева, А. Р. (2022). НАЗНАЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2(18), 705-711.
4. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF PREPARING BOYS FOR FAMILY RELATIONSHIPS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS.

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ

АЧИЛОВА ЮЛДУЗ АХТАМОВНА

Самаркандский государственный институт иностранных языков.

АЧИЛОВА ФЕРУЗА АХТАМОВНА

Самаркандский государственный медицинский университет

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния искусственного интеллекта (ИИ) на современные образовательные процессы. Авторами рассматриваются ключевые возможности, которые предоставляет ИИ для повышения эффективности обучения, индивидуализации образовательного опыта, автоматизации рутинных задач и создания новых интерактивных образовательных средств. Одновременно анализируются реальные риски, связанные с этическими вопросами, алгоритмической предвзятостью, угрозой утраты живого взаимодействия, техническими проблемами и социальным неравенством. В работе приводятся примеры отечественных и зарубежных исследований, описываются современные платформы и проекты, а также предлагаются рекомендации по безопасной интеграции ИИ в образовательную систему.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ИИ, образование, визуальное образование, креативность, большие данные.

Введение. Современная образовательная система кардинально меняется под влиянием цифровых технологий. Искусственный интеллект меняет подход к работе с информацией, обучению и коммуникациям. ИИ анализируют большие данные, оно может прогнозировать успеваемость, формировать индивидуальные методы обучения и генерировать учебный контент, идеи для учебного контента. Однако стремительное внедрение ИИ в образование порождает ряд существенные негативные стороны, включая вопросы этики, защиты персональных данных, прозрачности алгоритмов и сохранения человеческого фактора в педагогике.

Цель данной статьи — всесторонне рассмотреть возможности и реальные риски применения ИИ в образовательном процессе, выделить сильные и слабые стороны технологий и предложить пути минимизации негативных последствий через нормативно-правовое регулирование, подготовку кадров и междисциплинарное сотрудничество.

ИИ предоставляет уникальные возможности педагогам подготовиться к нескучному уроку не тратя при этом на это огромное количество времени. Педагог может задать интересующий его вопрос и найти нужные статьи и другие материалы. Учитывая то что, нейронная сеть может за считанные минуты анализировать огромное количество информации и обработать её, вам не придётся искать нужные вам данные в просторах интернета, вам будет предоставлен уже оптимизированный результат. Также можно при помощи нейросетей составить интересные задания или упражнения, адаптированные под уровень учащихся. ИИ облегчает поиск дополнительного материала для урока, может сгенерировать по вашим требованиям фото или видео материалы.

Кроме того, нейронные сети можно использовать во время контрольных, для пересечения попытки нечестного прохождения тестов. Во время контрольных нейронные сети изучают жест, мимику и движения студентов, анализируя данные

распознаёт тех, кто пытается списать или использовать технологии для прохождения экзамена. Так, в 2023 году искусственный интеллект контролировал аудитории в 84 регионах России. По словам профессора Института гуманитарных наук МГПУ Еленой Алексейчевой «Нейросеть не заменяет человека при проверке ответов школьников, а дополняет его, выступая в роли первичного фильтра. Искусственный интеллект анализирует видеоматериалы и отмечает моменты для проверки, позволяя экспертам сосредоточиться на анализе наиболее значимых эпизодов»¹.

Другая сфера применения ИИ технологий — прогнозирование успеваемости студентов. Автоматизированные системы проверки тестов, эссе и контрольных работ уменьшают нагрузку на преподавателей и повышают объективность оценивания, убрав человеческий фактор при оценивании студента.

А инструменты перевода на основе ИИ делают образование доступным для студентов, говорящих на разных языках. Эти инструменты переводят учебные материалы и даже лекции в режиме реального времени. Конечно использование качественного инструмента является доступным не всем слоям населения и может привести к неравенству в процессе обучения. Но нужно учитывать, что ИИ может облегчить доступность образования и студентам с ограниченными возможностями, предлагая такие функции, как преобразование текста в речь, преобразование речи в текст и субтитры.

Также отдельно нужно отметить ИИ с

¹ <https://www.gazeta.ru/science/news/2023/11/08/21664531.shtml> Названы плюсы привлечения искусственного интеллекта к проверке ЕГЭ МГПУ: внедрение ИИ на ЕГЭ поможет снизить средний балл и уравнивать регионы. Валерия Бунина

технологиями VR/AR, которые позволяют проводить симуляции, лабораторные работы и практические занятия в виртуальной среде, что способствует более глубокому погружению в учебный материал. Виртуальная реальность (Virtual Reality, VR, искусственная реальность) — созданный техническими средствами мир, передаваемый человеку через его ощущения: зрение, слух, осязание и другие. При помощи виртуальной реальности можно имитировать процесс хирургической операции в медицинских учреждениях, имитировать осложнения во время операции и тд. как воздействие, так и реакции на воздействие. Для создания убедительного комплекса ощущений реальности компьютерный синтез свойств и реакций виртуальной реальности производится в реальном времени. VR-образование относят к числу иммерсивных технологий, преимущество применения этих технологий заключается в том, что они позволяют наглядно отражать те явления, которые сложно либо невозможно наблюдать в реальном мире. The Body VR — один из лучших анатомических симуляторов, позволяющий «путешествовать» внутри человеческого тела, наблюдать за его функционированием; в Organon VR Anatomy, первом в мире атласе анатомии человека в VR, собрано более 4 000 реалистичных анатомических моделей. Применение таких технологий в учебном процессе делает образование более увлекательным, и даёт студентам более обширный уровень знаний. Конечно применение VR-образовательных программ ставить перед педагогами и IT специалистами задачу правильного применения и усердной работы над каждым материалом. Так как они требуют от педагога дополнительных знаний, не предусмотренных программой и требующих разъяснений со стороны пе-

дагога.²

Несмотря на множество плюсов внедрения в учебный процесс возможностей ИИ технологий, нужно учитывать и обратную сторону ИИ. Первое это безопасность персональных данных как преподавателей, так и учеников. При малейшем сбое или возникновении ошибок в работе ИИ повышается риск утечки личных данных как персонала, так и учеников, и их родителей. Это требует от правительства и организации строгого соблюдения законов о защите данных и внедрения в систему современных средств для безопасности данных. Также нужно учитывать, что есть необходимость в установлении аудита и контроля над работами алгоритмов, так что бы не было предвзятых и несправедливых решений, и не было «путей» обхода алгоритмов, обеспечить прозрачность алгоритмов. А также при создании алгоритма оценки знаний ученика учитывать культурные, языковые или социальные особенности отдельных групп учащихся, так чтобы ошибка не привела к неправильной оценке их способностей. Во многих вузах по республике имеется множество иностранных студентов которые не знают узбекскую культуру, узбекский язык и историю Узбекистана. Нельзя будет их оценивать по тем же алгоритмам что и наших учеников, это может привести к дискриминационным последствиям.

Одно из самых негативных последствий использования ИИ в образовании является чрезмерное использование нейронных сетей и искусственного интеллекта (ИИ) при написании рефератов, курсовых и дипломных работ. При этом большинство студентов не читают содержание, не

проверяют и не исправляют сгенерированный текст и представляют его как готовый результат. На сегодняшний день студенты не могут написать эссе, рефераты, научные статьи и работы без помощи ИИ. Конечно нельзя не учесть тот факт, что использование ИИ ускоряет процесс поиска информации, анализа данных и формулирования текста. Но также нельзя не учитывать, что, готовый материал и текст негативно влияет на углублённое изучение предмета, студент теряет возможность опыт самостоятельного исследования и анализа данных. В последующем это может отразиться на их умственных способностях, грамотности, и способности правильно излагать свои мысли. Современные студенты не записывают лекции и не готовятся к экзаменам, обложившись кучей учебников и справочных пособий. Все это им заменяет нейросеть. Они экономят время и ни чему не учатся. У таких студентов не развивается критическое мышление, нет творческого подхода и нет индивидуальности. Так, из-за массового использования нейросетей во многих странах отменили или рассматривают возможность отмены письменных работ студентов. Если раньше основной проблемой вузов было плагиат, то сейчас новой проблемой является регулирование использования ИИ. Так Пражском университете вместо написания бакалаврских дипломных работ студенты будут работать над бакалаврским проектом. Это может быть профессиональная стажировка с отчётом о международной учебной поездке, участие в научном проекте факультета или реализация бизнес-проекта. Новый формат оценки знаний и навыков студентов будет включать в себя практические проекты, стажировки за рубежом и участие в научных исследованиях. Студентов будут оценивать по практическим знаниям и навыкам. Кроме того, многие государства

2 Напсо М.Д. VR и AR-технологии в образовательном процессе//Этносоциум 8 (182) 2023

работают над законами для правильной интеграции ИИ сферу образования и не только. В 2020 году европейский парламент начал работу над законом о регулировании искусственного интеллекта (AI Act) — это первый комплексный закон, устанавливающий единые правила для разработки и использования ИИ на территории союза.³ Если Евросоюз внедрил жёсткий закон по регулированию ИИ, то модель, как в США и ОАЭ, предполагает минимальное вмешательство государства: технологии развиваются свободно, а законодательство адаптируется под конкретные продукты ИИ.⁴ В октябре 2024 года было принято постановление Президента Республики Узбекистан, от 14.10.2024 г. № ПП-358 «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года». Данная стратегия определяет цели, задачи и приоритетные направления широкого применения и ускоренного развития искусственного интеллекта в нашей стране, с учетом текущего состояния развития технологий искусственного интеллекта и передового опыта зарубежных стран⁵. В 2025 году премьер министр Узбекистана Абдулла Арипов на форуме Digital Almaty заявил, что Узбекистан планирует интеграцию этических стандартов в области ИИ в 2025 году⁶. Вполне возможно, что в скором времени и вузы Узбекистана предпримут меры по предотвращению списывания и плагиата и введут новый тип оценки знаний учащихся

ся.

Проблема списывания и плагиата существовало до ИИ, но после развития нейросетей ситуация конечно же не изменилась в лучшую сторону, студентам невозможно запретить использование ИИ. Мы рассмотрели вопрос об этике и законодательстве в регулировании использования ИИ. Теперь вопрос стоит над преподавателем, насколько он хорошо владеет и умеет использовать ИИ. Раз нельзя предупредить использование ИИ, то педагог должен повысить свою компетентность, чтобы ставить задачи более высокого уровня для студентов при написании курсовых или дипломных работ. Да ИИ может сгенерировать текст, но он не может провести исследование, он не может провести опрос, анализировать данные. Этот нюанс является основной причиной отказа от дипломных или курсовых работ. В Узбекистане многие преподаватели все еще не имеют знаний и навыков по работе с нейронными сетями. По данным «СТРАТЕГИИ развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» в Узбекистане было проведено ряд мероприятий по повышению квалификаций в области ИИ: «Начиная с 2021/2022 учебного года в 15 высших учебных заведениях введены курсы и дисциплины, посвящённые практическому применению технологий искусственного интеллекта в отраслях экономики и системе государственного управления. Начиная с 2023/2024 учебного года в 12 высших учебных заведениях для подготовки кадров в области «Искусственного интеллекта» было принято 572 студента (510 на бакалавриат, 62 на магистратуру)». Несмотря на вышеуказанные мероприятия вузы Узбекистане должны самостоятельно способствовать развитию интеграции ИИ, что требует от них значительных технических и организационных изменений. Модерни-

3 <https://softline.ru/about/blog/kontrolirovat-nelzya-ignorirovat-kak-strany-reguliruyut-razvitie-ii>

4 <https://www.spot.uz/ru/2024/12/23/ai-uzbekistan/>

5 <https://lex.uz/ru/docs/7158606#7181554>

6 <https://www.gazeta.uz/ru/2025/01/31/ai-uzbekistan/>

зация образования повысит не только квалификацию педагогов, но и способствует существенному улучшению качества образовательного процесса.

Таким образом, успешная интеграция ИИ в образовательный процесс возможна лишь при комплексном подходе, учитывающем как потенциал новых технологий,

так и реальные риски, связанные с их внедрением. Разработка нормативных стандартов, подготовка педагогических кадров и междисциплинарное сотрудничество позволят минимизировать негативные последствия и обеспечить устойчивое развитие образовательной системы в условиях цифровой трансформации.

Список литературы:

1. Амиров Р.А., Билалова У.М. Перспективы внедрения технологий искусственного интеллекта в сфере высшего образования // Управленческое консультирование. 2020. № 3. стр. 80-88.
2. Геращенко И.Г., Геращенко Н.В. Педагогическое творчество: методологический и социокультурный подход // Инновации в образовании. 2016. № 10. стр. 120-128.
3. Котлярова И.О. Технологии искусственного интеллекта в образовании // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки». 2022. Т. 14. № 3. С. 69-82.
4. Нейросети и искусственный интеллект: различия и взаимосвязь / Сайт «neiroseti.tech. Всё о нейросетях и искусственном интеллекте» [Электронный ресурс]. URL: <https://neiroseti.tech/interesnoe/neiroseti-i-iskusstvennyj-intellekt/>
5. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 14.10.2024 г. № ПП-358. [Электронный ресурс]. URL: <https://lex.uz/ru/docs/7158606#7181554>
6. ПРИЛОЖЕНИЕ № 1 к Постановлению Президента Республики Узбекистан № ПП-358 от 14 октября 2024 года. «СТРАТЕГИЯ развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» [Электронный ресурс]. URL: <https://lex.uz/ru/docs/7158606#7181554>
7. Сибирякова, Ю. В. Использование технологий искусственного интеллекта в сфере образования: риски и перспективные направления / Ю. В. Сибирякова // Экспертные институты в XXI веке: принципы, технологии, культура: Сборник научных трудов / Научный редактор Т.И. Грабельных. – Иркутск: Иркутский государственный университет, 2022. – С. 211-214;
8. Хабибуллин, И. Р. Актуальность использования нейросетей в образовательных целях / И. Р. Хабибуллин, О. В. Азовцева, А. Д. Гареев. — Текст Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 12 (69) Том 4. ДЕКАБРЬ 2023 г. 688: непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 13 (460). — С. 176-178. — URL: <https://moluch.ru/archive/460/101127/> (дата обращения: 10.12.23)

OLYGOHLARDA INGLIZ TILINI O'QITISHDA MULTIMEDIA-VIDEOKONTENTLARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK JIHATLARI

SULEYMANOVA NILUFAR KAMILOVNA

“ALFRAGANUS UNIVERSITY” Nodavlat oliy ta'lim tashkiloti Fakultetlararo chet tillar kafedrası dotsenti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda multimedia-videokontentlardan foydalanishning didaktik asoslari o'rganiladi. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida ta'lim jarayonida interaktiv va multimodal metodlar tobora keng qo'llanilmoqda. Maqolada YouTube, Coursera, Khan Academy, edX va LingQ kabi global platformalarning ingliz tilini o'rganishdagi o'zni va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, multimedia vositalari yordamida o'qitilgan talabalar an'anaviy darsliklardan foydalangan talabalar bilan solishtirilganda sezilarli natijalarga erishgan. Olingan natijalar eshitish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish, motivatsiyani oshirish hamda mustaqil ta'lim olish qobiliyatini shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Multimedia-videokontent, oliy ta'lim, ingliz tili ta'limi, raqamli texnologiyalar, audiovizual materiallar, interaktiv o'qitish, ta'lim samaradorligi, YouTube, Coursera, edX.

Annotation: This article explores the didactic foundations of using multimedia video content in teaching English in higher education institutions. With the advancement of digital technologies, interactive and multimodal methods are increasingly being applied in the educational process. The article analyzes the role and effectiveness of global platforms such as YouTube, Coursera, Khan Academy, edX, and LingQ in learning English. According to the research results, students taught with multimedia tools achieved significantly better outcomes compared to those who relied on traditional textbooks. The findings indicate that multimedia-assisted learning enhances listening, speaking, reading, and writing skills, boosts motivation, and fosters independent learning abilities.

Keywords: Multimedia video content, higher education, English language education, digital technologies, audiovisual materials, interactive learning, educational effectiveness, YouTube, Coursera, edX.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayoni yangi texnologiyalarning jadal rivojlanishi va ta'limga bo'lgan talabning o'zgarishi bilan tavsiflanadi. An'anaviy darsliklar va bosma materiallar axborot oqimining tez yangilanib borishi natijasida qisqa muddatda eskirib qoladi. Shu sababli, ta'lim muassasalarida raqamli resurslardan foydalanish zaruriyati kun sayin ortib bormoqda.

Multimedia-videokontentlar – bu vizual va eshitish hissiyotlari orqali bilim olish imkonini beruvchi materiallar bo'lib, ular o'quv jarayonini ko'proq interaktiv va samarali

qilishga yordam beradi. Oliy ta'limda ingliz tilini o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish quyidagi ustunliklarni ta'minlaydi:

Real nutqiy muhitni yaratish – talabalar turli aksentlar, intonatsiyalar va talaffuz variantlari bilan tanishadilar.

O'rganish jarayonini qiziqarli qilish – interaktiv materiallar quruq nazariyani vizual va tinglash orqali mustahkamlash imkonini beradi.

Talabalarni mustaqil ishlashga yo'naltirish – videokontentlar yordamida o'z-o'zini o'qitish imkoniyati kuchayadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Multimedia-videokontentlar ta'lim jarayonida tobora keng qo'llanilmoqda. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, multimedia ta'limi orqali til o'rganish an'anaviy metodlarga nisbatan tezroq va samaraliroq kechadi.

Masalan, YouTube va Coursera kabi platformalar orqali onlayn kurslar, video darslar va amaliy topshiriqlar orqali chet tilini o'rganish mumkin. Bu resurslar avtomatik subtitrlar, real nutq namunalarini taqdim etish, istalgan vaqtda darslarni takrorlash imkoniyati kabi qulayliklarga ega.

Shuningdek, Khan Academy va edX kabi platformalar ham chegarasiz ta'lim imkonini yaratmoqda. LingQ va BBC Learning English esa interaktiv so'z boyligini oshirish va real nutqni tushunish ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali vositalardir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Tadqiqotda 100 nafar bakalavriat talabalari ishtirok etdi va ular ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi – an'anaviy metodlar yordamida o'qitildi (darsliklar, audio yozuvlar, ma'ruza matnlari).

Tajriba guruhi – YouTube, Coursera va BBC Learning English kabi platformalardagi multimedia-videokontentlardan foydalangan holda o'qitildi.

Har ikkala guruh chet tilida eshitish, gapirish, o'qish va yozish bo'yicha baholandi. Sinov oldidan va sinovdan keyin natijalar tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan:

1-jadval.

Eksperimental va nazorat guruhlarining o'rtacha baholari

Ko'nikma	Nazorat guruhi (oldin)	Nazorat guruhi (keyin)	Tajriba guruhi (oldin)	Tajriba guruhi (keyin)
Tinglash	5,2	6,4	5,1	7,5
Gapirish	5,3	6,5	5,0	7,2
O'qish	5,5	6,7	5,4	7,0
Yozish	5,1	6,2	5,2	6,8

Tajriba guruhi barcha ko'nikmalar bo'yicha sezilarli o'sishga erishdi.

Eshitish (tinglash) va gapirish ko'nikmalarida tajriba guruhi sezilarli yaxshilandi, bu multimedia-videokontentlar real nutqni tushunish va talaffuzni yaxshilashga yordam berishini ko'rsatadi.

Nazorat guruhi ham rivojlanish ko'rsatgan bo'lsa-da, tajriba guruhiga nisbatan o'sish darajasi pastroq bo'ldi.

Tadqiqot natijalari asosida multimedia-videokontentlardan foydalanishning afzalliklari quyidagicha umumlashtirildi:

O'quv jarayoni real nutqiy muhitga yaqinlashadi – talabalar turli mavzularda

muloqot qilish va eshitgan ma'lumotlarini real hayotda qo'llash imkoniga ega bo'ldilar.

Til o'rganish jarayonini qiziqarli qiladi – interaktiv video va audiomateriallar yordamida darslar talabalar uchun yanada samarali kechdi.

O'zlashtirish tezligini oshiradi – video orqali vizual va eshitish sezgilari birgalikda ishlashi natijasida ta'lim jarayoni samaraliroq bo'ldi.

Mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini oshiradi – talabalarga moslashuvchan o'qish jadvalini yaratish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Biroq, multimedia vositalaridan foydalanish jarayonida ba'zi cheklovlar ham

mavjud:

Texnologik qiyinchiliklar – har bir talaba ham barqaror internetga ega emasligi sababli, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyati cheklanishi mumkin.

Dastlabki adaptatsiya jarayoni – ba'zi talabalar uchun multimedia o'qitish uslubiga moslashish vaqt talab qilishi mumkin.

O'qituvchilarning tayyorgarligi – pedagoglar raqamli resurslardan samarali foydalanish uchun qo'shimcha malaka oshirish kurslaridan o'tishlari lozim.

Shubha yo'qki, axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan ta'limning imkoniyatlari va ehtiyojlari bir necha bor oshdi, natijada o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari ulardan foydalanishi va amalda qo'llay olishi zarurligi voqeligi vujudga keldi. Hayotning axborotlashuvi va texnologiyalarni keng joriy etilishi natijasida ta'lim jarayoni paradigmasining o'zgarishi uning tuzilishi amaliy ta'lim berishi texnologiyalarini qayta ko'rib chiqishga va bunda, axborot texnologiyalari, shu jumladan aqlli texnologiyalari (kompyuter dasturlari va axborot texnologiyalari, SMART texnologiyalari va aqlli ta'lim dasturlari, multimedia asosidagi SMART texnologiyalari) ga keng o'rin berish zarur ekanligi haqida ilmiy asoslangan xulosalarga kelishga undadi.

Aqlli texnologiyalar rivojlanishi bilan zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga maksimal darajada javob beradigan elektron ta'lim istiqbolli yo'nalishga aylanib bormoqda, uning o'ziga xos xususiyatlari mobil muhitda katta hajmdagi axborot bilan ishlash, uni qisqa vaqt ichida tahlil qilishdir. Hech shubha yo'qki, yagona axborot intellektual ta'lim muhiti tufayli bilim olishga qiziqqan shaxslar virtual tarzda o'zaro hamkorlik qilmoqda. O'qituvchilar, ularning pedagogik yangiliklari va ilmiy tadqiqotlar natijalarini almashishgina emas, balki tarmoqning oddiy foydalanuvchilari ham bu jarayonlarning faol ishtirokchisidir. Shu nuqtai nazardan, elektron, masofaviy,

mobil ta'limni rivojlantirishni rag'batlantirish bugungi kunda shaxslar ijtimoiylashuvi, ularning fuqarolik faolligini oshirish, va umuman, bilim olishlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bu tillarni, shu jumladan, ingliz tilini o'rgatishda eng samarali usul bo'lib bormoqda.

Aqlli texnologiyalarni ingliz tilini o'qitishda qo'llashni oliy ta'limda joriy etilishi o'z o'rnida yuqori samaradorlikka olib kelishi mumkin. Zero, oliy ta'lim eng moslashuvchan va tez o'zgaruvchan xususiyatga ega bo'lib, doimo tarnformatsiyalarni boshdan kechiruvchi ta'lim bosqichidir. Ta'limning bu bosqichida ishtirokchilar yangiliklarni tez o'zlashtiruvchi, yangi vositalarni faol qo'llovchi yoshda bo'ladilar [3].

Biroq, aqlli texnologiyalarni qo'llanishi, ta'lim vositalarini doimiy yangilanib borishi, usul va uslubiyatlarning yangi shakllarini muttasil qo'llanilishi o'z o'rnida o'qituvchilardan muntazam o'z ustida ishlash, malakasini oshirish, bir so'z bilan aytganda, aqlli texnologiyalarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini oshirib borishlarini talab etadi.

Chet tillarni, shu jumladan, ingliz tilini o'qitishda aqlli texnologiyalarni joriy etilishi amaliyotda murakkabliklar va o'qituvchilar tomonidan qo'shimcha ko'nikmalarni o'zlashtirishni talab etsa-da bir qator afzalliklarga ega. Xususan, rossiyalik tadqiqotchi olimlar tomonidan chet tilini o'rganishda aqlli texnologiyalarni joriy etishning qo'yidagi afzalliklari sanab o'tiladi [4]:

haqiqiy tabiiy aloqa muhitiga integratsiya qilish, ona tili bilan muloqot qilish qobiliyati;

o'qituvchilar va boshqa talabalar bilan tezkor aloqa;

materiallarni tarmoqqa bepul joylashtirish, turli axborot manbalariga kirish;

mustaqil individual va guruh ishi hajmini oshirish va o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirish;

axborot kommunikatsion texnologiyadan foydalangan holda yangi ta'lim texnologiyalarini joriy yetish;

til o'rganishni aralash ta'limini amalga oshirish;

sotsializmga hissa qo'shadigan onlayn muhitda kommunikativ vakolatlarni shakllantirish

zamonaviy jamiyatda talabalar;

axiologik va refleksiv vakolatlarni shakllantirish;

talabalarining professional shaxsiyatini shakllantirish;

mobillik va ta'lim mavjudligi.

XULOSA VA MUNOZARA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multimedia-videokontentlardan foydalanish oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa, YouTube, Coursera, edX, BBC Learning English va Khan Academy kabi global platformalardan foydalanish talabalar eshitish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayoniga integratsiya qilinganda, talabalar real hayotiy muloqot muhitiga moslashish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa an'anaviy darsliklar bilan chegaralangan o'quv metodikasidan farqli ravishda yanada amaliy natijalarga erishishga imkon beradi.

Tadqiqot davomida olingan empirik ma'lumotlar multimedia vositalarining ingliz

tilini o'rganishga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Jumladan, tinglash va gapirish bo'yicha ko'rsatkichlar tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqoriligi aniqlandi. Buning asosiy sabablari quyidagilardir:

Eshitish materiallarining autentikligi – YouTube va BBC Learning English kabi platformalar orqali talabalar turli aksentlar va real tezlikdagi nutqlarni tinglash imkoniga ega bo'lishdi, bu esa ularga eshitib tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda yordam berdi.

Interaktiv va multimodal yondashuv – O'quv jarayoniga video, audio va vizual materiallarning kiritilishi talabalar uchun o'zlashtirish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga xizmat qildi.

Talabalarining mustaqil ta'lim olish imkoniyatlari – LingQ, Coursera va edX kabi platformalar yordamida talabalar o'zlarining til o'rganish jarayonini boshqarishlari va kerakli materiallarni o'z vaqtlarida o'rganishlari mumkin bo'ldi.

Nazorat guruhi esa asosan an'anaviy metodlar (bosma materiallar, darsliklar, o'qituvchi tomonidan yetkazilgan ma'lumotlar) yordamida o'qitilganligi sababli ularning natijalari biroz pastroq bo'ldi. Bu esa shuni ko'rsatadiki, zamonaviy multimedia vositalari ingliz tilini yanada samarali o'rganish imkonini beradi va an'anaviy ta'lim usullari bilan uyg'unlashtirilgan taqdirda yanada yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov A., Jo'rayev O. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida chet tillarini o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 220 b.
2. Qodirov B., Mamatqulov S. Oliy ta'lim tizimida interaktiv ta'lim metodlarining samaradorligi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 185 b.
3. Raximova G. A. Multimediya texnologiyalaridan foydalanib ingliz tilini o'qitishning didaktik asoslari. // Pedagogika va psixologiya fanlari jurnali. – 2020. – №2. – B. 35–41.
4. Ismoilov U. A. Oliy ta'lim tizimida raqamli resurslar asosida chet tillarini o'qitish tamoyillari. // O'zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligi jurnali. – 2022. – №3. – B. 87–94.
5. Sidorov P. V., Ivanov A. N. Innovatsion texnologiyalar yordamida chet tilini o'rganishning zamonaviy yondashuvlari. – Moskva: Prosveshchenie, 2020. – 256 b.
6. Petrov I. A., Smirnova E. L. Raqamli ta'lim muhitida chet tillarini o'qitish metodologiyasi. – Sankt-Peterburg: Nauka, 2021. – 198 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQ RIVOJLANISHIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA KOGNITIV METODLAR

TESHABOYEV DILMUROD RAXMADJONOVICH

Filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

MADAZIMOVA MUXLISA ABDURASHID QIZI

FarDU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o'rni va kognitiv metodlarning samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirishga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль инновационных подходов и когнитивных методов в развитии речи учащихся начальных классов. В ходе исследования изучены современные педагогические технологии и их влияние на формирование устной и письменной речи. Также даны практические рекомендации по использованию интерактивных методов в образовательном процессе.

Abstract: This article explores the role of innovative approaches and cognitive methods in the development of primary school students' speech skills. The study examines modern pedagogical technologies and their impact on the formation of oral and written speech. Practical recommendations for the use of interactive methods in the educational process are also provided.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuv, kognitiv metodlar, nutq rivojlantirish, boshlang'ich sinf, interfaol o'qitish.

Ключевые слова: инновационный подход, когнитивные методы, развитие речи, начальные классы, интерактивное обучение.

Keywords: innovative approach, cognitive methods, speech development, primary school, interactive teaching.

KIRISH

Hamamizga ma'lumki, bir mamlakatni rivojlangan davlatlar safidan o'rin olishida, ilmfan rivoji juda ham muhimdir. Shu sababli har bir mamlakat o'sib borayotgan yosh avlodlarni sog'lom, aqilli inson sifatida ulg'ayishi uchun ta'lim-tarbiya rivojini jadallashtirishda maqsadli harakatlarni amalga oshirmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini har bir fanni tezkor, osonroq tarzda o'zlashtirishlari uchun bir nechta uslubiy qo'llanmalar, metodlar ishab chiqilmoqda. Dars jaroyinda maktab o'quvchilarining nutqini ravon bo'lishiga ko'maklashadigan usullardan biri – Innovatsion yondashuvlardir.

Innovatsion yondashuvlar ta'lim

jarayonida o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini tezlashtirish, muloqot ko'nikmalarini oshirish va ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi [1]. Bugungi kunda ta'lim tizimi o'quvchilarning faqatgina ma'lumotni o'zlashtirishigina emas, balki uni ijodiy tahlil qilish, tushunish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan [2]. Shu sababli innovatsion metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va natijador qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Innovatsion yondashuvlarning asosiy maqsadi o'quvchilarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlash, ularda

yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish va ularni real hayotga tatbiq qilish qobiliyatini shakllantirishdir. Bu yondashuvlar quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi [3]:

1. Muammoli o'qitish – o'quvchilarga real hayotiy muammolarni hal qilish bo'yicha topshiriqlar berish orqali ularning analitik tafakkurini rivojlantirish.

2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – har bir o'quvchining qobiliyat va qiziqishlariga mos metodlarni tanlash orqali individual rivojlanishga yordam berish.

3. Yangi texnologiyalar integratsiyasi – raqamli resurslardan foydalanish orqali bilimlarni interaktiv tarzda taqdim etish va o'quvchilarning mustaqil izlanish faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

4. Ijtimoiy va hissiy rivojlanish – guruhda ishlash, bahs-munozaralar va hamkorlik orqali o'quvchilarning nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish.

Bunday yondashuvlar o'quvchilarni faqatgina bilim oluvchi emas, balki bilim yaratish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Natijada, ular nafaqat o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalashni, balki mustaqil ravishda yechim topishni ham o'rganadilar. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarga an'anaviy ta'limdan farqli ravishda interfaol va texnologik jihatdan rivojlangan muhit yaratish imkonini beradi. Innovatsion metodlar ta'lim samaradorligini oshirish va nutq faoliyatini rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi [4].

1. Interfaol o'qitish – o'quvchilarning nutq faolligini oshirish uchun guruhli ishlar, munozaralar va rolli o'yinlar orqali bilim berish. Ushbu metod orqali o'quvchilar birlari bilan muloqot qilish, fikr almashish, savol-javob qilish va bahs-munozaralar olib borish ko'nikmalarini shakllantiradi. Rolli o'yinlar va muhokamalar ularga real hayotiy vaziyatlarga moslashish va nutq faolligini oshirishga yordam beradi.

2. Audiovizual texnologiyalar – o'quvchilarning eshitish va vizual idrok qilish

qobiliyatlarini rivojlantirish uchun videodarslar va audiomatnlardan foydalanish. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarga tilni o'zlashtirish jarayonida jonli nutq namunalarini eshitish va tushunish imkonini beradi. Videodarslar va audio materiallar o'quvchilarning talaffuzini yaxshilash, yangi so'z va iboralarni o'zlashtirish hamda mustaqil eshitib tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Gamifikatsiya – o'quv jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish. Gamifikatsiya o'yin orqali o'rganish tamoyiliga asoslanib, o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshirish va faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi. Reyting tizimlari, ball to'plash, vazifalarni bajarish orqali mukofot olish kabi usullar motivatsiyani kuchaytiradi va o'quvchilarni yanada faol o'rganishga undaydi.

4. Raqamli ta'lim resurslari – interaktiv ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada samarali bo'ladi. Elektron darsliklar va onlayn testlar o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va ularga individual o'quv sur'atida o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, innovatsion yondashuvlar o'quv jarayonini zamonaviy talablar asosida shakllantirishga va o'quvchilarning nutqiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini tezlashtiradi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi. O'quvchilarga an'anaviy usullardan farqli ravishda yangi texnologiyalar va interfaol metodlar asosida dars berish orqali nutq madaniyati shakllantiriladi. Innovatsion yondashuvlar quyidagi tamoyillarga asoslanadi [5]:

1. Interfaol o'qitish – o'quvchilarning nutq faolligini oshirish uchun guruhli ishlar, munozaralar va rolli o'yinlar orqali bilim berish.

2. Audiovizual texnologiyalar –

o'quvchilarning eshitish va vizual idrok qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun videodarslar va audiomatnlardan foydalanish.

3. Gamifikatsiya – o'quv jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish.

Kognitiv metodlar o'quvchilarning tushunish, tahlil qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Ushbu metodlar o'quvchilarning o'z fikrlarini aniq ifodalashiga, mantiqiy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Kognitiv yondashuv asosida nutq rivojlantirish quyidagi usullarga tayanadi [6]:

Metakognitiv strategiyalar – o'quvchilarning o'z bilim darajasini nazorat qilish va mustaqil o'rganish malakasini shakllantirish. Ushbu strategiyalar orqali o'quvchilar bilim olish jarayonini tahlil qilishni, o'z o'quv faoliyatini baholashni va o'z xatolaridan xulosa chiqarishni o'rganadilar. Bu metod o'quvchilarga o'z-o'zini anglash va fikrlash jarayonlarini boshqarish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash – muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va turli xil nuqtayi nazarlardan yondashish orqali o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish. Tanqidiy fikrlash usullari orqali o'quvchilar turli muammolarni hal qilish, dalillar asosida xulosa chiqarish va o'z fikrlarini asosli ravishda ifodalash ko'nikmalarini shakllantiradilar. Ushbu yondashuv, ayniqsa, bahs-munozaralar va ijodiy topshiriqlarda samarali qo'llaniladi.

Matn bilan ishlash – matnlarni tahlil qilish, qayta hikoya qilish va mazmuniy fikr bildirish orqali nutqni rivojlantirish. Bu metod o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, gap qurish qobiliyatlarini rivojlantirish va matn tuzilishini tushunish imkonini beradi. O'quvchilarga matn ustida ishlash jarayonida savollar berish, matndagi asosiy fikrlarni ajratish va muhokama yuritish orqali ularning mantiqiy tafakkuri ham rivojlanadi.

Kognitiv metodlarning bunday yondashuvi o'quvchilarning mustaqil o'rganish malakalarini oshirishga, ularga o'z fikrlarini aniq va ravshan bayon etishga yordam beradi. Nutq rivojlantirish jarayonida ushbu metodlar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kognitiv metodlar o'quvchilarning tushunish, tahlil qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Quyidagi usullar nutq rivojiga samarali ta'sir ko'rsatadi [7]:

Metakognitiv strategiyalar – o'quvchilarning o'z bilim darajasini nazorat qilish va mustaqil o'rganish malakasini shakllantirish.

Tanqidiy fikrlash – muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va turli xil nuqtayi nazarlardan yondashish orqali o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish.

Matn bilan ishlash – matnlarni tahlil qilish, qayta hikoya qilish va mazmuniy fikr bildirish orqali nutqni rivojlantirish.

Nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi innovatsion usullar

Nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish uchun innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi metodlar o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda samarali usullardan hisoblanadi [8]:

O'yin metodikasi – o'quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun ta'lim jarayoniga qiziqarli o'yin elementlarini kiritish. O'yin metodikasi bolalarning dars jarayoniga qiziqishini oshirib, faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Rolli o'yinlar, so'z boyligini kengaytiruvchi topshiriqlar, mantiqiy o'yinlar va dramatizatsiya orqali o'quvchilar nutqiy malakalarini rivojlantiradilar. O'yin orqali o'qitish jarayonida o'quvchilar yangi so'z va iboralarni oson o'zlashtirib, ularni muloqotda qo'llashga o'rganadilar.

Multimediali darslar – interaktiv videolar,

slaydlar va ovozli materiallar yordamida o'quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini shakllantirish. Ushbu metod o'quvchilarning eshitish va ko'rish orqali bilimlarni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi. Multimediali darslar orqali o'quvchilar so'z boyligini kengaytirish, talaffuz va nutqning ifodaliligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, audio va vizual resurslar orqali o'rganilgan materiallar mustahkamlanadi va o'quvchilar nutqiy kompetensiyalarini oshirishga imkoniyat yaratiladi [9]:

Jamoaviy ishlash metodikasi – kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilarning muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish. Ushbu metod o'quvchilarga jamoa bo'lib ishlashni o'rgatib, ularning muloqotga kirishish va o'z fikrlarini mantiqiy ifodalash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Guruhli ishlar orqali o'quvchilar bir-birlari bilan fikr almashadilar, muloqotga kirishadilar va muammolarni birgalikda hal qilish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Ushbu metod shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi

innovatsion metodlarning bunday tizimli qo'llanilishi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq qobiliyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'yin metodikasi – o'quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun ta'lim jarayoniga qiziqarli o'yin elementlarini kiritish.

Multimediali darslar – interaktiv videolar, slaydlar va ovozli materiallar yordamida o'quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini shakllantirish.

Jamoaviy ishlash metodikasi – kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilarning muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va kognitiv metodlarning qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega [10]. Ushbu metodlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish natijasida o'quvchilarning motivatsiyasi ortadi va ularning o'qishga bo'lgan qiziqishi kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky L.S. (1986). Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Piaget J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York, NY: W. W. Norton & Company.
3. Bruner J.S. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Rogoff B. (2003). The Cultural Nature of Human Development. Oxford University Press.
5. Mayer R.E. (2009). Multimedia Learning. Cambridge University Press.
6. Sweller J. (2011). Cognitive Load Theory. Springer.
7. Tomasello M. (2003). Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition. Harvard University Press.
8. Mercer N. (2000). Words and Minds: How We Use Language to Think Together. Routledge.
9. Ellis R. (2008). The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press.
10. Nation I.S.P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.

ALALIYA NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALAR NUTQINI O'STIRISH BO'YICHA KORREKSION ISHLARNING ASOSIY YO'NALISHLARI

ORIPOVA ZILOLA

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan og'ir nutq nuqsonlaridan biri alaliya va uning kelib chiqish sabablari, bolalarda uchrashishi, tasnifi, shakllari hamda ular ustida olib boriladigan korreksion ish tizimi, prognozlari, oldini olishga qaratilgan profilaktika ishlari haqida, hamda nutqni o'stirish bo'yicha turli metodikalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: alaliya, sensomotor, kinetik va kinestetik apraksiyalar, nutq-eshituv analizatori, qo'l motorikasi, dispraksiya, korreksiya, interaktiv metodlar, kompleks yordam, nutq o'stirish, logopedik yordam, didaktik tarqatmalar.

Аннотация. В статье рассматривается одно из тяжелых нарушений речи у детей – алалия, ее причины, возникновение, классификация, формы у детей, а также система проводимой по ним коррекционной работы, прогнозы, профилактическая работа, направленная на ее предупреждение, а также различные методы развития речи.

Ключевые слова: алалия, сенсомоторная, кинестетическая и кинестетическая апраксия, речеслуховой анализатор, мануальная моторика, диспраксия, коррекция, интерактивные методы, комплексная помощь, развитие речи, логопедическая помощь, дидактический раздаточный материал.

Annotation. This article discusses alalia, one of the severe speech defects in children, its causes, occurrence, classification, forms in children, and the system of corrective work carried out on them, forecasts, preventive work aimed at preventing it, as well as various methods for developing speech.

Keywords: alalia, sensorimotor, kinetic and kinesthetic apraxias, speech-auditory analyzer, hand motor skills, dyspraxia, correction, interactive methods, complex assistance, speech development, speech therapy assistance, didactic handouts.

Ma'lumki, nutq inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Avlodlar ajdodlari tomonidan qoldirilgan boy ma'naviy merosni nutq orqali egallab, o'zlari uchun munosib tarzda hayot kechirish, takomillashtirib, kelgusi avlodlariga yetkazib borish imkoniga ega bo'ladilar. Shu sababli ham har qanday jamiyat, har qanday davlatda ta'lim-tarbiya oluvchilarning nutqiy tarbiyasiga alohida ahamiyat berib kelinadi. Aytib o'tish joizki, mustaqillikka erishilishi bilanoq, hukumatimiz tomonidan o'sib ulg'ayotgan bolajonlarimizning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga, uni amalga oshirishda asosiy omillardan sanaluvchi til o'qitish masalalariga kuchli e'tibor qaratib kelinmoqda. Nutqi o'z yoshiga nisbatan qo'yilgan talablar darajasida rivojlangan bola atrofdagilar bilan

tez va yengil muloqotga kirishadi, o'z istak va fikrini tushunarli qilib ifoda eta oladi, maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishi uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni egallaydi. Shu jihatdan qaraganda, maktabgacha yosh davrida bola nutqini tizimli rivojlantirish jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan vazifalardan biri sanaladi. Nutqning meyoriy talablar darajasida rivojlanishi esa uning lug'at zaxirasini yetarli darajada o'zlashtirish, egallash zamirida ta'minlanadi. Ya'ni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasida nutqni rivojlantirish bo'yicha olib boriluvchi ishlarda lug'at boyligini rivojlantirish yo'nalishiga alohida o'rin berilishi lozim.

Alaliya - og'ir kasallik bo'lib, unda nutqning barcha tarkibiy qismlari kam rivojlangan. Shu

bilan birga, aql va eshitish qobiliyati saqlanib qoladi, garchi miya shikastlanishi fonida chaqaloq xatti-harakatlarning buzilishini boshdan kechirishi mumkin: giperaktivlik yoki aksincha, letargiya. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, alaliya maktabgacha yoshdagi taxminan har yuzinchi bolada aniqlanadi. Miya yarim korteksining nutq markazlarining shikastlanishi, alaliya rivojlanishiga sabab bo'ladi, homiladorlik paytida yoki erta yoshda, ya'ni, nutq shakllanishi boshlanishidan oldin ham. Patologiya xavfini sezilarli darajada oshiradigan omillarga quyidagilar kiradi:

- homiladorlik davridagi muammolar: gipoksiya, toksikoz, infeksiyalar (ayniqsa, TORCH kompleksi), shikastlanishlar, surunkali kasalliklar va onadagi yomon odatlar;

- tug'ilishdagi shikastlanishlar, asfiksiya, tug'ilishning patologik kursi (uzoq, tez);

- erta tug'ilish;

- hayotning birinchi yillarida og'ir kasalliklar: o'tkir respirator virusli infeksiyalar, pnevmoniya, behushlikdan foydalanishni talab qiladigan sharoitlar;

- travmatik miya shikastlanishi;

- oiladagi noqulay ijtimoiy vaziyat.

Ko'pincha, bir emas, balki bir nechta patologik omillar alaliya shakllanishida ishtirok etadi, bu esa miyaning minimal disfunktsiyasini (MMD) rivojlanishiga olib keladi. Bu aqliy zaiflik, shu jumladan nutq funksiyalarining buzilishi bilan namoyon bo'ladigan murakkab buzilishdir. Bolada alaliya rivojlanishi miya yarim korteksining turli qismlariga zarar etkazishi mumkin. Patologik o'choqning joylashishiga qarab, kasallikning belgilari farq qilishi mumkin, bu bizga uchta asosiy shaklni ajratish imkonini beradi: motor, sensor, aralash (sensomotor).

Motor alaliya: nutq ishlab chiqarish uchun mas'ul bo'lgan hudud azoblanadi; shu bilan birga, bola unga aytilgan so'zlarni tushunadi, buyruqlarni bajara oladi, lekin artikulyar

tovushlarni talaffuz qila olmaydi; bu shakl doirasida alaliyaning afferent va efferent navlari ham ajralib turadi; birinchi holda, bola nutq apparatining ishlashini nazorat qila olmaydi va tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi, ikkinchidan, artikulyar harakatlarni almashtirishda qiyinchilik bor, ya'ni. Bolaga nutq harakatlarining ketma-ketligiga rioya qilish qiyin.

Sensor alaliyada bolalarni eshitish qobiliyatini tekshirish juda murakkabdir. Sensor alaliyaning asosiy belgisi bosh miyaning chap yarim yuqori doirasining jarohatlanishi bilan bog'liq, nutq-eshituv analizatori ishining natijasi bo'lgan nutqni tushunishdagi kamchiliklar hisoblanadi. Bu esa nutq qo'zg'atuvchilarni tahlil va tarkibiy buzilishga, predmet va tovushli obraz o'rtasidagi bogliqligining shakllanmasligiga olib keladi. Bola o'ziga qaratilgan nutqni eshitadi, ammo tushunmaydi.

Aralash alaliya: ikkala shaklning belgilari kuzatiladi: muayyan alomatlarining ustunligiga qarab, bolalarda alaliyaning sensomotor va motosensor navlari ajralib turadi.

Alaliyaning ushbu shakllaridan kelib chiqqan holatda turli tartibdagi korreksion ishlar olib boriladi. Alaliyada nutq shakllanishi har tomonlama yondashuv, nutqni rivojlanishiga yordam beruvchi va bilish faoliyatining yaxshilanishiga imkon beruvchi nutqning barcha funksiyalari rivojlanishiga e'tiborni qaratadi. Tizimli logopedik ish nutqiy rivojlanishdagi uzilishlarni to'ldirishga va maxsus dastur bo'yicha maktab ta'limiga tayyorlashga yo'naltiriladi yoki u maktab ta'limiga qo'shimcha ravishda parallel olib boriladi. Nutqiy rivojlanmaganlikni bartaraf etishni shunday tashkil qilish kerakki, ish jarayonida maktab vazifalarini o'zlashtirishga tayyorgarlik yuzaga kelsin. Samarali logopedik ish, agar u psixonevrolog (nevropatolog, psixiatr) tomonidan o'tkaziladigan faol doridarmon va fizioterapevtik muolajalar

fonida har tomonlama o'tkazilsagina amalga oshadi. Ish jarayonida turli metod, usullardan mujassamlashgan holda foydalaniladi. Bolaning nutqiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ishning vazifa va mazmuni aniqlanadi. Mayda qo'l motorikasi rivojlanishiga e'tibor qaratiladi: chiziq tortishga, bo'yashga, shtrixlashga o'rgatiladi, tugunchalar bog'lashga, mozaikalar va geometrik materiallardan naqshlar chizish o'rgatiladi va h.k. Agar bolalar qo'l barmoqlari harakati rivojlanishidan orqada qolsa, u holda nutq rivojlanishidan ham orqada qolishligi isbotlangan. Qo'l harakatlarini mashq qildirish jarayonida nutq holati mukammallashadi. Ishning boshlang'ich bosqichlarida nutqning psixofiziologik asoslari shakllantiriladi, bolada muloqotga ehtiyoj hissi uyg'otiladi. Bolada motivatsion bayon qilishning asosini shakllantirish, nutqiy va psixik faollikni rivojlantirish, taqlid faoliyati va aks ettiruvchi nutq funksiyalarini shakllantirish muhimdir. Mashg'ulotlarning samaradorligi ko'rgazmali qurollarning mavjudligi va ulardan to'g'ri foydalanishga bog'liq.

Ishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: tevarak-atrofidagi tovushlarga, nutqiy tovushlarga nisbatan qiziqish uyg'otish, ularga taqlid qilishga ehtiyoj, xohish va imkoniyatini rivojlantirish, nutqiy va nutqiy bo'lmagan tovushlarni farqlash. Bolalarning diqqati va ish qobiliyatini rivojlantirish uchun turli qo'llanmalardan foydalaniladi: kesma rasmlar, tayoqchalar (hisob tayoqchalaridan geometrik shakllarni yasash), predmetlarni rangi, shakli hajmiga ko'ra tasniflash. Bolaning yetarlicha uyushganligida, diqqatini to'play olishida, faoliyatning elementar ko'rinishlari shakllanganida tovushlarni idrok qilish bo'yicha olib boriladigan ish mumkin hisoblanadi. Ishda chapak chalishdan, oyoqni polga urib tapillatishdan, stolni taqillatishdan foydalanmaslik kerak, chunki bunday hollarda jaranglash idrok qilinmay, tebranish, suyak

o'tkazuvchanligidan vibratsiya idrok qilinadi. Predmetli amaliy faoliyat davomida bolalar nutqiy instruksiya asosida predmet bilan ko'pgina topshiriqlarni bajarish ko'nikma, malakasini egallaydilar: sutni ich, sutni piyolaga quy, sutni puflab sovit va h.k. Harakat bilan ifodalangan yuqoridagiga o'xshash so'zlar ona tilining grammatik andozalarini egallashga yordam beradi.

Alaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar uchun nutqni o'stirish va rivojlantirishda korreksion ishlashning bir nechta asosiy yo'nalishlari mavjud. Alaliya, ya'ni nutq rivojlanishida kechikish yoki to'siqlar mavjud bo'lgan bolalar uchun korreksion ishlashning maqsadi, ularning nutq faoliyatini tiklash va umumiy rivojlanishini yaxshilashdan iborat.

Quyidagi yo'nalishlar asosiy hisoblanadi:

1. Nutqni rivojlantirishning asosiy metodikalari:
 2. Talaffuzni to'g'rilash:
 3. Nutq va eshitish funksiyalarini integratsiyalash:
 4. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish:
 5. Psixologik yondashuv:
 6. Individual yondashuv:
 7. O'yin va faoliyat orqali rivojlantirish:
- Adabiyotlar tahlili asosida alalik bolalar lug'atini o'yinlar asosida rivojlantirish bo'yicha bir qancha o'yinlardan namunalar keltiramiz.
- "Kimligini top" o'yini.

Maqsad: Bog'langan nutq malakalarini shakllantirish, savol tuzish, savol berishga, berilgan javoblarni tushunishga o'rgatish, diqqatni rivojlantirish.

1-qadam. Logoped (tarbiyachi) bolalarni topishmoqli o'yinga taklif qilib, doira bo'lib o'tirib olishlarini e'lon qiladi.

2-3-qadam. Logoped (tarbiyachi): Bolalar men hozir orangizdan biringizni o'yladim. Kimni o'ylaganimni aytmayman. O'zingiz savollar berish orqali toping, deb aytadi. O'yin

jarayonida logoped (tarbiyachi) bolalarga savollarni izchillikda berishga o'rgatib boradi. Masalan: 1. Qiz bola yoki o'g'il bola haqidaligini aniqlash va keyingi savollarni shunga asoslanib berish. 2. Tashqi ko'rinish va yoshi haqidagi savol. 3. O'yin, mashg'ulot, xulqi va fe'l-atvori haqidagi savollar.

Taxminiy savollar: "O'g'il bolami yoki qiz bolami?", "Bo'yi qanday?", "To'laroqmi yoki ozg'in?", "Sochlarining rangi qanday?", "Ko'zlarining rangi qanday?", "Sochlari kaltami yoki uzun?", "Do'sti kim?", "Qanday rang kiyim kiygan?" kabi. Logoped bolalar savol bera olmasliklarini oldini olish maqsadida o'yin boshlanishidan avval savollar tuzishga oid misollar keltiradi (masalan "Qopchada nima?" o'yinini eslatadi).

4-qadam. Bolalar o'z oralaridan logoped o'ylagan bolani aniqlaydilar. Kim birinchi bo'lib do'stining ismini aytsa, logopedning o'rniga o'tirib, o'yinni davom ettiradi. Keyingi bosqichlar. O'yin 4-5 nafar bolaning ismini topishgacha davom etadi.

"Sayrda" o'yini

Maqsad: lug'at boyligini rivojlantirish, jumalarni to'g'ri gapirish, motorikani rivojlantirish.

Jihoz: predmetli va syujetli rasmlar, tabiat

aks ettirilgan mul'ajlar.

O'yinning borishi: logoped – bolalar bugun siz bilan dalaga sayrga chiqamiz. Dalada nimalar pishgan bo'lsa terib kelamiz. Bolalar qo'llariga savatchalarni oladilar. Qaranglar dalada nimalar pishibdi? Kim nima uzadi. Bolalar savatlariga pomidor, bodring, sabzi, baklajon, karom soladilar. Logoped bolaning olgan narsasiga qarab unga savol beradi. Bu sabzavot nimaga ishlatiladi?, uning rangi, mazasi, shakli qanday. Bu sabzavotlarning odam organizmi uchun qanday foydasi botligi bolalarga tushuntirilib, savol-javob o'tkaziladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, maktabgacha yoshdagi alalik bolalar lug'atining o'ziga xosligini o'rganish, o'rganish natijalarini taxlil etish esa korreksion pedagogik ishlar asosini ishlab chiqish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi alalik bolalar bilan olib boriladigan logopedik, pedagogik korreksion ish tizimi, bolalar lug'at boyligini rivojlantirishga oid berilgan logopedik o'yinlarni maxsus nutq bog'chalarining ish jarayonida qo'llash mumkin bo'ladi. Shuningdek korreksion ishni nutq nuqsonining turiga, darajasiga mos ravishda to'g'ri tanlab olib borish ishning unumdorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ayupova M.Y. Korreksion ishlar metodikasi ma'ruza matni. T.: 2001.
2. Ayupova M.Y. LogopediY. - T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
3. Axunjanova S. A. O podgotovke detey k shkolnomu obucheniY. - T.: Ijodkor, 1995.
4. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o'yin. T.: 2013.
5. Логопедия (под. ред. Проф. Л. С. Волковой) - М., 2003.
6. Соботович Е. Ф. Формирование правильной речи у детей с моторной алалией . - Киев, 1981
7. Лалаева Р. И. Логопедическая работа в коррекционных классах Изд - во Владос - М., 2001.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING MAS'ULIYAT KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI

GULAMOV JASUR BAXODIROVICH
O'zDJTU Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida talabalarning mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini shakllanishi va takomillashuvi o'rtasidagi farqlar ularning bajarish bosqichi va darajalariga bog'liqligi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: mas'uliyat ko'nikmalari, o'quv faoliyati, ilmiy tadqiqot faoliyati, mehnat faoliyati, madaniy faoliyat, bosqich, daraja

Kirish. Talabalarda mas'uliyatni takomillashtirishga ta'lim jarayonining ta'siri bu jarayonning mazmuni va tashkil etilishi, xususan, mustaqil ishni tashkil etish va nazorat tizimi bilan belgilanadi. Mas'uliyatni takomillashtirish uchun mustaqil ishni tashkil etish va bilimlarni nazorat qilish shartlari va metodikasi etarlicha o'rganilmagan. Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish asosida mustaqil ishning o'zaro ta'sirini ta'minlovchi texnologiya va bilimlarni baholashning reyting tizimi talabalarda shaxsiy va kasbiy sifat sifatida mas'uliyatni takomillashtirish samaradorligini oshiradi degan faraziy taxmin qildik. Mas'uliyatni takomillashtirish samaradorligini aniqlash mas'uliyatning kasbiy sifat sifatida namoyon bo'lish mezonlari va belgilarini va uning talabalar o'rtasida shakllanish darajalarini o'rganishni talab qiladi.

Tadqiqot usullari. Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini shakllanishi va takomillashuvi o'rtasidagi farqlar ularning bajarish bosqichi va darajalariga bog'liq. Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarining shakllanishida asosiy e'tibor yangi qobiliyatlar, tushunchalar va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lsa-da, mas'uliyat ko'nikmalarining takomillashuvi esa, bu ko'nikmalarni yaxshilash, ularni har xil vaziyatlarda samarali qo'llash va rivojlantirishga yo'naltirilgan. Shu tariqa, mas'uliyatning shakllanishi va

takomillashuvi o'rtasidagi farqlar darajadagi murakkablik va ibajarish bosqichlari orqali namoyon bo'ladi. Quyida ularning asosiy farqlarini ko'rib chiqish mumkin (1-jadvalga qarang).

Tadqiqot natijalari. Raqamli ta'lim muhitida talabalarning mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlari – bu talabalarning mustaqillik, qaror qabul qilish, vaqtini boshqarish va o'qishga bo'lgan munosabatini shakllantirishga qaratilgan o'quv va pedagogik strategiyalarni o'z ichiga oladi. Raqamli ta'lim muhiti, ya'ni raqamli platformalar, interaktiv vositalar va onlayn resurslar talabalarga mas'uliyat va o'zini samarali boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Biz “mas'uliyat” va “o'quv faoliyati” tushunchalarini faoliyat va munosabatlarning psixologik-pedagogik nazariyalari nuqtai nazaridan ko'rib chiqamiz. O'qish – talabalarning asosiy faoliyati. U OTMning pedagogik tizimi doirasida amalga oshiriladi va uning quyi tizimi hisoblanadi. Raqamli ta'lim muhitida talabalar mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlari o'quv, ilmiy tadqiqot, mehnat, madaniy kabi faoliyatning samarali usullaridan iborat. Bular o'zini boshqarish, o'qishni rejalashtirish, onlayn kommunikatsiya va baholash orqali individual rivojlanish kabi muhim qobiliyatlarni

1-jadval.

**Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini shakllanishi va takomillashuvi
o'rtasidagi farqlari**

Farqli jihatlar	Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini shakllanishi	Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashuvi
Ta'rif va mazmun	bu mas'uliyatning ilk bosqichida, ya'ni talaba yoki shaxsning birinchi bor mas'uliyat hissini hosil qilish, buning uchun asosiy kundalik faoliyatlarga qarshi qarorlar qabul qilish va ularga moslashish jarayoni. Bu bosqichda mas'uliyatning asosiy nazariy va amaliyot ko'nikmalari o'rganiladi	bu mas'uliyatning yangi bosqichi, ya'ni avval shakllangan ko'nik-malarni yanada mukammallashtirish, ularni turli vaziyatlarda samarali va aniq ishlatishni ta'lim, ish hayoti yoki shaxsiy rivojlanish jarayonida davom ettirish. Bu jarayonda mas'uliyat talab qiladigan ko'nikmalar va qobiliyatlar mustahkamlanadi va ijobiy natijalarga qaratilgan holda rivojlanadi
Bosqich va taraqqiyot	mas'uliyatning boshlang'ich shakli bo'lib, u ko'pincha turli xil o'qitish usullari, treninglar va tajribalar orqali rivojlanadi. Mas'uliyatni shakllantirish uchun shaxsning tushunchalari va o'ylash tarziga asoslangan har tomonlama yordam ko'rsatiladi	shaxsning ilk ko'nikmalarini yoki tushunchalarini real hayotda qo'llash va turli vaziyatlarda joriy etish orqali amalga oshadi. Mas'uliyatni takomillashtirish, ko'pincha ularning muammolarga bo'lgan munosabati, xatolarni qabul qilish va ulardan xulosa chiqarish orqali rivojlanadi
Etaplar va natijalar	bu bosqichda mas'uliyatning asosiy fazalari (mas'uliyatni sezish, uning ahamiyatini tushunish va birinchi qarorlarni qabul qilish) o'rganiladi. Natijalar boshlang'ich darajada bo'lib, faqat mas'uliyatni qabul qilish va amalga oshirishning asosiy amaliy ko'nikmalari shakllanadi	shaxsning shaxsiy va ijtimoiy faoliyatiga bog'liq ravishda, ko'nik-malarning mukammal rivojlanishini ta'minlaydi. Takomillashuv jarayoni-da natijalar aniq va professional darajada ko'rinib, mas'uliyat sezgisi va mustaqillikning yuqori darajasiga erishiladi
Ko'nikmalarni qo'llash	odam ko'nikmalarini yangi muammolarga yoki vazifalarga tatbiq etishga harakat qiladi, va bu ko'nikmalar ko'proq nazariy va amaliy asosda shakllanadi	ko'nikmalarni samarali va ijobiy natijalarga yo'naltirish uchun qo'llash, ya'ni muammolarni va stressni muvaffaqiyatli boshqarish ko'nikmalari rivojlanadi. Takomilla-shuv jarayonida mas'uliyatning har tomonlama qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi
Ta'limda erkinlik	u o'qituvchi yoki murabbiyning yordami va yo'naltirishlari orqali amalga oshiriladi. Shaxs, birinchi navbatda, mas'uliyatni qanday qabul qilish va qanday amalga oshirishni o'rganadi	shaxs o'z mustaqilligini oshirishi va harakatlarini natijalarga moslashti-rishi kerak. Bunda, ham individual, ham jamoaviy mas'uliyatni qabul qilish murakkab ko'nikmalarga aylanadi
Mas'uliyat turlari	birinchi navbatda shaxs o'zining shaxsiy mas'uliyatlariga (vaqtni boshqarish, o'z-o'zini tartibga solish) javobgarlikni his qiladi	shaxs o'zining jamoaviy, ijtimoiy va professional mas'uliyatlarini qabul qilishi, shu bilan birga ulug'mas mas'uliyatlarga (masalan, boshqalar-ga ta'sir ko'rsatish, loyihalar va jamoaviy muammolarni hal qilish) ega bo'ladi

rivojlantirishga yordam beradi. Raqamli ta'limning shaxsiy rivojiga e'tibor beruvchi turli vositalari talabalarni mas'ullikka, mustaqillikka va o'zaro hamkorlikka yo'naltiradi.

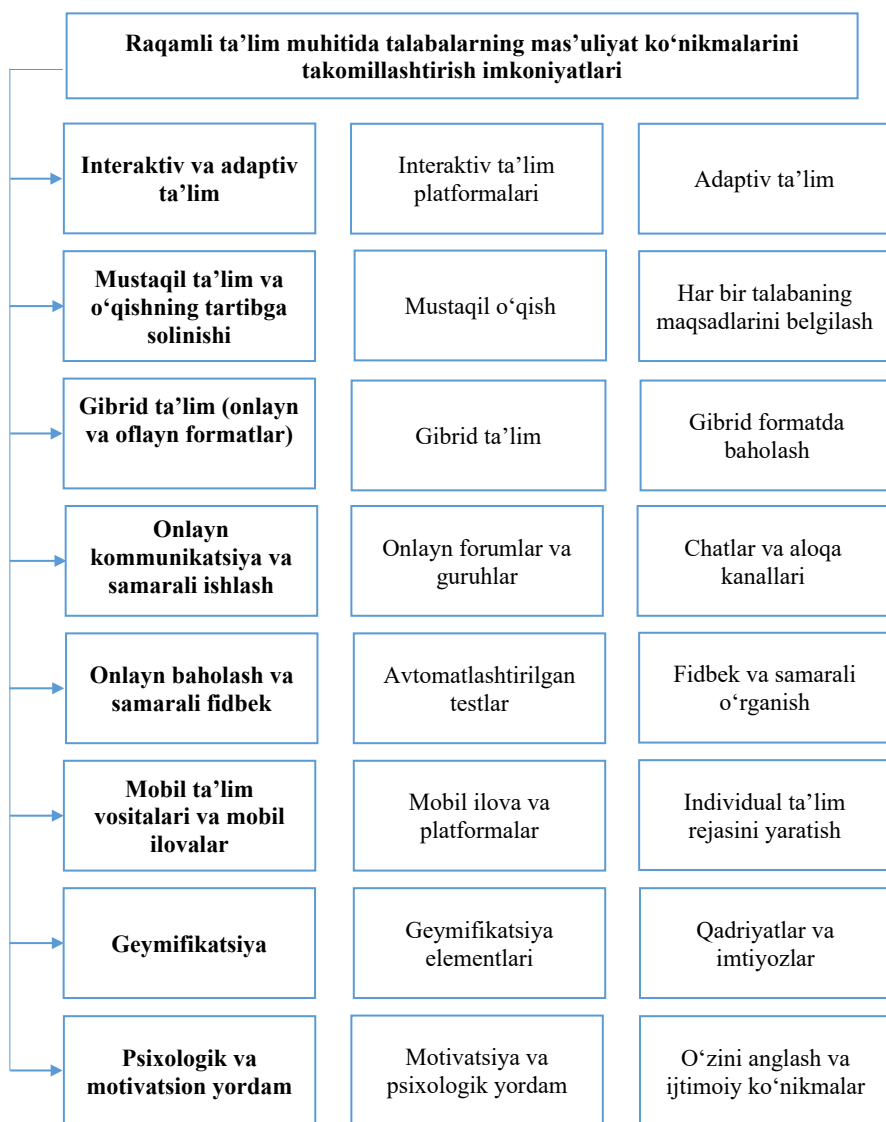
Raqamli ta'lim resurslari (RTR), boshqa so'zlar bilan aytganda, "virtual o'qish resurslari", "onlayn o'qish resurslari", "onlayn ta'lim resurslari" kabi atamalarda ham ishlatilishi mumkin. RTR, ta'lim va o'qish jarayonlarini raqamli vositalar orqali olib borishni yoki

ularga qaraganda tashkil etishni ifodalaydi. RTR, o'qish va o'qitishni, ilmiy tadqiqot va o'quvchilarning o'zlashtirilishi va yaxshilashini yaxshi samaraga aylantirishni maqsad qilgan modern texnologiyalardan biridir.

Talabalar faoliyatining o'quv, ilmiy tadqiqot, mehnat, madaniy kabi turlari ajratiladi. Biz talabalarning "yetakchi faoliyati" sifatida o'rganishdan manfaatdormiz. Yuqorida aytib o'tilganidek, faoliyatni S.L.Rubinshteyn uch

turga bo'ladi: o'yin, o'quv va mehnat [4]. Mehnat inson faoliyatining "asosiy va tarixiy jihatdan birlamchi" turi, o'yin va o'rganish esa "o'ziga xos, lekin o'zaro bog'liq va hosilaviy

faoliyat turlari". Quyida raqamli ta'lim muhitida mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz (1-rasmga qarang):

1-rasm. Raqamli ta'lim muhitida talabalarning mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlari

Raqamli ta'lim resurslari turlari o'rtasida, virtual o'quv dasturlari, interaktiv darsliklar, video darsliklar, xavfsizlik va turli sohalarida o'zlashtirilgan o'quv modullari va online kurslar kabi bir nechta tur mavjud. Bu resurslar o'quvchilarga o'rganishda yanada keng qamrovlilik yaratadi va ularning o'ziga xos usullari bor. Raqamli ta'lim resurslarini tushunish va ularni to'g'ridan-to'g'ri qo'llash

uchun kerakli kalit so'zlar jihatdan, "virtual darslik", "interaktiv darslik", "online kurs", "o'quv modullari", "baholash", "monitoring" kabi so'zlar kiritilishi kerak [2].

Ta'limdagi raqamli platformalarning ijobiy jihatlari quyidagicha aniqlangan:

mavjudligi. Raqamli platformalar ta'lim resurslariga har qanday vaqtda va har bir joyda kirishni ta'minlaydi, o'quvchilarni

tenglashtiradi, bu esa o'rganishni yanada moslashuvchan va qulay qiladi;

ta'lim formatlarining xilma-xilligi. Onlayn kurslar, video darslar, interfaol topshiriqlar - bularning barchasi talabalarga materialni o'rganishning eng mos usulini tanlashga imkon beradi;

ko'nikmalarini rivojlantirish. Raqamli platformalar onlayn muloqot va hamkorlik imkoniyati tufayli mustaqil ish, tahliliy fikrlash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, hatto xalqaro muloqot imkoniyati mavjud.

Ta'limdagi raqamli platformalarning salbiy jihatlari quyidagicha aniqlangan:

shaxsiy aloqaning yo'qligi. Virtual ta'lim har doim ham o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi shaxsiy munosabatlarni rivojlantirishga hissa qo'shmaydi;

texnik muammolar. Internet tezligining kamligi yoki uskunalar bilan bog'liq muammolar samarali o'rganish uchun to'siqlarni keltirib chiqarishi mumkin;

motivatsiyani yo'qotish xavfi. Ba'zi talabalar uchun ta'lim muassasasida jismoniy mavjudlikning yo'qligi motivatsiya va intizomning yo'qolishiga olib kelishi mumkin, chunki o'quvchi to'g'ridan-to'g'ri aloqaga ega emas, uni muzlatish qiyinroq [1].

Raqamli ta'lim muhitining asosiy tamoyillari mazmuni bilan tanishib chiqamiz:

1. Texnologiyalardan foydalanish tamoyili – raqamli ta'lim muhitida ma'lumotlarni uzatish, olish va saqlash uchun kompyuterlar, internet, mobil qurilmalar va platformalar kabi turli xil texnologiyalardan foydalaniladi.

2. Ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi tamoyili – Internet va raqamli platforma orqali ta'limni har bir talabaning ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu individual o'qish stillari va templariga muvofiq ta'lim berishni qamrab oladi.

3. Ochiq va interaktiv kontentlarni yaratish tamoyili - raqamli muhitda axborot va ta'lim

resurslari ochiq va interaktiv bo'ladi, talabalar videolar, testlar, forumlar va boshqa onlayn manbalar orqali bilimini oshirishlari mumkin.

4. Hamkorlikda o'qitish tamoyili – raqamli ta'lim muhiti talabalarni onlayn hamkorlik qilishga, hamkorlikda muammolarni hal qilishga va fikr almashishga yordam beradi. Guruh ishlari, forumlar va chatlar faoliyatini yoritadi.

5. Ma'lumotlar tahlil qilish tamoyili – texnologiyalar ta'lim jarayonini tahlil qilish, talabalarning oliy darajadagi natijalarini o'lchash va ularning bilimlarini baholash uchun qo'llaniladi.

6. Ta'limning mobilligi tamoyili – raqamli muhit talabalarga har qanday joydan ta'limga kirish imkoniyati beradi. Bu, ayniqsa, mobil qurilmalar va internetga kirish imkoniyati mavjud bo'lgan joylarda muhimdir.

7. Ta'limning samaradorligi tamoyili – raqamli muhit samarali va tezkor o'qitishni ta'minlash uchun amalga oshiriladigan o'quv dasturlarini avtomatlashtirishga yordam beradi, masalan, testlar va avtomatik baholash tizimlari orqali.

8. Ijtimoiy o'qitish tamoyili – raqamli muhit, shuningdek, talabalar o'rtasida ijtimoiy va emotsional rivojlanishga yordam berishi kerak. Odamlar o'rtasida munosabatlar va hamkorlikni mustahkamlashga undovchi platformalar muhim ahamiyatga ega (2-rasmga qarang).

Mazkur tamoyillar raqamli ta'lim muhitining har tomonlama rivojlanishi va samarali amalga oshishi uchun "Pedagogika" va "Psixologiya" ta'lim yo'nalishi fanlarini o'qitishda unumli foydalanish mumkin. Bunda mustaqil ta'limda, auditoriya mashg'ulotlarida interaktiv ta'lim platformalari, vebinar darslar, ochiq va interaktiv kontentlarni yaratish orqali amalga oshiriladi.

Pedagogika jamiyat, madaniyat, ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlari, huquqiy asoslaruni o'qitish bilan aloqada bo'lgan sohalardan biri

2-rasm. Raqamli ta'lim muhitining asosiy tamoyillari

2-jadval.

O'quv-uslubiy saytlar

Sayt nomlari	Sayt silkalari	Sayt mazmuni
УчМет (Учебно-методический портал)	https://www.uchmet.ru/	Barcha ta'lim yo'nalishlari o'qituvchilari uchun vebinarlar, maqolalar, sharhlar, darslarni loyihalash va rejalashtirish bo'yicha ko'rsatmalar, pedagogik tajribalar, mahorat darslari va boshqalar
Maam.ru	Maam.ru	Ushbu xizmat maktabgacha va o'rta ta'lim o'qituvchilarining umumiy tavsiyalari va tajribalarini, ish dasturlari namunalari, reja-eslatmalarni, sharhlar va ilmiy maqolalarni, amaliyotchilarning nashrlarini o'z ichiga oladi
Наша Сеть	nsportal.ru	Ushbu saytda talabalar ishlari va ilmiy maqolalar, amaliyotchi va tajribali tadqiqotchi-o'qituvchilarning avtoreferatlari va ilmiy ishlari, pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar va boshqalarni o'z ichiga olgan 2 milliondan ortiq nashrlar to'plangan
Открытый класс	https://www.openclass.ru/blogs	Ta'lim tizimida asosiy hujjatlarni tayyorlash bo'yicha uslubiy materiallar, ko'rsatmalar, namunaviy hujjatlar, o'qituvchilar forumi, nashrlar va mahorat darslari, tendentsiyalar va amaliyotlarning sharhlari
Мультиурок	https://multiurok.ru/	Tadqiqotlarni amalga oshirish, darslarni o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar va tavsiyalar, dars uchun hujjatlarni tayyorlash bo'yicha namunalar va maslahatlar (reja-eslatmalar, ish dasturlari va boshqalar), ilmiy nashrlar va boshqalarni o'z ichiga olgan noyob tematik va uslubiy platforma
МетодСовет	http://metodsovet.su/	Ta'lim tizimida ta'lim dasturlari va zamonaviy yurishlarni ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar, amaliyotchilar va tadqiqotchilarni nashr etish, hujjatlar va dasturlarning namunalari, master-klasslar, forum va boshqalar

hisoblanadi. Ta'lim muassasasida o'qituvchi sifatida ishlash uchun tegishli ixtisoslashtirilgan ma'lumotga ega bo'lish muhim. Pedagogik mutaxassislik bo'yicha o'qitish yozma ish, pedagogik tadqiqotlar, amaliy faoliyatsiz to'liq bo'lmaydi. Ammo har qanday holatda ham talaba avval nazariy asoslarni sinchkovlik bilan o'rganishi, so'ngra amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan vazifani bajarishni boshlashi lozim. Bir qator omillarga qarab, talabalar keyingi tadqiqotlarini o'tkazishda turli xil ma'lumotlarga muhtoj bo'lishi mumkin. Ammo pedagogik tadqiqotlar va talabalar loyihasining ko'lami va xususiyatidan qat'iy nazar, talabalar uchun faqat tasdiqlangan, ishonchli materiallar va faktlarga

tayanish muhimdir. Shuning uchun asosiy manbalarni sifat mezonlariga muvofiqligini tekshirishni e'tiborsiz qoldirmaslik lozim [3]. Quyida biz pedagogik tadqiqotlar uchun mos bo'lgan asosiy manbalarning eng keng tarqalgan turlari tavsiya etamiz (2-jadvalga qarang):

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim muhitida talabalar mas'uliyat ko'nikmalarini takomillashtirish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va yoshlarning professional rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida ta'limni yanada interaktiv va shaxsiylashtirilgan qilish imkoniyatlari mavjud. Bu esa talabalarga o'z mas'uliyatlarini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'limdagi raqamli platformalar: ijobiy va salbiy. Ta'limdagi raqamli platformalar: ijobiy va.. | КиберМосква | ВКонтакте Raqamli ta'lim yo'nalishlari
2. Xurramov Anvar Jumanazarovich RAQAMLI TA'LIM RESURSLARI: TUSHUNCHASI VA TURLARI // SAI. 2023. №Special Issue 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/raqamli-talim-resurslari-tushunchasi-va-turlari> (дата обращения: 24.11.2024).
3. Обзор полезных сайтов для студентов-педагогов. <https://disshelp.ru/blog/obzor-poleznyh-sajtov-dlya-studentov-pedagogov/>
4. Рубинштейн С.Л. Проблемы психологии в трудах Карла Маркса // Советская психотехника. - 1934. - №1; Вопросы психологии. - 1983. - №2. - С.24-38.

ISHLAB CHIQUARISH VA OLIY TA'LIMDA KLASTERNI TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI

KURBANOV AZIZ TESHAVOYEVICH
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ishlab chiqarish va oliy ta'limda ta'lim klasterini tashkil etishning turli shart-sharoitlari va uning mexanizmlari to'g'risida atoflicha fikr yuritilgan. Shuningdek oliy ta'lim yo'nalishlaridagi o'quv rejalarining ishlab chiqarish jarayonlariga moslashtirish haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: klaster, ishlab chiqarish, uzluksizlik, o'quv reja, ta'lim turi, yo'nalganlik, pedagogik jarayon, salohiyat, izchillik.

Аннотация: В данной статье подробно рассмотрены различные условия и механизмы организации образовательного кластера на производстве и в сфере высшего образования. Речь идет также об адаптации учебных программ высшего образования к производственным процессам.

Ключевые слова: кластер, производство, целостность, учебная программа, тип образования, направление, педагогический процесс, потенциал, системность.

Annotation. This article examines in detail the various conditions and mechanisms for organizing an educational cluster in production and in the field of higher education. We are also talking about adapting higher education curricula to production processes.

Keywords: cluster, production, integrity, curriculum, type of education, direction, pedagogical process, potential, consistency.

Kirish: Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, uzviylik mazmun, Uzluksizlik shakl hodisasi hisoblanadi. ya'ni, ta'lim mazmunining tabiiy ketma-ketligini ta'minlash, bunda bilim oluvchilarning yosh va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish uzviylikni ta'minlaydi. Uzviylik muayyan ta'lim turi doirasida ham, ta'lim turlariaro ham kuzatilishi mumkin. Uzluksizlik esa ta'lim turlarining o'zaro ketma-ketligida yoki muayyan fan mazmunining o'zlashtirishda bo'shliqning bo'lmasligi bilan sodir bo'ladi. Demak, uzviylik va uzluksizlik o'zaro bog'liqdir, ayni paytda, alohida hodisalar bo'lib, ularning ta'minlanishi ta'lim sifatiga bevosita aloqador va ta'lim turlari o'rtasidagi munosabatda bosh masala sifatida qaralmog'i lozim.

Adabiyotlar tahlili.

Kasbga yo'naltirish muammosi ilgaridan ko'pchilik tadqiqotchilarni e'tiborini o'ziga jalb qilgan xususan, rossiyalik olimlar N.A.Aitov, Y.K.Babanskiy, V.A.Gusev, M.I.Maxmutov,

R.A.Nizamov, M.F.Fatxulin va boshqalarning ishlarida tahlil qilingan. 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida» gi qonuni 28-moddasiga ko'ra ta'lim tashkilotlarini boshqarishda va kadrlar tayyorlashda kadrlar talabgorlari ishtirokini ta'minlash maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi qarorida ishlab chiqarish, ilm-fan va ta'lim o'rtasida integratsiyani chuqurlashtirish, oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash yuzasidan buyurtmalarni shakllantirish, oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash darajasi va sifatini tubdan yaxshilash hamda iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari va tashkilotlarida talabalar amaliyotlarini o'tkazish, ilmiy ishlarni hamkorlikda bajarish, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining

ishga joylashishini ta'minlash borasidagi ishlarni rivojlantirish choralari ko'rish o'zaro hamkorlik shartnomalari asoslarida olib borilishi ustuvro vazifa qilib belgilangan [1, 2].

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotchilar klasterlarni sun'iy ravishda shakllantirish mumkin emasligini ta'kidlashadi. Demak, klaster manfaatdorlikdan kelib chiqqan tabiiy aloqadorlik maxsuli bo'lib, raqobatbardoshlikni ta'minlash, sifat va natijani ko'tarish uning asosiy maqsadi hisoblanadi. Mavjud tabiiy aloqadorlikni kuchaytirish, tarmoq salohiyatni muayyan maqsad sari yo'naltirish, yangilik asoslarini yaratish va mustahkamlash, axborot hamda innovatsiyalar almashinuvini jadallashtirishning eng faydali va samarador usuli klasterlardir. Klaster aloqadorligida tabiiylikni ta'minlashning shartlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- oliy ta'lim va ishlab chiqarishning geografik jihatdan yaqinligi;
- ta'limiy sifat dinamikasi;
- o'qituvchilar salohiyatini mustahkamlash;
- oliy ta'lim va ishmiy tadqiqot muassasalarining salohiyatidan samarali foydalanish;
- ta'lim vositalarining sifatini oshirish;
- umumiy maqsadni belgilay olish;
- uzviylik va uzluksizlik,
- klaster sub'ektlarining o'zaro bog'liqlikda zanjir hosil qilishi va hokazo;

Pedagogik ta'lim klasterining ayni shu hodisa atrofida bahs yuritishi uzviylik va uzluksizlikning muhim tamoyili sifatida qaralishini asoslaydi.

Uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash shartlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ta'lim sub'ektiari o'quv rejalarining aniq amaliy yo'nalganlik prinsipi asosida ishlab chiqish;
- barcha yo'nalishning o'quv rejalarida takror tanuvchi fanlar dasturlari mazmunining optemallashtirib ishlab va fanlarning amaliyligini ortirish.

Klasterning izchilligi sub'ektlarining vertikal yagona chiziqda joylashuvi, bunda qo'yidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich harakatlanish tendensiyasiga amal qilinishidir.

Izchillik xam sikl, xam mazmun hodisasi bo'lib, ta'lim shakli va muamonining ta'lim turlari o'rtasidagi taqsimotini anglatadi. Bu taqsimotda ta'lim turlarining spesifikasi va maqsadi, davlat ta'lim standartlari, bitiruvchilarga qo'yiladigan talablar inobatga olinishi lozim. Izchillik ta'lim mazmunini o'zlash-tirishning asosiy shartlaridan biridir. Izchillik muayyan ta'lim turi doirasida ham, ta'lim turlariaro ham bo'lishi mumkin. Ta'lim turlariaro izchillik pedagogik ta'lim klasteriga aloqador hodisa bo'lib, uning ta'minlanishi bilan bog'lik jarayonlar klaster doirasida hal qilinishi lozim bo'lgan muammolarga mos tushadi. Bu esa izchillikni pedagogik ta'lim klasterining muhim tamoyili sifatida nazariy jihatdan asoslaydi.

Izchillikni ta'minlash sharti sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ta'lim va tarbiya bilan bog'lik; me'yoriy hujjatlar, vositalar, shakl xamda texnologiyalarning quyidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab xarakatlanish prinsipida kelib chiqishi;
- ta'lim va tarbiya bilan bog'liq, me'yoriy hujjatlar, vositalar, shakl xamda texnologiyatarning ishlab chiqilishida tarbiyalanuvchi, o'quvchi va talabalar yosh va fiziologik xususiyatlarining inobatga olinishi;
- vorisiylik, klasterning avlodlar almashuvidagi roli, tyutorlik faoliyati, pedagogik ta'limni klasterlashtirish natijasida sub'ektlarning malakali pedagog xodimlarga bo'lgan ehtiyojining muntazam qondirilishiga erishishdir.

O'qituvchilik kasbi mavqeining oshishi bilan bog'liq bo'lgan jarayondir. Pedagogik ta'lim klasterining vorisiylik asosidagi vazifalaridan biri o'qituvchilar ijtimoiy himoyasi borasidagi muammolarni tadqiq etishdir.

Vorisiylikni ta'minlash sharti sifatida quydagilarni ko'rsatish mumkin:

- jamiyatda pedagogika kasbi maqomi va mavqeini oshirish borasida targ'ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish;

- iqtidorli yoshlarni o'qituvchi-pedagog kasbiga maqsali tayyorlash ishlarini yo'lga qo'yish;

- oqilona seleksiya ishlarini yo'lga qo'yish, zamonaviylik, sohaga oid zamonaviy ilm-fan yutuqlarini tizimga joriy qilish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unimli foydalanishdir.

Tahlil va natijalar.

Zamonaviylik tamoyilini ikki yo'nalishda: birinchisi ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviylashtirish (ta'lim, fan va ishlab chiqarishga zamonaviy ilm-fan yutuqlarini joriy qilish bilan bog'iq muammolar), ikkinchisi, ishlab chikarilayotgan mahsulotning (bitiruvchilarning) zamonaviy talablarga javob berishi ma'nosida tushunish mumkin. Bu esa ta'lim mazmuniga, ta'lim jarayoni va vositalariga, texnologiyalariga innovatsion yondashishni talab qiladi. Innovatsiyalarsiz klasterning mavjud bo'lmasligi esa zamonaviylikni pedagogik ta'lim klasterining tamoyili sifatida ilgari surishni nazariy jihatdan quyidagilarni asoslaydi:

- zamonaviy texnologiyalarini pedagogik ta'lim jarayoniga tatbiqini muntazam yangi ab borish;

- zamonaviy im-fan yutuqlarini pedagogik ta'lim jarayoniga singdirishning muntazam ishlovchi mexanizmini yaratish; ta'lim mazmuni va sharoitini zamonga moslashtirish;

- bitiruvchilarga qo'yiladigan davlat talablarini rivojlangan xorijiy mamlakatlarning bitiruvchilariga qo'yilgan talablarga muvofiq lashtirish.

Yo'naltirilganlik, klaster doirasida amalga oshirilayotgan har bir faoliyat turining aniq maqsadga yo'naltirilganligi, kutilayotgan natijalarni oldindan chamalash va baholash imkoniyatining mavjudligidir.

Xulosa.

Yuqoridagi tasnifda pedagogika ta'lim sohasi faoliyati to'laqonli kamrab olingan bo'lib, har bir yo'nalish o'z ichida o'zaro tarmoqlanadi. Bu yo'nalish va tarmoqlar mazmuni ta'lim turlari bilan bog'iq hamkorlikning barcha shakl, usul va texnologiyalarini o'zida jamlaydi va quyidagilardan iborat:

Birinchidan ta'lim klasteri yo'nalishlarining mazmuniy ta'lim yo'nalishi:

- mavjud muammolarni aniqlash, tasniflash va ularning bartaraf mexanizmlarini ishlab chiqish;

- o'quv-uslubiy salohiyatning vertikal va gorizontaal harakat mexanizmini ishlab chiqish;

- dars mashg'ulotlari sifatini boshqarish va nazorat qilish.

Ikkinchidan o'quv-uslubiy samaradorlikni aniqlashning soda va eng maqbul mexanizmlarini ishlab chiqish hamda joriy qilish:

- o'quv-uslubiy sohada ta'lim turlari faoliyatini yo'lga qo'yish;

- ikkinchidan ta'lim vositalari yo'nalishi;

- o'quv reja va fan dasturlarini takomillashtirish;

- darslik, qo'llanmalarining mazmun-mundarejasini boyitish va saviyasini ko'tarish;

- dars mashg'ulotining yordamchi adabiyotlari va didaktik ta'minotini takomillashtirish;

- axborot texnologiyalari va pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishga erishish.

Uchinchidan ta'lim va fan yo'nalishi:

- ta'lim va fan o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;

- ilmiy sohada ta'lim turlari faoliyatini yo'lga qo'yish;

- oliy ta'lim o'qituvchilarini ishlab chiqarish joylarida stajirovka o'tashini yo'lga qo'yish;

- ishlab chiqarish xodimlarini oliy ta'lim tashkilotlariga dars mashg'ulotlarini o'tishga jalb qilish;

- ilmiy-pedagogik salohiyatning ehtiyojga qarab, oshirilishini ta'minlaydigan mexanizm

ishlab chiqish.

To'rtinchidan ta'lim va ishlab chiqarish yo'nalishi:

- ta'lim va ishlab chiqarish yo'nalishi o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;

- oliy ta'lim va ishlab chiqarish xodimlari hamkorligida binar ilmiy tadqiqotlarni ko'paytirish ilmiy ishlanmalar oliy ta'lim professor-o'qituvchilari tomonidan, uning amaliyotga tatbiq qilinishi ishlab chiqarish xodimlari tomonidan amalga oshiriladi;

- nazariya va amaliyot uyg'unligiga

erishish;

- texnika taraqqiyoti tezligini hisobga olgan holda ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan uzluksiz ta'lim jarayoniga qo'llash mexanizmlarini ishlab chiqish amaliyoga joriy etish.

Beshinchidan ta'limni takomillashtirish yo'nalishi:

- amaliyotga tatbiq etish va uning kasbiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish.

- ta'limni innovatsion boshqarish borasida ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шарай.Н. Кластерный подход в интеграции, "УГ Москва" №15 от 14 апреля 2015 года.
2. Давыдова, Н.Н. Развитие педагогического (образовательного) кластера в региональном образовательном пространстве / Н.Н.Давыдова, Б.М. Игошев, С.Л. Фоменко // Педагогическое образование в России. — 2015 — №11 —с-12
3. Давыдова, Н.Н. Тенденции развития социального партнерства в условиях сетевой кластерной интерпаци / Н.Н.Давыдова, М.Г.Синякова, С.Л.Фоменко //Педагогический журнал Башкортостана. — 2014 — № 5(54). — с-36–46.
4. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24–26 окт. 2006 г.): в 2 ч.
5. Смирнова Ю.В. Кластеры как фактор инновационного развития//Мат-лы науч "Актуальные вопросы экономики и управления". Г.Москва, 2011г./ Под общ.ред Г.Д.Ахметовой .М.:ПРИРОП, 2011
6. Turdiyev S. R. Didactic principles of guiding theoretical knowledge from steam science into practice //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 1597-1601.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA GRAMMATIK KOMPETENTLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

TURAKULOVA LOLA XAMIDJANOVNA

Sergili tumanidagi 300 iqtisoslashgan maktab ingliz tili o'qtuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, ingliz tilidagi grammatik kompetensiya yozma va og'zaki shaklda samarali muloqot qilish uchun muhimligi, turli kontekstlarda grammatik tuzilmalar, qoidalar va konventsionalarni tushunish va to'g'ri qo'llash qobiliyatini anglatishi bayon etilgan.

Kalit sozlar: grammatik tushunchalar (Grammar Concepts), grammatik tuzilmalar (Grammar Structures), gap tuzish qoidalari (Sentence Construction), talaffuz va intonatsiya (Pronunciation and Intonation), morfologik ko'nikmalar (Morphological Skills), grammatik xatolarni aniqlash va tuzatish (Error Recognition and Correction), tilni amaliy qo'llash (Practical Application of Grammar), grammatik ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun o'yinlar va faoliyatlar, ingliz tilida grammatik kompetensiyani rivojlantirish strategiyalari.

Kirish. Chet tilini o'qitish boshlang'ich ta'limning ajralmas qismiga aylandi. Boshlang'ich sinflarda o'qish davri o'quvchilarni chet tili bilan tanishtirishning qulay bosqichidir. Chet tillarini o'qitishning asosiy natijasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyaning boshlang'ich darajasida shakllanishi, ya'ni turli xil aloqa vaziyatlarida chet tilidagi bayonlarni tushunish va yaratish qobiliyatidir. Kommunikativ kompetensiya tarkibiga nutq, til, ijtimoiy-madaniy, o'quv va kognitiv kompetensiyalar kiradi. Kommunikativ kompetensiyani muvaffaqiyatli shakllantirish uchun grammatik va leksik kompetensiyani shakllantirish kerak [5].

O'quvchilar birinchi sinfdan chet tillarini o'rganishni boshlaydilar. Bir tomondan kerakli darajasida bilim olish uchun ajoyib imkoniyatdir, ammo boshqa tomondan, bu o'qituvchilarga sezilarli natijaga olib keladigan to'g'ri o'qitish metodikasini tanlash oson emas. Amaliyotda an'anaviy metodika, kommunikativ metodika, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yin mashg'ulotlari, boshlang'ich sinflarda kombinatsiyalangan o'qitish metodikalari mavjud. Boshlang'ich

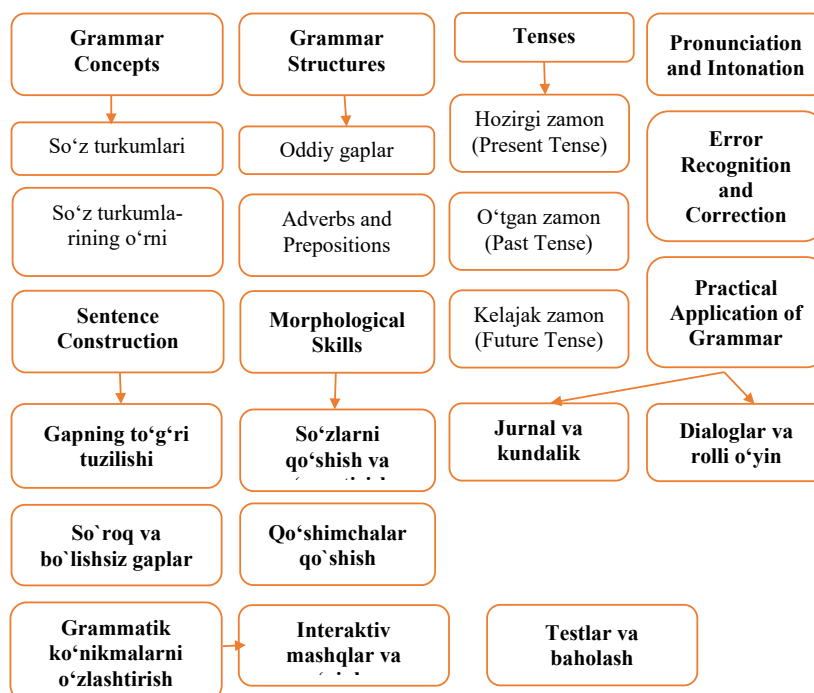
sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligi, ya'ni grammatik tushunchalar va ko'nikmalarni o'zlashtirish, ingliz tilini o'rganishda juda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot usullari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligi tuzilmasi quyidagicha ishlab chiqildi (1-rasmga qarang). Grammatik tushunchalar (Grammar Concepts) so'z turkumlari va ularning o'zni bo'yicha aniqlandi. So'z turkumlari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun asosiy so'z turkumlarini tushuntirish va ularning rollarini o'rganish kerak.

Masalan otlar (nouns), fe'llar (verbs), sifatlar (adjectives), olmoshlar (pronouns), boshqalar (adverbs, prepositions, conjunctions). O'quvchilar har bir so'z turkumining o'ziga xos vazifasini tushunishlari kerak. Masalan, fe'l biror harakatni ifodalasa, sifat ob'ektni ta'riflaydi va h.k.

Grammatik tuzilmalar (Grammar Structures) oddiy gaplar, ravish va predloglardan iborat ishlab chiqiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun asosiy gap tuzish qoidalarini o'rganish zarur. Bu yerda quyidagi tuzilmalar kiritilishi mumkin:

Tasdiqlovchi gaplar: Subject + verb +

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligi tuzilmasi

object (e.g., I play football);

So'roq gaplari: Do/does + subject + verb? (e.g., Do you like pizza?);

Bo'lishsiz gaplar: Subject + do/does + not + verb (e.g., I do not play football).

O'quvchilarga ravish va predloglarning vazifalari tushuntiriladi. Masalan: Ravish: how, when, where, etc. (e.g., She runs quickly). Predloglar: in, on, at, under, etc. (e.g., The book is on the table).

Fe'llar (Tenses). Hozirgi zamon (Present Tense):

Hozirgi oddiy zamon (Present Simple): I work, She eats.

Hozirgi davomli zamon (Present Continuous): I am working, She is eating.

O'tgan zamon (Past Tense):

O'tgan oddiy zamon (Past Simple): I worked, She played.

O'tgan davomli zamon (Past Continuous): I was working, She was playing.

Kelajak zamon (Future Tense):

Kelajak oddiy zamon (Future Simple): I will work, She will eat.

Gap tuzish qoidalari (Sentence Construction). Boshlang'ich sinf o'quvchilari

oddiy gaplarni to'g'ri tuzish uchun mustahkam asos yaratishlari kerak. Masalan:

Subject + Verb + Object (I read a book.)

Subject + Verb + Adverb (She runs fast.)

O'quvchilarga so'roq va manfiy gaplarni yaratish qoidalari o'rgatiladi. Masalan: Do you like music?, She doesn't play football.

Talaffuz va intonatsiya (Pronunciation and Intonation). Grammatik kompetentlikni shakllantirishda talaffuz va intonatsiya ham muhim o'rin tutadi. O'quvchilar to'g'ri talaffuzni o'rganishlari kerak, chunki noto'g'ri talaffuz grammatik xatolarga olib kelishi mumkin.

Morfologik ko'nikmalar (Morphological Skills). O'quvchilarga so'zlarning shakllarini o'zgartirishni o'rgatish (masalan, fe'lning hozirgi va o'tgan zamon shakllarini, ismlar uchun ko'plik shakllarini). O'quvchilarga qo'shimchalar yordamida yangi so'zlar hosil qilish (masalan, "-ing", "-ed" qo'shimchalari).

Grammatik xatolarni aniqlash va tuzatish (Error Recognition and Correction). O'quvchilarga grammatik xatolarni aniqlash va tuzatish ko'nikmalarini shakllantirish muhimdir. Bu o'quvchining grammatik ongini

rivojlantirishga yordam beradi.

Tilni amaliy qo'llash (Practical Application of Grammar). Jurnal va kundalik yozish orqali o'quvchilarga oddiy gaplar va jummalarni yozish va bu orqali grammatik qoidalarini amaliy qo'llashni o'rgatish mumkin. Dialoglar va roli o'ynashda o'quvchilarga kundalik hayotdagi holatlarda grammatik qoidalarini qo'llashni mashq qilish, masalan, do'stlar bilan suhbatda grammatikani to'g'ri ishlatish zarur.

Grammatik ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun o'yinlar va faoliyatlar. O'quvchilarga grammatik ko'nikmalarni o'zlashtirishda yordam beradigan interaktiv o'yinlar va mashqlar (masalan, "Grammar Bingo", "Grammar Race", "Word Sorting") foydalidir. Qoidalarini o'rganish va mustahkamlash uchun qisqa testlar va baholash tizimlari yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun grammatik kompetentlikni shakllantirishda yuqoridagi tuzilmalar o'quvchilarning til o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Shuning uchun, boshlang'ich sinfda chet tilida grammatik kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda quyidagi qoidalarini amalga oshirish lozim:

1. O'quvchilarni yangi muloqot vositalari bilan tanishtirishni tashkil qilish va ulardan foydalanishda mashg'ulotlarni tashkil qilish uchun o'yinchoqlar, rasmlar, harakatlar namoyishidan foydalaning.

2. Shaxsiy yondashuvni amalga oshirishga imkon beradigan va chet tilini o'qitish uchun ijobiy motivatsiyani ta'minlaydigan kompyuter dasturlari va boshqa multimedia o'quv vositalaridan chet tili darslarida foydalaning.

3. Og'zaki va tasviriyl qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarning tashabbusini ta'minlash.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'lum bir grammatik tuzilish bilan tanishtirishda kublar yoki boshqa qurilish materiallaridan foydalaning [5].

Tadqiqot natijalari. Ingliz tilidagi grammatik kompetensiya yozma va og'zaki shaklda samarali muloqot qilish

uchun juda muhim hisoblanadi. Bu turli kontekstlarda grammatik tuzilmalar, qoidalar va konventsionalarni tushunish va to'g'ri qo'llash qobiliyatini anglatadi. Grammatik kompetensiyani rivojlantirish sintaksis (jumla tuzilishi), morfologiya (so'z shakllanishi), tinish belgilari va zamonni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi (1-jadvalga qarang).

Ingliz tilida grammatik kompetensiyani rivojlantirish – bu doimiy amaliyot, ta'sir qilish va til bilan faol muloqotni o'z ichiga olgan doimiy jarayondir. Nazariy bilimlarni o'qish, yozish, gapirish, tinglash ko'nikmalar integratsiyasi o'quvchilar grammatik ko'nikmalarini asta-sekin oshirib, aniq va samarali muloqotga olib keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tilni o'rganishda asosan grammatikaning asosiy qoidalarini o'zlashtirishga katta e'tibor berishadi. Bu yoshdagi o'quvchilar uchun grammatik kompetensiyaning rivojlanishi, o'z navbatida, tilni to'g'ri va aniq qo'llash, nutqning samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan asosiy mahoratlardan biridir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetensiyaning o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha ajralib turadi:

1. Grammatikaning asosiy qoidalarini o'zlashtirish xususiyati. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun grammatik kompetensiyaning boshlanishi, asosan, tilning morfologik va sintaktik asoslari bilan bog'liq. Masalan, so'z turkumlari (ot, fe'l, sifat va boshqalar) va ularning vazifalari. Oddiy jumlar tuzish (subyekt + predikat + ob'ekt). Tushunish va to'g'ri qo'llash uchun so'zlarning to'g'ri shakllari va qoidalarini o'rganish.

2. Oddiy va murakkab gaplarni tuzish. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar oddiy gaplarni tuzish bilan boshlashadi. Dastlabki bosqichda o'quvchilar to'g'ri jummalarni tuzish, so'zlarni va so'z turkumlarini to'g'ri tartibda joylashtirishni o'rganadilar. Bunda subyekt va predikatni aniqlash, o'xshash va qarama-qarshi so'zlar yordamida murakkab gaplar yaratish mumkin.

1-jadval.

Ingliz tilida grammatik kompetensiyani rivojlantirish strategiyalari

T/r	Strategiyalar		Topshiriqlar
1.	Understanding Grammar Rules	Study the Fundamentals: To improve grammatical competence, learners must first understand the basic rules of English grammar	- Parts of speech (nouns, verbs, adjectives, etc.) - Sentence structure (subject, verb, object) - Word order in questions and negative sentences - Agreement between subjects and verbs - Use of tenses, modals, and articles
		Grammatical Terminology	Learn key grammatical terms such as “subject-verb agreement”, “predicate”, “direct object”, to help identify grammatical elements within sentences
2.	Practice Regularly with Exercises	Grammar Exercises	Use workbooks, online grammar exercises, and interactive tools to practice specific grammatical structures. For example, exercises on subject-verb agreement, tense usage, and the proper use of prepositions help reinforce understanding
		Fill-in-the-Blank Activities	These exercises challenge learners to apply correct grammatical structures in context, reinforcing their understanding of grammar
3.	Reading Widely	Exposure to Correct Grammar	Reading English texts-books, articles, newspapers-exposes learners to the correct usage of grammar in real-life contexts. This helps to internalize structures and see grammar in action
		Focus on Complex Sentences	Pay attention to complex sentence structures, such as conditionals, relative clauses, and passive voice, to improve syntactical skills
4.	Writing Practice	Daily Writing	Encourage learners to write essays, emails, or short stories regularly. Writing helps practice sentence formation and the use of various grammatical structures
		Proofreading	After writing, proofreading for grammatical errors helps learners identify and correct mistakes, reinforcing correct grammar usage
		Grammatical Feedback	Get feedback from teachers, tutors, or language exchange partners to understand and correct mistakes
5.	Speaking and Listening Practice	Conversational Practice	Speaking regularly with fluent English speakers (or in a class) helps learners use grammar correctly in spontaneous speech. Focusing on speaking naturally while ensuring grammatical accuracy helps develop fluency

3. Grammatikaning amaliy qo'llanishi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining grammatik kompetensiyasi amaliy mashqlar, o'yinlar va yozma ishlar orqali rivojlanadi. Bunda grammatik mashqlar (o'quvchilarga grammatik qoidalarini qo'llashda yordam beradigan tuzilgan mashqlar), suhbatlar va interaktiv faoliyatlar (o'quvchilarga grammatika qoidalarini kundalik nutqda qo'llashni o'rgatish), yozma ishlar (oddiy hikoyalar, esselar, shakllar va matnlarni yozish orqali grammatikani amaliyotda qo'llash).

4. Tuzilgan gaplar va so'zlarning kontekstga mosligi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar grammatikani kontekstga mos ravishda qo'llashni o'rganishadi. Masalan, ular oddiy va to'g'ri jumlar tuzishda yordam beradigan tuzilmalarga e'tibor beradilar va so'zlar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishni tushunadilar.

5. Grammatika qoidalarini ijtimoiy kontekstdan o'rganish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari grammatikani ijtimoiy kontekstdan o'rganadilar, ya'ni ular grammatikani o'zaro suhbatlar va kundalik holatlarda qo'llashni o'rganadilar. Bu esa grammatik kompetensiyaning ijtimoiy va amaliy jihatlarini rivojlantiradi.

6. Grammatik xatolarni tuzatish. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar grammatik xatolarni aniqlash va tuzatish bo'yicha dastlabki qadamlarni qo'yadilar. Ular boshlang'ich grammatik xatolarni (masalan, so'zlar o'rtasida to'g'ri tartibni o'rnatmaslik) bartaraf etishda yordam beradigan o'yinlar, mashqlar va boshqa faoliyatlarni bajaradilar.

7. Nutqning ritmi va intonatsiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari grammatikani o'rganish bilan birga nutqning ritmi va intonatsiyasiga ham e'tibor qaratadilar. To'g'ri grammatika orqali ular aniq va tushunarli nutqni shakllantirishga harakat qiladilar.

8. Grammatikani vizual va interaktiv usullar bilan o'rgatish. Boshlang'ich sinfda grammatik kompetensiyani rivojlantirish uchun vizual materiallar (rasmlar, diagrammalar) va

interaktiv usullar (kompyuter o'yinlari, ilovalar) ishlatiladi. Bu o'quvchilarga grammatik qoidalarini yanada yaxshi o'zlashtirishga yordam beradi.

S.Elmurodova o'z tadqiqotida boshlang'ich sinflarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o'rgatish uchun "Ko'rish orqali eslab qolish", "Qo'shiq va she'rlar orqali tushunish yoki eslab qolish qiyin bo'lgan so'zlarni musiqaga solib kuylash", "Aralash texnika", "Multifilmlar orqali o'rgatish", "Qiziqarli o'yinlar orqali o'rganish", "Quvnoq topishmoqlar" (Merry Riddles), "Sezgi a'zolar orqali o'rganish" kabi innovatsion metodlaridan foydalanilgan [2].

X.Minavarov 2-sinf dan grammatikani o'zlashtirishga qaratilgan boshqa ta'limiy o'yinlarni ham tashkil etish mumkinligini ta'kidlagan. Masalan, "Daraxt", "Dictionary", "Eng tezkor" va shu kabi ko'plab metodlardan foydalanish bo'yicha loyihalari ishlab chiqqan [3].

Z.Boyqobilova tadqiqotida boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning yoshga oid xususiyatlari o'rganilgan [1]. Boshlang'ich sinflar o'quvchilari ingliz tilini muvaffaqiyatli o'rganish uchun yaxshi shakllangan instinktlar, til tajribalari va o'zlariga xos xarakterli xususiyatlarga egaligi ta'kidlangan. Masalan, 1-2 sinf o'quvchilari til qonuniyatlarini bilmasalar-da, undan foydalana olishadigan, xato qilishdan cho'chimaydigan va ular ustida ishlashga tayyor, ona tilidagi intonatsiya turlaridan to'g'ri foydalana oladigan, imo-ishoralar, yuz ifodalari va qo'l harakatlarni to'g'ri talqin qilish ko'nikmasi shakllangan, so'z ma'nosini to'liq tushunmasalar-da, u kasb etadigan mazmunni yaxshi fahmlab oladigan, chegaralangan miqdordagi leksik zaxiradan kreativ (ijodiy) foydalana oladigan, tashabbusli nutq hosil qila oladigan, suhbatlashishni yaxshi ko'radigan, serg'ayrat, harakatchan, ishonuvchan, tasavvuri boy, ta'sirchan, maqtovsuyar, quvnoq va har bir mashg'ulotdan zavq olish usullarini topa oladigan, o'z g'alar nutqiga taqlid qiluvchan, diqqatni ma'lum nuqtada uzoq muddat

ushlab tura olmaydigan, qisqa muddatli xotiraga ega, egosentrik nutqi yaxshi rivojlangan; ayni paytda o'zlari bajarayotgan, bajargan yoki ko'rgan va eshitgan narsalari haqida gapira oladigan, til materialini yaxlit o'zlashtirishni afzal ko'radigan bo'lishadi [1].

Z.Boyqobilova tadqiqotida 1-2 sinf o'quvchilarini 3-4 sinf o'quvchilaridan farqlash mumkinligi asoslab berilgan. 3-4 sinf o'quvchilari 1-2 sinf o'quvchilariga nisbatan psixologik va fiziologik jihatdan yetuk bo'lishadi. 1-2 sinf o'quvchilari ko'proq yolg'iz o'ynashni yoqtirishadi va o'z narsalarini boshqalar bilan baham ko'rishni istashmaydi. 3-4 sinf o'quvchilari esa jamoaviy o'yinlarda faol ishtirok etishni yoqtirishadi va ularda egoizim susaya boshlaydi [1].

L.Mirsaliyeva ingliz tili fanlarida didaktik

o'yinlarning ahamiyati yuqori. Didaktik o'yinlar qoidali o'yinlar jumlasiga kiradi va rolli o'yinlarni rivojlantirish predmeti hisoblanadi. Bunday o'yinlar asosini bilishning u yoki bu mazmunini, o'yinning borishini belgilaydigan harakatlarni bajarishga qaratilgan aqliy va irodaviy urinishini tashkil etadi. Didaktik o'yinlarda asosiy fikrlash jarayonlari tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va hokazolar takomillashadi [4].

Yuqorida qayd etilgan tadqiqot natijalari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligini rivojlantirish darajalari aniqlandi, mazkur darajalar o'quvchilarning ingliz tilini samarali va to'g'ri ishlatish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Bu darajalar quyidagicha bo'lishi mumkin (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetentligini rivojlantirish darajalari

Darajalar	Darajalar mazmuni	O'quvchining BKM
Birinchi daraja	ingliz tilining asosiy tushunchalarini anglash	oddiy so'z birikmalari, gap qurish va asosiy grammatik tushunchalarni anglay oladilar
Ikkinchi daraja	ingliz tili grammatikasini o'rganish va qo'llashda aniqroq tushunchalar	fe'l zamonlarini, ot va sifatlarning kelishigini, qo'shimchalar yordamida so'zlarning shakllarini o'zgartiradilar
Uchinchi daraja	murakkab grammatik qurilmalarni qo'llash	grammatik jihatdan murakkab konstruksiyalarni, bog'lovchilar va turli grammatik shakllarni bajara oladilar
To'rtinchi daraja	ingliz tili grammatikasini muloqot va ijodiy jarayonlarda qo'llash.	grammatika qoidalarini nafaqat o'qish va yozishda, balki muloqotda, ijodiy fikrlarni ifodalashda ham qo'llay oladilar

Birinchi daraja – ingliz tilining asosiy tushunchalarini anglash. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun grammatika o'quvning birinchi sinfida oddiy so'z birikmalari, gap qurish va asosiy grammatik tushunchalarni (masalan, ot, fe'l, son, shaxs) o'rganish kerak. Bunda o'quvchilar tilni faqatgina umumiy va oddiy darajada tushunadilar, jumladan, grammatik shakllarni ajratish va tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi. Misol uchun: o'quvchilar so'zlarni to'g'ri tartibda qo'yish, so'z turkumlarini ajratish, gap tuzishda qo'llashni o'rganadilar.

Ikkinchi daraja – ingliz tili grammatikasini o'rganish va qo'llashda aniqroq tushunchalar. Bunda o'quvchilar grammatik tushunchalarni chuqurroq o'rganishadi va o'z fikrlarini aniq ifodalash uchun grammatik qoidalarini o'zlashtiradilar. Ular fe'l zamonlarini, ot va sifatlarning kelishigini, qo'shimchalar yordamida so'zlarning shakllarini o'zgartirishni bilishadi. Misol fe'l zamonlari va otlarning ko'plik va birlik shakllari, sifatlarning zamonlarga, sonlarga mos ravishda o'zgarishi, grammatik qoidalarini hayotiy vaziyatlarda,

kundalik suhbatlarda qo'llash.

Uchinchi daraja – murakkab grammatik qurilmalarni qo'llash. Bunda o'quvchilar grammatik jihatdan murakkab konstruksiyalarni, masalan, bog'lovchilar va turli grammatik shakllarni o'rganadilar. O'quvchilar ko'p qismli va turli o'xshash gaplarni tuzish uchun grammatik qoidalarni samarali qo'llay olishlari kerak. Ular grammatikani aniq va to'g'ri qo'llash orqali, o'z fikrlarini yanada to'liq va mazmunli ravishda ifodalaydilar. Misol uchun fe'ling otga nisbatan kelishigini tushunish va qo'llash, bir nechta fe'l va so'z turkumlaridan tashkil topgan murakkab gaplar tuzish, majmua yoki murakkab gaplarni tuzish.

To'rtinchi daraja – ingliz tili grammatikasini muloqot va ijodiy jarayonlarda qo'llash. Bu daraja o'quvchilarning grammatika bo'yicha yetarli darajada bilim va ko'nikmalarga ega bo'lganlarini ko'rsatadi. O'quvchilar grammatika qoidalarini nafaqat o'qish va yozishda, balki muloqotda, ijodiy fikrlarni ifodalashda ham qo'llay olishlari kerak. Ular o'z tilidagi grammatikani va nutq qoidalarini murakkab vaziyatlarda qo'llay olishlari muhim. Misol uchun o'quvchilar maqola,

hikoya yoki qisqa insholar yozishlari mumkin, o'quvchilar grammatik xatolarni aniqlab, ularni to'g'rilashni bilishadi, o'quvchilar tilni ijodiy ishlatish va o'z fikrlarini aniq ifodalashga erishadilar.

Xulosa. Yuqorida qayd etilgan darajalar o'quvchilarning grammatika bo'yicha qobiliyatini rivojlantirishda ketma-ketlikni ta'minlaydi va o'qituvchi tomonidan ehtiyotkorlik bilan o'rganilishi kerak. Boshlang'ich sinfda grammatik kompetentlikni rivojlantirish o'quvchilarning tilga nisbatan ishonchini oshirishga, o'z fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik kompetensiya rivojlanishi bir necha bosqichlardan iborat jarayon bo'lib, uning asosiy maqsadi tilning asosiy qoidalarini to'g'ri va samarali qo'llashni o'rgatishdir. Bu jarayon o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, grammatik xatolarni kamaytirish, va nutqni aniq, tushunarli ifodalashga yordam beradi. Grammatika, shuningdek, o'quvchilarning umumiy til kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Boyqobilova, Z. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O'QITISHNING YOSHGA OID XUSUSIYATLARI. Евразийский журнал академических исследований, 2(12), 35–39. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/5605>
2. Elmurodova, Sevinch Sultonjon Qizi. BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING SAMARALI USULLARI // ORIENSS. 2023. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinflarda-ingliz-tilini-o-qitishning-samarali-usullari> (дата обращения: 18.12.2024).
3. Minavarov Xusan Anorboy o'g'li. BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING SAMARALI USULLARI VA YO'LLARI // Academia Globe: Inderscience Research. Volume 2, Issue 4, April, 2021. – P. 83-85.
4. Мирсалиева, Л. А. Ingliz tilini o'qitishning o'ziga xos jihatlari / Л. А. Мирсалиева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 23 (365). — С. 518-520. — URL: <https://moluch.ru/archive/365/81788/> (дата обращения: 18.12.2024).
5. Кошкарева Д.И., Бурлакова М.В. Особенности формирования грамматической компетенции учащихся на начальном этапе обучения иностранному языку. Особенности формирования грамматической компетенции учащихся на начальном этапе обучения иностранному языку - Студенческий научный форум

РАЗРАБОТКА И РЕАЛИЗАЦИЯ МОНИТОРИНГА ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

АХМЕТОВА КЛАРА ИРИСМАТОВНА

и.о.доцент кафедры “Педагогическое образование и психология” Образовательного университета Ренессанс

Аннотация: Данная статья посвящена разработке и реализации технологии мониторинга эффективности процесса повышения квалификации педагогических кадров системы профессионального образования. В статье раскрывается сущность и значение мониторинга в системе образования целом, представлены алгоритм разработки и реализации технологии мониторинга и его методы.

Ключевые слова: мониторинг, процесс повышения квалификации, технология мониторинга, технологический подход, этапы мониторинга, мониторинг эффективности процесса повышения квалификации.

Annotation: This article is devoted to the development and implementation of technology for monitoring the effectiveness of the process of improving the qualifications of teaching staff in the vocational education system. The article reveals the essence and significance of monitoring in the education system as a whole, an algorithm for developing and implementing monitoring technology and its methods are presented.

Key words: monitoring, advanced training process, monitoring technology, technological approach, monitoring stages, monitoring the effectiveness of the advanced training process.

Процесс мониторинга прежде всего начинается с проблемно-ориентированного анализа социально-педагогической ситуации и разработки проекта, т.е. технологии и программы мониторинга. Аналитическая информация о состоянии и условиях функционирования системы повышения квалификации, выявленные противоречия и другие наиболее острые проблемы будут использованы в качестве обоснования необходимости проведения мониторинга и его проектирования.

Центральный блок технологии мониторинга включает цели и задачи мониторинга, краткое изложение методологических и теоретических основ его проведения, характеристику существующих возможностей для решения возникших проблем и, соответственно, достижения целей мониторинга и конкретные практические мероприятия по реализации технологии, которые отражают содержание деятельности субъектов, которые будут задействованы на всех этапах мо-

нитинга.

Так же, технология мониторинга включает в себя критериально-оценочный комплекс, диагностические методы и измерительные средства, перечень выбранных источников информации и их носителей; отдельно указываются объем и характер выборки обследуемых, сроки проведения опросов, психологических тестирований, анализа документации и др., формы обработки и систематизации информации. Определяются пользователи информации, уточняются содержание и форма предоставления им информации. После рассмотрения проекта, внесения в него уточнений и корректив технология мониторинга становится руководством к действию. Этими действиями и заканчивается подготовка к организации мониторинга.

Зачастую организаторы мониторинга не владеют достаточно специальными знаниями и опытом мониторинговой деятельности, что отрицательно сказывается на качестве

собираемой информации, ее осмыслении и последующих педагогических действиях. Поэтому, всем кто планирует провести мониторинг нужна научно-методическая помощь в овладении всеми необходимыми мониторинговыми процедурами, начиная с точной и конкретной постановки цели, определения критериально-диагностического инструментария и заканчивая грамотной интерпретацией собранной информации и выбором оптимальных педагогических действий, а при необходимости и в коррекции их концептуальных позиций, что в полной мере представлено в нашей работе.

Таким образом, одним из важных направлений методологического исследования в современной педагогической науке является технологический подход, который определяется как необходимая ступень познания и действия при организации мониторинга образования. Посредством его осуществляется переход от анализа функционирования элементов педагогических систем к конструированию процессов, их реализации и управлению. В общем смысле технология мониторинга эффективности процесса повышения квалификации рассматривается как способ организации деятельности по достижению поставленной цели.

Технология мониторинга – это упорядоченная совокупность оптимальных способов и средств мониторинга, инструментально обеспечивающих реализацию поставленной цели мониторинга и достижение конкретных результатов для принятия оптимальных и эффективных управленческих и педагогических решений.

Предложенная нами технология мониторинга состоит из двух компонентов: опытно-поискового и конструктивно-организационного.

Опытно-поисковый компонент отражает теоретическое обоснование, практическую реализацию и доказательство педагогической значимости или эффективности основных мониторинговых процедур.

Наименование этапов (подготовительный, адаптационный, исходно-диагностический, содержательно-технологический, итогово-диагностический) технологии мониторинга, а также их основные задачи должны соответствовать общенаучным требованиям проведения опытно-поисковой работы в гуманитарной области знаний.

Конструктивно-организационный компонент способствует реализации педагогически значимых и эффективных мониторинговых процедур в практике образовательной деятельности.

Выделяются следующие этапы конструктивно-организационного компонента мониторинга:

- нормативный;
- организационный;
- научно-методический.

На нормативном этапе разрабатываются положения и инструкции по реализации мониторинга и оценки. Данные документы предоставляются Ученому совету образовательного учреждения для его дальнейшего обсуждения и в случае их принятия становятся обязательными для исполнения всеми участниками образовательной деятельности в образовательном учреждении.

Главная цель организационного этапа заключается в обеспечении реализации принятых нормативных документов, что потребует перераспределить функции между структурными подразделениями образовательного учреждения, и на этой основе будут внесены изменения и уточнения в планы их работы.

На научно - методическом этапе организовывается конференция, где обсуждаются научно обоснованные результаты мониторинга и вырабатываются предложения и рекомендации по совершенствованию образовательного процесса в том или ином образовательном учреждении.

Технология мониторинга эффективности процесса повышения квалификации педагогических кадров представляет собой:

- процесс, который включает действия и процедуры в определенной последовательности с использованием организационных и информационных способов и средств, которые способствуют оперативному отслеживанию эффективности процесса повышения квалификации и его результатов;

- документ, который регламентирует порядок действий субъектов мониторинга (программа и график);

- совокупность способов и средств сбора, анализа, съема и обработки информации, контроля и оценки стандартизированных параметров эффективности процесса повышения квалификации.

Процессуальная структура технологии мониторинга эффективности процесса повышения квалификации педагогических кадров включает следующие мониторинговые процедуры.

Мониторинг эффективности процесса повышения квалификации как технологический процесс состоит из следующих трех этапов:

1. Подготовительный этап.
2. Исполнительный этап.
3. Заключительно-аналитический этап.

Представляем разработанный нами следующий комплекс мониторинговых процедур отслеживания эффективности процесса повышения квалификации в образовательном учреждении, осуществляемый в трех этапах:

1. На подготовительном этапе:

- Конкретно определяются объекты мониторинга.

- Четко формулируются цели и предполагаемые конечные результаты отслеживания (контроль, изучение, исследование) объектов мониторинга, поскольку от этого зависит содержание последующих действий.

- Определяются параметры, показатели и критерии оценки объекта мониторинга.

- Осуществляется выбор инструментария мониторинга, то есть способы и сред-

ства сбора и обработки информации.

- Устанавливаются хронологические рамки (сроки) измерений и частота замеров.

- Назначаются исполнители, то есть, те кто будет осуществлять сбор и обработку информации.

- Определяются пользователи полученной информации.

- Разрабатываются комплексная программа мониторинга эффективности процесса повышения квалификации и график ее реализации.

Весь процесс мониторинга процесса повышения квалификации зависит от специфики и глубины постановки целей и задач его проведения. Очень важно, чтобы цели и задачи были актуальны и выполнимы для исследуемого педагогического коллектива и образовательного учреждения. Формулировка задач должна быть конкретной и опираться на научную трактовку терминологии.

Вычленение основных показателей и критериев мониторинга и оценки процесса повышения квалификации зависит от конкретных задач педагогического мониторинга. Мониторинг процесса повышения квалификации многосторонен и характеризуется показателями, каждый из которых служит обобщенным критерием его оценки. Критерий (оценки) выступает в роли мерила, нормы, по которому производится оценка эффективности процесса повышения квалификации. Сравнивая с ним реальное состояние объекта, можно установить степень ее соответствия, приближения к норме.

В процессе мониторинга процесса повышения квалификации могут быть использованы в сочетании строго формализованные и малоформализованные методы исследования. Сочетание в процессе мониторинговой оценки всего набора различных методов делает его весьма информативным.

2. На исполнительном этапе:

- Посредством выбранных способов и средств мониторинга осуществляется сбор и регистрация данных.

• Проводится оперативная количественная и качественная обработка полученных результатов.

Сбор и регистрация данных осуществляется посредством разработанного инструментария. Инструментарий должен давать возможность сбора необходимой информации в соответствии с оптимально выработанными критериями эффективности исследуемой образовательной системы. Для каждого критерия предполагается выработка системы показателей, который характеризует наличие и уровень развития данного критерия.

Нами были выделены следующие кри-

терии эффективности процесса повышения квалификации:

- эффективность и действенность управления внутри образовательного учреждения;
- эффективность и действенность инновационной работы;
- состояние и продуктивность методической работы;
- состояние и действенность качества преподавания в системе повышения квалификации;
- эффективность использования педагогических и информационно-коммуникативных технологий обучения и др.

Рис.1. Процессуальная структура мониторинга в образовательном учреждении

3. На заключительно-аналитическом этапе мониторинга осуществляются следующие задачи:

- Обобщается и систематизируется накопленная информация.
- Создается база данных по результатам всех замеров.
- Выявляются динамика и тенденции состояния объекта мониторинга процесса повышения квалификации.

• Устанавливаются и анализируются причинно-следственные зависимости, которые определяют состояние системы (процесса) повышения квалификации.

• Оцениваются система повышения квалификации в целом и проведенные (в том числе педагогические) действия, в частности.

• Уточняются реальные достижения. Принимаются управленческие и педагогические

ческие решения.

Заключительный этап мониторинга процесса повышения квалификации отводится для аналитической работы, то есть систематизации полученной информации, анализа имеющихся данных, разработки рекомендаций и предложений на последующий период, а также для выводов на будущее.

Мониторинг эффективности процесса повышения квалификации обеспечивает педагогов и администрацию образовательного учреждения качественной и своевременной информацией, которая необходима для принятия педагогических и управленческих решений, определяет, насколько рациональны педагогические способы и средства, реализуемые в образовательном процессе, насколько дидактические средства (формы, методы обучения, режим учебной работы и др.) адекватны заявленным целям и возрастным особенностям слушателей, специфике среды их жизнедеятельности.

Необходимо отметить, что одна из существенных характеристик мониторинга процесса повышения квалификации педагогических кадров – долговременность. Сравнение данных на больших исследовательских промежутках позволяет увидеть наиболее значимые тенденции и проблемы данной системы.

Назначение полученных данных заключается в обеспечении принятия оптимального стратегического или тактического решения.

Это решение может быть связано и/или:

- с уточнением и при необходимости поправкой выполняемых задач, коррекцией педагогических систем в целом и педагогических действий, в частности;
- с прогнозированием дальнейшего развития системы повышения квалификации и педагогических действий;
- с оптимальным выбором образовательных целей, способов и средств их реализации.

Использованная литература:

1. Алферова А.С. Мониторинг развития образования в мире //Ж. Педагогика. 2002. №7. -С.12-15.
2. Белякова Е.Г., Строкова Т.А. Психолого-педагогический мониторинг. Учебное пособие для вузов. -М: «Юрайт», 2022.
3. Голиш Л.В., Ахметова К.И. Мониторинг – это актуально, это важно, это просто //Ж. Касб-хунар таълими. 2001. №3.
4. Голиш Л.В., Ахметова К.И. и др. Педагогический мониторинг: проектирование и реализация. /Экспресс-пособие -Т.: 2001. -С.31.
5. Горб В.Г. Практика подготовки и проведения педагогического мониторинга образовательного процесса в ЕВШ МВД РФ. Учебно-методическое пособие. Екатеринбург, 1997. -С. 88-98.
6. Девид Смоуфилд. Учебное пособие для специалистов ССПО по мониторингу и оценке. ЮНИКО. Интернэшнл Корпорешн. Токио. 2002. -С.37.
7. Кальней В.А., Шишов С.Е. Технология мониторинга качества обучения в системе «учитель-ученик». /Методическое пособие для учителя. -М.: Педагогическое общество России. 1999. -С.86.
8. Качалова Л.П. Мониторинг процесса интеграции психолого-педагогических знаний студентов. //Ж. Педагогика. 2000. №9. -С.60-65.
9. Кулемин Н.А. Квалиметрический мониторинг в системе общего образования. //Ж. Педагогика. №3. 2001. -С.18.
10. Ладнушкина Н. Мониторинг как аспект управленческой деятельности. //Ж. Народное образование. №6. 2001. -С.17-23.
11. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании. СПб.; Образование-культура, 1998. -С. 54-62.
12. Немов Н. Это модное словечко – мониторинг. //Директор школы, 1999. №7. –С. 19-24.

UMUMTA'LIM MAKTAB FIZIKA TA'LIMIDA EKSPERIMENTAL MASALALARNI YECHISH

RUZIYEV KURBANALI ABDUJABAROVICH.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarda fizikani o'qitish metodini optika bo'limidan eksperimental masalalarni hal qilish orqali takomillashtirish muammosi qaralgan. Biq qator eksperimental masalalarni yechish orqali optika bo'limini o'rganishni ba'zi usullari ochib berilgan. Eksperimental masalalarning empirik tarzda yechimi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Eksperiment, masala, optika, miqdor, sifat, tajriba, yorug'lik, nur.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема совершенствования методики преподавания физики в средних школах путем решения экспериментальных задач по оптике. Путем решения ряда экспериментальных задач выявлены некоторые методы изучения оптики. Показано эмпирическое решение экспериментальных задач.

Ключевые слова: Эксперимент, задача, оптика, количество, качество, опыт, свет, луч.

Abstract. This article examines the problem of improving the methodology of teaching physics in secondary schools by solving experimental problems in optics. By solving a number of experimental problems, some methods of studying optics were identified. An empirical solution to the experimental problems is shown.

Key word: Experiment, task, optics, quantity, quality, experience, light, beam.

KIRISH.

Hozirgi vaqtda o'rta maktabda o'quvchilarning fizika fanidan bilim darajasini oshirish uchun turli usullardan foydalanilmoqda. Bunda fizika o'qitish jarayonida tajriba-sinov ishlarini ko'paytirib, o'quvchilarning mustaqil ishlarini har tomonlama tashkil qilish mumkin. Eksperimental muammolar bu masalada asosiy yordamchidir. Eksperimental masalalarning yechimi empirik tarzda topiladi. Eksperimental masalalar - bu fizikaning tajriba o'tkazmasdan yechimini topib bo'lmaydigan masalalaridir. Eksperimental fizika muammolari, o'quvchilardan ularni hal qilishga tayyorgarlik ko'rish uchun ko'proq vaqt talab qiladi, lekin ayni paytda ular "Fizika" kabi ancha murakkab fanni o'qitish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eksperimental masalalarni yechish orqali o'quvchilarning darsdagi faolligi oshadi, bolalarda turli hodisalarni tahlil qilish, shuningdek, kundalik muammolarni

hal qilishda o'z ko'nikma va bilimlaridan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Eksperimental masalalarni tizimli yechish bilan o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlar, tadqiqotchilik qobiliyatlari shakllanadi. Bunday muammolarni hal qilishda, o'quvchilar nafaqat muammoni hal qilish rejasini tuzishlari kerak, balki uni hal qilish uchun ma'lumotlarni olish usulini ham o'ylab topishlari va qurilmani o'zlari yig'ishlari kerak. Eksperimental masalalarni yechish o'quvchilarga maktabda olgan bilimlarini turli masalalarni yechishda qo'llash mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Eksperimental masalalar, olingan bilimlar yordamida turli fizik hodisalar va uning qonuniyatlarini oldindan aytish mumkin. Bu masalalarni yechish jarayonida o'quvchilar mustahkam, mazmunli bilim oladilar, bu bilimlarni hayotda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Eksperimental fizikaviy masalalar o'quvchilarning hisoblash masalalarini yechish

ko'nikmalarini oshirishga olib keladi, uning yechimi masala ma'nosini tushunmasdan, shartdan berilgan sonlarni formulalarga almashtirish bilan bog'liq.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Uslubiy adabiyotlarda eksperimental masalalarning aniq ta'rif yo'qdir. P.A. Znamenskiyning "Fizika o'qitish metodikasi" asarida eksperimental masalalarga hisoblash masalalari va muammoli savollar kiradi, bularni yechishda tajriba katta ahamiyatga ega ekanligi aytiladi. Uning ishi bunday muammolarni hal qilish metodologiyasini taqdim etmagan, ammo ulardan misollar mavjud [1]. S.S. Moshkov "Fizikadan eksperimental masalalar" asarida eksperimental masalalarning tasnifi, ularni yechish usullari va misollar keltiradi [1]. V.P.Orexova va S.E. Kamenetskiy eksperimental masalalarni quyidagicha ta'riflaydilar: "Eksperimental masalalar – u yoki bu maqsadda eksperiment qo'llaniladigan vazifalardir" [2]. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, eksperimental muammolarning yaxlit ta'rifini shakllantirish mumkin. I.G. Antipin eksperimental masalalarni yechishni, tajriba ishtirok etish darajasiga qarab bir necha guruhlariga ajratadi[2]:

1. Bu fizik asboblarda yordamida ma'lum bir fizik hodisani bajarish bo'yicha ko'rsatmalarsiz ko'rsatish zarur bo'lgan topshiriqlar. Buni zukkolik va fikrlashsiz qilib bo'lmaydi.

2. O'quvchilar eksperiment natijasini tavsifiga ko'ra taxmin qilishlari kerak bo'lgan vazifalar. Bunday topshiriqlar o'quvchilarda o'z xulosalariga tanqidiy yondashishni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Har - xil fizik kattaliklar orasidagi munosabat va bog'liqlikni o'quvchilarning o'zlari o'rnatadigan topshiriqlar.

4. Javobni keyinchalik tekshirish bilan ko'z yordamida fizik miqdorlarni aniqlash bo'yicha topshiriqlar. Bu topshiriqlar o'quvchilarga

o'lchov natijalarini oldindan baholashga yordam beradi va shu bilan tajriba uchun zarur bo'lgan asboblarda va asboblarni to'g'ri tanlashga yordam beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Eksperimental masalalar sifat va miqdoriy bo'lishi mumkin. Sifat eksperimental masalalarga yechish uchun matematik hisoblar va miqdoriy ma'lumotlar talab etilmaydigan masalalar kiradi. Ushbu turdagi masalalarda talaba taqdim etilgan asboblarda yordamida qandaydir fizik hodisani mustaqil ravishda takrorlashi yoki tajriba natijasida ushbu hodisani oldindan ko'rishi kerak.

Miqdoriy eksperimental masalalar - yechimi eksperimental ravishda olingan ma'lumotlarni matematik qayta ishlash orqali amalga oshiriladigan masalalardir. Bunday muammolarni hal qilish tajribadan boshlanadi. Miqdoriy masalani hal qilish uchun, o'lchovlarni bajarish, so'ngra masalaning javobini hisoblash uchun matematik formulalardan foydalaniladi.

Yorug'lik hodisalarini ko'rib chiqishda ikkita asosiy muammo mavjud: yorug'lik bir hil muhitdagi manbadan qanday tarqaladi va u ikki muhit chegarasida qanday harakat qiladi. Shu bilan birga, bunda uchta asosiy qismni ajratib ko'rsatish mumkin: yorug'likning to'g'ri chiziqli bo'ylab tarqalishi, yorug'lik qaytish qonuni va yorug'likning sinishi qonuni. Qolgan materiallar ushbu qonunlarning oqibatlarini o'z ichiga oladi[3].

Yorug'lik hodisalarini o'rganishda grafik ko'rgazmalilik katta ahamiyatga ega - doska, jadvallar, grafik proyektordan foydalanish. Ammo doskada va daftarda tasvirni qurishdan oldin, yorug'lik nurlarining haqiqiy shaklini va buning natijasida olingan buyumlarning tasvirlarini ko'rsatish, asboblarda yordamida yorug'lik hodisalarining vizual tasvirini yaratishga intilish kerak. Ushbu mavzuni ko'rib chiqishda, o'quvchilar faqat ikkita miqdoriy munosabatlarni o'rganadilar:

yorug'likning qaytish qonuni, fokus masofasi va linzalarning optik kuchi o'rtasidagi bog'liqlik. Binobarin, hisoblash masalalarini yechish juda cheklangan. Shuning uchun ham, sifatiiy topshiriqlarni tanlashda o'quvchilarda hodisalarni tushuntirish qobiliyatini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim.

Yorug'lik hodisalarini o'rganishda, ko'pincha "Yorug'lik nuri" tushunchasi bilan ishlashga to'g'ri keladi. Maktab kursining ushbu bo'limida, bu kontseptsiyaga qat'iy ta'rif berish mumkin emas. To'lqin fronti uchun normal nur sifatidagi tushuncha, elektromagnit to'lqinlarni o'rganishda faqat 11-sinfda kiritiladi. Lekin shu bilan birga, 8-sinfda "yorug'lik nuri" tushunchasi ideal ekanligini e'tiborga olish zarur. Aslida, ular yorug'lik nurlarining birlashishi yoki ajralib chiqishi bilan shug'ullanadi. Shuning uchun, birinchi darslardan bu nurlarni geometrik optika qurilmasi vositasida ko'rsatish, doskada nur dastasining va turli yorug'lik nurlarining grafik tasvirini ko'rsatish kerak.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Quyida bir qator optik eksperimental masalalarning qo'yilishi va yechimi qoraladi.

1-Eksperimental masala: Muhitning sindirish ko'rsatkichini o'lchash.

Vazifa. O'simlik moyining sinishi ko'rsatkichini o'lchash. Buning uchun quyidagi amallar bajariladi.

Asboblari va jihozlar. Lazer manbai, Petri idishi, o'rganiladigan o'simlik moyi solingan stakan, millimetr qog'oz.

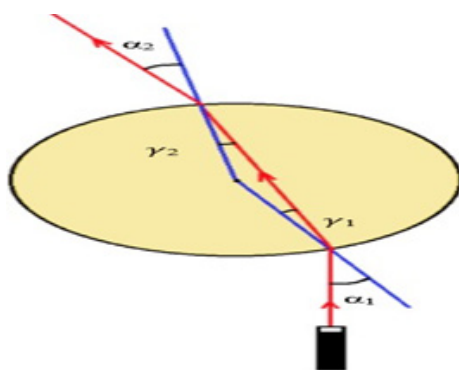
Eksperimentni qo'yish.

1) Petri idishi moy bilan to'ldiriladi. Uni millimetr qog'oz varag'iga qo'yiladi. Varaqda uning atrofida aylana chiziladi.

2) Lazer nurini moy idishining yon devoridagi ma'lum bir nuqtaga yo'naltiriladi. Nurning yo'nalishi aniqlanadi. Doira ustida (yoki uning yonida) nurning stakan ichiga kirish va undan chiqish nuqtalariga mos keladigan nuqtalar belgilanadi.

3) Tajribani 7-10 marta takrorlanadi, har safar yangi kirish nuqtasi va nurning tushish burchagi tanlanadi. Barcha o'lchovlar natijalarini grafik qog'ozga yozib olinadi.

4) Nurning chashkadan chiqish burchagi sinusining stakanga tushish burchagi sinusiga bog'liqligi grafigi tuziladi (1-rasm).

1-rasm. Yog' bilan to'ldirilgan Petri idishidan o'tadigan yorug'lik nurlarining yo'li sxemasi (yuqoridan ko'rinish).

Yechim. Sinish qonuniga ko'ra, ikkita muhitning sinishi ko'satkichlari quyidagicha bog'liq:

$$\frac{n_2}{n_1} = \frac{\sin \alpha}{\sin \gamma} \quad (1)$$

bunda α - yorug'lik nurining muhit chegarasiga tushish burchagi, γ - sinishi burchagi. E'tibor berib, ikkala nur ham bir tekislikda yotadi. Havoning sinishi ko'rsatkichi birlikka teng deb hisoblanadi. Agar yorug'lik nuri havoning biron bir muhitiga tushsa, (1) tenglama soddalashtiriladi:

$$n = \frac{\sin \alpha}{\sin \gamma} \quad (2)$$

n - muhitning sindirish ko'rsatkichi.

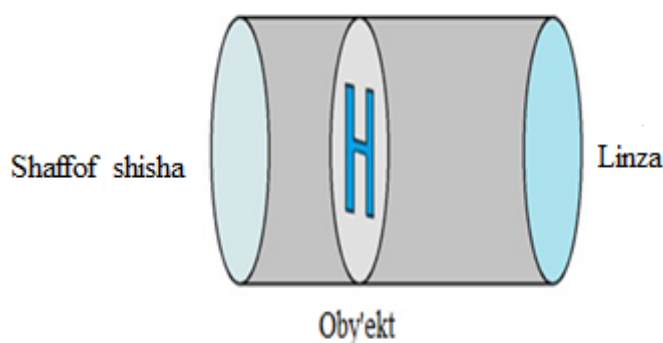
Tushuntirishlar. Diagrammada tushayotgan lazer nuri qizil rangda, chashka ustiga nurning tushishi va uning tashqariga chiqishi nuqtalaridagi normalar ko'k rangda ko'rsatilgan. Muhitning sindirish ko'rsatkichi n bog'liqlikdan topiladi:

$$\frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha_2} = n = \frac{\sin \alpha}{\sin \gamma} \quad (3)$$

Ko'rsatma. Tajriba davomida Petri idishining faqat yon yuzasidan foydalanish - idishga yuqoridan yoki pastdan yog' bilan lazerni porlash mumkin emas; egri shisha yuzasida yorug'likning sinishi e'tiborsiz bo'lishi mumkin.

2-Eksperimental masala. Optik "kulrang quti" ni o'rganish.

"Kulrang quti" ichida shaffof oyna mavjud bo'lib, uning ustida shaffof bo'lmagan narsa (folga qilingan "H" harfi) joylashgan. Ob'ektdan bir oz masofada, yig'uvchi linzalari kulrang qutining oxirgi devorida joylashgan. Boshqa uchida ob'ektga to'g'ridan-to'g'ri kirishni bloklaydigan shaffof oyna mavjud (9-rasm).

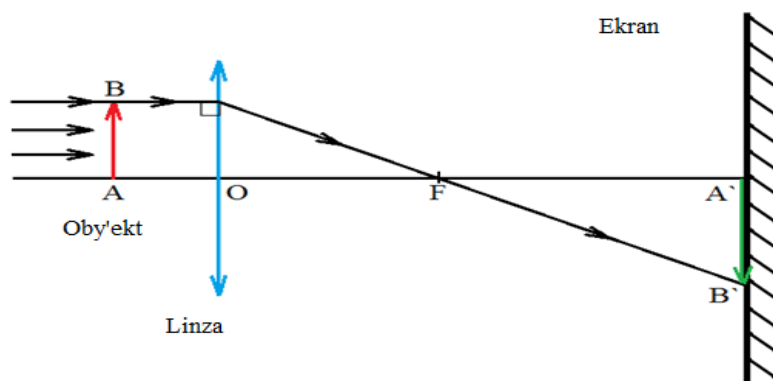
2-rasm. «Optik kulrang qutini o'rganish» masalasi shartiga illyustratsiya.

Vazifa.

- 1) Ob'ektivning fokus uzunligini o'lchash.
- 2) Kulrang quti ichidagi ob'ektning balandligini o'lchash. Hisobotda nurlar yo'lining tegishli sxemalarini keltirish.

Asboblari va jihozlari. Yorug'lik manbai, o'lchagich, karton varag'i, millimetr qog'oz varag'i, plastilin, o'rganilayotgan "kulrang quti", 2 ta qog'oz qisqich.

Yechim. Ma'lumki, asosiy optik o'qqa parallel bo'lgan yorug'lik nuri, birlashtiruvchi linzadan o'tgandan so'ng, sinadi va asosiy fokusda to'planadi. Shunday qilib, fokus uzunligini o'lchash uchun linzalar va nurlar birlashadigan nuqta orasidagi masofani o'lchash kifoya. Xuddi shu xususiyat sizga ob'ektning balandligini o'lchash imkonini beradi. Buning uchun SA va yorug'lik manbasini shunday joylashtiriladiki, yorug'lik avval ob'ektga, so'ngra linza va ekranga tushadi. Ob'ektiv va ekran orasidagi masofani fokus uzunligidan aniqroq qilib qo'yiladi. Nurlarning yo'li ko'rib chiqiladi (11-rasm):

3-rasm. Kulrang qutida nurlar yo'lining sxemasi.

Bunda shaffof bo'lmagan AB jismi ba'zi nurlar yo'lida bo'lib, soya hosil qiladi. O'tkazilgan nurlar linza tomonidan sinadi, F fokusdan o'tadi va ekranga tushadi. Natijada ekranda A'B' obyektning proyeksiyasini ko'rish mumkin. Diagramma asosida ushu ifoda yoziladi:

$$\frac{AB}{A'B'} = \frac{OF}{A'F} \quad (4)$$

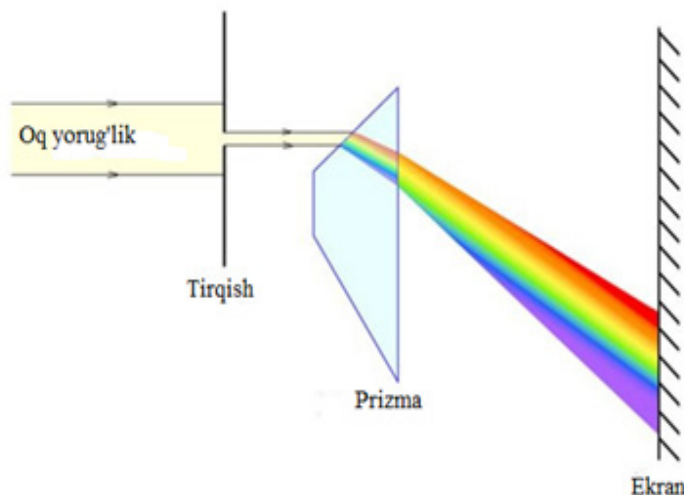
bunda h – ob'ektning balandligi, H - ekrandagi proyeksiyaning balandligi, d - ekran va linzalar orasidagi masofa, f - linzaning fokus masofasi. Nazariyaga asoslanib, bir-biriga parallel nurlar manbai cheksiz katta masofaga tegishli har qanday yorug'lik manbai bo'lishi mumkin. Taxminiylardan foydalanib, linzalardan fokus uzunligidan ancha katta masofaga ajratilgan mavjud yorug'lik manbai bir-biriga parallel bo'lgan nurlar manbai deb faraz qilinadi.

3-Eksperimental masala. Yorug'lik dispersiyasini o'rganish.

Asboblari va jihozlari. Yorug'lik manbai, yig'uvchi linzalar, 2-3 varaq karton, prizma, 4 ta qog'oz qisqichlari, millimetr qog'oz, shtativ, plastilin.

Vazifa.

- 1) Yig'uvchi linzaning fokus uzunligini o'lchash.
- 2) Ekrandagi tasvir kengligining prizma tushadigan yorug'lik nuri o'tadigan tirqishning kengligiga bog'liqligini o'rganish. Ushbu munosabatni chizish. Olingan munosabatni tushuntirish. Nurlar yo'lining diagrammalarini chizish.

4-rasm. 3- eksperimental masala eksperimental qurilmasi.

Tushuntirishlar. Muammo ekrandagi tasvir kengligining tirqish kengligiga bog'liqligini eksperimental o'rganishga bag'ishlangan. Eksperimental qurilmaning sxemasi 19-rasmda ko'rsatilgan. Tajriba natijasida bu bog'liqlik chiziqli degan xulosaga keladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Eksperimental masalalar sharoitida, ularni hal qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlar mavjud emas, shuning uchun talaba birinchi navbatda masalada ko'rsatilgan fizik hodisani tushunishi, o'ziga kerak bo'lgan ma'lumotlarni aniqlashi va ularni formulaga almashtirishni, o'quvchi juda oqilona tarzda bajaraolishi, ularni aniqlash usullarini o'ylab ko'rishi, topishi kerak. Eksperimental fizik masalalarni yechish o'quvchilarda o'lchov natijalariga tanqidiy yondashishni tarbiyalaydi. O'quvchilar tajriba davomida olingan o'lchovlarning natijalari taxminiy ekanligini tushunishadi. Tajriba o'tkazishda turli sabablar ma'lumotlarning to'g'riligiga ta'sir qilishini

hisobga olish kerak. Shuning uchun, tajriba o'tkazishda barcha nojo'ya ta'sirlarni bartaraf etish kerak.

Eksperimental masalalarning kamchiligi shundaki, ular mazmunan tematik jihatdan cheklangan bo'lib, bu maktab muhitining o'ziga xosligi va fizika sinfining eksperimental bazasi bilan bog'liq. Eksperimental masalalar fizika o'qitiladigan barcha sinflarda yechilishi mumkin. Fizika darslarida eksperimental masalalarni mustaqil yechish jarayonida o'quvchilar quyidagi ko'nikmalarga ega bo'ladilar:

- jismlar va moddalarning hodisalari va xossalari o'rganish, kuzatish;
- o'z kuzatishlari va tajribalari natijalarini

tavsiflash;

- farazlarni ilgari surish;
- tajriba o'tkazish uchun zarur bo'lgan

qurilmalarni tanlash;

- o'lchovlarni amalga oshirish;
- bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri o'lchash

xatolarini hisoblash;

- o'lchov natijalarini grafik va jadvallar

ko‘rinishida ko‘rsatish;

- tajribalar natijalarini tushuntirish;

- tegishli xulosalar chiqarish;

- tajriba natijalarini muhokama qilishda

ishtirok etish.

Eksperimental masalalarni yechish,

fizika fani o'quv jarayonining zaruriy qismidir.

Ular o'quvchilarga ijodiy mustaqillikni namoyon etish imkoniyatini beradi va aniq muammolarni hal qilishda nazariya va tajriba o'rtasidagi bog'liqlikning ajralmasligiga tayanishga o'rgatadi. Ushbu bog'lanish natijasida muammoni hal qilishning butun jarayoni va uning fizikaviy ma'nosi o'quvchilar uchun alohida ravshanlikka ega bo'ladi. Eksperimental masalalarning asosiy afzalligi, bu materialning o'rgatilishi va ularning o'quvchilar ko'zi oldida sodir bo'lgan real hodisalar bilan bevosita bog'liqligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Киселёв В.В., Козлов С.А. Экспериментальные задачи по физике. - Москва: 2012, 44 с.
2. Буров В.А. и др. Фронтальные экспериментальные задания по физике в средней школе. - М.: «Академия», 2005, 208 с.
3. Fizika fanidan ixtisoslashtirilgan maktablar uchun ta'lim dasturi. // T: O'zR Prezidenti qoshidagi Ta'lim muassasalari agentligi, 2021 y.

PEDAGOGIKA TARIXINI O'QITISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

O'RINOVA SHOXISTA BAXTIYOR QIZI
Andijon Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Pedagogika tarixini o'qitishda raqamli texnologiyalarning integratsiyasi ta'lim natijalarini yaxshilash uchun o'zgaruvchan imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu maqola ushbu sohada raqamli vositalardan foydalanishning afzalliklari, jumladan, tarixiy manbalarga kirishni yaxshilash, interaktiv va qiziqarli o'rganish tajribasi, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va fanlararo integratsiyani o'rganadi. Raqamli texnologiyalar hamkorlikni rivojlantirish, barqarorlikni rag'batlantirish va turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirish orqali pedagogika tarixini o'qitish va o'rganishni qayta shakllantirdi. Maqolada, shuningdek, dinamik va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun texnologiyaning imkoniyatlarini ta'kidlab, o'qituvchilar va talabalar uchun oqibatlarini muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, pedagogika tarixi, ta'lim, interaktiv ta'lim, tanqidiy fikrlash, fanlararo o'qitish, ta'lim vositalari.

Аннотация: Интеграция цифровых технологий в преподавание истории педагогики открывает преобразующие возможности для улучшения результатов обучения. В этой статье рассматриваются преимущества использования цифровых инструментов в этой области, включая улучшенный доступ к историческим ресурсам, интерактивный и увлекательный опыт обучения, развитие навыков критического мышления и междисциплинарную интеграцию. Цифровые технологии изменили преподавание и изучение истории педагогики, способствуя сотрудничеству, содействуя устойчивости и удовлетворяя разнообразные потребности в обучении. В статье также обсуждаются последствия для учителей и учащихся, подчеркивая потенциал технологий для создания динамичной и инклюзивной среды обучения.

Ключевые слова: цифровые технологии, история педагогики, образование, интерактивное обучение, критическое мышление, междисциплинарное обучение, образовательные инструменты.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi fanlar bo'ylab ta'lim amaliyotini inqilob qildi. Pedagogika tarixi, ya'ni o'qitish nazariyasi va amaliyoti evolyutsiyasi bilan bog'liq bo'lgan soha bu yangiliklardan katta foyda oldi. Raqamli texnologiyalar nafaqat tarixiy materiallarni qulayroq qiladi, balki talabalarni jalb qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va pedagogikani boshqa ta'lim sohalari bilan bog'lashning innovatsion usullarini taklif qiladi. Ushbu maqolada pedagogika tarixini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning asosiy afzalliklari ko'rib chiqiladi. XXI asrda ta'lim raqamli texnologiyalar integratsiyasi natijasida

sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Pedagogika tarixi, ta'lim fanlari ichidagi muhim fan, bu yutuqlardan katta foyda ko'radi. Raqamli vositalar nafaqat tarixiy manbalardan foydalanish imkoniyatini oshiradi, balki ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va fanlararo o'rganishni rivojlantiradi. Ushbu matn pedagogika tarixini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklarini o'rganib, G'arb olimlarining istiqbollarini ta'kidlaydi.

Tarixiy manbalardan foydalanish imkoniyatlari kengaytirildi. Raqamli texnologiyalarning eng muhim afzalliklaridan biri bu ularning tarixiy hujjatlar, qo'lyozmalar va arxivlarga misli ko'rilmagan foydalanish

imkoniyatini ta'minlashdir. Britaniya kutubxonasi va Kongress kutubxonasi kabi muassasalar tomonidan amalga oshirilgan raqamlashtirish loyihalari pedagogik matnlar va birlamchi manbalarning katta omborlarini butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar va talabalar uchun ochiq qilib qo'ydi. Pol Duguid o'zining axborot tizimlari bo'yicha muhim ishida ta'limni demokratlashtirishda raqamli arxivlarning muhimligini ta'kidlaydi. Duguidning fikriga ko'ra, "Tarixiy matnlarni raqamlashtirish geografik va iqtisodiy to'siqlarni bartaraf etish orqali kirishni o'zgartiradi, pedagogik tarixni yanada kengroq o'rganish imkonini beradi"¹. Misol uchun, pedagogika tarixini o'rganayotgan talabalar endi onlayn platformalar orqali Jon Dyui, Mariya Montessori va Iogann Geynrix Pestalozzi kabi asoschi mutafakkirlarning asarlarini asl ko'rinishda olishlari mumkin. Bunday kirish tarixiy sharoitlarni va pedagogik nazariyalar evolyutsiyasini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Interaktiv va qiziqarli o'quv tajribalari. Raqamli texnologiyalar an'anaviy usullar mos kelmaydigan interaktiv va immersiv o'rganish tajribasini beradi. Multimedia vositalari, virtual reallik (VR) va o'yin platformalari pedagogik tarixni o'rganishni yanada qiziqarli qiladi. Jeyn MakGonigal ta'limdagi o'yinning rolini ta'kidlaydi: "Ta'lim mazmunini interfaol o'yinlar yoki simulyatsiyalarga aylantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilar e'tiborini jalb qilishlari va material bilan chuqurroq bog'lanishni osonlashtirishlari mumkin"². Misol uchun, VR tarixiy sinf sozlamalarini qayta yaratishi mumkin, bu o'quvchilarga pedagogikaning vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligini bevosita his qilish imkonini beradi. Ushbu immersiv yondashuv hamdardlik va tarixiy muammolar va innovatsiyalarni chuqur tushunishga yordam beradi. Xuddi shunday, Google Arts & Culture va Khan Academy kabi platformalar ham

pedagogik bosqichlarni o'rganishni ma'lumotli va qiziqarli qiladigan interaktiv vaqt jadvallari, videolar va viktorinalarni taklif qiladi. Ushbu vositalar turli xil o'rganish uslublariga javob beradi, inklyuzivlikni va kengroq tushunishni ta'minlaydi.³

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Raqamli texnologiyalar talabalarga tarixiy hikoyalar va talqinlarni tanqidiy tahlil qilish imkonini beradi. JSTOR va Project MUSE kabi onlayn ma'lumotlar bazalari va ilmiy platformalar keng ko'lamli ilmiy maqolalar va tanqidlarga kirish imkonini beradi. Bir nechta manbalarni taqqoslash orqali talabalar tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin. Raqamli savodxonlik tarafdori Govard Rheingold bu fikrni ta'kidlaydi: "Raqamli ma'lumotni boshqarish va tanqidiy baholash qobiliyati tarixning murakkabliklarini va uning pedagogik oqibatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega".⁴ Masalan, Russo tomonidan qo'llab-quvvatlangan pedagogik usullarni o'rganish zamonaviy tanqidlar va zamonaviy qayta talqinlarni o'rganish orqali boyitilishi mumkin, ularning barchasi raqamli vositalar yordamida osonlashtiriladi.

Fanlararo integratsiya. Raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagogika tarixini o'qitishda fanlararo yondashuvlarni amalga oshirish imkonini beradi. Tarixiy voqealar, ta'lim nazariyalari va ijtimoiy-siyosiy kontekstlarni bir vaqtning o'zida bir nechta fanlardan ma'lumotlarni birlashtiruvchi vositalar yordamida tahlil qilish mumkin. Genri Jenkins ishtirokchilik madaniyatiga oid asarida shunday ta'kidlaydi: "Raqamli vositalar

1 Duguid, The Social Life of Information, 2000, p. 152

2 McGonigal, Reality Is Broken, 2011, p. 98

3 Mahmudovna, Imomova Shafolat, and Norova Fazilat Fayzulloyevna. "Ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish." Miasto Przyszłości 32 (2023): 47-49.

4 Rheingold, Howard. The virtual community, revised edition: Homesteading on the electronic frontier. MIT press, 2000.

tarixiy o'rganishni sotsiologiya, psixologiya va texnologiya kabi sohalar bilan bog'lash orqali fanlararo ta'limni rivojlantiradi".⁵ Masalan, talabalar tarixiy pedagogikani iqtisodiy va ijtimoiy tarix bilan bog'lab, 19-asr ta'lim islohotlariga sanoatlashtirishning ta'sirini xaritalash uchun ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalaridan foydalanishlari mumkin. Bundan tashqari, Padlet va Miro kabi hamkorlik platformalari talabalarga pedagogik tarix haqida yaxlit tushunchani shakllantirish uchun turli fanlardan tushunchalarni birlashtirib, birgalikda bilim yaratish imkonini beradi.

Hamkorlik va muloqotning kuchayishi. Raqamli texnologiyalar butun dunyo bo'ylab talabalar, o'qituvchilar va olimlar o'rtasida hamkorlikni osonlashtiradi. Onlayn muhokama forumlari, vebinarlar va ijtimoiy media platformalari real vaqt rejimida fikr va istiqbollarni almashish imkonini beradi. Pierre Dillenbourg raqamli muhitda hamkorlikda o'rganish imkoniyatlarini ta'kidlaydi: "Onlayn platformalar o'quvchilar tarixiy savollar bilan birgalikda shug'ullanishi mumkin bo'lgan joylarni yaratadi, jamiyat va umumiy so'rov tuyg'usini rivojlantiradi".⁶ Masalan, turli mamlakatlardagi talabalar ta'lim nazariyotchilarining global ta'sirini o'rganish, ularning istiqbollarni boyitish va madaniy tushunishni rivojlantirishga qaratilgan loyihalarda hamkorlik qilishlari mumkin.

Saqlash va barqarorlik. Tarixiy pedagogik materiallarni raqamlashtirish ularning kelajak avlodlar uchun saqlanishini ta'minlaydi. Mo'rt qo'lyozmalar va noyob matnlar raqamli ravishda saqlanishi mumkin, bu esa

jismoniy buzilish xavfini kamaytiradi va uzoq muddatli foydalanishni ta'minlaydi. Jeyms Gleyk o'zining axborot tarixini o'rganishda shunday ta'kidlaydi: "Ta'lim tarixining raqamli saqlanishi intellektual merosni himoya qiladi, shu bilan birga uni olimlar va talabalar uchun doimiy ravishda ochiq qiladi"⁷. Bundan tashqari, raqamli resurslar bosib chiqarish va jismoniy tarqatish bilan bog'liq atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradi, barqaror ta'lim amaliyotiga mos keladi.

Raqamli integratsiyadagi muammolarni hal qilish. Raqamli texnologiyalarning afzalliklari juda ko'p bo'lsa-da, ularni pedagogika tarixini o'qitishga integratsiyalash bilan bog'liq muammolarni hal qilish juda muhimdir. Raqamli savodxonlik, texnologik infratuzilma va raqamli tafovut kabi muammolar samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Neil Selwyn kabi g'arb olimlari raqamli resurslardan adolatli foydalanish zarurligini ta'kidlaydilar: "Raqamli inklyuziyani ta'minlash ta'limda texnologiyaning transformatsion salohiyatini ro'yobga chiqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega".⁸ Yechimlar orasida o'qituvchilar malakasini oshirishga sarmoya kiritish, arzon texnologiyalarni ishlab chiqish va raqamli bo'shliqni bartaraf etish uchun ochiq platformalarni yaratish kiradi.⁹

Qiyinchiliklar va mulohazalar. O'zining afzalliklariga qaramay, pedagogika tarixini o'qitishda raqamli texnologiyalarni integratsiyalash muammolar bilan birga keladi.

5 Jenkins, Henry, and Mark Deuze. "Convergence culture." *Convergence* 14.1 (2008): 5-12.

6 Dillenbourg, Pierre. Collaborative learning: Cognitive and computational approaches. *advances in learning and instruction series*. Elsevier Science, Inc., PO Box 945, Madison Square Station, New York, NY 10160-0757, 1999.

7 Gleick, James. "The information: A history, a theory, a flood (Gleick, J.; 2011)[Book Review]." *IEEE Transactions on Information Theory* 57.9 (2011): 6332-6333.

8 Selwyn, Neil. "The digital native—myth and reality." *Aslib proceedings*. Vol. 61. No. 4. Emerald Group Publishing Limited, 2009.

9 Meliqoziyevich, Siddiqov Ilhomjon. "TALIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* (2023): 152-155.

Raqamli tafovut, o'qituvchilar malakasining etishmasligi va texnologiyaga haddan tashqari ishonish kabi muammolarni hal qilish kerak. Raqamli vositalardan adolatli foydalanishni ta'minlash va o'qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etish ushbu to'siqlarni bartaraf etish yo'lidagi muhim qadamdir.

Xulosa. Pedagogika tarixini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish foydalanish imkoniyatini, faollikni, tanqidiy fikrlashni va fanlararo ta'limni oshirish uchun o'zgaruvchan imkoniyatlarni taqdim etadi. Raqamli vositalardan foydalanish orqali o'qituvchilar talabalarni pedagogik fikrning boy merosini o'rganishga ilhomlantiradigan dinamik o'quv muhitini yaratishi mumkin. Pol Duguid, Jeyn MakGonigal va Genri Jenkins kabi g'arb olimlari ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar integratsiyasi pedagogika tarixini o'rganishni boyitadi, shu bilan birga turli o'quvchilarning ehtiyojlarini qondiradi.

Qiyinchiliklarga qaramay, raqamli ta'limga sarmoya kiritishning davom etishi pedagogika tarixining kelajak avlodlarning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shadigan hayotiy va rivojlanayotgansohabo'libqolishinita'minlaydi. Pedagogika tarixini o'rgatishda raqamli texnologiyalardan foydalanish resurslarga kirishni kengaytirish va o'quv tajribalarini jalb qilishdan tortib, fanlararo integratsiya va global hamkorlikka qadar ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Ushbu vositalar o'qituvchilarga o'quvchilarni pedagogikaning boy tarixini o'rganish va qadrlashga ilhomlantiradigan dinamik va inklyuziv o'quv muhitini yaratishga imkon beradi. Ta'lim muassasalari raqamli transformatsiyani qabul qilishda davom etar ekan, ushbu texnologiyalardan o'ylab va inklyuziv tarzda foydalanish zarur. Bu orqali pedagoglar pedagogika tarixining ertangi kun tarbiyachilari va o'quvchilarini shakllantiruvchi hayotiy va qulay o'rganish sohasi bo'lib qolishini ta'minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Duguid, The Social Life of Information, 2000, p. 152
2. McGonigal, Reality Is Broken, 2011, p. 98
3. Mahmudovna, Imomova Shafolat, and Norova Fazilat Fayzulloyevna. "Ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish." *Miasto Przyszłości* 32 (2023): 47-49.
4. Rheingold, Howard. The virtual community, revised edition: Homesteading on the electronic frontier. MIT press, 2000.
5. Jenkins, Henry, and Mark Deuze. "Convergence culture." *Convergence* 14.1 (2008): 5-12.
6. Dillenbourg, Pierre. Collaborative learning: Cognitive and computational approaches. advances in learning and instruction series. Elsevier Science, Inc., PO Box 945, Madison Square Station, New York, NY 10160-0757, 1999.
7. Gleick, James. "The information: A history, a theory, a flood (Gleick, J.; 2011)[Book Review]." *IEEE Transactions on Information Theory* 57.9 (2011): 6332-6333.
8. Selwyn, Neil. "The digital native—myth and reality." *Aslib proceedings*. Vol. 61. No. 4. Emerald Group Publishing Limited, 2009.
9. Meliqoziyevich, Siddiqov Ilhomjon. "TALIMDARAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* (2023): 152-155.

TEXNIKA OLIYGOHLARIDA TALABALARNI TADBIRKORLIKKA TAYYORLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

BUTAYEV TUXTASIN

Toshkent davlat texnika universitetining Qo'qon filiali dotsenti, t.f.n.

Annotatsiya. Mazkur maqolada texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni tadbirkorlikka tayyorlash jarayoni, uning mazmuni va metodologik asoslari tahlil etilgan. Tadqiqotda innovatsion pedagogik texnologiyalar, amaliy mashg'ulotlar va biznes-inkubatorlarning samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, talabalar tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishda mentorlik va ko'nikmalarni rivojlantirishning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Maqolada xorijiy tajriba va mahalliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari ham tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari texnika oliygothlarida talabalarni tadbirkorlikka yo'naltirishning samarali strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik ta'limi, texnika oliygothlari, innovatsion pedagogika, biznes-inkubator, mentorlik, tadbirkorlik ko'nikmalari, amaliy ta'lim.

Kirish. Jahonda ta'lim taraqqiyotining zamonaviy bosqichi globallashtirishning jadalligi, faol hamkorlik, integratsiyalashuvning barqarorligi bilan belgilanadi. OTMdagi muhandislik ta'lim sohalari talabalarida tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik ta'minotini mazmunan rivojlantirish, mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modeli kontekstli ta'limning semiotik, imitatsion, ijtimoiy modellarini ishlab chiqish hamda umumkasbiy fanlarni o'qitishning majmuaviy tuzilmasi komponentlarini uzviylashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Kontekstli ta'lim muhitida bo'lajak muhandislik ta'lim sohalari mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini mustaqil-o'quv, kvazi-professional va amaliy faoliyat kabi kasbiy va ta'lim faoliyati integratsiyasini ta'minlash hamda didaktik ta'minotini rivojlantirish, shu bilan birga, kontekstli ta'lim muhitida bo'lajak muhandislik ta'lim sohalari mutaxassislarini amaliy - tadbirkorlik kompetentligining takomillashtirilgan darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish va o'qitish metodlarini umumlashtirish asosida mutaxassislarini tayyorlash zaruratini

taqozo qiladi.

Kasbiy faoliyatning har qanday turiga doimiy qiziqish, jamoatchilik fikri, mehnatni tashkil etishning u yoki bu shakliga bo'lgan munosabat va o'zini o'zi anglash shaklida ifodalangan ichki va tashqi omillar asosida yuzaga keladi. Kasbiy (qattiq) kompetensiya mutaxassis shaxsining alohida izolyatsiyalangan qismi emas, balki kompetensiyaning boshqa turlari, shu jumladan ijtimoiy (yumshoq) kompetensiya bilan bog'liq bo'lib, iqtisodiyot va ijtimoiy sohada faollashib, kasbiy faoliyati natijasi yangilanadi va yaqqol namoyon bo'ladi [1, 2].

Mashhur ingliz psixologi J.Ravenning fikricha, funksional kompetensiyalarining namoyon bo'lishida, shaxsni faoliyatning muayyan turiga jalb qilinishi va u harakat qiladigan maqsad hal qiluvchi ahamiyatga ega. J.Raven motivatsiyaga asosiy ahamiyat beradi va uning ustuvorligini shaxsning qobiliyatlari bilan bog'liq holda belgilaydi [3].

Tadqiqot usullari. Bugungi kunga qadar, OTM, muhandislik ishi ta'lim sohalari talabalarida, tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi zarur

pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va bitiruvchilarning tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllanganligini aniqlash uchun asos bo'ladigan mezonlarni kiritish muhimligicha qolmoqda. Muhandis tomonidan OTMda olingan faqat mutaxassislik bilimlari va ko'nikmalarini o'zi, keyingi amaliy faoliyatda samarali faoliyat yuritish olish imkonini bermaydi. Shuningdek, texnik yo'nalish talabalari ham iqtisodiy fanlarni o'qigan bo'lsalar ham, o'z tadbirkorlik faoliyatini yuritishga tayyor emasligini ta'kidlashib, tadbirkorlik bilan shug'ullanish iqtisodiyot universitetlari va biznes maktablarini bitiruvchilarining faoliyati deb hisoblashadi. Biroq, O'zbekistonda elektrotexnika, elektronika va, eng muhimi, sanoatda raqamli texnologiyalar rivojlanishi hamda to'rtinchi sanoat uchun zarur mexatron qurilmalar bo'yicha ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsiyalarni joriy etish amaliyotida tadbirkorlik faoliyatiga birinchi navbatda, muhandislarni jalb qilish juda muhimdir [4, 5].

Talabalarda tadbirkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ularning ijodiy fikrlashni faollashtiradigan, tavakkal qilish va biznes muammolarini hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan tegishli pedagogik texnologiyalarni qo'llash kerak.

Masalan: biznes g'oyalarni yaratishdan tortib, biznes-rejalarni ishlab chiqish va amalga oshirishgacha bo'lgan real loyihalar ustida ishlash. Bu talabalarga bozor ehtiyojlarini tahlil qilish, maqsadli auditoriyani aniqlash va reklama strategiyalarini ishlab chiqishni o'rganishga yordam beradi. Haqiqiy biznes vaziyatlarni o'rganish, muammolarning sabablarini tahlil qilish va ularni hal qilish rejalarini ishlab chiqish. Talabalar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Interaktiv texnologiyalardan foydalanish, jumladan vebinarlar, onlayn kurslar, muhokamalar va guruh loyihalari. Bu talabalar o'rtasida faol bilim va tajriba almashishga xizmat qiladi.

Talabalar qaror qabul qilish, resurslarni boshqarish va bozor o'zgarishlariga javob berishda mashq qilishlari mumkin bo'lgan biznes jarayonlarini simulyatsiya qilish uchun virtual muhitlar yaratish, muvaffaqiyatli tadbirkorlar bilan uchrashuvlar, mahorat darslari va munozaralar tashkil etish tadbirkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali hisoblanadi [6, 7].

Shunga ko'ra, texnika yo'nalishidagi innovatsion ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil qila oladigan bo'lajak muhandisning tadbirkorlik faoliyati uchun, motivatsiyani rivojlantirish OTM muhandislik ishi ta'lim sohalari o'quv jarayonining muhim komponentini tashkil qilishi kerak. Shu maqsadlarda, o'quv jarayoni dasturlari real tadbirkorlik vaziyatlariga, ma'lum bir xudud doirasidagi dolzarb iqtisodiy muammolarni hal qilishga imkon beruvchi biznes loyihalarni bajarishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Buning uchun, xududning o'ziga xos xususiyatlarini, tadbirkorlikning ayrim dolzarb yo'nalishlarini hisobga olgan holda, o'quv jarayoni dasturlarini ishlab chiqish zarur bo'ladi.

Tadbirkorlikni OTMda turli yo'llar bilan qo'llab-quvvatlash va o'rgatish mumkin. Masalan, Klofsten oliy o'quv yurtlari tadbirkorlikni o'rgatish uchun amalga oshiradigan uchta umumiy yondashuvni tavsiflaydi [8]:

1. Tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish. Ushbu yaxlit yondashuv o'z muassasasida tadbirkorlik madaniyatini yaratish va rivojlantirishni maqsad qilgan "tadbirkorlik universitetlari"ni o'z ichiga oladi. Bunda tadbirkorlik muayyan fan sifatida ajratilmaydi, balki universitetning bakalavriat va magistratura yo'nalishlari bo'yicha barcha faoliyati, ilmiy-tadqiqot va tushuntirish ishlari bilan bog'lanadi.

2. Tadbirkorlikka o'rgatish. Ushbu yondashuvda OTM tadbirkorlik bo'yicha maxsus kurslarni tashkil qiladi, bu yerda talabalar tadbirkorlikni o'ziga xos fan sifatida

ko'proq bilishlari mumkin. OTM barcha akademik darajalarda nazariy xususiyatga ega bo'lgan turli kredit asosidagi (masalan: Evropa kredit transferi [European Credit Transfer and Accumulation System - ECTS]) kurslarini o'rnatadi. Ushbu kurslar, masalan, biznesni yaratish, huquqiy va me'yoriy asoslar, biznesni rivojlantirish va biznesni rivojlantirish bilan bog'liq moliyaviy jihatlar.

3. Tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash. OTM o'z firmalarini ochish yoki davom etayotgan biznesni rivojlantirish istagida bo'lgan shaxslar uchun maxsus o'quv dasturlarini yaratishi mumkin. Bularga tadbirkorlik dasturlari, inkubatorlar va rivojlanish dasturlari kiradi.

Yana bir rus tadqiqotchisi Romantsova D.V. [9], u o'zining tadqiqotlarini Primorskiy o'lkasida yashovchi 18 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar o'rtasida o'tkazgan (1-rasm). Romantsovaning so'zlariga ko'ra, yoshlarning aksariyatida noaniqlik, mas'uliyatga tayyor bo'lmaslik qo'rquvi bor. Har qanday ish natijasi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyati inson etukligining asosiy ko'rsatkichidir. Bozorga chiqarilayotgan mahsulot sifati, korxonada biznes jarayonlarini barpo etish, ijaraga olgan butun jamoa taqdiri uchun jiddiy majburiyatlarni o'z zimmasiga olganlarga tadbirkor bo'lishi mumkin. Biznesni boshlashda jiddiy qadamga tayyorligingizni oddiy test orqali tekshirishingiz mumkin. Sahifani vertikal ravishda bo'lish va bir qismida barcha ortiqcha narsalarni, ikkinchisida - yangi biznes beradigan kamchiliklarni yozish kifoya. Agar salbiy tomonlari og'ir bo'lsa, bu o'z biznesingizni ochishga hali erta ekanligidan dalolat beradi. Avval siz ichki qo'rquv bilan kurashishingiz, biznes bilimlarini olishingiz, qo'llab-quvvatlash guruhini topishingiz kerak. O'z biznesingizni boshlashdan qo'rqishning har qanday sababi uchun siz, u yoki bu muvozanatni, topishingiz mumkin. Ishni ochish uchun yaxshi fikr, yordam guruhini olish va kerakli

ma'lumotlarni olish imkoniyatlari haqida ko'proq ma'lumot olish muhimdir. Kelajakda kichik va o'rta biznesning asosi sifatida, yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishni ta'minlash uchun, har tomonlama tartibga solish, masalaning ahamiyati va o'ziga xosligini hisobga olgan holda, qo'shimcha qo'llab-quvvatlash, yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish borasida alohida ishlar olib borish talab etiladi deb hisoblaydi.

Har bir tadqiqotchi tadbirkorlik ta'limining bandlik va martabaga ta'sirini tushunishga o'ziga xos hissa qo'shadi. Ular turli tadqiqot usullaridan foydalanadilar va mavzuning turli tomonlariga e'tibor qaratadilar. Ularning barchasi tadbirkorlik ta'limining tadbirkorlarning martaba va muvaffaqiyatiga ta'sirini yaxshiroq tushunish uchun ularning birgalikdagi faoliyatini qayta ko'rib chiqish muhim deb ta'kidlaydilar.

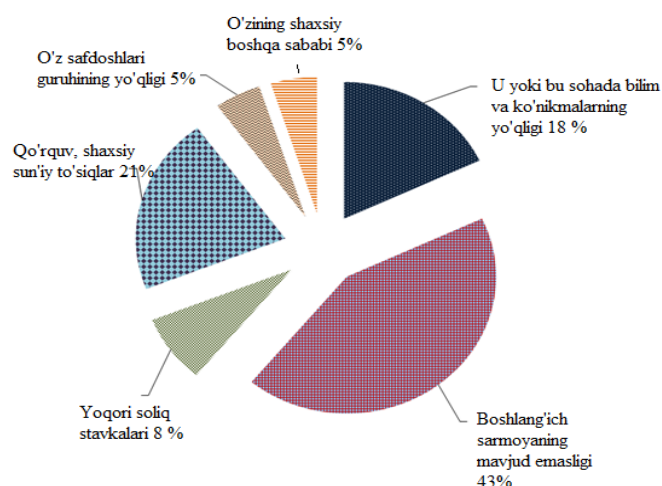
Tadqiqot natijalari. Talabalarni tadbirkorlikka tayyorlash, shuningdek, etakchilik, muloqot, vaqtni boshqarish, taqdimot ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar muvaffaqiyatli tadbirkorlik uchun zarur deb hisoblanadi [10, 11].

Asosiy ko'nikmalarni shakllantirish ta'limning muhim vazifasidir, chunki ular shaxsiy rivojlanish, kasbiy muvaffaqiyat va tez o'zgaruvchan dunyoga moslashishda muhim rol o'ynaydi (2-rasm).

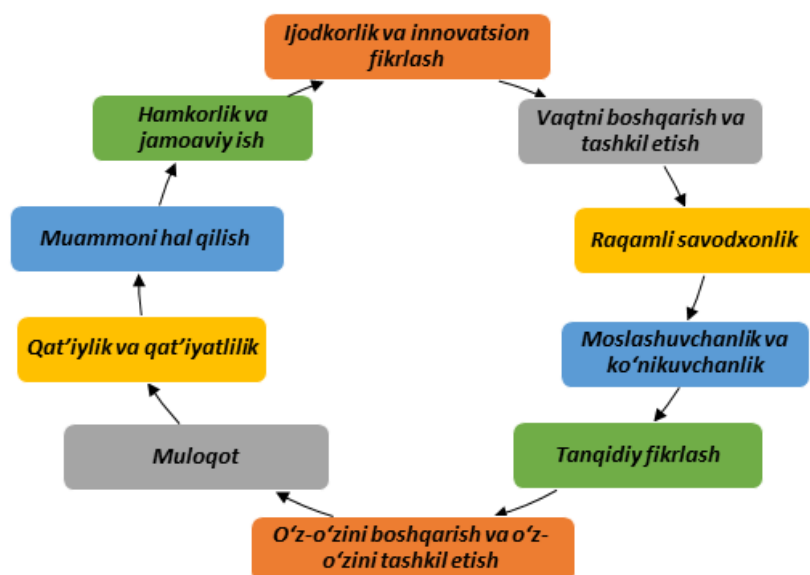
- tanqidiy fikrlash: bu ma'lumotni tahlil qilish, uning asosiligi va qo'llanilishini baholash, asosli xulosalar asosida o'z fikr va dalillarini shakllantirish qobiliyatidir;

- muammoni hal qilish: bu muammoni aniqlash, uni hal qilish strategiyasini ishlab chiqish, ijodiy yondashuvlarni qo'llash va kerakli natijaga erishish uchun samarali choralar ko'rish qobiliyatidir;

- muloqot: bu o'z fikr va g'oyalarini samarali ifoda etish, boshqalarni tinglash va tushunish, muloqotda qatnashish va jamoada

1- rasm. Yoshlarning tadbirkorlikka qiziqmasligi sabablarining taqsimlanishi.

2-rasm. Talabalarni tadbirkorlikka tayyorlashning asosiy ko'nikmalari.

ishlash qobiliyatidir;

- hamkorlik va jamoaviy ish: bu boshqalar bilan samarali hamkorlik qilish, fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va umumiy maqsadlarga erishish qobiliyatidir;

- ijodkorlik va innovatsion fikrlash: bu yangi g'oyalarni yaratish, noan'anaviy yechimlarni topish va muammo va muammolarga innovatsion yondashuvlarni qo'llash qobiliyatidir;

- vaqtini boshqarish va tashkil etish: bu vaqtini samarali rejalashtirish, ustuvorliklarni belgilash, ishingizni tartibga solish va

maqsadlaringizga erishish qobiliyatidir;

- moslashuvchanlik va ko'nikuvchanlik: bu o'zgarishlarga moslashish, yangi sharoitlarga tezda moslashish, tajribadan o'rganish va yangi imkoniyatlarga ochiq bo'lish qobiliyatidir;

- raqamli savodxonlik: bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, EHM yoki turli zamonaviy raqamli vositalar bilan ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va raqamli muhitda samarali muloqot qilish qobiliyatidir;

- o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini tashkil etish: bu o'z oldiga maqsad qo'yish va

unga erishish, shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun javobgar bo'lish, vaqt, his-tuyg'ular va resurslarni samarali boshqarish qobiliyatidir;

- qat'iylik va qat'iyatlik: bu maqsadlarga erishishda g'ayratli, bardoshli va qat'iyatli bo'lish, qiyinchiliklarni engib o'tish va qiyin vaziyatlarda ham qat'iyatli bo'lish qobiliyatidir.

Ushbu asosiy ko'nikmalar turli usullar, jumladan, amaliy loyihalarda faol ishtirok etish, boshqa talabalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish, simulyatsiya va o'yinlar, bilimlarni real vaziyatlarda amaliy qo'llash orqali rivojlanishi mumkin.

Huquqiy asos: O'quv jarayonida tadbirkorlik faoliyatining huquqiy jihatlar ham hisobga olinadi. Talabalar tadbirkorlik huquqi, korxonani ro'yxatdan o'tkazish va boshqarishning huquqiy jihatlar, intellektual mulkni himoya qilish va biznesning boshqa huquqiy jihatlar bo'yicha asosiy bilimlarga ega bo'ladilar.

Ta'lim kontekstidagi qonunchilik bazasi, ta'lim jarayonlari va ta'lim tizimi ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni, tartibga soluvchi qonunchilik va me'yoriy-

huquqiy bazani belgilaydi. Ular talabalar, o'qituvchilar, ta'lim muassasalari va ta'lim sohasidagi boshqa ishtirokchilarning huquq va manfaatlarini huquqiy himoya qiladi. Har bir mamlakat yoki mintaqada turli xil huquqiy bazaga ega bo'lishi mumkin, ammo bu yerda mavjud bo'lgan bir nechta umumiy fikrlar 1.3.5-rasmda keltirilgan.

Xulosa. Texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni tadbirkorlikka tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, biznes-inkubatorlar va mentorlik tizimini rivojlantirish ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarning amaliy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish uchun innovatsion yondashuvlardan foydalanish lozim. Shuningdek, xorijiy tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish talabalar tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Kelgusida ushbu yo'nalishda pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish va tadbirkorlik ta'limining institutsional asoslarini mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Baxrieva N. A. Ta'lim muassasalari mutaxassislari kasbiy kompetentligining tuzilishi // Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). 2019. №9 (82). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talim-muassasalari-mutahassislari-kasbiy-kompetentligining-tuzilishi> (data obrasheniya: 22.11.2022).
2. Olimov E. B. Kasbiy kompetentlikni bo'lajak o'qituvchilarda ribojlantirish mexanizmi. Journal of Advanced Research and Stability Volume: 02 Issue: 10 | Oct - 2022 I
3. Bo'tayev. T. Muhandislik ta'lim sohalar talabalarida tadbirkorlik kompetentsiyalarini rivojlantirish usullarini tadqiq qilish. O'ZMU xabarlar. 1/9, 2023. 72-74 b.
4. Atajonova, S., & Abdullayev, B. Pedagogical Conditions For The Formation Of Information And Communication Competence Of Teachers Of Technical Universities. News of the NUUZ, 2024, 1(1.3. 1), 81-84.
5. Raven, J. (2018). Harnessing Social Processes for the Common Good. Journal for Perspectives of Economic, Political, and Social Integration, 24, 9 – 49. Also available at <http://eyeonsociety.co.uk/resources/Harnessing-Social-Processes.pdf>.
6. Bo'tayev. T. Maktab o'quvchilarini texnologiya fani mashg'ulotlarida tadbirkorlikka yo'naltirish. Monografiya/. - "Adabiyot uchqunlari" MChJ: Toshkent: 2019. – 121 b.
7. Kasimakhunova, A., & Atajonova, S. Increasing the creativity of the teacher in teaching students in the field of semiconductor technology. In AIP Conference Proceedings 2024. Vol. 3045, No. 1. AIP Publishing.
8. Дорошенко С.В., Ерошенко Е.П. Активизация механизмов развития молодежного предпринимательства в университетской среде // Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2020. №5.
9. Гончарова Светлана Владимировна, Пак Вадим Петрович. Молодежное предпринимательство в представлениях и оценках студентов (на материалах социологического исследования во Владивостоке) // Общество: социология, психология, педагогика. 2021. №6 (86). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/molodezhnoe-predprinimatelstvo-v-predstavleniyah-i-otsenkah-studentov-na-materialah-sotsiologicheskogo-issledovaniyavo>.
10. M.Hlady-Rispa, A.Fayolle, W.B. Gartner. In search of creative qualitative methods to capture current entrepreneurship research challenges. Journal of small business management 2021, VOL. 59, NO. 5, 887–912.
11. V.Onweh, N.Akpan, E.Caleb. YOUTH Empowerment and the Integration of Entrepreneurship Education into Technical Vocational Education and Training (TVET) in Nigeria. Academic Journal of Interdisciplinary Studies. Published by MCSER-CEMAS-Sapienza University of Rome Vol 2 No 2 July 2013. 211-216

MUSTAQIL TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH ORQALI TALABALARNI INKLYUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH VA BILIMINI BAHOLASH

UMAROV ELDOR DO'SYAROVICH

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Samarqand filiali, assistent

Annatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimi raqamlashtirish jarayonlarini keng joriy qilish orqali rivojlanmoqda. Mustaqil ta'limning raqamlashtirilishi nafaqat ta'lim jarayonini soddalashtiradi, balki inklyuziv ta'limni ham qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Inklyuziv ta'lim barcha talabalar, jumladan, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ham teng imkoniyat yaratadigan tizimdir. Ushbu maqolada mustaqil ta'limni raqamlashtirish orqali talabalarni inklyuziv tayyorlash va ularning bilimini baholash UCHUN "TBBNQ" (TALABALAR BILIMINI BAHOLASH, NAZORAT QILISH) MOBIL ILOVASI ning muhim jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Mustaqil ta'lim, raqamlashtirish, inklyuziv ta'lim, mobil ilova (TBBNQ), bilimini baholash

Inklyuziv ta'lim va uning ahamiyati. Inklyuziv ta'lim – bu har bir talabaga teng ta'lim olish imkonini beradigan ta'lim tizimi bo'lib, raqamlashtirish ushbu jarayonni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim quyidagi asosiy afzalliklarga ega:

- Barcha talabalar uchun teng imkoniyatlar yaratish – jismoniy imkoniyati cheklangan, iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelgan yoki uzoq hududlarda yashovchi talabalar uchun ta'lim olish imkoniyati kengayadi.

- Maxsus moslashtirilgan ta'lim resurslari – nogironligi bor talabalar uchun audiokitoblar, braille shifridagi materiallar, subtitrlar bilan ta'minlangan video darslar joriy qilinadi.

- Shaxsiylashtirilgan o'quv jarayoni – sun'iy intellekt yordamida har bir talabaning ehtiyojlariga mos keluvchi o'quv dasturlari ishlab chiqiladi.

- Masofaviy ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish – talabalar internet orqali istalgan joyda bilim olishlari va o'z malakalarini oshirishlari mumkin.

Mustaqil ta'limni raqamlashtirishning inklyuziv ta'limga ta'siri

Raqamlashtirish jarayoni inklyuziv ta'limni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Xususan, quyidagi yo'nalishlar bo'yicha

inklyuziv ta'lim imkoniyatlari kengayadi:

1. Nogironligi bor talabalar uchun maxsus platformalar – ekranni o'qish dasturlari, ovozli buyruqlar va qo'shimcha interaktiv resurslar orqali ta'lim olish imkoniyati yaratiladi.

2. Interaktiv darslar va moslashuvchan ta'lim shakllari – vizual, eshitish orqali yoki amaliy tajriba asosida ta'lim olish imkoniyatlari kengaytiriladi.

3. Sun'iy intellekt yordamida moslashtirilgan ta'lim – talabalarning qobiliyatlarini tahlil qilish orqali ularga mos o'quv materiallari tavsiya qilinadi.

4. Ochiq ta'lim resurslaridan foydalanish – barcha talabalar bepul onlayn darsliklar, kurslar va ilmiy ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Talabalarni baholashning raqamlashtirilgan usullari. Inklyuziv ta'lim sharoitida talabalar bilimini baholash ham adolatli va shaffof bo'lishi kerak. Raqamlashtirilgan baholash tizimlari quyidagi afzalliklarga ega:

1. Test va imtihonlarni avtomatlashtirish – talabalar bilim darajasini adolatli baholash uchun onlayn testlar va elektron imtihon tizimlari joriy qilinadi.

2. Moslashuvchan baholash tizimlari – har bir talabaga uning o'ziga xos ehtiyojlari asosida

baholash tizimi ishlab chiqiladi.

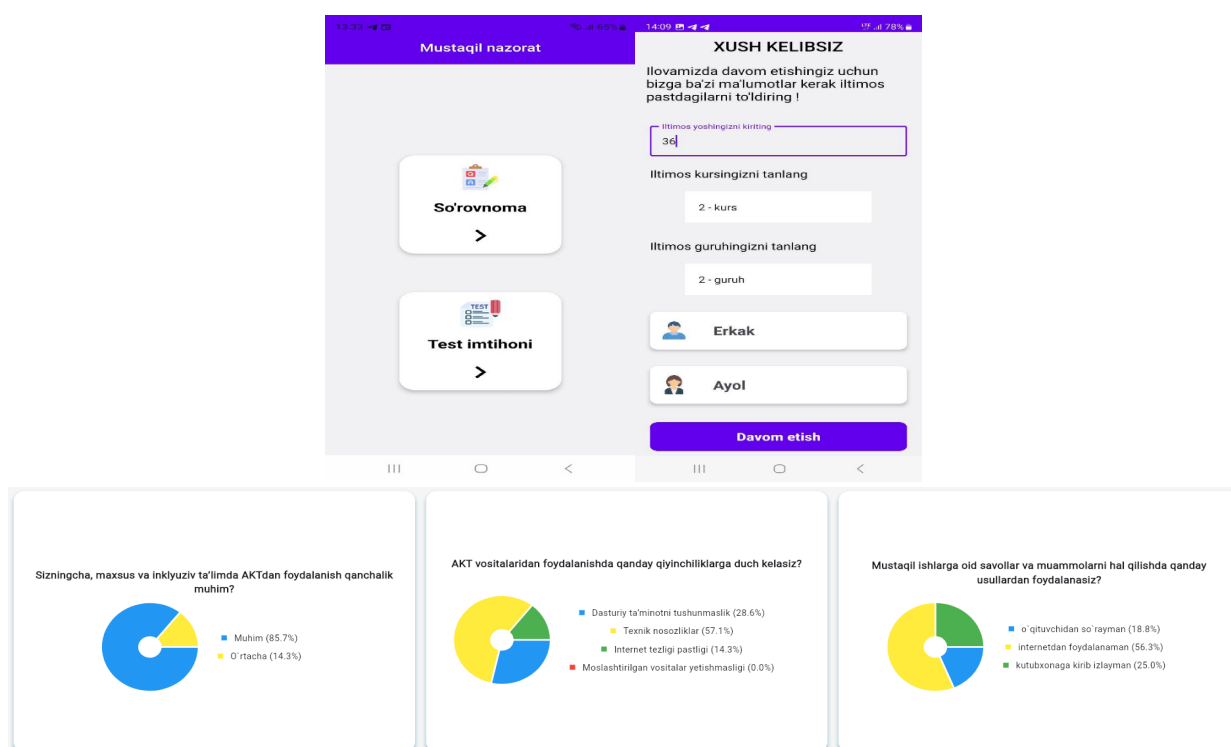
3. Portfoliolar va loyiha asosida baholash – talabalarning individual yutuqlari va real loyihalardagi ishtiroki hisobga olinadi.

4. So'rovnoma orqali talabalar fikrini tahlil qilish–ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va talabalar ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi.

TBBNQ-mobil ilovasi orqali so'rovnoma o'tkazishdan maqsad so'rovnoma o'tkazish

turli sohalarda ma'lumot to'plash va tahlil qilishning samarali usuli bo'lib, uning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

Mobil ilovada so'rovnoma talabalarning yoshi, kursi, guruhi, jinsi kabi ma'lumotlarni olishdan boshlanadi. So'rovnoma va test tugallanganidan keyin bizga kurs va guruhlar kesimida statistik, dinamik ma'lumotlarni olishda osonlashadi.

1-rasm. TBBNQ mobil ilovaning kirish qismi va statistikalari

- Talabalar fikrini o'rganish; Ta'lim sifati, darslarning tushunarli bo'lishi, professor-o'qituvchilarning ishlash uslubi haqida talabalar fikrlarini aniqlash. Talabalarning ehtiyoj va muammolarini tushunish va ularni hal qilish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish.

- Ta'lim jarayonini yaxshilash; Dars o'tish usullarini takomillashtirish uchun talabalar yoki o'qituvchilarning takliflarini yig'ish. Kurs dasturlari, baholash tizimi, seminar va amaliy mashg'ulotlarni yaxshilash bo'yicha fikrlarni to'plash.

- O'quv jarayonidagi muammolarni

aniqlash. Talabalarning duch kelayotgan muammolari, qiyinchiliklari va kamchiliklarini aniqlash. Inklyuziv ta'lim oluvchilar uchun zaruriy sharoitlarni yaratish va qo'llab-quvvatlash.

- Innovatsion g'oyalar vatakliflarni aniqlash. Talabalar va professor-o'qituvchilarning yangi g'oyalari, ta'lim jarayonini yaxshilash bo'yicha takliflarini to'plash. Zamonaviy texnologiyalar va interaktiv usullarni joriy etish imkoniyatlarini o'rganish.

- Baholash tizimini adolatli tashkil etish. Talabalarning baholash tizimi bo'yicha

fikrlarini bilish va unga o'zgartirishlar kiritish. Baholashning ochiqligi va shaffofligini ta'minlash.

- Universitet yoki institut boshqaruvini rivojlantirish. Talabalarning yotoqxona, kutubxona, sport majmualari va boshqa infratuzilma haqidagi fikrlarini o'rganish. O'quv muassasasining umumiy muhitini yaxshilash bo'yicha takliflarni yig'ish.

- Psixologik holatni o'rganish. Talabalar psixologik holatini, stress va bosim darajasini baholash. Qo'shimcha psixologik yordam yoki maslahatlar taqdim etish zaruriyatini aniqlash.

- Ilmiy-tadqiqot va statistika uchun ma'lumot yig'ish. Akademik tadqiqotlar uchun muhim bo'lgan anketalar va statistik ma'lumotlarni yig'ish. Tadqiqot natijalariga asoslanib, yangi ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.

So'rovnoma o'tkazish ta'lim sifati va talabalar hayotini yaxshilash, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda muammolarni hal qilish uchun muhim vositadir.

TBBNQ-mobil ilovasi orqali talabalar uchun AKT ga oid maxsus testlar o'tkaziladi, testlarda javoblarni tanlash, rasmlar ko'rinishdagi testlar va test javobini yozish uchun joylar yaratilgan, testlarni o'tkazishdan maqsad quyidagi natijalarga erishishimiz mumkin bo'ladi.

- Differensial yondashuv va moslashuvchanlik, Individual yondashuv: Talabalar ehtiyojlariga qarab moslashtirilgan test formatlari taqdim etiladi. Imkoniyatlardan kelib chiqib test topshirish: Masalan, eshitish qobiliyati cheklangan talabalar uchun rasm ko'rinishdagi testlar mavjud bo'lishi mumkin.

- O'z-o'zini baholash imkoniyati Talabalar o'zlariga mos va qulay usulda bilim darajasini mustaqil baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Test natijalarini aniq tahlil qilib, qanday jihatlarda bo'yicha rivojlanish kerakligini tushunishadi.

- Psixologik qulaylik va stressni kamaytirish, An'anaviy test usullari ayrim talabalar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin, shuning uchun inklyuziv testlar kamroq stressli va moslashuvchan shaklda o'tkaziladi. Testlarni

bosqichma-bosqich bajarish yoki ilovaga kirib qaytadan testlarni bajarishadi, qayta testlarni bajarganda test savollari yangilanish imkoniyati mavjud.

- Klaviatura yoki sichqonchadan foydalana olmaydigan talabalar uchun Android mobil operatsion tizimiga moslashgan mobil telefonlarda sensorli ekran orqali test topshirish imkoniyati taqdim etiladi.

Baholashda faqatgina natija emas, balki harakat va yondashuv ham inobatga olinadi.

TBBNQ-mobil ilovasi orqali so'rovnoma va test o'tkazilgandan keyin statistik va dinamik tahlillarning samaradorligi. So'rovnoma va test natijalarini tahlil qilish ta'lim jarayonini takomillashtirish, talabalar bilim darajasini oshirish va muammolarni aniqlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Statistik va dinamik tahlil natijalari quyidagi jihatlarda samaradorlikni oshiradi.

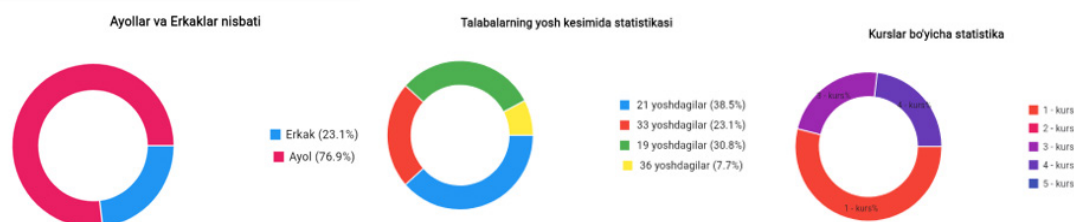
Ta'lim sifati monitoringini yaxshilash. Test va so'rovnoma natijalari asosida talabalar bilim darajasini tahlil qilish va ularning qaysi mavzularda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlash mumkin. So'rovnoma orqali o'qitish sifati va uslublari baholanadi, bu esa ta'lim jarayonini yaxshilashga yordam beradi. Obyektiv va shaffof baholashni ta'minlash. Statistik tahlil natijalari subyektiv yondashuvlarning oldini olib, obyektiv baholash tizimini yaratishga xizmat qiladi. O'quvchilarning yutuqlari va qiyinchiliklarini an'anaviy baholash tizimi bilan taqqoslash mumkin. Qaror qabul qilishni osonlashtirish.

Dinamik tahlillar asosida o'quv dasturlarini o'zgartirish, baholash mezonlarini takomillashtirish va yangi metodlarni joriy etish bo'yicha asosli qarorlar qabul qilinadi. Statistika asosida qaysi fanlarga yoki yo'nalishlarga ko'proq e'tibor qaratish kerakligi aniqlanadi. Talabalar rivojlanish tendensiyalarini kuzatish. Dinamik tahlillar yordamida talabalar bilim darajasidagi o'zgarishlar vaqt bo'yicha kuzatilib, ularning rivojlanish sur'ati baholanadi. Yillar davomida o'tkazilgan test natijalari tahlil qilinib, ta'lim dasturlarining samaradorligi

aniqlanadi. Muammolar va kamchiliklarni erta aniqlash. Statistika yordamida o'qitishdagi muammolar, talabalar tushunmagan mavzular yoki baholashdagi noaniqliklar tez aniqlanadi. So'rovnoma natijalarini tahlil qilish orqali talabalar duch kelayotgan muammolar va ularning ehtiyojlari tushuniladi. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash. Maxsus ehtiyojli

talabalar uchun baholash tizimi moslashtirilishi mumkin.

Talabalar ehtiyojlari statistik tahlil asosida o'rganilib, ularga individual yondashuv taklif etiladi. Ilmiy-tadqiqot va rejalashtirish uchun asos yaratish. Olingan natijalar ta'lim sohasida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish uchun muhim ma'lumotlar taqdim etadi.

2-rasm. Talabalarning jinsi, yosh va kurslar kesimidagi dinamik o'zgarishlari.

Dinamik o'zgarishlar asosida kelajak rejalari ishlab chiqiladi va ta'lim muassasasining strategik rivojlanish yo'nalishlari belgilanadi. So'rovnoma va test natijalarining statistik va dinamik tahlili ta'lim jarayonini optimallashtirish, muammolarni bartaraf etish va o'quvchilarning rivojlanishini tizimli ravishda baholash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu tahlillar asosida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha asosli qarorlar qabul qilinib, o'qitish jarayoni yanada samarali bo'lishiga erishiladi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim – barcha talabalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradigan

tizim bo'lib, raqamlashtirish bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Mustaqil ta'limni raqamlashtirish orqali jismoniy imkoniyati cheklangan yoki turli sabablarga ko'ra an'anaviy ta'limga kira olmaydigan talabalar uchun ham yuqori sifatli bilim olish imkoniyatlari yaratiladi. Sun'iy intellekt, onlayn ta'lim platformalari, ochiq ta'lim resurslari va moslashtirilgan baholash tizimlari inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, inklyuziv ta'limni ta'minlash uchun ta'lim jarayonining har bir bosqichida raqamlashtirish texnologiyalaridan samarali foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Зимняя, И.А. Педагогическая психология : учебник / И.А. Зимняя. - Изд. 2-е, доп., испр., перераб. - Москва : Логос, 2009. — 384 с.
2. Речкина Т.Д. Учебно-методическое обеспечение самостоятельной деятельности студентов педвуза : дис. ... канд. пед. наук / Т.Д. Речкина. - Ростов н/Д : 2003. - 197 с.
3. Змиевская Е.В. Учебная деловая игра в организации самостоятельной работы студентов педагогических вузов : дис. ... канд. пед. наук / Е.В. Змиевская ; Моск. гос. пед. ун-т. - М., 2003. - 169 с.
4. Лемберг Р.Г. Дидактические очерки / Р.Г. Лемберг. - Изд. 2-е, перераб. - Алма-Ата, 1964. - 140 с.
5. Умаров Э.Д. Талабалар мустақил фаолиятини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари. «Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy metodik jurnali. Buxoro-2024. 232-237 betlar. (13.00.00. №18)
6. E.D.Umarov. The methodology of digitalization in the independent learning process for preparing speech therapy students for inclusive activities. Current research journal of pedagogics November 09, 2024, Accepted Date: November 14, 2024. (13.00.00 3-bet, №14) Research bible IF(Impact Factor)11.60 / 2024
7. Умаров Э.Д. Ж.Э.Усаров. Талабалар мустақил фаолиятини ташкил этишнинг педагогик-психологик асослари. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалық журнал. 2024 2/2-сан. Нөкис 2024. (13.00.00. №20)
8. E.D.Umarov. J.E.Usarov. Inklyuziv ta'limda darslarni tashkil etishning zamonaviy metodlari. "Pedagoglarning ehtiyojlarga asoslangan uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi: ilg'or tajribalar va rivojlanish istiqbollari. Sirdaryo. 2024-yil 7-8-noyabr.

FIZIK BAKALAVRLAR TAYYORLASHDA INDIVIDUAL TABAQALASHTIRILGAN TA'LIMIY YONDASHUVDA KOMPYUTER MODELASHTIRISHNING AHAMIYATI

BABAXO'JAEV UMARXON SAMSAKHODJAEVICH

Namangan davlat universiteti dotsenti

ISMANOVA ODINAXON TO'LQINBOEVNA

Namangan davlat universiteti dotsenti

SHAMSIDDINOVA SARVINOZ MADAMINJON QIZI

Namangan davlat universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu ishda elektr va magnetizm bo'limiga oid bir necha fizik masallarni kompyuter yordamida sonli modellash tirish usulidan foydalanib ishlash usullari ko'rsatilgan. Natijada absolyut ideal fizik jarayondan tizimli holda real fizik jarayonni tadqiq qilish va ushbu jarayonni xarakterlaydigan turli fizik kattaliklar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni grafik asosida tasvirlash imkoniyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, didaktika, muammo, sonli modellash tirish, shaxsga yo'naltirilgan, analitik usul, kuchlanganlik, elektr maydon.

Аннотация: В данной работе показано несколько задач по физике по разделу электричество и магнетизм с помощью метода численного моделирования с использованием компьютеров. Результат показывает возможности систематического изучения реального физического процесса с точки зрения абсолютного идеального физического процесса на основе графика взаимосвязи между различными физическими величинами, характеризующими этот процесс.

Ключевые слова: образование, дидактика, проблема, численное моделирование, лично-ориентированный, аналитический метод, напряженность, электрическое поле.

Abstract: This work shows several problems in physics in the section of electricity and magnetism using the method of numerical simulation using computers. The result shows the possibilities of systematic study of a real physical process from the point of view of an absolute ideal physical process on the basis of a graph of the relationship between various physical quantities that characterize this process.

Key words: education, didactics, problem, numerical modeling, personality-oriented, analytical method, tension, electric field.

Respublikamizda so'nggi o'n yillikda jahondagi o'zgarishlardan ortda qolmaslik, globallashuv sharoitiga moslashuvchanlikni yanada takomillashtirish uchun xalq xo'jaligi, ijtimoiy soha shu jumladan oliy ta'limda ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Fan texnologiyalarni jadal rivojlanishi hisobiga yangi sohalarini paydo bo'lishiga va ba'zi sohalarini asta yo'q bo'lishiga olib kelmoqda. Jamiyatda bunday o'zgarish tufayli o'ta tor sohalar bo'yicha mutaxassis tayyorlash davr talabiga mos kelmay qo'ydi. Jamiyat tomonidan mutaxassis tayyorlashga quyilgan "ijtimoiy talab" dan kelib chiqib Respublikamiz Oliy o'quv yurtlarida 2024/2025 o'quv yilidan

yangi DTS va unga mos holda "malaka talablari" ishlab chiqildi va unga ko'ra avval tayyorlanayotgan tor mutaxassisliklar soni 40% ga qisqartirildi.

Shunga mos holda fizika sohasi bo'yicha avvallari "fizik", "fizika o'qituvchisi", "tibbiyot fizikasi" va "fizik muhandis" yo'nalishlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlangan bo'lsa, yangi tamoyilga ko'ra barchasi "60530500 - Fizika bakalavriat" ta'lim yo'nalishiga birlashtirildi [1], ammo tasdiqlangan o'quv rejaga asosan bitiruvchilar to'rtta soha bo'yicha ishlay olishlari kerak. Ta'limda bunday yondashuv yangi ta'lim paradigmasiga ko'ra amalga oshirilmoqda,

chunki yangi ta'lim paradigmasida asosiy e'tibor shaxs qiziqishlariga yo'naltirilgan bo'lib, oqibatda ta'limiy jarayonni mustaqil amalga oshiradigan, o'zini rivojlantiradigan yetuk shaxsni kamol toptirishga erishishi zarur, ya'ni mashhur amerikalik pedagog D.Dyu ta'biri bilan aytganda ta'lim xayotiy jarayonga aylanishi lozim.

An'anaviy ta'lim paradigmasi asosiga qurilgan o'qitishning monomodelidan, ya'ni tor sohagaoid funkcioner mutaxassist tayyorlashdan, ko'p funktsionallik xususiyatiga ega, yangilikka tez moslashuvchan, o'zini o'zi rivojlantiruvchi qobiliyatga ega mutaxassis tayyorlashni davr taqozo qilmoqda. Ushbu talabdan kelib chiqib zamonaviy ta'limning shaxsga yo'naltirilgan, individuallashtirish va tabaqalashtirish yondashuv asosida amalga oshirish lozim. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'qitishni amalga oshirishning yo'li va zaruriy shartlarini [2] da sanab o'tilgan bo'lsa, [3] da shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida aniq bir mavzuni bayon qilish metodikasi keltirilgan. Tabaqalashtirib o'qitishning esa o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari va kognitiv qobiliyatlaridan kelib chiqib individual va jamoaviy tashkil qilish va unda ahamiyat qaratiladigan jihatlari [4,5] da keltirib o'tilgan. Oliy ta'lim fizik bakalavrlar tayyorlashda ham shaxsga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish va o'qitish metodikasini takomillashtirishda avvalgi tajribalardan kelib chiqib, yo'l qo'yilgan kamchiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etilsa yuqori samaradorlikka erishish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muammo va uni hal qilish usullari

Oliy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil qilishda oliy ta'limdagi dars mashg'ulotlarining xususiyatlaridan kelib chiqish lozim. Oliy ta'limda dars mashg'ulotlari ma'lumki ma'ruza, amaliy

mashqlar va laboratoriya mashg'ulotlari, shuningdek mustaqil ta'lim shaklida tashkil qilinadi. Ma'ruzalar katta auditoriyalarda ko'p sonli talabalar bilan tashkil qilinsa, laboratoriya mashg'ulotlari kichik guruhlarda jamoaviy tarzda, amaliy mashg'ulotlar esa ko'proq frontal tarzda tashkil qilinadi. Laboratoriya mashg'ulotlarida shaxsga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan yondashuvni tashkil etish moddiy texnik ta'minot imkoniyati bilan bog'langani uchun yuqori samaradorlikka erishib bo'lmaydi. O'quv jarayoniga kompyuter texnologiyalarini kirib kelishi va uning imkoniyatlari kengligini hisobga olsak amaliy mashg'ulotlarda shaxsga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish vayuqorisamaralargaerishishehtimolligi yuqori bo'lishi mumkin. Tahlillarga ko'ra bundan tashqari fizikadan amaliy mashg'ulotlarda, ayniqsa fizik masalalarni kompyuter yordamida sonli usulda ishlash orqali ba'zi bir didaktik tamoyillarni qo'llash samarasi ortgan bo'lsa, ba'zi bir tamoyillarni tadbiq qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Jumladan:

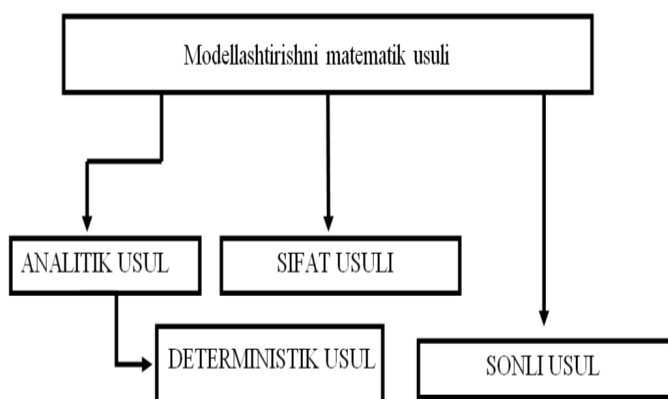
- tizimlilik va ketma-ketlilik
- maqsadga yo'naltirilganlik
- mustahkamlilik
- ongillik va faollik
- tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi kabi

tamoyillar ta'lim jarayonida qo'llash yanada samaraliroq bo'ladi.

Chunki fizik masalalarni an'anaviy yondashuv asosida ishlaganda talaba asosan analitik usuldan foydalanadi va masalada nazarda tutilgan fizik jarayonning ideal modelidan biroz chetlasha oladi. Agarda ideal modelidan reallik tomon yaqinlashilsa qaralayotgan masala uchun analitik usulda yechimni keltirib chiqarish mumkin bo'lmay qoladi. Masalan: Bir qo'zg'almas zaryad elektr maydonida ikkinchi bir zaryad harakatlansa, ideal xolatda zaryadlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir Kulon kuchidan boshqa kuchlar ko'rilmaydi. Agar biz harakatdagi zaryadga ta'sir qiluvchi

ishqalanish va muhitning qarshilik kuchlarini hisobga olsak bunday hol uchun analitik yechimni keltirib chiqara olmaymiz. Agarda fizik masalani kompyuter yordamida sonli modellash tirish usulida ishlaydigan bo'lsak absolyut ideal fizik jarayondan tizimli holda real fizik jarayonni tadqiq qilishga va ushbu jarayonni xarakterlaydigan turli fizik kattaliklar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni grafik asosida tasvirlashga imkon beradi. Masala yechishga bunday yondashuv esa didaktikaning ilmiylik, ko'rgazmalilik, hayot bilan bog'liqlilik kabi tamoyillarni amalda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Chunki fizik masalalarni analitik usulda ishlaganda masalada keltirilgan fizik jarayonni xarakterlaydigan bir yoki ikki fizik kattalik topish talab qilinadi. Masala ishlashga bunday yondashganda butun fizik jarayonni qanday kechishi haqida barcha talabalarda birday tassavur hosil bo'lmaydi. Kompyuter

yordamida sonli modellash tirishda esa yuqorida ta'kidlaganimizdek fizik parametrni katta oraliqdagi qiymatlarini grafik yoki jadval shaklida olishimiz mumkin. Sonli modellash tirish matematik modellash tirishning tarkibiy qismi hisoblanadi (1-rasm). Talabalar uchun matematik modellash tirish yangilik emas, chunki avvaldan fizik masalalar ishlash bir necha bosqichdan iborat bo'lgan, ya'ni avval fizik masalada bayon qilinganini jarayonini fizik modeli tuziladi va jarayonda ishtirok etadigan fizik parametrlarni aniqlash birinchi bosqich hisoblansa, fizik parametrlar o'rtasidagi bog'lanuvchi matematik ifodani tuzib olish ikkinchi bosqich hisoblanadi va uni matematik modellash tirish bosqichi deyiladi. Tuzilgan matematik ifodadan talab qilingan parametrni topishda analitik va sonli usuldan foydalanish mumkin.

Klassik fizika asosan Laplasning deterministik nazariyasi asosiga qurilgani uchun (1- rasm) sxemada sanab o'tilgan usullarni deterministik usul deyiladi va unga ko'ra o'rganilayotgan obyektning har bir holatiga aniq bir ehtimoliy bo'lmagan natijaviy ko'rsatkich qiymati to'g'ri keladi, ya'ni jarayon aniq bir fizik qonuniyat asosida sodir bo'ladi.

Ma'lumki kompyuter yordamida muammoni hal qilishda maxsus ishlab

chiqilgan programmalashtirish tili yoki paketlaridan foydalaniladi. Hozirgi kunda shunday programmalashtirish tizimlaridan bir nechtasidan foydalanilmoqda, jumladan Maple, Mathcard, C++, Python, Matlab va boshqalar. Ushbu programmalashtirish tizimlarini imkoniyatlari, qulayligi va talabalar tushunishi osonroq bulishini hisobga olib Matlab tizimidan foydalanishni lozim deb topdik.

Ushbu maqolada elektr va magnetizm

bo'limiga oid ba'zi bir masalalarni ishlashda Matlab dasturini imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz.

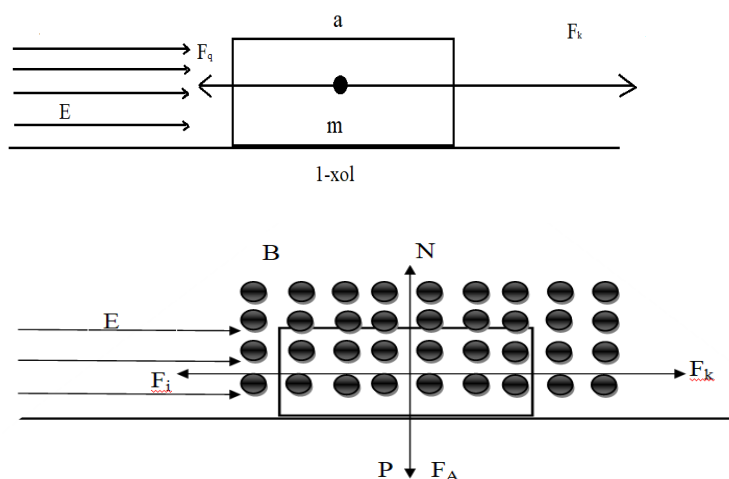
Talabalarda kompyuter yordamida masala ishlashda didaktik ta'moyillarga ko'ra, ya'ni oddiydan-murakkab va ketma-ketlilik tamoyillariga ko'ra va kompyuter imkoniyatlarini talabaga ko'rsatish uchun avval bitta fizik masalani ikki xil usulda ishlab ko'rsatamiz.

Masala: Kuchlanganligi E bo'lgan bir jinsli elektr maydonida massasi m va zaryadi

q bo'lgan brusok gorizontaal sirt ustida turibdi. Quyidagi hollar uchun brusok harakatini o'rganing.

1. Brusokka harakat davomida $F = -kv$ ifoda bilan aniqlanuvchi xavoni qarshilik kuchi ta'sir qiladi.

2. Brusok xarakat qilayotgan fazoda induksiyasi B bo'lgan magnit maydoni harakat tekisligiga perpendikulyar yo'nalgan, shuningdek brusok va tekislik o'rtasidagi ishqalanish koeffitsiyenti μ ga teng.

Avval masalani analitik usul yordamida ishlaymiz. Buning uchun jarayonni avval fizik modelini ko'ramiz.

Xar ikki xol uchun Nyuton II qonunidan foydalanib, brusoklarni tezlanishini topamiz:

$$ma = F_k - F_q$$

$$ma = F_k - F_i - F_q$$

$$a = \frac{dv}{dt} = \frac{1}{m}(qE - kv)$$

$$a = \frac{dv}{dt} = \frac{1}{m}(qE - \mu(mg + qvB))$$

Ushbu har ikki ifodadan brusok tezligini va bosib o'tgan yo'lini vaqtga bog'liqligini analitik ifodasini topamiz.

$$v = \frac{qE}{k} \left(1 - \exp\left(-\frac{k}{m}t\right) \right) \quad (1) \quad v = \frac{qE - \mu mg}{\mu qB} \left(1 - \exp\left(-\frac{\mu qB}{m}t\right) \right) \quad (1^*)$$

$$S = \frac{qE}{k} \left(t + \frac{m}{k} \exp \left(-\frac{k}{m} t \right) \right) \quad (2) \quad S = \frac{qE - \mu mg}{\mu qB} \left(t + \frac{m}{\mu qB} \exp \left(-\frac{\mu qB}{m} t \right) \right) \quad (2^*)$$

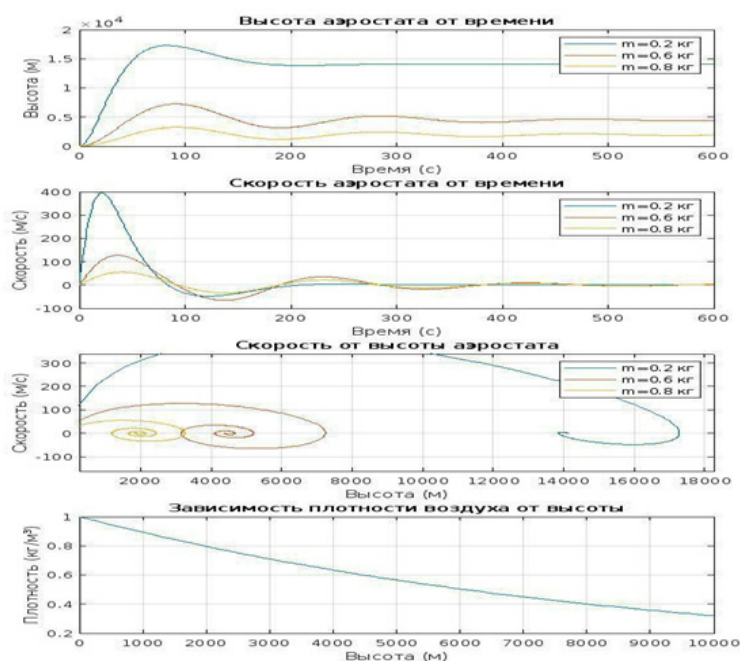
$v(t)$ va $S(t)$ lar uchun olingan formulalardan foydalanib xarakat xaqida to'la ma'lumot olish uchun va uni tasavvur qilish talaba uchun anchayin murakkab, chunki t ni turli qiymatlari uchun v va S qiymatlarini hisoblash juda xam ko'p vaqt talab qiladi.

Matlab dasturidan foydalanib q , E , m , μ va B parametrlarni qiymatini bilgan holda $v(t)$ va $S(t)$ grafikni olish mumkin. Bundan tashqari $a = \frac{dv}{dt}$ munosabatdan foydalanib, $a(t)$ grafikni ham olishimiz mumkin. Quyidagi rasmlarda $a(t)$, $v(t)$, $S(t)$ va $v(S)$ grafiklar keltirilgan.

Ushbu masalani sonli usulda ham Matlab dasturi yordamida talabalar bilan birgalikda ishlanadi. Buning uchun quyidagi algoritmdan foydalanamiz, ya'ni

$a = \frac{1}{m}(qE - kv)$ ifodadan foydalanib $t=0$ moment uchun $a_0 = \frac{1}{m}qE$, $v_0=0$ va $S_0=0$ deb olamiz

$$a_{i+1} = \frac{1}{m}(qE - kv_i) = a_0 - \frac{k}{m}v_i$$

$a(t)$ grafikka ko'ra harakat notekis tezlashuvchan, chunki barcha vaqt oralig'ida $a > 0$, ammo eksponensial ravishda kamayib boradi. Eksponensial funktsiyani xossasiga ko'ra $\lim_{t \rightarrow \infty} \exp(\alpha t) = 0$ (3) munosabat o'rinli bo'ladi. Bu esa qandaydir vaqt o'tgach harakat tekis harakatdan iborat bo'lishini anglatadi. $v(t)$ grafikdan $t = 25c$ dan so'ng deyarli tezlik o'zgarmas bo'lib $v = 30M/c$ ga erishishini ko'rish mumkin. Bundan $v(t)$ uchun olingan analitik ifodalar (1) va (1*) dan $v_{max1} = \frac{qE}{K} \approx 30M/c$ va $v_{max2} = \frac{qE - \mu mg}{\mu qB} \approx$ mumkin. $S(t)$ uchun olingan analitik ifodadan esa (3) munosabatni xisobga olib mos ravishda $S_1(t) = \frac{qE}{K} t = v_{max1} t$ ba $S_2 = \frac{qE - \mu mg}{\mu qB} t = v_{max2} t$ ifodalarni keltirib chiqaramiz. Demak, brusok harakatini ikki qismdan iborat ekanini, ya'ni 1- qism notekis tezlashuvchan, 2- qism esa deyarli tekis harakatdan iborat ekani xaqida xulosa chiqarish mumkin.

Talabalarda sonli usulda Matlab dasturidan foydalanib ko'nikmalarni shakllantirgach faqatgina sonli usul yordamidagina ishlanadigan fizik masalalardan foydalanishsa samarasi yuqori bo'ladi. Masalan quyidagi masalani ko'rib chiqaylik.

1- Masala. Zaryadlari bir hil q dan bo'lgan ikkita brusok gorizontal tekislikda turibdi. Birinchi brusok qo'zg'almas, ikkinchi brusok qo'zg'aluvchan bo'lib m massaga ega. Ular orasidagi masofa L_0 ga teng. Ikkinchi brusok quyib yuborilgach uning uchun $a(t)$, $v(t)$, $S(t)$ ba $v(S)$ grafiklarni aniqlang. Quyidagi ikki holni ko'ring.

1- Hol. Ikkinchi brusok bilan gorizontal sirt o'rtasidagi ishqalanish koeffitsiyenti μ ga teng.

2- Hol. Ikkinchi brusok yon tomoniga tik yo'nalgan induksiyasi B ga teng bir jinsli magnit maydonda harakat qiladi va gorizontal tekislik bilan brusok orasidagi ishqalanish koeffitsiyenti μ .

Ikkinchi hol uchun masalani sonli usulda yechamiz, chunki u umumiyroq bo'lib $B=0$ bo'lganda birinchi holga qaytadi. Demak analitik

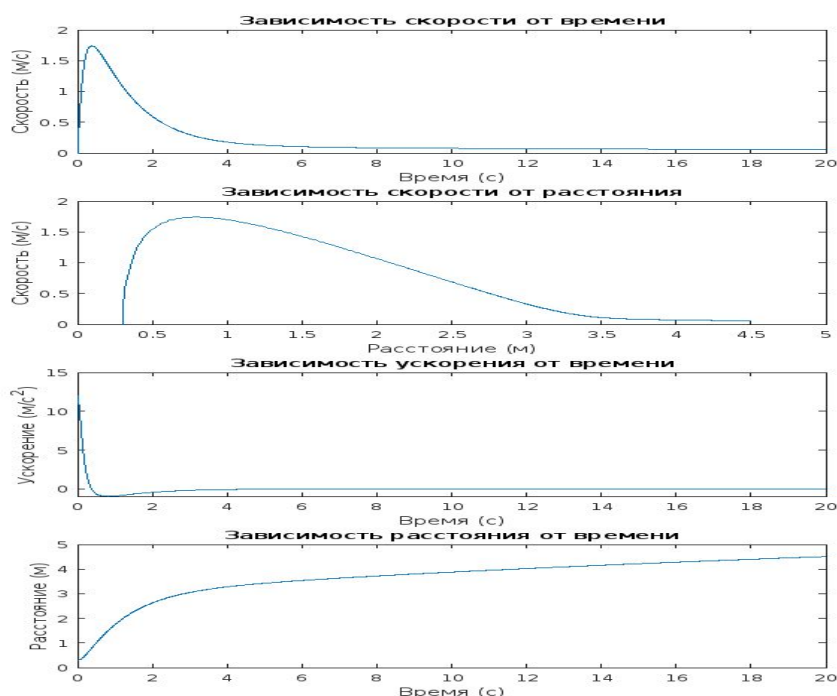
$$a = \frac{1}{m} \left(\frac{kq^2}{R^2} - \mu(mg + qvB) \right)$$

ko'rinishda bo'ladi. Ushbu tenglamani analitik usulda ishlash murakkab, shuning uchun sonli usulda ishlash qulay hisoblanadi. Uni algoritmi quyidagi ko'rinishda bo'ladi, bunda $t=0$ payt uchun $R=L_0$ ekanini chisobga olamiz.

$$v_{i+1} = v_i + a_i \Delta t$$

$$R_{i+1} = R_i + v_i \Delta t$$

$$a_{i+1} = \frac{1}{m} \left(\frac{kq^2}{R_i^2} - \mu(mg + qv_i B) \right)$$

Matlab programmalash dasturi asosida m massali brusok uchun $a(t)$, $v(t)$, $S(t)$ va $S(v)$ bog'lanish grafiklari 2- rasmda keltirilgan. Fizik jarayonlarni o'rganishda kompyuter imkoniyatlarini talabalarga ko'rsatish uchun $v(S)$ grafikni

xam yasaymiz. Talabalar ushbu grafikni tahlil qilishdan quyidagi xulosalarga kelishadi:

- bir jinsli bo'lmagan maydonda harakat notekis sodir bo'lib, jism inersiyasi tufayli tezlanishi hattoki $a < 0$ munosabatni ham qanoatlantiradi va $a(t)=0$ munosabat o'rinli

• $a < 0$ munosabatdan harakat sekinlanuvchan ekani va tezlik uchun $v(t) \Rightarrow 0$ munosabat kelib chiqadi. Chunki elektr maydon ishqalanish kuchiga qarshi ish bajaradi va xar qanday o'zaro ta'sir potensial energiyasining qiymati cheklangan bo'ladi, shuningdek $R \rightarrow \infty$ da $v_{\text{нат}} \rightarrow 0$ munosabat o'rinli bo'ladi.

Zaryadlangan brusokni bir jinsli va bir jinsli bo'lmagan elektr maydonidagi harakatini bir vaqtda ko'rishdan maqsad talabalar olingan grafikni taqqoslash va xulosa chiqarish imkoniga ega bo'lishadi, ya'ni bir jinsli elektr maydonda harakat tezligi dissinativ kuchlar ta'sirida yuqoridan chegaralangan bo'lsa, bir jinsli bo'lmagan maydonda esa harakat tezligi quyida chegaralanishi haqida xulosa chiqarish imkoni bo'ladi. Barcha hollar uchun $v(S)$ grafikni hosil qilish va uni tahlil qilish talabalarni kreativ fikrlashini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi, $v(S)$ grafik dinamik sistemani "fazoviy manzara" sini (fazovaya kartina) aks ettirib, undan juda ko'p ma'lumotlarni olish mumkin.

Natija va xulosalar

Fizik masalalarni kompyuterda matematik va sonli modellashtirish usullari yordamida ishlash talabalarda turli faoliyat turlari amalga oshirish ko'nikmalarni shakllantirish bilan birga professor o'qituvchilar tomonidan bir qator pedagogik natijalarga erishiladi. Ular quyidagilardan iborat:

- o'qitishning integrativ yondashuv asosida tashkil qilish, chunki o'qitishga integrativ yondashuvda talabada o'rganilayotgan sohaga oid yaxlit ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun o'zaro bog'liq hodisalarni o'rganishda quyilgan masalalar mazmuni, shakli va ularni hal qilish usul va vositalar to'plamidan uzviy va izchil foydalaniladi. Kompyuter yordamida fizik masalalar ishlashda ham huddi shunday tamoyillarga amal qilinganini ko'rish mumkin;

- o'qitishda individuallik ta'minlangani.

O'qitishning ushbu tamoyil asosida amalga

oshirish uchun yuqorida ko'rilgan fizik masaladagi berilgan fizik parametrlar q , E , m , L_0 , B , μ kabi kattaliklarni har bir talabaga yoki ikki-uch kishilik talabalar guruxiga turli qiymatlarini berish bilan boshqa talabalar grafigidan farq qiluvchi grafik olish imkonini beradi.

Shaxsga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil qilishga erishiladi, chunki o'qituvchi har bir talabani imkoniyatidan kelib chiqib q , E , m , L_0 , B , μ kabi fizik parametrlarni ba'zi birlariga nol qiymatni berish orqali masalani murakkablik darajasini boshqarish mumkin, ya'ni masalan $\mu=0$ bo'lsa, ishqalanish kuchi, $B=0$ bo'lsa Lorens kuchi xisobga olinmaydi. Kompyuter yordamida sonli modellashtirish orqali fizik masalalarni ishlashda fizik sistema uchun "fazoviy manzara" (fazovaya kartina) ni grafik ko'rinishida olish imkoniyati yuzaga keladi [6]

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 15 maydagi O'zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to'g'risidagi 287-son qarori.
2. Мусина Л.М. Личностно-ориентированные подходы в обучении. Педагогическая наука и практика. 2021.т.32.в.2 с.38-46.
3. Мухаметшина Л.Ю. Применение элементов личностно-ориентированного подхода в преподавании физики / <https://interactive-plus.ru>.
4. Князев Е.А., Дрантусова Н.В. Дифференциация в высшем образовании: основные концепции и подходы к изучению /Стратегическое управление университетом/2012. <https://elar.urfu.ru>.
5. Шилова И.С. Дифференцированный подход в системе профессиональной подготовки //Научное образование педагогические науки-2018.№1-с.60-63.
6. Соловьев В., Дворянинов С. Что такое фазовый портрет / Квант 2019. №11 с.29-34.

KIMYONI O'QITISHDA FANLAR INTEGRATSIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

YAKUBOVA MADINA FAXRIDDIN QIZI

Belarus-O'zbekiston qo'shma tarmoqlararo amaliy texnik kvalifikatsiyalar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada kimyo fanini o'qitishda fanlar integratsiyasidan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar berilgan bo'lib, kimyo fanini fanlararo integratsiyasi asosida o'qitish metodikasiga oid manbalar, ilmiy tadqiqot ishlari va fanlararo integratsiyani avzalliklari, integratsiyalashgan darslar yordamida bo'lajak pedagoglarni kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga oid ma'lumotlar keltirilgan. Shu bilan birga chet el va MDH mamlakat olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari tahlili ko'rinishda aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, kasbiy kompetensiya, Science, Science education, gorizontal inte-Grace

Аннотация. В статье представлена информация об использовании интеграции дисциплин в преподавании химии, представлены ресурсы по методике преподавания химии на основе междисциплинарной интеграции, научно-исследовательская работа и преимущества междисциплинарной интеграции, информация о развитии профессиональной компетентности будущих педагогов с помощью интегрированных уроков. В то же время анализ научно-исследовательских работ, проводимых учёными из зарубежных стран и стран СНГ.

Ключевые слова: интеграция, профессиональная компетентность, наука, научное образование, горизонтальная интеграция

Annotation. The article provides information on the use of discipline integration in chemistry teaching, provides resources on the methodology of teaching chemistry based on interdisciplinary integration, research and benefits of interdisciplinary integration, information on the development of professional competence of future teachers through integrated lessons. At the same time, the analysis of scientific research conducted by scientists from foreign countries and CIS countries.

Keywords: integration, professional competence, science, scientific education, horizontal integration

Dunyo miqyosida e'tirof etilgan umumta'lim tizimida fanlararo integratsiyaga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil etish, kimyoning aniq va tabiiy fanlar bilan integratsiyasining metodik asoslarini tadqiq qilishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlari olib borilmoqda. Bunday mashg'ulotlar ta'lim oluvchilarda, zamonaviy fan-texnika taraqqiyotining imkoniyat va muammolari, ekologik muammolarning mohiyati, tabiatdan oqilona foydalanish yo'llari, sog'lom turmush tarziga amal qilish tamoyillari hamda moliyaviy-iqtisodiy savodxonlik asoslarini tushunish va kundalik hayotda foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan muhim tizim sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida kimyo ta'limining amaldagi joriy holati va mavjud muammolar keltirilgan bo'lib, Science zamon talablari asosida, xalqaro miqyosda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda umumta'lim fanlari bo'yicha integratsiya va amaliy yondashuvga e'tibor qaratilmaganligi, kimyo fani o'quv-metodik ta'minoti (multimedia mahsulotlari, didaktik materiallar) yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va boshqa mavjud muammolar belgilangan. Shu kabi muammolarni yechish uchun umumta'lim maktablarida Science ta'limi asosida o'qitish tabiiy va aniq fanlar yo'nalishida o'quvchilarning egallagan bilim,

tafakkurini boyitadi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazish, tajribalar bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash va qiziqishlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasalari talabalaritomonidan tabiiy fanlar bo'yicha o'quv fanlarini o'rganishda fanlararo munosabatlarni amalga oshirish muammosi mavjudligi va muammoni yechimi sifatida tegishli nazariy asos va aniq uslubiy ishlanmalar mavjud emas. Bu o'qitishning integral kontseptsiyasini yozish va asoslash zarurligini anglatadi. Tabiiy va aniq fanlar integratsiyasi asosida o'qitish kimyo, biologiya, fizika, matematika yo'nalishdagi bo'lajak mutaxassisni tayyorlashning asosiy didaktik materiallari hisoblanadi.

Mamlakatimizda kimyo fanini o'qitishda fanlar integratsiyasidan foydalanish, bo'lajak pedagoglarni kasbiy kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar M.M. Aripov, A.A. Abduqodirov, A.X. Abdullaev, N.V. Apatova, U.Sh. Begimqulov, M.Lutfullaev, J.O.Tolipova kimyo fanida axborot va pedagogik texnologiyalarni joriy etib o'qitishda E.U. Eshchanov, F.A. Alimova, L.T.Zaylobov, N.A.Anvarova, I.E. Shernazarovlar, kimyo fanini tabiiy fanlar integratsiyasida o'qitish metodikasi bo'yicha N.O. Temirov, G'.A. Razzokov, M.A. Kuchkarovlar tomonidan o'tkazilgan.

MDH olimlari kimyo fanini o'qitishda fanlar integratsiyasidan foydalanish bo'yicha bir qancha olimlar M.A. Shatalov, N.Ye. Kuznesova, A.A. Yataykina, A. Katolikov, F.A. Sheranova tomonidan amalga oshirilgan. E.N. Zyzyuk va D.L. Ivanovlarning ilmiy maqolalarida ilm-fandagi integratsiya va farqlash va ularning amaliy ahamiyati tushuntirib berilgan, kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va ularni ilmiy yechimlari bo'yicha N.M. Slautina, A.A. Irincheyev, Ye.A.

Sadovskaya, T.P. Lapeko, S.I. Gilmanshina, Ye.B. Borunovalarning ilmiy tadqiqotlarini keltirib o'tish mumkin. T.A. Borovskiy, M.V. Lapenok, A.Rodionov, Ye.Yu. Zashivalova, A.A.Siromyatnikov, A.A.Yataykina va J.R. Savery, Shatalov Maksim Anatolevich, T.A. Borovskiy, Jurin Aleksey Anatoliyovich, Okolnikov Fyodor Borisovichlar tomonidan, fanlararo aloqalar sohasidagi tadqiqotlar va o'quv maktabida tabiiy fanlar siklining o'quv fanlarini birlashtirish (V.N. Maksimova, I.D. Zverev, V.N. Fedorova, A. B. Usova va boshqalar) ishlari amalga oshirilgan.

Ta'lim tizimi rivojlangan barcha davlatlarda hozirgi kunda o'quvchi yoshlar, talablar va ta'lim oluvchilarning barchasiga beriladigan (o'rgatiladigan) ma'lumotlarning hammasi fanlar integratsiyasiga qaratilgan. Rivojlangan davlatlarda darslik sifatida o'qitiladigan va shu darslikning yaratilishiga oid dasturlarning barchasida ham fanlar integratsiyasi yordamida shakllantirilgan. Masalan, Shatalov Maksim Anatolevich, Kuznesova Ninel Yevgenevna "Kimyo o'qitish: Integratsiyalashgan o'quv masalalarini yechish, 8-9-sinflar" uchun o'quv qo'llanma va "Kimyo". 8-9 sinflar uchun yaratilgan o'quv qo'llanmalarida ham integrativ ta'lim muammolarini hal qilish to'liq yoritib berilgan. Ushbu o'quv qo'llanmada turli xil o'quv dasturlari va darsliklar bilan bir qatorda barcha turdagi umumiy ta'lim muassasalarida kimyoni muammoli-integral o'qitishning tashkil etish asoslari va o'ziga xos metodologiyasi ko'rib chiqilgan. Bu o'quv qo'llanma kimyo o'qituvchilari va talabalar uchun mo'ljallangan [1, 2].

A.A. Yataykina tomonidan integratsiya tushunchalari, integratsiya tizimlari hamda fanlarni o'zaro integratsiyasi haqida bir qancha ilmiy maqolalar yordamida fanlar integratsiyasiga oid manbalarni umumlashtirgan. Masalan, integratsiya (lat.)-qismlarni tiklash, to'ldirish, birlashtirish (integer - butun) va mexanik birikma emas, balki o'zaro bog'liqlik-harakat, o'zaro ko'rish. Shubhasiz, integratsiyaning ko'plab turlari

mavjud: usullar, texnikalar, usullar bo'yicha, darajalar, yo'nalishlar. Integratsiyalashgan ta'lim natijalari talabalarning ijodiy fikrlashni rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Bu nafaqat intensivlashtirish, tizimlashtirish, optimallashtirishga yordam beradi. O'quv va kognitiv faoliyat, shuningdek madaniyat savodxonligini (tarixiy, falsafiy fikrlarni) o'zlashtirish uchun ham zarurdir [3].

Rossiya Federatsiyasining xalq o'qituvchisi, Rossiya federatsiyasi APN a'zosi A. Katolikovning ta'kidlashicha, integratsiya talabalarning harakatini tezlashtiradi. Talabalarning e'tiqodlari va dunyoqarashini taqlid qilish vaqt o'tishi bilan katta foyda keltiradi. Talabalar g'ayrioddiy mashg'ulotlarga ko'proq tayyorgarlik ko'rishadi: qo'shimcha adabiyotni o'qitishadi va ekskursiyalarda, laboratoriyalarda o'quv ishlari uchun zarur bo'lgan materiallarni to'playdi.

Integratsiya jarayonini o'rganar ekan, A. Katolikov uning ikki turini ko'radi: gorizontall integratsiya inte-Grace (turli xil o'quv fanlarida o'xshash materiallarni birlashtirish) va vertikal integratsiya (mavzu bo'yicha bitta o'qituvchi tomonidan birlashtirilgan) [4; 7-8-b].

Loredana Marcuning "Science education: The need for an interdisciplinary approach" ilmiy maqolalarida fanlar integratsiyasi haqida quyidagi fikrlar keltirilgan. Tibbiy fizika, biokimyo, hisoblash biologiyasi, bioinjeneriya, fizik kimyo kabi sohalar bir nechtasini nomlash uchun ilm-fan o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik zarurligining isbotidir. Ko'pincha talabalar o'zlarining kelajagi kasbi haqida chalkash fikrga kelishadi, chunki ular tanlagan fanning amaliy tomoni haqida bilishmaydi [5; 53-56-b].

Roland Barthel, Roman Seidl tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida fanlararo hamkorlik, ayniqsa tabiiy va ijtimoiy fanlar o'rtasidagi hamkorlik insoniyat oldida turgan katta muammolarni hal qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda yer osti suvlarini tadqiq qilish va ularning fanlararo jihatlarini bo'yicha batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Agar

tabiiy fanlar bilan hamkorlik mavjud bo'lsa, unda ijtimoiy fanlar ko'pincha iqtisodchilar tomonidan namoyish etiladi [6].

Veronica Strang ilmiy tadqiqot ishlarida ekologik tadqiqotlarda ijtimoiy va tabiiy fanlarning integratsiyasidan foydalanishni ahamiyati yoritib berilgan [7].

Sheranova Feruza Atabekovnaning ilmiy tadqiqotlarida ekologik madaniyatni shakllantirishda tabiiy fanlar integratsiyasidan foydalanish metodologiyasini o'rganib chiqilgan [8; 30-41-b].

Vincentas Lamanauskas integratsiyalashgan fanni o'qitish metodikasi bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Olimning fikricha, integratsiyalashgan ta'lim, agar u ijtimoiy-madaniy kontekstga kiritilgan bo'lsa, o'quvchiga sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga yordam beradi, shaxsini rivojlantiradi, axloqiy yo'nalishlar va pozitsiyalarni shakllantiradi, olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda mustaqil ravishda qo'llash odatlarini shakllantiradi. Integratsiyalashgan ta'lim: individual mavzular beradigan bilimlar o'rtasidagi nomuvofiqlikni, shuningdek sintezning zaruriyati va muqarrarligini kamaytiradi [9; 56-62-b].

E.N. Zyuzuk va D.L. Ivanovlarning ilmiy maqolalarida ilm-fandagi integratsiya va farqlash, ularning amaliy ahamiyati tushuntirib berilgan [10]. Maqolada dialektika qonunlari, fanni bilish usullari, integratsiya va farqlash fan taraqqiyotining ikki tarkibiy qismi sifatida, notekis rivojlanishni keltirib chiqaradigan omillar keltirilgan. Maqola mualliflari integratsiya dasturlarini amalga oshirishda ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishni birlashtirish zarurligini aniqlash va yuzaga keladigan asosiy muammolarni bartaraf etish usullarini ishlab chiqishgan.

Devid Budz Pedersen fikrlarida fanlararo tadqiqotlarda ijtimoiy va gumanitar fanlarning integratsiyasi yoritilib berilgan [11].

Kimyo fanini aniq fanlar bilan integratsiya asosida o'qitishning ahamiyati juda katta. Bu yondashuv nafaqat kimyoning o'ziga xos

tushunchalarini chuqurroq anglashga, balki o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammoni yechish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Quyida bir nechta asosiy ahamiyatlarni keltirib o'tamiz:

Teranroq tushuncha: kimyoviy hodisalarni fizikaviy va matematik modellash tirish orqali, o'quvchilar kimyoviy jarayonlarning mohiyatini yanada chuqurroq anglaydilar. Masalan, gazlarning qonunlarini fizikaga asoslanib tushuntirish, kimyoviy reaksiyalarni matematik tenglamalar bilan ifodalash kimyoning abstrakt tushunchalarini kundalik hayot bilan bog'laydi.

Ko'p tarmoqli yondashuv: integratsiyalashgan o'qitish o'quvchilarga turli fanlar orasidagi bog'lanishlarni ko'rish imkonini beradi. Masalan, kimyoviy jarayonlarni fizik jarayonlar bilan bog'lash va kimyoviy nuqtai nazardan tahlil qilish ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

Muammo yechish qobiliyatini rivojlantirish: kimyoning aniq fanlar bilan integratsiyasi o'quvchilarga turli xil muammolarni yechishda turli fanlardan bilimlarni qo'llashni o'rgatadi. Bu ularning kreativ fikrlash va mustaqil ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish: integratsiyalashgan darslarda o'quvchilar nazariy bilimlarni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, fizikaviy o'lchov asboblari dan foydalanib tajribalar o'tkazish, matematik modellash tirish orqali reaksiyalarni tahlil qilish.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: integratsiyalashgan o'qitishda kompyuter simulyatsiyasi, virtual laboratoriyalar va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Kasbiy yo'naltirish: kimyoning aniq fanlar bilan bog'liqligi talabalarning kimyo, fizika, matematika, biologiya kabi sohalarida kasbiy yo'nalishini tanlashga yordam beradi.

Kimyoni o'qitishda fanlar integratsiyasidan

foydalanish uning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va talabalarning chuqur tushunchaga ega bo'lishlariga yordam beradi. Bu yondashuv kimyoning izolyatsiyada emas, balki boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liq ekanligini namoyish etadi. Quyida integratsiyaning asosiy chuqur va mazmunli tushunchalari keltirilgan.

Fizika bilan integratsiya: kimyoviy jarayonlarning fizikaviy asoslarini tushuntirish (masalan, gaz qonunlari, termodinamika, kinetika) o'quvchilarga kimyoviy hodisalarni yanada chuqur anglash imkonini beradi. Bu ularning nazariy bilimlarini amalda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi.

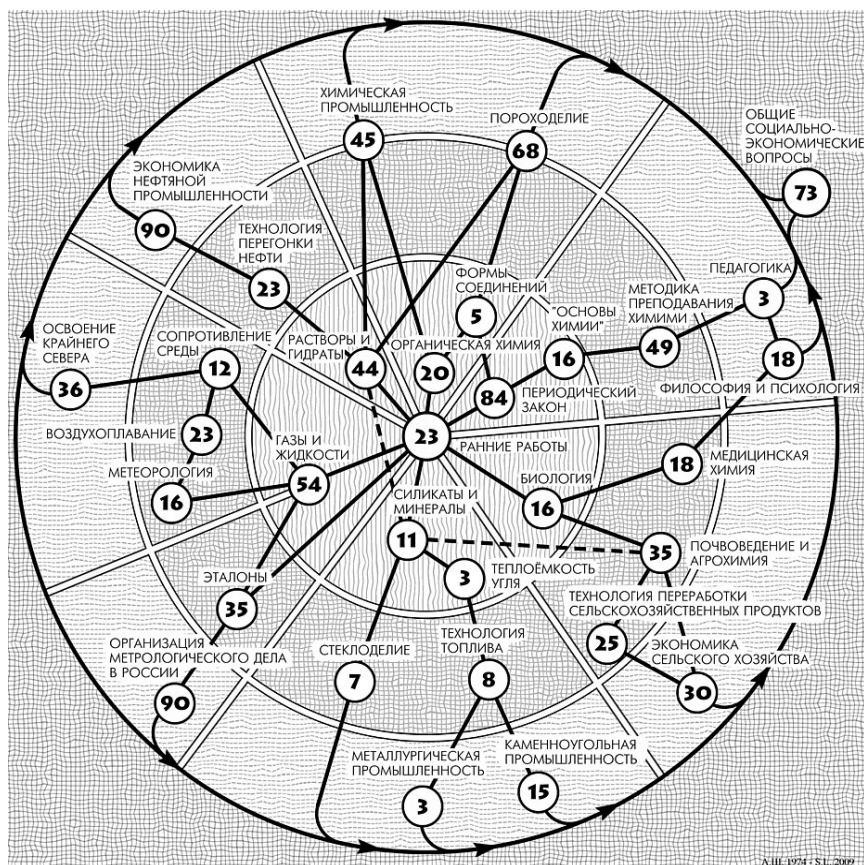
Matematika bilan integratsiya: kimyoviy hisob-kitoblar, formulalar, grafiklar va tenglamalarni ishlatish o'quvchilarning matematik ko'nikmalarini mustahkamlaydi va kimyoviy muammolarni hal qilishda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Stoxiometriya, konsentratsiya hisob-kitoblari bunga yorqin misoldir.

Kimyo va matematika fanlari o'rtasidagi integratsiya juda qadimdan boshlangan bo'lib, ikkala fanning o'zaro bog'liqligi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Quyida kimyo va matematika integratsiyasi sohasida muhim hissa qo'shgan ba'zi olimlar haqida ma'lumot keltirilgan. Masalan:

Dmitriy Mendeleyev (1834–1907) o'z ilmiy tadqiqoti davomida davriy jadvalni yaratishda matematik tamoyillardan foydalangan. U elementlarning atom massalari va xossalari o'rtasidagi matematik bog'liqlikni aniqladi. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: kimyoviy elementlarning xossalari va ularning matematik tartibini bog'lash [12].

Svante Arrhenius (1859–1927) o'z ilmiy tadqiqoti davomida kimyoviy reaksiyalarning tezligi va harorat o'rtasidagi bog'liqlikni matematik formulalar bilan ifodaladi (Arrhenius tenglamasi). Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: kimyoviy kinetika va matematik modellash tirish [13–19].

Linus Pauling (1901–1994) o'z ilmiy

1.-rasm. R. B. Dobrotin tomonidan. D. I. Mendeleyev ijodining mantiqiy-tematik sxemasi. A. M. Shultz tomonidan 1979 tilda bajarilgan.

tadqiqoti davomida kvant mexanikasi va matematik usullardan foydalangan holda kimyoviy bog'lanishlarni tushuntirishga hissa qo'shdi. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: kvant kimyosi va matematik hisoblar [14, 15].

Irving Langmuir (1881–1957) o'z ilmiy tadqiqoti davomida yuzalar kimyosi va adsorbtsiya jarayonlarini matematik jihatdan modellashtirgan. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: fizik kimyo va matematik analiz [16].

John Pople (1925–2004) o'z ilmiy tadqiqoti davomida kvant kimyosi sohasida matematik algoritmlar va hisoblash usullarini ishlab chiqdi. U 1998 yilda kimyo bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: kvant kimyosi va kompyuter modellashtirish [17].

Alan Turing (1912–1954) o'z ilmiy tadqiqoti davomida matematik ishlarida diffuziya reaksiyasini jarayonlarda

tushuntirishga yordam berdi, bu esa kimyo va biologiyada muhim ahamiyatga ega. Uning ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: matematik modellar va kimyoviy jarayonlar [18].

Ilya Prigogine (1917–2003) o'z ilmiy tadqiqoti davomida muvozanatsiz termodinamika sohasida ishlar olib bordi va kimyoviy tizimlarning dinamikasini matematik jihatdan tahlil qildi. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: termodinamika va matematik tizimlar nazariyasi [19, 20].

Robert Boyle (1627–1691) o'z ilmiy tadqiqoti davomida gazlar qonunini matematik jihatdan ifodaladi (Boyl qonuni). Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: fizik kimyo va matematik formulalar [21].

Amedeo Avogadro (1776–1856) o'z ilmiy tadqiqoti davomida molekulyar kimyo sohasida matematik hisoblashlar asosida molekulyar nazariyani rivojlantirdi. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: molekulyar kimyo va matematik

hisoblar [22, 23].

Gilbert N. Lewis (1875–1946) o‘z ilmiy tadqiqoti davomida kimyoviy bog‘lanishlarni matematik jihatdan tushuntirishga hissa qo‘shdi. Ilmiy tadqiqotidagi integratsiya: kimyoviy bog‘lanishlar va matematik modellar [24].

Bu olimlar kimyo va matematika integratsiyasiga asos solgan va ularning ishlari zamonaviy kimyo fanining rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki aniq fanlar integratsiyasi kimyoni o‘qitishda talabalarning chuqur bilim olishi va bilimlarini kengaytirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlanishi va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga hissa qo‘shadi, ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga yordam berish, shuningdek, ularni zamonaviy dunyoning murakkab muammolariga tayyorlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Bu yondashuv ta‘lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Шаталов М.А., Кузнецова Н.Е. «Обучение хими.: Решение интегративных учебных проблем, 8-9 класс. Методическое пособие». Издательство: «Дрофа», «Вентана-граф» и «Астрель». 2006. с-256.
2. Шаталов М.А., Кузнецова Н.Е. «Химия. 8–9 классы. Достижение метапредметных результатов обучения. Решение интегративных учебных проблем. Методическое пособие» Издательство: «Дрофа», «Вентана-граф» и «Астрель». 2012. с-256. ISBN: 978-5-360-03514-5
3. Ятайкина А.А. Об интегрированном подходе в обучении. Учитель математики средней школы № 81 г. Новосибирска. Журнал Школьные технологии. 6/2001
4. Католиков А.А. Моя семья... М.: Педагогика, 1990. С. 7-8.
5. Loredana MARCU. Science education: The need for an interdisciplinary approach. Analele Universității din Oradea, Fascicula Biologie. Tom. XIV, 2007, pp.5356
6. Roland Barthel, Roman Seidl. Interdisciplinary Collaboration between Natural and Social Sciences ± Status and Trends Exemplified in Groundwater Research. Interdisciplinary Collaboration between Natural and Social Sciences. PLOS ONE | DOI:10.1371/journal.pone.0170754 January 27, 2017
7. Veronica Strang. Integrating The Social and Natural Sciences in Environmental Research.: Article in Environment Development and Sustainability February. 2009. DOI: 10.1007/s10668-007-9095-2
8. Sheranova Feruza Atabekovna. The method of using the integration of natural sciences in the formation of ecological culture. European Journal of Research volume 9 issue 3 2024 pages 30-41
9. Lamanaskas V. (1998). INTEGRATED NATURAL SCIENCES TEACHING. In.: A. Rauckienė, E. Giedraitienė (Eds.), Changing Education in a Changing Society (ATEE Spring University) (pp. 56- 62). Klaipėda. ISBN 9986-38-134-7.
10. Siusiuka E.N. and Ivanov D.L. Integration and differentiation in science and their practical significance. SHS Web of Conferences 164, 00100 (2023). <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316400100>
11. David Budtz Pedersen. Integrating social sciences and humanities in interdisciplinary research. Content courtesy of, terms of use apply. Published 5 Jul 2016
12. Мария Менделеева. Архив Д.И. Менделеева: Автобиографические сочинения. Сборник документов. (1951). Том 1//Биографические заметки о Д.И. Менделееве (сочиненные мной – Д. Менделеевым), стр. 13.– Ленинград: Музей-архив Д.И. Менделеева, 207 с.
13. Svante Arrhenius. Worlds in the Making: The Evolution of the Universe. — New York: Harper & Row, 1908.
14. Svante Arrhenius. Immunochemistry; the application of the principles of physical chemistry to the study of the biological antibodies. — New York, The Macmillan company, 1907. — 336 с.
15. Pauling L. The nature of the chemical bond: Application of results obtained from the quantum mechanics and from a theory of paramagnetic susceptibility to the structure of molecules// Journal of the American Chemical Society. - 1931. — Vol. 53, no. 4. — P. 1367–1400. — doi:10.1021/ja01355a027.
16. Pauling L. C. The application of the quantum mechanics to the structure of the hydrogen molecule and hydrogen molecule-ion and to related problems// Chemical Reviews. — 1928. — Vol. 5, no. 2. — P. 173–213.
17. Храмов Ю. А. Ленгмюр Ирвинг (Langmuir Irving)// Физики: Биографический справочник/ Под ред. А. И. Ахиезера. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М.: Наука, 1983. — С. 161. — 400 с. — 200 000 экз.
18. Pople J. A. Two-dimensional chart of quantum chemistry // J. Chem. Phys., 1965, v. 43, p. S229–S230.
19. Тьюринг А.М. «О вычислимых числах с приложением к Entscheidungsproblem: исправление». Труды Лондонского математического общества. 2.43 (1) (опубликовано в 1937 г.): 544-546. doi:10.1112/plms/s2-43.6.544
20. Пригожин Илья. Хаотическая динамика и перенос в жидкостях и плазме: тенденции исследований в серии физики. Нью-Йорк: Американский институт физики. 1993. ISBN 0-88318-923-2.
21. Петроски Т. и Пригожин И. Расширение пространства Лиувилля квантовой механики. В: Успехи химической физики, 1997-1999, С.1-120.
22. Храмов Ю. А. Бойль Роберт// Физики: Биографический справочник/ Под ред. А. И. Ахиезера. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: Наука, 1983. - С. 37. - 400 с. - 200 000 экз.
23. Храмов Ю. А. Авогадро Амедео// Физики: Биографический справочник/ Под ред. А. И. Ахиезера.- Изд. 2-е, испр. и доп.- М.: Наука, 1983.- С. 7.- 400 с.-200000 экз.
24. Авогадро//Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86т. (82 т. и 4 доп.).-СПб., 1890-1907.
25. Льюис (Lewis) Гильберт Ньютон//Большая советская энциклопедия: [в 30 т.]/ гл. ред. А. М. Прохоров.- 3-е изд.-М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.

NUTQI RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQIY MULOQOT VOSITALARINI SHAKLLANTIRISHDA ERTAK TERAPIYASI

KOMILOVA UMIDA TO'RA QIZI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Maxsus pedagogika yo'nalishi 1-kurs
magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot vositalarini shakllantirishda ertak terapiyasi bolalar psixologiyasi va pedagogikasida keng qo'llaniladigan va bolalarda nutq rivojlanishini faollashtiruvchi samarali metodlardan biri ekanligi haqida so'z boradi. Ertaklar, bolalarga nafaqat yangi so'zlar va iboralarni o'rgatib, balki ular orqali hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi yoki muloqotdagi muammolarni bartaraf etishda ertaklar samarali vosita bo'ladi.

Kalit so'zlar: Bolalarda, bolalar psixologiyasi, ertak terapiyasi, emotsional, hikoya, hissiy rivojlanish, ijtimoiy ko'nikmalar, maktabgacha yoshdagi bolalar, muloqot ko'nikmalari, nutq, psixologik rivojlanish, pedagog, so'z boyligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль сказкотерапии в формировании коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста с нарушениями речи. Сказкотерапия является одним из широко используемых и эффективных методов в детской психологии и педагогике, активизируя развитие речи у детей. Сказки не только обучают детей новым словам и фразам, но и помогают развивать их эмоциональные и социальные навыки. Сказки служат эффективным инструментом для преодоления задержки речевого развития или проблем в коммуникации у детей дошкольного возраста. Этот метод способствует психологическому и социальному развитию детей, предоставляя им новые возможности для выражения эмоций и общения с окружающими.

Ключевые слова: дети, детская психология, сказочная терапия, эмоции, рассказ, эмоциональное развитие, социальные навыки, дети дошкольного возраста, коммуникативные навыки, речь, психологическое развитие, педагог, словарный запас.

Ma'lumki, vatan beshikdan boshlangani kabi, ta'lim-tarbiya ham beshikdanoq, xattoki, bola tug'ilmasidanoq berila boshlanishi kelajakdagi ijobiy natijalarga sabab bo'ladi. Mamlakatimiz yoshlariga erta ta'lim-tarbiya berish mas'uliyatini hozirda yurtimizda faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'z zimmasiga olgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bilimlarni berish shakli mashg'ulotdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolaning nutqi rivojlanib, undagi grammatik va fonematik qirralari sayqallanib, til boyligi oshib borish bilan bir qatorda undagi psixologik va intellektual jihatlarini rivojlanib boradi. Hozirgi paytda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqoriroq talablar

qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi.[1]11-bet "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotlarining Davlat o'quv dasturi (2018 y.) ga muvofiq tarbiyalanuvchilarni kognitiv rivojlanishi, kognitiv sohaning rivojlanishiasosidaboladamaxsusqobiliyatlarni o'stirishning o'ziga xos psixologik jihatlarini tahlil qilib, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkurning rivojlanishidagi yoshga oid xususiyatlarni monitoring qilib borish orqali bolaning maktab ta'limiga tayyorlik darajasi va kognitiv qobiliyatlarini shakllanganlik sifatini baholash kompetensiyasiga ega bo'ladilar. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Bolalar nutqini o'stirish" alohida e'tibor

talab qilinadi. Chunki, nutq oʻstirish nafaqat bolaning soʻz boyligini oshirish, nainki uning muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, balki undagi bilish jarayonlarining shu jumladan bolaning tafakkurini oʻstirishda ham muxim vosita boʻlib xisoblanadi.[1.7-bet] Davlat oʻquv dasturi – bu bolaning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga qaratilgan boʻlib, taʼlim va tarbiya jarayonining maqsadlari, vazifalari, tamoyillari, kutilayotgan natijalari, mazmuni va tashkilotilishini belgilaydigan tayanch hujjat hisoblanadi. Rivojlanish sohalar boʻyicha kompetensiyalarni oʻzaro bogʻliq holda takomillashtirish bolaning har tomonlama rivojlanishini taʼminlash, shuningdek, uning maktab taʼlimi boʻlgan keyingi bosqichiga muammosiz oʻtishi va unga tayyor boʻlishi, boshlangʻich taʼlimda kompetensiyalarni shakllantirishi uchun zarurdir. Bolaning kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzining shakllanishi
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish
- nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari
- bilish jarayonining rivojlanishi
- ijodiy rivojlanish.
- "Ijtimoiy-hissiy rivojlanish" sohasidagi taʼlim va tarbiya jarayoni yakunida 6-7 yoshli bola: oʻz 'Men'i va boshqa insonlarning hayotiy faoliyat muhitidagi roli toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻladi;
- oʻz hissiyotlarini boshqaradi va ularni vaziyatga mos ravishda ifodalaydi;
- oʻzgalarning hissiyotlarini farqlaydi va ularga mos ravishda javob beradi;
- kattalar va tengdoshlar bilan vaziyatga mos ravishda muloqot qiladi;
- murakkab vaziyatlardan chiqishning amaliy yoʻllarini topadi.[2] Maktabgacha yoshdagi bolalarda ayni yuqorida keltirilgan ijtimoiy-hissiy rivojlanish kompetensiyalarini rivojlantirishda taʼlim texnologiyalari misolida biz musiqiy terapiya, ritmik improvizatsiya, art terapiya, ertak terapiyasi va boshqalarni

faoliyat davomida qoʻllashimiz mumkin. Bola hayotining birinchi yilini nutq qachaboʻlgan davr deb nomlaymiz. Bunda kattalar bilan muloqot ekspressiv – mimika va predmetli-harakat vositalari yordamida amalga oshiriladi. Aynan shu davrda bolada jismoniy obyekt tovushlarga qaraganda inson ovozi tovushlarini turgʻun, tanlab taʼsirlanishi shakllanadi. M.I.Lisina bu holatni jazzi odamchani muxim ehtiyojlarini ifodalashi–muloqotdagi ehtiyojlari sifatida baholaydi.[3] Xalq - bolalarning betakror oʻqituvchisidir. Xalq asarlaridan boshqa hech qaysi asarlarda qiyin talaffuz qilinadigan tovushlarning bunday qoyilmaqom qilib joylashtirilishini, jarangiga koʻra bir-biridan zoʻrgʻa farq qiladigan soʻzlarni hayron qolarli darajada yonma-yon terilishini uchratish qiyin. Beozor hazillar, nozik yumor, sanoq sheʼrlar - pedagogik taʼsir koʻrsatishning samarali vositasi, dangasalik, qoʻrqoqlik, oʻjarlik, injiqlik, faqat oʻzini oʻylash (egoizm) kabi xislatlarga qarshi yaxshigina "malhamdir". Ertaklar olamiga sayohat bolalar tasavvurini, ularning xayvonot olamini, fantaziyasini rivojlantiradi. Eng yaxshi adabiy namunalar asosida insonparvarlik ruhida tarbiyalangan bolalar oʻz hikoyalarida va ertaklarida mazlumlar va zaiflarni himoya qilish, yomonlarni jazolash orqali oʻzlarining adolatparvarligini namoyon qiladilar. Bolalar estetik, ayniqsa axloqiy tasavvurlarni kattalarning (ota-onalar, pedagoglar) oʻqib chiqilgan asarlar boʻyicha nasihatnamo mulohazalaridan, tayyorlangan savollarga javob berishdan emas, balki aynan badiiy asarlardan olishlari lozim. Tarbiyachi (kattalar) bolalar bilan birgalikda tanish va bolalarni tanish asarlar, illustratsiyalar va oʻyinchoqlar qahramonlarini tanib olishga, qahramon ismi va uning harakatlari nomini aytishga, shuningdek badiiy matnning ayrim ifodali qismlarini aytib berishga ("Qochib ketdim bobomdan, qochib ketdim momomdan...") undashi darkor. Ayniqsa, 4-5 nafar boladan iborat bolgan kichik guruhlar bilan kitoblarni koʻrib chiqish va oʻqish, shuningdek, har bir bolaning tanlab olingan va guruhda saqlanayotgan kitoblardan

erkin foydalanishi uchun tegishli sharoit yaratishi alohida ahamiyatga egadir.

Bilish qobiliyati: kattalarning hikoya yoki kitob o'qishlarinidigga bilan tinglash, tanish asarlarni esda saqlab qolish va uni takror tinglaganda ertak, hikoya, illustratsiya, o'yinchoqlar qahramonlarini tanib olish, she'rlar qatorlari, kichik shakldagi asarlar matnini esda saqlab qolish.

Nutqiy mahorat: asar, sanoq she'r, o'yinlar, she'rlar mazmunini so'z, imo-ishora, harakat orqali tasvirlash; so'zni va tanish she'rlar qatorlarini ilib olish, ularning ayrimlarini yoddan aytib berish;

Munosabat: badiiy asar bilan uchrashuvdan xursandchilikni, emotsional birgalikdagi qayg'urishlarni ifodalash. Tarbiyachi bolani kattalar va bolalar bilan birgalikda sherlar, qo'shiqlar aytishda ishtirok etishga, tovushlar, jarangdor qofiya, so'zlar bilan o'ynashdan zavq olishga undaydi.

Bolaning o'zlashtirish darajasi quyidagilarda ifodalanadi: Bola kitob tinglash, o'yinda ishtirok etish haqidagi taklifga faol javob beradi. Uning o'zi kattalardan she'rlar, ertaklar o'qib berishni iltimos qiladi. Qabul qilishga oson qo'shiladi. Asar mazmuniga oid savollarni diqqat bilan tinglaydi va ularga javob beradi. Matnga mos o'yin harakatlarini bajaradi. Tinglagan asarlarining mazmunini biladi, illyustratsiyalarda tanish asar epizodlari va ularning qahramonlarini taniydi. O'qilgan kitobga nisbatan yorqin munosabat bildiradi;

kuladi, quvonadi, yig'laydi, qo'shiqlar, sanoq she'rlarni jo'r bo'lib aytishda faol ishtirok etadi.[1]

Toshbaqa va quyon

Kunlardan bir kun o'rmonda ketayotgan toshbaqa va quyon uchrashib qolishibdi. Ular bir – birlari bilan yaxshi salom - alik qilib so'rashibdi. Shunda birdan quyonning shumligi tutib, toshbaqaga "Sendek landavur va ishyoqmas jonivorni hech umrimda ko'rgan emasman. Bir qadam yo'lni uzoq sudralib bosib o'tasan. Men esa bir onda bosib o'taman. Men shunchalik chaqqonmanki, har doim uzoq yo'lim yaqin bo'ladi",- deb maqtandi. Shunda toshbaqa hijolatomuz oxangda:, "Meni tanbal dangasa deb ta'na toshini otma. Odatim shu men hech qachon shoshmayman. Har bir qiladigan ishimni sekin astalik bilan bajaraman. Agar xohlasang, sen bilan chopishib bellashaman,, debdi. Quyon toshbaqani mensimaygina rozi bo'libdi. Ular marrani belgilashibdilar. Quyon chaqqonlik bilan tez chopib ketibdi. Yo'lda quyon marraga oldin borishga ishonib, biroz mizg'ib olmoqchi bo'lib yotgan ekan birdan uxlab qolibdi. Toshbaqa esa unga e'tibor bermay o'z yo'lida davom etib ketaveribdi va belgilangan marraga yetib kelibdi. Quyon uyg'onib qarasaki toshbaqa allaqachon marraga yetib brogan ekan. U o'zining maqtanib gapirgan gapidan uyalib qolibdi.

Maqol

Vaqt kutib turmaydi, Vaqtning har bir daqiqasidan unumli foydalanish kerak.

Расмга караб бармокларимиз билан куён ва тошбақа шаклини кўр сатинг.

Har narsadan bir hikoya Kerakli narsalar:[5]-Turli xil uy-ro'zg'or buyumlari-Katta xalta Kitob, kalit, o'yinchoq, hayvon kabi hikoyaga mos buyumlarning 6-7 tasini xaltaga soling. Bittadan xaltadan chiqarib, ular bilan boshlangan kichik hikoya to'qishni boshlang: "Qadim zamonda quyoncha bo'lgan ekan. Bir kun quyoncha kalit bilan o'ynab o'tirganda..." [5]

Xulosa. Ertaklar yordamida bolalar bilan muloqot qilish va nutqni rivojlantirish bo'yicha xalq og'zaki ijodi namunalaridan bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanishimiz mumkin. Ertak terapiyasi bolalar nutqining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu metod, nafaqat hissiy va psixologik holatlarni yaxshilash, balki

bolalarning til ko'nikmalarini shakllantirishda ham katta rol o'ynaydi. Ertaklarni o'qish, tinglash yoki sahnalashtirish bolalarga nutqni aniq, tushunarli va boy qilib ifodalash imkoniyatini yaratadi. So'z boyligini oshiradi, nutqning aniq va ravon bo'lishini ta'minlaydi, tilni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi, suhbat va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi, ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi, emosional va ijtimoiy nutqni rivojlantiradi. Bolalarda axloqiy -estetik sifatlarni shakllantirish jarayonini yanada takomillashtirish, ularning milliy qadriyatlar, an'analarimiz haqida yanada teran mushohada yuritishlari maqsadida turli ertakalar, hikoyalar o'qib berish, asar qahramonlari orqali ularda insoniy fazilatlarini shakllantirish samarali natija beradi.[6]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Babayeva D.R. "Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyasi" darslik Toshkent "Innovatsiya -Ziyo" 2022 11,7 bet.
2. O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr/ ilk qadam toshkent-2022 3-bob. maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv 17,18 bet.
3. Ayupova M. Logopediya. – Toshkent, 488 bet.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mashg'ulot o'tkazish uchun qo'llanma R.SH. Shomaxmudova "Barmoqlar mashqi va nutq o'stirish" "LESSON PRESS" 2018-yil 91,92 bet.
5. Ali Chankirili "Men bilan o'ynaysizmi, ona" Toshkent "Yangi asr avlodi " 2022-yil 34 bet.
6. Xasanova Sh.T. "Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish" Darslik "METHODIST NASHRIYOTI" Toshkent 2023 71 bet

KIMYO FANIDAN O'QUVCHILARDA XXI ASR KO'NIKMALARINI 5E MODULIGA UYG'UNLASHGAN HOLDA SHAKILLANTIRISH

SODIQOVA UMIDAXON BAXTIYOR QIZI
Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktablarda kimyo fanini o'qitishda XXI asr ko'nikmalarini 5E modeliga uyg'unlashgan holda o'qitish texnologiyasi ishlab chiqilgan. O'quvchilarda kommunikativlik ko'nikmalari, kreativ va kritik fikrlashni shakillantiradigan topshiriqlardan na'muna berilgan.

Kalit so'zlar: 4K ko'nikmalari, o'qitishning 5E modeli, neft va uni qayta ishlash, engage, explore, explain, elaborate, evaluate, benzin markalari, neft pasporti.

Annotation. This article develops technology for teaching chemistry in schools, harmonizing the skills of the 21st century with the 5E model. Examples of tasks develop students' communication skills, creative and critical thinking.

Key words: 4K skills, 5e model of training, oil and processing, engage, explore, explain, elaborate, evolve, petrol stamps, oil passport.

Аннотация. В данной статье разработана технология обучения навыкам XXI века при преподавании химии в школах в соответствии с моделью 5E. Приведен пример заданий, формирующих у учащихся коммуникативные навыки, креативное и критическое мышление.

Ключевые слова: навыки 4K, модель обучения 5E, нефть и ее переработка, engage, explore, explain, elaborate, evaluate, марки бензина, паспорт нефти.

Kirish. Rivojlanib borayotgan hozirgi zamonda har bir fanni yuqori saviyali metodikalardan foydalanib, o'quvchilarning ongiga chuqurroq yetib boradigan tushunchalardan foydalanish hamda ularga fanni osonroq anglab yetishlari uchun amaliyot bilan bog'lash va qo'llay olish dolzarb pedagogik vazifalardan biri sanaladi. Ta'limning rivoj topishi va uni tubdan isloh qilish uchun noan'anaviy metodikalardan foydalanish o'quvchilarning nazariy hamda amaliy bilimlarini oshishiga, idrok qilish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.[1]]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 5E Ta'lim modelining tarixi, asosi va muhim jihatlari. 5E modeli 1980-yillarda BSCS (Biological Sciences Curriculum Study) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u konstruktivistik ta'lim nazariyasiga asoslanadi. [2]. Ushbu model o'quvchilarning bilimlarni faol o'zlashtirishiga yordam beradigan interaktiv va izlanishga yo'naltirilgan o'qitish usulini ifodalaydi. 1970-1980-yillarda

ta'lim tadqiqotchilari o'quvchilarni passiv tinglovchilar emas, balki faol ishtirokchilar sifatida jalb qiladigan metodlarni izlashgan. Shu jarayonda Rodger Bybee va uning hamkasblari BSCS loyihasi doirasida 5E modelini ishlab chiqishdi. Bu model dastlab tabiiy fanlar ta'limi uchun yaratilgan bo'lsa ham, keyinchalik boshqa fanlarga ham tadbiiq qilindi. 5E modeli konstruktivizmga asoslanadi, ya'ni o'quvchilar o'z bilimlarini o'zlari qurib borishlari kerak. Bu metod Piaget, Vygotskiy va Dewey kabi ta'lim nazariyotchilarining fikrlariga tayanadi. [3]. Unga ko'ra, o'quvchilarga tayyor bilim berish o'rniga, ularga muammolar, tajribalar va savollar orqali yangi tushunchalarni o'zlari kashf etish imkoniyati beriladi. [4].

Tadqiqot metodologiyasi. O'qitishning 5E modeli o'z ichiga 5 ta bosqichni oladi. Bu bosqichlarning har biridan kimyo darslarida interaktiv metodlar sifatida foydalanish mumkin. Quyida ular haqida to'liq ma'lumot berilgan. [5]

1. Engage (Jalb qilish). O'quvchilar

diqqatini mavzuga qaratish, ularning oldingi bilimlarini faollashtirish, savol yoki muammoli vaziyat orqali qiziqish uyg'otish. Masalan, o'qituvchi tabiat hodisasi bo'yicha videoni ko'rsatishi yoki muammoli savol berishi mumkin.[6].

2. Explore (O'rganish). O'quvchilar yangi mavzuni mustaqil yoki guruh bo'lib o'rganishadi, eksperiment, kuzatuv yoki amaliy faoliyat orqali bilim olishadi, o'qituvchi yo'l-yo'riq ko'rsatadi, lekin to'g'ridan-to'g'ri javob bermaydi.[7]. Masalan, o'quvchilar suvning qaynash harorati bo'yicha tajriba o'tkazishlari mumkin.

3. Explain (Tushuntirish). O'quvchilar o'z kuzatuvlari asosida tushunchalarni shakllantiradilar, o'qituvchi ilmiy asoslangan tushuntirishlar beradi, Muhokama va taqdimotlar yordamida bilimlar mustahkamlanadi.[8]. Masalan, o'quvchilar tajribadan so'ng, olingan natijalarni tushuntiradilar.

4. Elaborate (Kengaytirish). Yangi bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash, mavzu bo'yicha qo'shimcha vazifalar, loyiha ishlari yoki muammolar ustida ishlash, ilgari o'rganilgan tushunchalarni yangi sharoitda qo'llash.[9]. Masalan, o'quvchilar issiqlik o'tkazuvchanligi mavzusida turli materiallar bilan tajriba o'tkazishlari mumkin.

5. Evaluate (Baholash). O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini tekshirish. Testlar, taqdimotlar yoki amaliy ishlanmalar orqali baholash, o'quvchilarning o'z-o'zini baholashi va fikr-mulohaza berishi. Masalan, o'quvchilar tajriba natijalarini taqdim etib, ularni tahlil qilishlari mumkin.[10].

5E Modelining Afzalliklari

O'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi.

Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Tajriba va kuzatuvlar orqali bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

O'quvchilar o'z bilimlarini real hayotda qo'llashni o'rganadilar.

O'qituvchi rahbarlik qiladi, lekin asosiy

kashfiyot o'quvchilarga qoldiriladi.

Asosiy qism. "Neft va uni qayta ishlash" mavzusini 5E modeli asosida o'qitish. 10-sinf

1-bosqich. Jalb qilish. (Engagement) O'quvchilarga kommunikativlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun berilgan rasimga e'tibor berishlarini so'raladi.

1. Kuz-qish mavsumida asosan charmdan bo'lgan oyoq kiyimlarga bo'lgan extiyoj ortadi, buning sababi nima deb o'ylaysiz-?

2. Nima uchun charmdan bo'lgan oyoq kiyimlarni kremlaymiz (moylaymiz)-?

3. Buning qanday afzalliklari bor-?

4. Oyoq kiyimlar kremlari qanday mahsulotdan olinadi-?

5. Ularni o'rnini bosuvchi qanday mahsulotni tavsiya etasiz-?

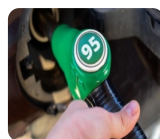
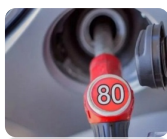
6. Uy sharoitida bunday kremlarni tayyorlash mumkinmi-?

Yechim: Bilamizki oyoq kiyimlar oyoqni issiq, sovuq, namlik, loy, chang va shikastlanishdan saqlaydi. Haqiqiy charm poyabzal kundalik parvarish qilishni talab qiladi. Mahsus parvarish vositalaridan biri bu- kremlardir. Ular terini nafaqat chiroyli va silliq qiladi, balki u o'zida namlikning tabiiy darajasini, yumshoq va elastik qiladigan moyni o'z ichiga oladi. Bu moy neftdan olinadigan mahsulot bo'lib, uning asosiy tarkibiy qismi- vazelin. Vazelin suv bilan aralashmaydi, shuning uchun oyoq kiyimlarni kremlash natijasida poyabzallar o'ziga suv tortmaydi.

Poyabzallar uchun mo'ljallangan kremlar neftni qayta ishlash mahsulotidir. O'qituvchilar neft va uni qayta ishlash mavzusini o'tayotganlarida yuqoridagi rasm orqali o'quvchilarning diqqatini dasrga qaratishlari uchun foydalanishlari mumkin. Savollarga javob berish uchun 5 daqiqa vaqt ajratilsa yetadi. Bu bosqich xar bir o'quvchi bilan yakka

tartibda ishlash orqali ularda kommunikativlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. [4]

2-bosqich. O'rganish. (Exploration) Kritik va kollaboratsiya ko'nikmalarini shakillantirish maqsadida quyidagi topshiriqdan foydalanish mumkin.

Topshiriq. AI-80, AI-92, AI-95, AI-98 benzinlarga qo'yiladigan ushbu belgilar nimani anglatadi? O'quvchilar 4 ta guruhga bo'linishadi va yuqoridagi savolga javoblarni

berilgan 1-jadvalga yozishlari lozim bo'ladi. Har bir benzin turi yozilgan jadvallarga o'z jamoalari bilan birgalikda fikrlarini yozadilar. Ajratilgan vaqt 8 daqiqa.

1-jadval

AI-80	AI-92	AI-95	AI-98

O'quvchilar o'tkazilgan tadqiqotni va uning natijalaridagi qonuniyatlarni muhokama qiladi. Bu har bir o'quvchiga sinfdoshlarining kuzatishlari va dastlabki tushuntirishlarini tinglashga, shuningdek, darsning keyingi bosqichiga tayyorgarlik ko'rishga imkon beradi.

3-bosqich. Tushuntirish (Explanation) Ushbu bosqichda o'quvchilarga berilgan savollarga o'qituvchi tomonidan to'liqroq javob beriladi va tushuntiriladi. AI qisqartmasi bu avtomobillar uchun yoqilgi ekanligini anglatadi. "A" xarfi avtotransport vositasini, "I" xarfi esa yoqilg'ining oktan sonini (izooktan so'zidan olingan) anglatadi. Yoqilg'ini turini belgilashdan keyin turgan raqamlar esa yoqilg'ining detonatsiyaga turg'unligini belgilovchi izooktan miqdorining foizlarda ko'rsatkichi xisoblanadi.

Yechim. Ho'sh oktan soni nima va nima

uchun qo'shiladi? Uchqunli alanganuvchi uchki yonuv dvigatellarida izooktan va n-heptan aralashmasi etalon sifatida ishlatiladi. Izooktanning yuqori siqish koeffitsientlarida xam o'z-o'zidan yonishi qiyin bo'lganligi uchun uning detonatsiyaga chidamliligini 100 deb, n-heptan esa oson yonganligi uchun uning detonatsiyaga chidamliligini 0 deb qabul qilingan. Sodda til bilan tushuntirilganda, izooktan osonlikcha yonmaydigan modda, n-heptan esa oson yonib ketadigan modda hisoblanadi. Oktan soni benzin tarkibidagi qo'shilgan izooktan ya'ni 2,2,4-trimetilpentan miqdorining heptanga nisbatan hajm nisbatidagi foizini ko'rsatadi.

Masalan, AI-80 tarkibli benzinda izooktan 80 % ni tashkil etadi deganidir. Bu son benzinning detonatsiyaga chidamliligini, ya'ni havo va benzin aralashmasining portlashga bo'lgan turg'unligini ko'rsatadi. Ma'lumki, ichki yonish dvigatellarida silindr ichida

yuqoriga va pastga harakatlanadigan porshen mavjud.

Upastkinuqtaga o'tganda, silindrga yoqilg'i va havo yetkazib beriladi. Shundan so'ng porshen yuqoriga qarab harakatlanib, yoqilg'i-havo aralashmasini yoqish uchun siqadi va avtomobil uchqunlagichidan chiqqan uchqun yonish kamerasida siqilgan aralashmani yoqadi. Keyin porshen pastga tushib, dvigatelning keyingi aylanishi uchun inersiyani yaratadi. Keyingi ko'tarilishda porshen yondirilgan gazlarni yonish kamerasidan chiqarib yuboradi. Mashhina yurib turar ekan ushbu jarayon takrorlanaveradi. Oktan soni portlash sodir bo'lishidan oldin yoqilg'i-havo aralashmasini qancha siqish mumkinligini ko'rsatadi. Oktan soni past bo'lgan yoqilg'ida porshen siqish jarayonida erta portlash holati yuz beradi. Bunda, porshen yuqori nuqtaga yetib borguncha va zarbani tugatguncha portlash to'liqlinining qarshiligiga duch keladi. Bu esa

nafaqat mashinani sekin harakatlanishiga, balki dvigatelning ham ishlash muddatini sezilarli darajada pasayishiga olib kelishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, oktan soni past benzindan foydalanganda dvigatelni almashtirish yoki kapital ta'mirlash tezroq yuz berishi mumkin.

Odatda oktan soni qancha yuqori bo'lsa, benzin shuncha yaxshi bo'ladi, deb ishoniladi. Buni yoqilg'i narxlari ham qo'llab-quvvatlaydi. AI-92 va AI-95 benzinlari odatdagi AI-80 ga qaraganda ancha qimmat. Aslida oktan soni yoqilg'ining sifatiga ta'sir qilmaydi, faqat uning portlashga chidamliligini oshiradi.

4-bosqich. Qo'llash (Elaboration) Kollaboratsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yuqorida tuzilgan guruhlar a'zolari bilan kelishgan holda quyidagi mutaxassisliklardan birini tanlashlari kerak bo'ladi: "Kimyogar", "Tarixchi", "Geograf", "Fizik", "Biolog" mutaxassislar.

Neftning pasporti	
Tarixiy ma'lumotlar	
Biologik ma'lumotlar	
Kimyoviy ma'lumotlar	
Fizikaviy ma'lumotlar	
Geografik ma'lumotlar	

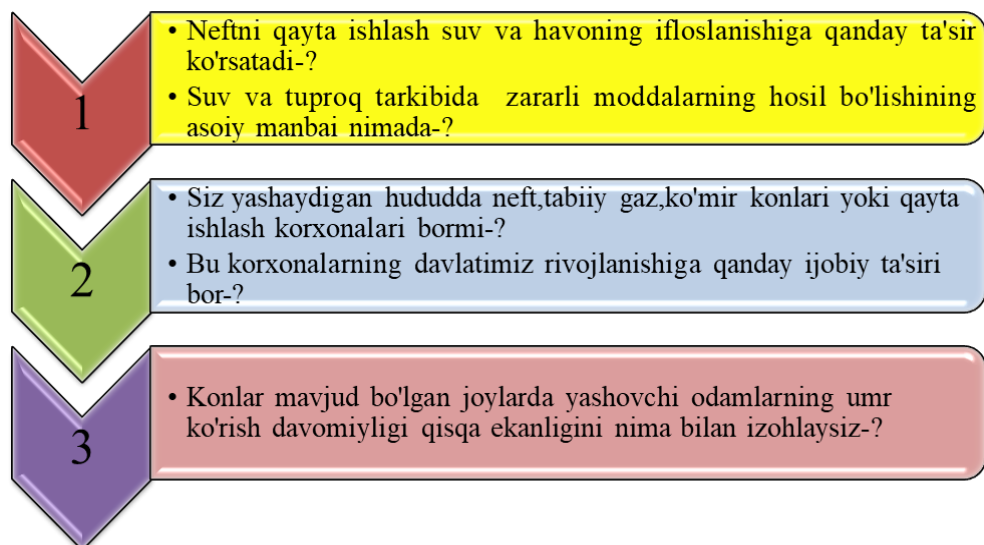
Topshiriq. Har bir guruh o'zlari tanlagan mutaxasiliklari asosidagi ma'lumotlarni pasportga kiritishlari lozim.

5-bosqich. Baholash (Evaluation) Neftning hosil bo'lishiga doir ikki xil qarama-qarshi fikr anorganik va organik gipotezalar mavjud.

Anorganik gipoteza asoschisi fransuz kimyogari M. Bertlo neft yer qa'rida karbonat kislotaning ishqoriy metallarga ta'siri natijasida hosil bo'ladi degan fikr bildirgan D. Mendeleyev ham shunga o'xshash yer qa'riga sinish zonlari orqali tushgan suvning uglerodli metal (karbid) larga ta'siri natijasida hosil bo'lgan degan fikrni aytgan. Organik gipoteza esa neft-ko'l va dengiz ostida cho'kindi jinslar bilan birga cho'kadigan har hil yirik hayvonlar (qad, ixtiozavrlar, kitl

ar) va hashorotlardan tortib planktonlargacha bo'lgan jonivorlar va o'simlik qoldiqlaridan hosil bo'lgan. Ularni qazib olish va qayta ishlash jarayonlari natijasida atrof-muhitning ifloslanishi, ekologik muammolarni yuzaga keltiradi. Neft, gaz, ko'mir sanoatining salbiy oqibatlari nafaqat tabiatning ifloslanishi, balki odamlarga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama. Quyidagi savollarga javob bering:

Xulosa. Maktablarda kimyo darslarida 5E modelidan foydalanish o'quvchilarda kommunikativlik, kollaboratsiya ko'nikmalarini shakillanishiga, kreativ va kritik fikrlashining o'sishiga, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini ortishiga va eng asosiysi o'zlashtirish samaradorligini oshishiga xizmat qilmoqda. 5E modeli – bu zamonaviy va interaktiv o'qitish yondashuvi

bo'lib, u o'quvchilarning faol ishtirokini va bilimlarni mustaqil egallashini ta'minlaydi. U eksperimentlar, muhokamalar va hayotiy misollar orqali o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Ushbu model tabiiy fanlar, matematika, STEM va boshqa fanlar uchun juda mos keladi va butun dunyoda keng qo'llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. A. Ismoilov, X. J. Daminov Z. A. Kosimova G. A. Primov "Kreativ fikrlashni baholash". Toshkent- 2021
2. Каршиева, Д. К. О'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda xalqaro tadqiqotlarning o'rni / Д. К. Каршиева, О. Н. Усмонова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 2 (449). — С. 500-505. URL: <https://moluch.ru/archive/449/98832/> (дата обращения: 24.05.2024)
3. Kadirova G.X., Sodiqova U.B. "Organik kimyo darsligi". Toshkent -2024-yil.
4. Alimova F.A., Sodiqova U.B. "Kimyo fanidan kollaboratsiya va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga doir topshiriqlar ishlab chiqish metodikasi" // "Aniq va tabiiy fanlarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni: muammolar va innovatsion yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik konferensiya" // (4-5-oktyabr.2024-yil. 3-qism. 277-bet)
5. Clarita D.T. The use of integrated lecture-laboratory approach in teaching general chemistry. 2002. CDPG000077.
6. Alimova F.A., Sodiqova U.B. "Kimyo darslarida XXI asr ko'nikmalarini shakillanirishda kimyo fani o'qituvchilarining pedagogik-psixologik jihatlari" // Ta'limni modernizatsiyalash sharoitida kimyo va uni o'qitishdagi dolzarb masalalar: Yutuqlar, muammo, yechimlar Respublika konferensiya // (17-sentyabr 2024-yil, 9-bet)
7. Alimova F.A., Sodiqova U.B. "Kimyo darslarida 4k ko'nikmalarini integratsiyalashgan holda rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar ishlab chiqish metodikasi" // "Aniq va tabiiy fanlarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni: muammolar va innovatsion yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik konferensiya" // (4-5-oktyabr.2024-yil. 1-qism. 176-bet)
8. Sodiqova U.B. "Kimyo fanidan kritik va kreativ fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlar ishlab chiqish metodikasi" // Коллоидная химия: инновации и решения для химической технологии, экологии и промышленности Международная научно-техническая конференция // (7-8-fevral 2025-yil 3-tom, 381-bet)
9. Sapayeva G.I Kimyo o'qitishning umumiy metodlari va ularning turlari // "Ilm-fan muammolari magistrantlar talqinida" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. (2024-yil. 130-134 betlar.)
10. Sapayeva G.I. Oliy ta'lim muassalarida innovatsion va ta'lim faoliyatini axborot-tahliliy ta'minlashning pedagogik tizimi // "Nazariy va eksperimental kimyo hamda kimyoviy texnologiyaning zamonaviy muammolari" Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari. (2023-yil 86-87betlar)

MAKTABLARDA MILLIY TARBIYAGA ASOSLANGAN JISMONIY TARBIYANI JORIY ETISHDAGI MUAMMO VA IMKONIYATLAR.

MAMATQULOV MIRZAOLIM XAYDARALIYEVICH

NamDU Pedagogika fakulteti "Sport faoliyati va jismoniy madaniyat" kafedrası
v.b.dotsenti, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktablarda milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etish bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlar o'rganiladi. Ta'lim muassasalari jismoniy tarbiya orqali madaniy qadriyatlarni asrab-avaylash muhimligini tobora ko'proq e'tirof etar ekan, an'anaviy amaliyotlarni zamonaviy o'quv dasturlariga integratsiya qilish ham to'siqlar, ham potentsial foyda keltiradi. Tadqiqotda o'qitilgan o'qituvchilarning yetishmasligi, resurslarning yetarli emasligi, o'qitishning o'rnatilgan uslublaridan o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish kabi asosiy masalalar aniqlangan. Shu bilan birga, u madaniy o'ziga xoslikni targ'ib qilish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va madaniy ahamiyatga ega jismoniy mashqlar orqali umumiy jismoniy tayyorgarlikni yaxshilash imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Maqola jismoniy tarbiyada an'anaviy va zamonaviy elementlarni birlashtirgan muvozanatli yondashuv zarurligini ta'kidlab, ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish strategiyalarini taklif qilish bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, milliy tarbiya, madaniy qadriyatlar, an'anaviy amaliyotlar, ta'lim muammolari, imkoniyatlar, maktablar, o'quvchilar motivatsiyasi, madaniy o'ziga xoslik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы и возможности, связанные с внедрением в школах программ физического воспитания на основе народного образования. Поскольку образовательные учреждения все больше признают важность сохранения культурных ценностей посредством физического воспитания, интеграция традиционных практик в современные учебные программы представляет собой как препятствия, так и потенциальные выгоды. Исследование выявило такие ключевые проблемы, как нехватка подготовленных учителей, нехватка ресурсов и сопротивление изменению устоявшихся методов обучения. В то же время он подчеркивает возможности продвижения культурной самобытности, повышения мотивации учащихся и улучшения общей физической подготовки посредством культурно значимой физической активности. В заключение статьи подчеркивается необходимость сбалансированного подхода, сочетающего традиционные и современные элементы физического воспитания, и предлагаются стратегии для преодоления этих проблем.

Ключевые слова: физическое воспитание, национальное образование, культурные ценности, традиционные практики, образовательные проблемы, возможности, школы, мотивация учащихся, культурная идентичность.

Kirish. Jismoniy tarbiya maktab o'quv dasturining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. So'nggi yillarda o'quvchilarni madaniy merosi bilan bog'lash, jismoniy barkamollikka ko'maklashish maqsadida milliy tarbiyani jismoniy tarbiyaga kiritishga qiziqish ortib bormoqda.[1] Ushbu maqola maktablarda bunday dasturlarni amalga oshirish bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlarni ko'rib chiqadi, o'quvchilar

rivojlanishiga yanada yaxlit yondashuvni yaratish uchun an'anaviy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim tizimlariga qanday kiritish mumkinligi haqida tushuncha beradi.

Milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyani joriy etish muammolari

Tayyorlangan o'qituvchilarning etishmasligi. Milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyani joriy etishdagi eng jiddiy muammolardan biri bu an'anaviy sport va madaniy amaliyotlardan xabardor bo'lgan

o'qituvchilarning yetishmasligidir.

O'qituvchilarda madaniy o'ziga xos jismoniy faoliyatni o'rgatish uchun zarur bo'lgan bilim yoki ko'nikmalar etishmasligi mumkin, bu esa bunday dasturlarning samaradorligini cheklashi mumkin.

Resurslar va infratuzilmaning yetarli emasligi. Maktablar ko'pincha an'anaviy jismoniy tarbiya dasturlarini amalga oshirish uchun zarur[2] bo'lgan jihozlar, jihozlar va moliyaviy resurslar nuqtai nazaridan cheklovlariga duch kelishadi. An'anaviy sport turlari va mashg'ulotlar ko'pchilik ta'lim muassasalarida mavjud bo'lmagan maxsus jihozlar yoki joylarni talab qilishi mumkin.[3]

O'zgarishlarga qarshilik. Zamonaviy sport turlari va standartlashtirilgan jismoniy tarbiya usullari ustunligi tufayli o'quv dasturiga an'anaviy amaliyotlarni kiritishga ko'pincha qarshilik mavjud. O'qituvchilar va maktab ma'murlari an'anaviy amaliyotlar zamonaviy ta'lim standartlariga mos kelmasligidan qo'rqib, belgilangan o'qitish usullari va o'quv dasturlaridan chetga chiqishni istamasligi mumkin.

Madaniy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim maqsadlari bilan muvozanatlash

Milliy tarbiyani jismoniy tarbiya bilan integratsiyalash madaniy qadriyatlarni saqlash va zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish o'rtasida ehtiyotkorlik bilan muvozanatni talab qiladi. Ushbu muvozanatga erishish qiyin bo'lishi mumkin, chunki bugungi globallashtirish va texnologiyaga asoslangan dunyoda an'anaviy amaliyotlarning dolzarbligi bo'yicha qarama-qarshi qarashlar mavjud bo'lishi mumkin.

Ota-onalar va jamiyat tomonidan cheklangan yordam. Ba'zi hollarda ota-onalar va jamiyat an'anaviy jismoniy tarbiya amaliyotlarini joriy etishni to'liq qo'llab-quvvatlamaydi, kengroq e'tirof etilgan va yaxshi martaba istiqbollarni taklif qiladigan zamonaviy sport turlariga ustunlik beradi. Maktablar, oilalar va mahallalar o'rtasida yagona qarashning yo'qligi jismoniy tarbiya dasturlarini madaniy asosda muvaffaqiyatli

amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Milliy tarbiya asosida jismoniy tarbiyani joriy etish imkoniyatlari

Madaniy o'ziga xoslik va g'ururni targ'ib qilish. Milliy tarbiyaning jismoniy tarbiya bilan integratsiyalashuvi o'quvchilarda o'z madaniy merosi bilan bog'lanishga yordam beradi, g'urur va o'zlikni anglash[4] tuyg'ularini yuksaltiradi. Bu talabalarni an'anaviy qadriyatlarning kundalik hayotidagi ahamiyatini tushunish bilan birga ularning madaniy ildizlarini qadrlashga undaydi.

Talabalarining motivatsiyasi va faolligini oshirish. Madaniy ahamiyatga ega bo'lgan jismoniy mashg'ulotlar o'quvchilarning motivatsiyasini va jismoniy tarbiya darslarida faolligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Talabalar bu mashg'ulotlarning o'zlarining madaniy kelib chiqishi bilan bog'liqligini ko'rib, faol qatnashadilar, jismoniy tarbiyani yanada qiziqarli va mazmunli qiladi.

Talabalarining yaxlit rivojlanishi. Milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiya o'quvchilarning jismoniy, hissiy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan o'sishini hal etish orqali ularning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.[5]

An'anaviy sport turlari ko'pincha jamoaviy ish, intizom, hurmat va qat'iyatni ta'kidlaydi, bular jismoniy tayyorgarlikdan tashqari shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalardir.

Inklyuziv ta'lim uchun imkoniyatlar. Milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etish turli xil madaniy kelib chiqishini qadrlash orqali yanada kengroq qamrab olish imkonini beradi.

Ushbu dasturlar turli jamoalarning an'analari va amaliyotlarini aks ettirish uchun moslashtirilishi mumkin, bu esa barcha talabalar o'zlarini vakillik va ishtirok etishlarini ta'minlaydi.

Kuchli maktab va jamiyat aloqasini o'rnatish. Jismoniy tarbiya dasturlarida milliy qadriyatlarni o'z ichiga olgan maktablar mahalliy hamjamiyat bilan mustahkam aloqa o'rnatishi mumkin.

Ota-onalar, oqsoqollar va mahalliy tashkilotlarni ushbu dasturlarga jalb qilish jamiyatning faolligini oshirish va maktabning ta'lim tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Qiyinchiliklarni yengish va imkoniyatlarni oshirish strategiyalari

O'qituvchilar malakasini oshirish va malakasini oshirish. O'qituvchilarni an'anaviy sport turlari, madaniy amaliyotlar va milliy tarbiya falsafasi bilan tanishtirish uchun malaka oshirish dasturlariga sarmoya kiriting. [6] O'qituvchilarni zarur resurslar va qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlash uchun madaniyat mutaxassislari va jamoat rahbarlari bilan hamkorlikni rag'batlantirish.

O'quv dasturlarini loyihalash va moslashuvchanlik. Zamonaviy ta'lim standartlarini buzmasdan an'anaviy amaliyotlarni integratsiyalash imkonini beruvchi moslashuvchan o'quv dasturini ishlab chiqish.[7] O'quv dasturi talabalarning turli madaniy kelib chiqishiga mos kelishiga ishonch hosil qiling.

Jamiyatning ishtiroki va xabardorligi. An'anaviy sport turlarining ahamiyati va jismoniy tarbiyadagi o'rnini yorituvchi tadbirlar tashkil etish orqali jamoatchilik faolligini oshirish. Ota-onalar va manfaatdor tomonlarni milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyaning afzalliklari haqida tushuntirish ishlarini tashkil etish.

Resurslarni taqsimlash va infratuzilmani rivojlantirish. Kerakli infratuzilmani

rivojlantirish va an'anaviy jismoniy mashqlar uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalarni sotib olish uchun mablag' ajrating. Ushbu dasturlarni amalga oshirish uchun resurslar va qo'llab-quvvatlashni ta'minlash uchun mahalliy hukumatlar va madaniy tashkilotlar bilan hamkorlik qiling.

Tadqiqot va innovatsiyalarni rag'batlantirish. Ilg'or tajriba va innovatsion yondashuvlarni aniqlash uchun milliy qadriyatlarni jismoniy tarbiya bilan integratsiyalash samaradorligini ta'minlash bo'yicha tadqiqotlarni rag'batlantirish.

Talabalarning o'zgaruvchan ehtiyojlari va ta'lim landshaftiga mos ravishda o'qitish usullarini doimiy ravishda takomillashtirish va moslashtirish uchun tadqiqot natijalaridan foydalaning.

Xulosa. Maktablarda milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyani joriy etish ham qiyinchiliklar, ham imkoniyatlar tug'diradi. Tayyorlangan o'qituvchilarning etishmasligi, resurslarning cheklanganligi va o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish kabi muammolar muhim to'siqlarni keltirib chiqarsa-da, madaniy o'ziga xoslikni targ'ib qilish, talabalar faolligini oshirish va har tomonlama rivojlanishni rag'batlantirishning mumkin bo'lgan foydalari katta.[8] Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun strategik chora-tadbirlarni qabul qilish orqali maktablar zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan va madaniy an'analarni saqlaydigan muvozanatli jismoniy tarbiya dasturini yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umarova, Zevi Odilovna, and Feruza Yaxyoevna Obidova. "MANAVIY QADRIYATLARIMIZ-MILLIY TARBIYA OMILI." Global Science and Innovations: Central Asia (cm. v knigax) 5.1 (2021): 137-140.
2. Jumayeva, Zohida. "YOSHLARNI MILLIY TARBIYA ASOSIDA TARBIYALASH." Archive of Conferences. 2022.
3. Jabborov X. X., Samatova S. G. Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 209-219.
4. Normurodov, Ashur Nazarovich. "Jismoniy tarbiya." O'quv qo'llanma. Toshkent (2011).
5. To'lanovich, Yusupov Toir, and Ikromov Isomiddin Ilhomjonovich. "BUGUNGI KUNDA JISMONIY TARBIYA NAZARIYASINING TAEXNIK TAKOMILLASHUVI." IJODKOR O'QITUVCHI 2.24 (2022): 213-215.
6. Banks, J.A. (2016). Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching. Routledge.
7. Kirk, D. (2010). Physical Education Futures. Routledge.
8. Ladson-Billings, G. (1995). Toward a Theory of Culturally Relevant Pedagogy. American Educational Research Journal.

AUTO CAD GRAFIK DASTURIDA BINO TOMINI UCH O'LCHAMDA YOPISHNING BA'ZI USULI

GULOMOVA NOZIMA XOTAMOVNA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti «Muhandislik va kompyuter grafikasi» kafedrası dotsenti., p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikmalarini rivojlantirishda dars jarayonida o'qitishning zamonaviy axborot texnologiyalarini foydalanilgan. Arxitektura-qurilish chizmachiligi bo'limiga tegishli bino tomining konyok qismi, qovurg'asi, qiyaliklarning tutashgan yeridagi ariqchasini chizishda AutoCAD grafik dasturida bino tomini uch o'lchamda yopishning ba'zi usuli bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В данной статье представлены современные информационные технологии обучения в ходе урока для развития знаний и кругозора обучающихся. Даны рекомендации по некоторой трехмерной консервации кровли здания в графической программе AutoCAD принадлежащей отделу архитектурно-строительных чертежей, части здания, ребра, стыка элементов конструкции.

Annotatsion: This article presents modern information technologies for teaching during a lesson to develop the knowledge and outlook of students. Recommendations are given for some three-dimensional conservation of the roof of a building in the AutoCAD graphic program of the gable part of the building, belonging to the department of architectural and construction drawings, ribs, and joints of structural elements.

Kalit so'zlar: innovatsiya, texnologiya, makon, fazo, shakl, konstruksiya, tatbiq etish, uzluksizlik, samaradorlik, grafik savodxonlik.

Ключевые слова: инновация, технология, пространство, форма, конструкция, внедрение, преемственность, технология, грамотность.

Key words: innovation, technology, drawing, the form, design, introduction, receivership, graphic literacy.

Ta'limni axborotlashtirish darajasini hisobga olib, muhandislik grafikasi fanlarini o'qitish jarayonida "Animation and graphics", "Constuction of 3D modelind" kabi innovatsion yondashuvlarini joriy etish asosida KOMPAS, T-Flex CAD, Grafika 81, ADEM, SPRUT-Texnologiya, KREDO, CorelDraw kompyuterli dasturlarini modellashtirish, takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini qo'llash va pedagogik faoliyat mazmunini o'zgartirishga zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida ta'lim jarayonida AutoCAD/Kompas) dasturidan foydalanish orqali mashg'ulot samaradorligini oshirish, Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda loyihalash metodini qo'llash va o'qitishning

ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligi va kasbiy sifatlarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda. Ta'lim jarayonida tez va oson qulay chizishda avtomatlashtirilgan dasturlarida bilimlarni chuqur egallashda sifatli chizish hozirgi kunning eng muhim vositasi hisoblanadi. Chizma chizishda bir vaqtda turli xil modellarni chizish mumkin. AutoCAD grafik dasturi muhandislik va qurilish arxitektura chizmachiligi uchun berilgan o'lchamlar asosida ikki va uch o'lchamli loyihalash ishlarini yuqori aniqlikda bajarish imkoniyatini beradi.

AutoCADda uch tipdagi fazoviy modellarni yasash mumkin- karkasli, sirtli

(поверхность) va to'lajinsli (твердотельный). Bu modellarning har birini o'z yutuq va kamchiliklaiga ega.

Karkasli model -fazoviy shaklning skeleti hisoblanadi. Shakl sirtlarga ega emas va faqat qirrani tashkil etishda chiziqli va nuqtalardan iborat. Bunday shakllar oddiy chiziqlar yordamida fazoviy koordinalarini berish orqali chiziladi.

Sirtli modellar- fazoviy shakl qirralaridan tashqari sirtlariga ham ega. Sirtli modellarni ichi bo'sh, sirti to'r bilan qoplangan fazoviy shakl deb tasavvur qilish mumkin. Bunday usul bilan qurilgan shakllar faqat geometrik parametrlarga ega, fizik parametrlarga ega emas, ya'ni o'g'irligi, zichligi yo'q.

To'lajinsli modellar- buni ichi to'la sirtli model deb tasavvur qilish kerak.

Kompyuter texnologiyalari yordamida uch o'lchamli loyihalash jarayonida quyidagi grafik amallarni avtomatik bajarish afzalliklarga ega:

- Ob'ekt sirtlarining o'zaro kesishuvini avtomatik bajarish;
- Ob'ektlarda turli qirgimlar va kesimlar

bajarish;

- Ob'ektlarni asosiy va qo'shimcha ko'rinishlarga o'tkazib, o'zaro vaziyatlarini o'zgartirish;

- Ob'ektlarning yuzalarini tabiiy ranglarga bo'yash;

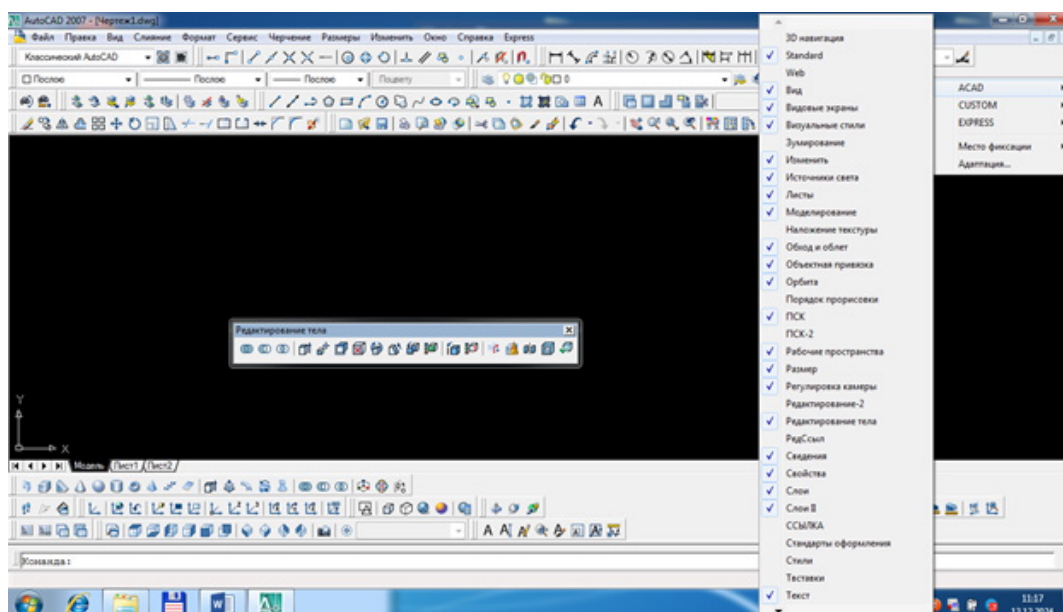
- Bajarilgan uch o'lchamli rederlangan-bo'yalgan ob'ektlarni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan aslidagidek holatda bajarish;

- Yasalgan uch o'lchamli modelni-buyumni fazoning istalgan nuqtasidan ko'rish va kuzatish hamda uzluksiz namoyish etish;

- Ob'ektlarni tarkibiy qismlarga ajratish yoki aksincha bir butun jismga keltirish;

- Kesuvchi va kesiluvchi ob'ektlar uchun umumiy bo'lgan qismini yasash mumkin bo'ladi.

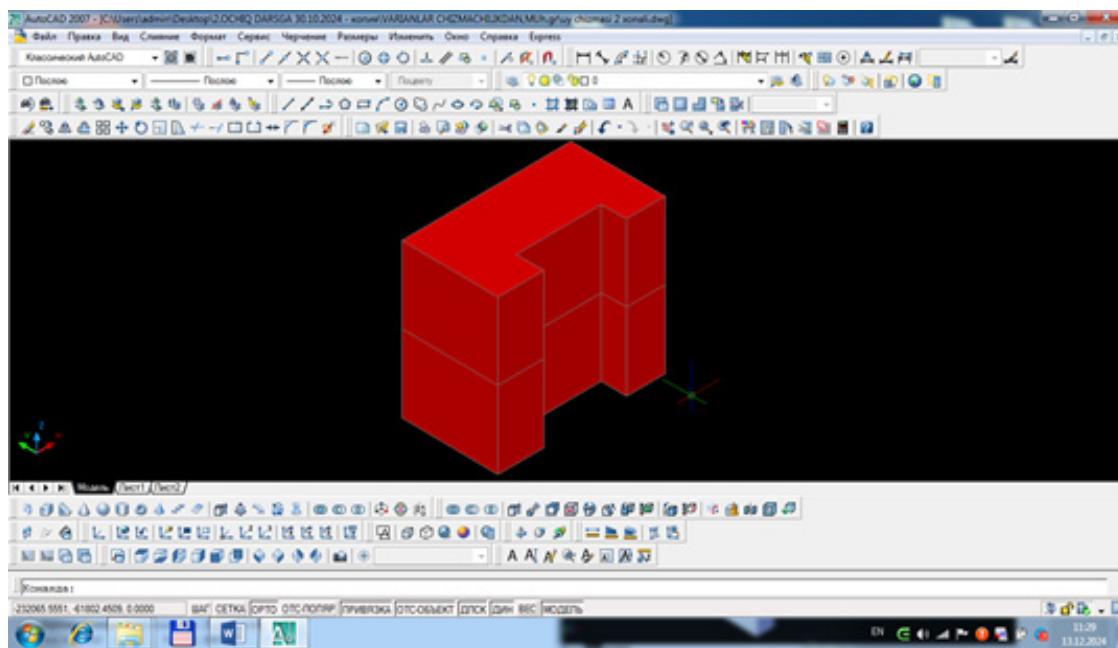
Quyida bino tomini qulay usulda AutoCAD grafik dasturida osongina bino tomining konyok qismini, qovurg'asini chizishni ketma-ketligi bo'yicha 1-6-chizmalarda ko'rsatilgan. 1).Bino topini yopish bo'yicha "Редактирование тела" buyrug'idan "Свести грани на конус" -ob'yekt tanlanadi.(1-chizma).

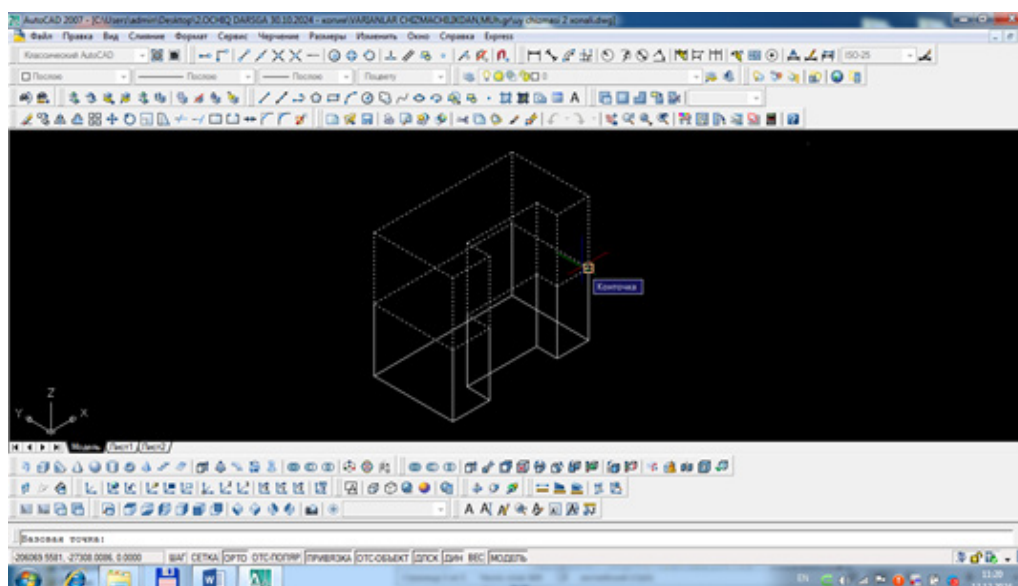
2). “Моделирование” buyrug‘idan “Ящик”- ob‘yekt tanlanib Parallelepiped yoki kub chizadi. Bir burchagining kordinatasini so‘ngra bo‘yi, eni va balandligining o‘lchamlarini, hamda Z o‘qiga nisbatan buralish burchagini ko‘tarish orqali quriladi. Yoki

berilgan variantlarga qarab tom yopilmasini chizish mumkin.

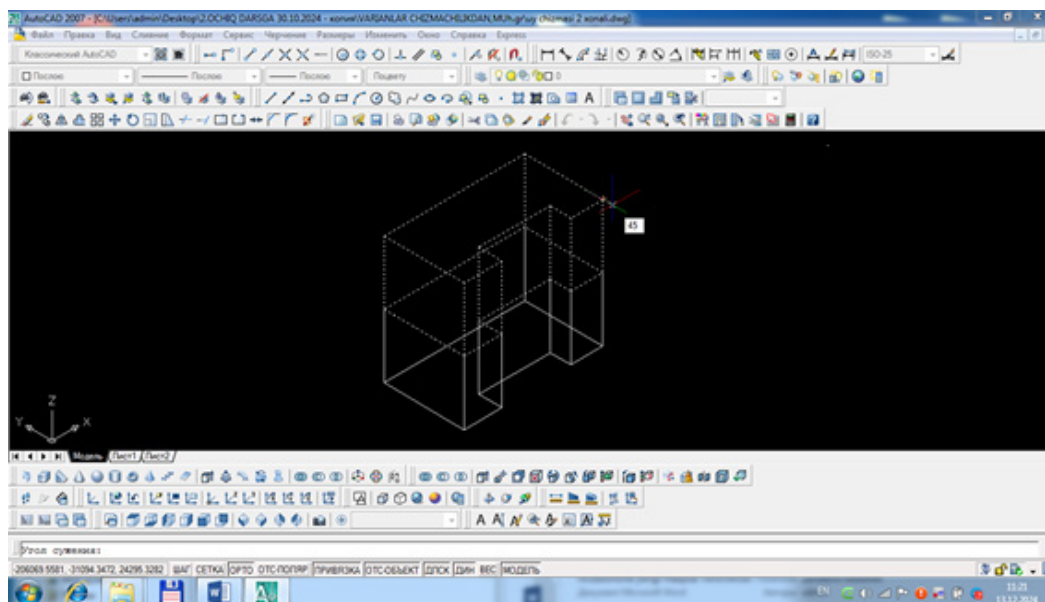
Bino devori chiziladi xuddi shu o‘lchamda “Kopirovat” ob‘yekt tanlanib ustiga qo‘yiladi. (2- chizma).

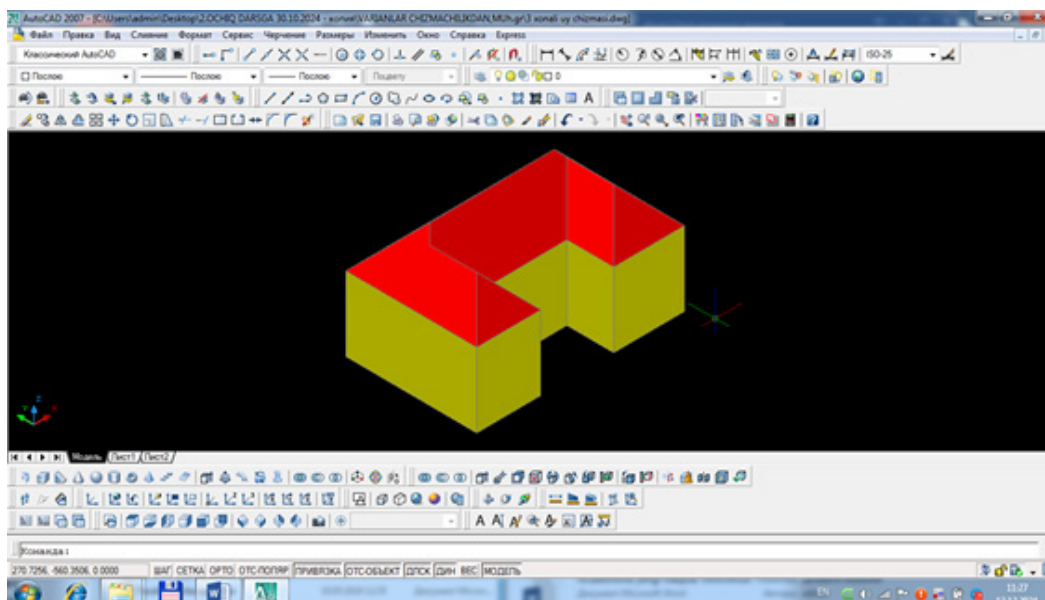
3). Ikki qavatli chizma chizilgandan so‘ng “Свести грани на конус” –ob‘yekt tanlanib, yuqori qismi belgilab olinadi shundan so‘ng, yuqori qismi har bitta qirrasini alohida belgilanadi. (3- chizma)

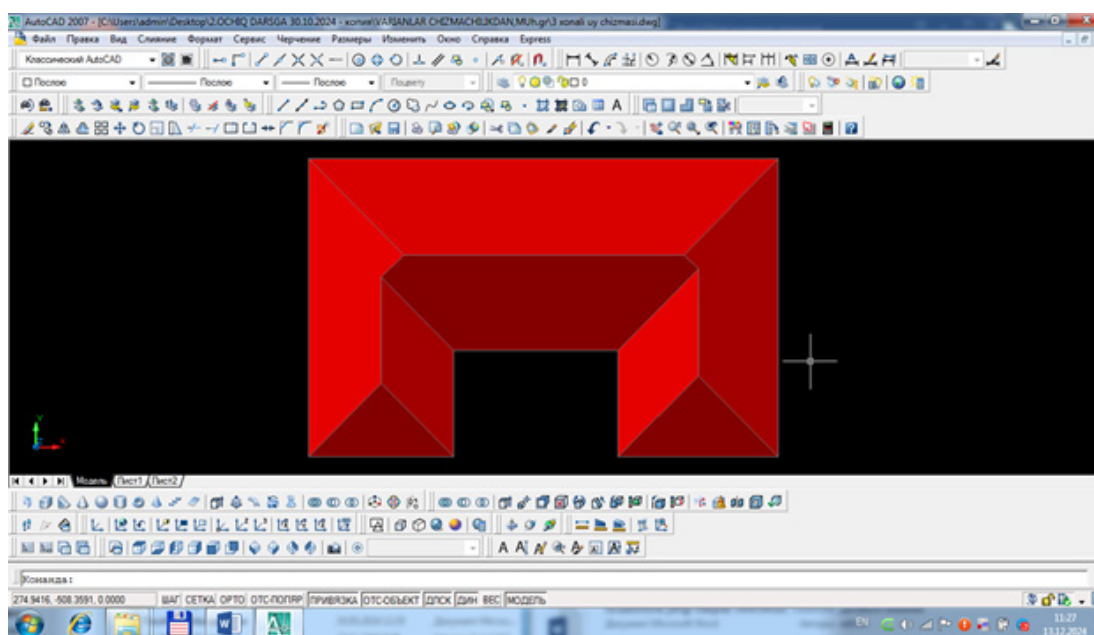
4).“Enter” tugmasi bosilgandan so‘ng, bino tomi uchun qo‘yilgan yuqori qismining 1 ta qirradi tanlanadi pastan tepaga qilib belgilab 45o (gradus)ni yozib yana “Enter” tugmasi bosiladi. Bino tomining konyok qismi, qovurg‘asi, qiyaliklarning tutashgan yeridagi ariqchasi paydo bo‘ladi. (4-chizma)

5).“Визуальные стили” buyrug‘idan “Визуальный стиль “Концептуальный” —ob’ekt tanlanadi. “Свойства” buyrug‘idan “1-Послюю” ob’ekt tanlanib qizil, sariq ranglar beriladi. (5-chizma)

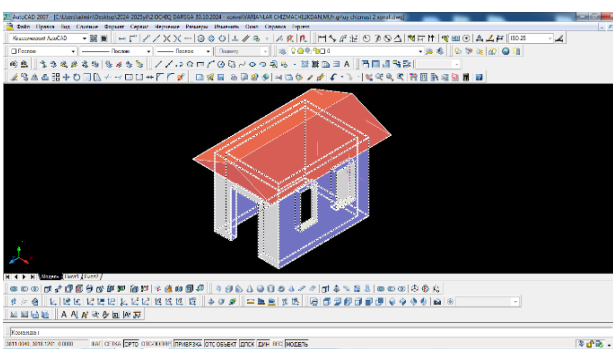
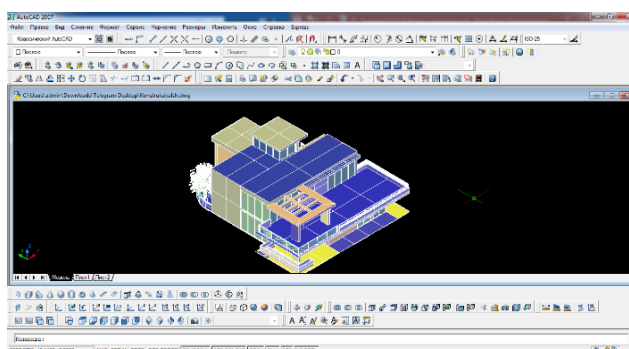
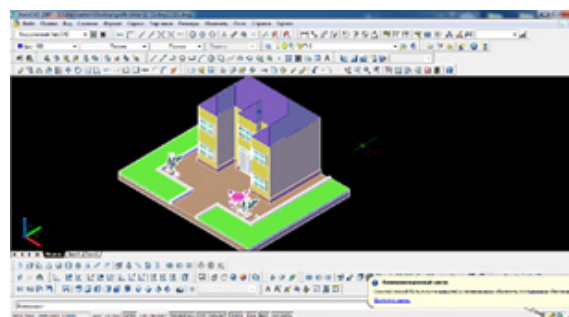
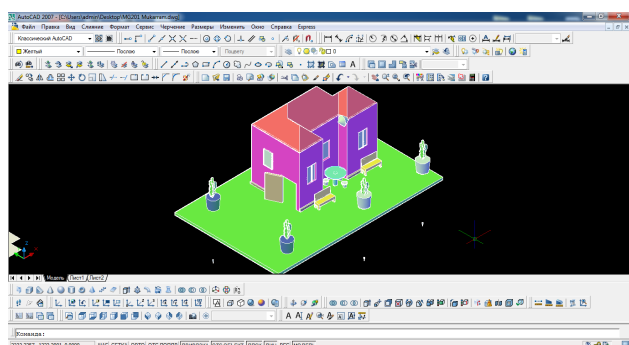

5).“Вид” buyrug‘idan “Сверху”—ob’yekti tanlanadi.5-chizmaning bino tomini ustidan korinishi (6-chizma)

Yuqoridagi chizilgan bino tomini ketma-ketligiga (1-6-chizmalar) amal qilingan holatda AutoCAD grafik dasturida bir necha

variantlarini qisqa vaqtda bir nechtasini chizish mumkin. (7-chizma)

Muhandislik kompyuter grafikasi fanida shunday imkoniyatlar mavjudki, tuzilayotgan topshiriqlar to'plamining sifatli bo'lishiga katta yordam beradi. Yaratilgan uy planlari, tomi, o'lcham qo'yish, rang berish va shu kabi amallarni hech qanday qiyinchiliksiz qisqa vaqt ichida bir nechta topshiriqlarni bajarish mumkin. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini qo'llash va pedagogik faoliyat mazmunini o'zgartirishga zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida ta'lim jarayonida

(AutoCAD/Kompas) dasturidan foydalanish orqali mashg'ulot samaradorligini oshirish, muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda loyihalash metodini qo'llash va o'qitishning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish orqali bo'lajak mutaxassis o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligi va kasbiy sifatlarini rivojlantirish bo'yicha egallagan bilimlari asosida ijodkorlik qobiliyatlari rivojlanib, yangi g'oyalar yaratish va ularni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashirboyev A., Valiyev A., Nigmanov B. Chizmachilik. –T.: "Voriz-nashriyot", 2016-456 p.
2. Gulomova, N. (2021). Use of interactive methods for students in teaching drawing lessons (on the example of views). *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(1), 1637-1642.
3. Gulomova, N., & Saidaliyev, S. (2020). Development of Emergency Image in Students Psychological-Pedagogical Problems. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 18(2), 181-186.
4. Saydaliyev, S., & Gulomova, N. (2019). Development of Spatial Thinking of Students Based on the Traditions of Eastern Architecture. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 14(2), 210-214.
5. Саидалиев, С.С., Гуломова, Н. Х., & Туланова, Д. Ж. (2017). Методы эффективного использования законов перспективы при обучении изобразительному искусству. *Молодой ученый*, (7), 462-469.
6. Gulomova, N. (2021). Chizma geometriya, chizmachilik darslarida talabalarga testlar orqali ularning bilimni aniqlash. *GRAAL NAUKI*, (4), 404-408.
7. Saydaliyev, S. S., & Gulomova, N. X. (2021). DAVLAT STANDARTI ASOSIDA CHIZMALARNI TAXT QILISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 734-745.
8. Gulomova N.Kh. "Chizmachilik darsligi" Fan va texnologiya nashriyoti T-2019
9. Gulomova N.Kh. Muhandislik grafikasi dizayn va kompyuterli konstruksiyalash (o'quv qo'llanma) –T.: "Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi" Markazi bosmaxonasi, 2021. 18 b.t.
10. Gulomova N.Kh. Chizmachilik (loyihalash) Uslubiy qo'llanma Nizomiy nomidagi TDPU bosmaxonasida nashr qilingan. Toshkent 2015, hajmi 4,25b/t

PEDAGOGIKA TALABALARIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI BAHOLASHNING DIAGNOSTIK METODLARI

JO'RAYEV FOZILBEK ABDULXAMID O'G'LI

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Abstrakt. Pedagogika talabalarining mantiqiy tafakkurini baholash o'z sinflarida tahliliy va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qodir bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash uchun juda muhimdir. Ushbu maqola mantiqiy fikrlashni baholashning diagnostika usullarini o'rganadi, ularning dolzarbligi va o'qituvchilar ta'limida qo'llanilishini ta'kidlaydi. U standartlashtirilgan testlarni, ijodiy muammolarni hal qilish vazifalarini va raqamli baholash vositalarini asosiy metodologiya sifatida ko'rib chiqadi. Qiyosiy tahlil orqali maqolada har bir yondashuvning kuchli va cheklovlari yoritilgan va ularni pedagogik o'quv dasturlariga samarali integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, baholashga qo'shma yondashuv diagnostikaning aniqligini oshiradi va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan tarzda jihozlashni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Mantiqiy fikrlash, pedagogika talabalari, diagnostika usullari, o'qituvchi ta'limi, baholash vositalari, muammolarni hal qilish, ta'limni baholash.

Абстрактный. Оценка логического мышления студентов-педагогов необходима для подготовки будущих учителей, способных развивать аналитические навыки и навыки решения проблем в своих классах. В данной статье рассматриваются диагностические методы оценки логического мышления, подчеркивается их актуальность и применение в педагогическом образовании. В качестве основной методологии он рассматривает стандартизированные тесты, творческие задачи по решению проблем и инструменты числовой оценки. Путем сравнительного анализа в статье выделены сильные и слабые стороны каждого подхода и даны рекомендации по их эффективной интеграции в педагогические учебные программы. Результаты показывают, что совместный подход к оцениванию повышает точность диагностики и помогает развивать навыки логического мышления, вооружая будущих учителей требованиями современного образования.

Ключевые слова: Логическое мышление, студенты-педагоги, методы диагностики, педагогическое образование, инструменты оценки, решение проблем, образовательная оценка.

Kirish. Mantiqiy fikrlash qobiliyati pedagogika talabalari uchun asosiy mahorat bo'lib, ularning ma'lumotni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va o'quv muhitida asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini asoslaydi. Ushbu kompetensiyani rivojlantirishni ta'minlash uchun ta'lim muassasalari o'qituvchilarga nomzodlarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini to'g'ri baholaydigan va yo'naltiradigan samarali diagnostika usullarini qo'llashlari kerak. Mantiqiy fikrlash pedagogika talabalari uchun asosiy ko'nikma bo'lib, ularga ma'lumotni tanqidiy tahlil qilish, ta'lim muammolarini

samarali hal qilish va tizimli o'qitish strategiyalarini yaratish imkonini beradi. Ushbu ko'nikmani baholash o'quvchilarning kognitiv imkoniyatlarini tushunish va ularning rivojlanishini yaxshilash uchun o'qitish usullarini moslashtirish uchun juda muhimdir. Diagnostika usullari mantiqiy fikrlashni baholashning tizimli usulini ta'minlaydi, o'quvchilarning fikrlash shakllari haqida tushuncha beradi va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlaydi. Ushbu maqolada pedagogika fanlari talabalarining mantiqiy tafakkurini baholashning turli diagnostika usullari, yetakchi olimlarning g'oyalariga

tayangan holda o'rganiladi.

Mantiqiy fikrlashni baholashning ahamiyati

Mantiqiy fikrlash bo'lajak o'qituvchilar uchun juda muhim, chunki u qarorlar qabul qilish, muammolarni hal qilish va analitik fikrlashga asos bo'ladi. K.Tobin mantiqiy fikrlash nafaqat intellektual o'sish, balki o'quvchilarda tanqidiy va aks ettiruvchi fikrlash jarayonlarini rivojlantirish uchun muhim ekanligini ta'kidlaydi. Pedagogika talabalari uchun bu mahorat ayniqsa muhimdir, chunki ular kelajakdagi sinflarida mantiqiy fikrlashni modellashtirishlari kutiladi. Halpern ta'kidlaydiki, mantiqiy fikrlashni baholash o'qituvchilarga kognitiv kuchli va zaif tomonlarni aniqlashga imkon beradi, bu esa maqsadli tadbirlarni loyihalash imkonini beradi. Diagnostika usullari, shuningdek, taraqqiyotni o'lchash uchun asos bo'lib, pedagogik o'quv dasturlari ushbu muhim mahoratni samarali rivojlantirishni ta'minlaydi.

Diagnostika usullarining nazariy asoslari

Bir nechta nazariy asoslar mantiqiy fikrlashni baholash uchun diagnostika usullarini ishlab chiqish haqida ma'lumot beradi. Bloomning kognitiv sohalar taksonomiyasi Bloom kognitiv ko'nikmalarni asosiy bilimlarni eslab qolishdan tortib, tahlil, sintez va baholash kabi yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarigacha bo'lgan ierarxik darajalarga ajratadi. Bloom taksonomiyasiga asoslangan diagnostika vositalari talabalarining dalillarni tahlil qilish, taxminlarni aniqlash va asosli xulosalar tuzish qobiliyatini baholash orqali mantiqiy fikrlashni baholashi mumkin. Piagetning Kognitiv rivojlanish nazariyasi Piaget (1950) mantiqiy fikrlashni rasmiy operatsion bosqichning o'ziga xos belgisi sifatida belgilaydi, bu erda shaxslar mavhum fikrlash va tizimli fikr yuritishlari mumkin. Piaget nazariyasidan ilhomlangan diagnostika usullari talabalarining turli stsenariylarda deduksiya va gipotezalarni tekshirish kabi mantiqiy operatsiyalarni qo'llash qobiliyatini baholaydi. Tanqidiy fikrlash doirasi Pol va Elder aniqlik, aniqlik,

dolzarblik va mantiqiy izchillikni ta'kidlaydigan tanqidiy fikrlash tizimini taklif qiladi. Ushbu asosga asoslangan diagnostika vositalari o'quvchilarning izchil dalillarni yaratish va noto'g'ri fikrlarni tanqid qilish qobiliyatini tahlil qilish orqali ularning fikrlash sifatini baholaydi.

Mantiqiy fikrlashning diagnostik usullari

Pedagogika talabalarining mantiqiy tafakkurini baholash uchun standartlashtirilgan testlardan tortib, sifatli baholashgacha bo'lgan turli diagnostika usullari qo'llaniladi. Standartlashtirilgan testlar Mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini tuzilgan va ob'ektiv tarzda baholash uchun standartlashtirilgan testlar keng qo'llaniladi. Bunga misollar kiradi:

Watson-Glaser tanqidiy fikrlashni baholash (WGCTA): WGCTA mantiqiy fikrlashni xulosa chiqarish, taxminlarni tan olish va chegirma kabi vazifalar orqali baholaydi. Watson va Glaser (1980) kabi tadqiqotchilar ta'limda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni baholashda uning ishonchliligini ta'kidlaydilar.

Kornel tanqidiy fikrlash testi (CCTT): Ennis va Millman tomonidan ishlab chiqilgan CCTT talabalarining mantiqiy xatolarni aniqlash, dalillarni baholash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini o'lchaydi.

Ushbu testlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari haqida miqdoriy ma'lumotlarni taqdim etadi va taqqoslash uchun standartlashtirilgan ko'rsatkichni taklif qiladi. Faoliyatga asoslangan baholash Samaradorlikka asoslangan baholash o'quvchilardan mantiqiy fikrlashni amalda ko'rsatishni talab qiluvchi real stsenariylarni simulyatsiya qiluvchi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bunga misollar kiradi:

Case Studies: Talabalar ta'lim stsenariylarini tahlil qiladilar, asosiy muammolarni aniqlaydilar va asosli echimlarni taklif qiladilar. Schön o'qituvchilar ta'limida amaliy tadqiqotlardan foydalanishni targ'ib qiladi, ularning aks ettirish va mantiqiy fikrlashni baholash qobiliyatini ta'kidlaydi.

Muammolarni yechish faoliyati: Dars rejalarini ishlab chiqish yoki sinfdagi nizolarni hal qilish kabi yechimlarga erishish uchun

bosqichma-bosqich fikrlashni talab qiladigan vazifalar talabalarining mantiqiy fikrlash jarayonlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Kuzatish orqali baholash Kuzatish usullari o'quvchilarning xatti-harakati va javoblarini bevosita kuzatish orqali ularning mantiqiy tafakkurini baholashni o'z ichiga oladi. Bunga misollar kiradi:

Sinfdagi munozaralar: Guruh muhokamalarida talabalarining asosli dalillarni ifodalash va tengdoshlarining fikrini tanqid qilish qobiliyatini baholash.

Ovoz chiqarib o'ylash protokollari: Talabalar muammolarni hal qilishda o'zlarining fikrlash jarayonlarini og'zaki bayon qilishadi, bu esa o'qituvchilarga o'zlarining fikrlash shakllarini tahlil qilishlariga imkon beradi. Ericsson va Simon kognitiv jarayonlarni tushunishda ovoz chiqarib o'ylash protokollarining ahamiyatini ta'kidlaydilar.

Rubrikalar va nazorat ro'yxatlari Rubrikalar va nazorat ro'yxatlari mantiqiy fikrlashni baholash uchun tuzilgan mezonlarni taqdim etadi. Bu vositalar mantiqiy mulohazalarni aniqlik, izchillik va dalillarga asoslangan mulohazalar kabi aniq komponentlarga ajratadi. Brookhart yaxshi ishlab chiqilgan rubrikalar baholashda izchillik va shaffoflikni ta'minlashini ta'kidlaydi.

O'z-o'zini baholash vositalari O'quvchilarni o'zlarining mantiqiy fikrlashlarini baholashga undash metabilishni va o'z-o'zini anglashni rivojlantiradi. Reflektor jurnallari va o'z-o'zini baholash shkalasi kabi vositalar o'quvchilarga o'zlarining kuchli tomonlarini va yaxshilash sohalarini aniqlashga imkon beradi. Boud o'z-o'zini baholash avtonom ta'limni rivojlantirish uchun kuchli diagnostika vositasi ekanligini ta'kidlaydi. Digital Diagnostics Tools Technology mantiqiy fikrlashni baholashning innovatsion usullarini taklif etadi. Bunga misollar kiradi:

Onlayn viktorinalar va o'yinlar: Interaktiv viktorinalar va mantiqqa asoslangan o'yinlar fikrlash qobiliyatlarini qiziqarli

formatda baholaydi. Prenskiy ta'kidlashicha, o'yinlashtirilgan baholash motivatsiyani kuchaytiradi va darhol fikr-mulohazalarni beradi.

AI tomonidan quvvatlanadigan baholash platformalari: ChatGPT kabi AI vositalari talabalarining yozma javoblarini tahlil qilishi, mantiqiy nomuvofiqliklarni aniqlashi va konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.

Mantiqiy fikrlashni diagnostika qilishdagi qiyinchiliklar

Diagnostika usullari mavjudligiga qaramay, pedagogika talabalarida mantiqiy fikrlashni baholash bir qator muammolarni keltirib chiqaradi:

Sifatli baholashda sub'ektivlik: Kuzatish va ishlashga asoslangan baholashlar sub'ektiv mulohazalar bilan bog'liq bo'lib, natijalarning o'zgaruvchanligiga olib kelishi mumkin. Aniq rubrikalar va baholovchilar uchun treninglar bu muammoni yumshatishga yordam beradi.

Kontekst omillari: Talabalarining mantiqiy fikrlashiga test tashvishi yoki baholash formati bilan tanishish kabi kontekst omillari ta'sir qilishi mumkin. Diagnostika usullari aniq natijalarni ta'minlash uchun ushbu o'zgaruvchilarni hisobga olishi kerak.

Chuqurlik va samaradorlikni muvozanatlash: Kompleks baholash katta vaqt va resurslarni talab qilishi mumkin, bu esa keng ko'lamli amalga oshirish uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Raqamli vositalar diagnostika chuqurligini buzmasdan jarayonni soddalashtirishi mumkin.

Samarali diagnostika bo'yicha tavsiyalar

Mantiqiy fikrlash uchun diagnostika usullarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

Usullarning kombinatsiyasidan foydalaning Miqdoriy va sifat yondashuvlarini birlashtirish o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini yaxlit tushunishni ta'minlaydi. Misol uchun, standartlashtirilgan testlarni samaradorlikka asoslangan baholash bilan bog'lash xolislik va kontekstga xos baholash

muvozanatini ta'minlaydi. Formativ baholashni o'z ichiga olish Tez-tez o'tkaziladigan formativ baholash o'qituvchilarga taraqqiyotni kuzatish va o'z vaqtida fikr bildirish imkonini beradi. Blek va Uilyam ta'kidlashicha, formativ baholash fikrlash ko'nikmalarini doimiy ravishda yaxshilash uchun ajralmas hisoblanadi.

Leverage Technology Raqamli diagnostika vositalari keng ko'lamli va samaradorlikni ta'minlaydi, bu ularni pedagogika talabalarining katta guruhlar uchun ideal qiladi. Institutlar interaktiv va moslashuvchan baholashni qo'llab-quvvatlaydigan foydalanuvchilarga qulay platformalarga sarmoya kiritishlari kerak. O'qituvchilarni diagnostika usullariga o'rgatish O'qituvchilar diagnostika usullarini samarali ishlab chiqish va amalga oshirish uchun o'qitilishi kerak. Kasbiy rivojlanish dasturlari baholash savodxonligi va raqamli vositalardan foydalanishga qaratilishi kerak.

Xulosa. Pedagogika talabalarining mantiqiy tafakkurini diagnostika qilish

bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy o'quv xonalari murakkabligiga tayyorlashda muhim qadamdir. Turli diagnostika usullaridan, jumladan standartlashtirilgan testlar, ishlashga asoslangan baholash va raqamli vositalardan foydalanish orqali o'qituvchilar talabalarning kognitiv qobiliyatlari haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lishlari va fikrlash qobiliyatlarini oshirish uchun maqsadli tadbirlarni ishlab chiqishlari mumkin. Lipman, Xelpen va Pol kabi olimlar diagnostika usullarini ishlab chiqish uchun mustahkam nazariy asos yaratadilar, baholashni pedagogik maqsadlarga moslashtirish muhimligini ta'kidlaydilar. Muammolarni hal qilish va ilg'or tajribalarni qo'llash orqali o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari pedagogika talabalarini dinamik va axborotga boy dunyoda o'qituvchilar sifatida rivojlanishi uchun zarur bo'lgan mantiqiy fikrlash qobiliyatlari bilan jihozlanishini ta'minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tobin K. G., Capie W. The development and validation of a group test of logical thinking //Educational and Psychological measurement. – 1981. – T. 41. – №. 2. – C. 413-423.
2. Halpern J. Y. A modification of the Halpern-Pearl definition of causality //arXiv preprint arXiv:1505.00162. – 2015.
3. Tarkoma S., Rothenberg C. E., Lagerspetz E. Theory and practice of bloom filters for distributed systems //IEEE Communications Surveys & Tutorials. – 2011. – T. 14. – №. 1. – C. 131-155.
4. Binguier J. C., Piaget J. Conversations with jean piaget. – University of Chicago Press, 1980.
5. Hassan K. E., Madhum G. Validating the Watson Glaser critical thinking appraisal //Higher Education. – 2007. – T. 54. – C. 361-383.
6. Ennis R. Critical thinking: Reflection and perspective Part II //Inquiry: Critical thinking across the Disciplines. – 2011. – T. 26. – №. 2. – C. 5-19.
7. Ericsson K. A., Simon H. A. How to study thinking in everyday life: Contrasting think-aloud protocols with descriptions and explanations of thinking //Mind, Culture, and Activity. – 1998. – T. 5. – №. 3. – C. 178-186.
8. Brookhart S. M. How to assess higher-order thinking skills in your classroom. – Ascd, 2010.
9. Boud D., Soler R. Sustainable assessment revisited //Assessment & Evaluation in Higher Education. – 2016. – T. 41. – №. 3. – C. 400-413.
10. Prensky S. Temperature measurements in boreholes-An overview of engineering and scientific applications //The Log Analyst. – 1992. – T. 33. – №. 03. – C. 313-333.
11. Hartshorne K. Crisis and challenge: Black education 1910-1990. – Cape Town : Oxford, 1992.

RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASIDA MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI BOSHQARISH AMALIYOTI VA TEXNOLOGIYALARI

TURG'UNOV NURMUXAMMAD SOBITOVICH
Namangan Davlat Universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Maqolada rivojlangan davlatlar tajribasida maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni boshqarish amaliyoti va texnologiyalari o'rganiladi. Inklyuziv ta'lim, barcha bolalarning teng imkoniyatlarga ega bo'lib, o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun yaratilgan ta'lim muhitini ta'minlashga qaratilgan yondashuvni ifodalaydi. Maqolada inklyuziv ta'limning asosiy prinsiplari, metodologiyasi, hamda innovatsion texnologiyalar yordamida bu tizimning samaradorligini oshirishga doir ilmiy izlanishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim, rivojlangan davlatlar tajribasi, ta'limni boshqarish, innovatsion texnologiyalar, ta'lim metodologiyasi, ta'lim strategiyalari, o'quvchi yondashuvi, ta'lim tizimi samaradorligi.

Аннотация: В статье изучается практика и технологии управления инклюзивным образованием в дошкольных образовательных учреждениях на примере опыта развитых стран. Инклюзивное образование представляет собой подход, направленный на создание образовательной среды, обеспечивающей равные возможности для всех детей, что способствует их полному раскрытию потенциала. В статье анализируются основные принципы инклюзивного образования, его методология, а также научные исследования, направленные на повышение эффективности этой системы с помощью инновационных технологий.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дошкольное образование, опыт развитых стран, управление образованием, инновационные технологии, методология образования, образовательные стратегии, подход к учащимся, эффективность образовательной системы.

Annotation: This article explores the practices and technologies of managing inclusive education in preschool educational institutions based on the experience of developed countries. Inclusive education is an approach aimed at creating an educational environment where all children have equal opportunities to fully realize their potential. The article analyzes the main principles and methodology of inclusive education, as well as scientific research on improving the effectiveness of this system through innovative technologies.

Keywords: Inclusive education, preschool education, experience of developed countries, educational management, innovative technologies, educational methodology, educational strategies, student-centered approach, educational system effectiveness.

Kirish: Ma'ruzada rivojlangan davlatlar tajribasidamaktabgachata'limmuassasalarida inklyuziv ta'limni boshqarish amaliyoti va texnologiyalari o'rganiladi. Inklyuziv ta'lim — barcha bolalarning teng imkoniyatlarga ega bo'lib, o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun yaratilgan ta'lim muhitini ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. YUNESKOning ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 93 milliondan ortiq imkoniyati cheklangan bolalar mavjud bo'lib, ularning

32% dan kamrog'i maktabgacha ta'limga qo'shiladi. Rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta'limning samaradorligi yuqori bo'lib, masalan, Finlyandiyada inklyuziv ta'limga qo'shilgan bolalarning 85% dan ortig'i maktabdagi ta'limni muvaffaqiyatli tamomlaydi[1]. O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2022/2023 o'quv yilida inklyuziv ta'lim joriy etilgan umumta'lim maktablari soni 195 taga

yetdi. Maqolada inklyuziv ta'limning asosiy prinsiplari, metodologiyasi va innovatsion texnologiyalar yordamida bu tizimning samaradorligini oshirishga oid ilmiy izlanishlar tahlil qilinadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi misolida maktabgacha ta'limda inklyuziv yondashuvni joriy etishning muvaffaqiyatli usullari, strategiyalari va amaliyotlari o'rganiladi. Shuningdek, mazkur tizimning o'ziga xos xususiyatlari, muammolari va uning samarali boshqarish tizimlariga oid tavsiyalar beriladi.

Rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta'lim tizimi inklyuziv yondashuvni joriy etishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishgan. Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimi barcha bolalarning teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Bu yerda inklyuziv ta'limning asosiy prinsiplari quyidagilardir: individual yondashuv, ya'ni har bir bolaga uning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ta'lim va tarbiya berish; hamkorlik, o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar o'rtasida yaqin hamkorlikni rivojlantirish; va moslashuvchan muhit yaratish, ta'lim muassasalarini barcha bolalar uchun qulay va xavfsiz qilish. Shuningdek, Germaniya va Fransiya kabi mamlakatlarda ham inklyuziv ta'lim tizimi muvaffaqiyatli joriy etilgan. Germaniyada maktabgacha ta'limda imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus guruhlar tashkil etilgan bo'lib, bu guruhlarda o'qituvchilar va mutaxassislar birgalikda ishlaydi. Fransiyada esa inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari tenglik, har bir bola uchun teng imkoniyatlarni yaratish; samaradorlik, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun samarali bo'lishini ta'minlash; va barqarorlik, ta'lim tizimining doimiy ravishda takomillashib borishini ta'minlashdan iborat. Ushbu tajribalar O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, mamlakatimizda ham maktabgacha ta'limda inklyuziv yondashuvni joriy etish bo'yicha bir qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda.

Masalan, 2025-yil 1-yanvardan boshlab, har bir tuman (shahar)dagi umumiy turdagi davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim guruhlari ochilishi rejalashtirilgan[2]. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadida yangi qaror va farmonlar qabul qilinib, vazifalar belgilangan. Bundan tashqari, maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish usullari ham ishlab chiqilmoqda. Ushbu usullar bolalarning alohida ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlarini hamda individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya olishlarini ta'minlashga qaratilgan. Umuman olganda, rivojlangan davlatlarning inklyuziv ta'lim tizimidagi tajribalari O'zbekistonda maktabgacha ta'limni takomillashtirishda muhim o'rin tutadi va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi[3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash ko'zda tutildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020 — 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi[4]. Inklyuziv ta'limni boshqarish amaliyoti va texnologiyalari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nafaqat rivojlangan davlatlarda, balki O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda

ham faol amalga oshirilmoqda. Xususan, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim faoliyatini o'rganishda dunyo olimlari hamda hamda respublika olimlari tomonidan ilmiy, uslubiy jihatdan asoslangan holda o'z fikrlarini bildirishgan, jumladan: D.Ro'ziyeva, M.Tolipov, B.Xodjayev, M.Haydarov, F.Yuzikayev, X.Hasanov va boshqa olimlar o'zlarini fikrlarini ilmiy-tadqiqot ishimiz yuzasidan bildirishgan. Bundan tashqari jahon miqyosidagi olimlardan M.Gancharov, F.Frarov, M.Zaparojets, M.Malkova, A.Petrovskiy, E.Alkonin, V.Davidov, G.Ferkshteyn kabi jahon olimlari maktabgacha ta'lim tizimini va uning mazmunini ilmiy-uslubiy jihatdan asoslab berganlar. Amerikalik psixolog J.Brauner "Shaxsning tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida o'zaro aloqa mavjudligini ta'kidlab, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvini jadallashtiradi" deb uqtiradi. Nemis psixologi O.Kronn maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim muassasalarida beriladigan ta'limga katta e'tibor berish kerakligini ta'kidlagan. Uning fikricha, uch yashar bola unga berilayotgan bilimni o'zlashtirishga, ya'ni ta'lim olishga qodir deydi. J.Brauner o'z ilmiy qarashlarida ancha dalil g'oyalarni ilgari surgan. Uning taxminiga ko'ra "har qanday fanni har qaysi yoshdagi bolaga samarali o'rgatish mumkin. Bunda faqatgina har bir yosh bosqichida bola olamni o'ziga xos tarzda ko'rish va tushuntirishni e'tiborga olish hamda o'rgatiladigan narsani bolaning qarashlariga monand talqin etish ta'lab qilinadi" deydi[5].

Metodologik qism

Ushbu maqola inklyuziv ta'limni boshqarish va texnologiyalarini o'rganish bo'yichayozilgan bo'lib, turli metodologiyalar asosida ishlab chiqilgan. Maqolada bir nechta asosiy metodologiyalar va ularning ahamiyati

yoritilgan. Masalan, Maqolada inklyuziv ta'limga oid ilmiy va amaliy adabiyotlar, hukumat siyosatlarini, ta'lim strategiyalari, xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan hisobotlar va ma'lumotlar kontent tahlili yordamida o'rganilgan. Kontent tahlili metodologiyasi orqali inklyuziv ta'limning boshqaruv tizimi va texnologiyalarining umumiy holati, mavjud muammolar va istiqbollari tahlil qilish mumkin bo'ldi. Bu metod orqali maqolada ta'lim tizimining rivojlanishi va inklyuziv yondashuvlarning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissi haqida to'liq rasm chizildi. Shuningdek, Empirik tadqiqotlar usuli maqolada inklyuziv ta'limni boshqarish jarayonidagi real tajribalar va amaliyotlarni tahlil qilishda qo'llangan. Tadqiqotlar natijasida, o'qituvchilar, bolalar, ota-onalar va mutaxassislar bilan o'tkazilgan intervyular va so'rovlar yordamida inklyuziv ta'lim tizimining samaradorligi va muammolari o'rganildi. Empirik tadqiqotlar metodologiyasi, o'quvchilarning muvaffaqiyatlari va ijtimoiy moslashuvlari asosida inklyuziv ta'limning samaradorligini tahlil qilish imkonini berdi. Maqolada rivojlangan davlatlar va maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim amaliyotlari va boshqaruv tizimlarini o'rganish uchun holat tadqiqotlari metodologiyasi qo'llanildi. Holat tadqiqotlari metodida muvaffaqiyatli inklyuziv ta'lim tizimlari tahlil qilindi, shu orqali samarali boshqaruv yondashuvlari va texnologiyalari haqida fikrlar bildirildi. Bu metod orqali maqola rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimlaridagi inklyuziv ta'lim amaliyotlarini va boshqaruv texnologiyalarining muvaffaqiyatli ishlashini ko'rsatdi. Bundan tashqari, maqolada statistik tahlil metodologiyasi inklyuziv ta'limning samaradorligini o'lchash va global miqyosda o'zgarishlarni aniqlash uchun ishlatilgan. Rivojlangan davlatlardagi inklyuziv ta'lim tizimlari haqida ma'lumotlar to'plandi va ular statistik tahlil qilish orqali boshqaruv jarayonlarining samaradorligi aniqlangan.

Tadqiqotda global ta'lim indikatorlari va BMT hisobotlari asosida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning statistik ko'rsatkichlari keltirilgan. Shuningdek, bashorat qilish metodologiyasi maqolada inklyuziv ta'lim texnologiyalarining kelajakdagi rivojlanishiga oid prognozlarni ishlab chiqishda qo'llanilgan. Statistik ma'lumotlar, hozirgi tendensiyalar va xalqaro tajribalar asosida inklyuziv ta'lim tizimining kelajagi va uning ta'lim jarayonlariga qo'shgan hissasi haqida bashoratlar qilindi. Bu metod orqali maqola inklyuziv ta'limning global miqyosda kengayishini va samaradorligini oshirish imkoniyatlarini ko'rsatdi[6].

Natijalar

Ushbu tadqiqot inklyuziv ta'limni boshqarish amaliyotlari va texnologiyalarini rivojlangan davlatlar tajribasi asosida o'rganishga qaratilgan bo'lib, quyidagi asosiy natijalarga erishildi. Birinchidan, rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta'lim tizimlarining samaradorligini oshirish uchun ilg'or boshqaruv amaliyotlari va texnologiyalari joriy etilgan. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida o'quvchilarning 90% dan ortig'i inklyuziv sinflarda ta'lim olishmoqda, bu esa ta'lim sifatining oshishiga olib kelgan. Statistik ko'rsatkichlar inklyuziv ta'limning o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va akademik muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam berishini tasdiqlaydi. Ikkinchidan, pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha malakasini oshirish uchun doimiy ravishda treninglar va seminarlar tashkil etilgan. O'qituvchilar yangi metodikalar va texnologiyalar bilan tanishib, o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lganlar[7]. Bu jarayon o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam berdi. Texnologiyalarning integratsiyasi inklyuziv ta'lim tizimlarining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'ldi. Rivojlangan davlatlarda raqamli texnologiyalarni inklyuziv ta'limga integratsiya qilish orqali

o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi oshirildi. Masalan, interaktiv ta'lim platformalari va maxsus dasturlar yordamida o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalari yaxshilandi, shuningdek, o'qituvchilar uchun pedagogik yondashuvlarni soddalashtirishga xizmat qildi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimida resurslarni adolatli taqsimlash tizimi ham samarali ishlamoqda. Maxsus ehtiyojli o'quvchilarga qo'shimcha resurslar va yordamchi vositalar taqdim etilib, ular uchun ta'lim jarayoni yanada qulaylashtirilgan. Ota-onalar va jamiyatning inklyuziv ta'lim jarayoniga faol ishtiroki esa ta'lim sifatini oshirishga yordam berdi. Ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar va maslahatlar orqali o'quvchilarning rivojlanishiga qo'shimcha yordam ko'rsatilgan. Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim tizimining samaradorligini o'lchash uchun statistik ko'rsatkichlar ishlab chiqildi. O'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlari, ijtimoiy moslashuv darajasi va o'qituvchilarning malaka oshirish darajasi kabi indikatorlar asosida tahlillar olib borildi. Ushbu ko'rsatkichlar inklyuziv ta'lim tizimining samaradorligini o'lchashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim tizimining global miqyosda kengayishiga va rivojlanishiga yordam berdi. Kelajakda inklyuziv ta'lim tizimining yanada rivojlanishi prognoz qilinmoqda[8]. Texnologiyalarning rivojlanishi va pedagogik yondashuvlarning takomillashuvi inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirishi mumkin. Inklyuziv ta'lim tizimining global miqyosda kengayishi va uning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi kelajakda yanada sezilarli darajada oshishi kutilmoqda. Bu esa o'quvchilarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Muxokama

Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimining boshqaruvi va texnologiyalarining rivojlangan davlatlar tajribasi asosida tahlili olib borildi. Tadqiqotlar natijalari,

inklyuziv ta'lim tizimi samaradorligini oshirish uchun eng muhim omil sifatida o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yondashuvni belgilab berdi. Bu jarayonda pedagoglarning malakasini oshirish va texnologiyalarning inklyuziv ta'lim tizimiga integratsiyasi muhim o'rin tutadi. Rivojlangan mamlakatlarning tajribalari, xususan, Skandinaviya va Shimoliy Yevropa davlatlaridagi inklyuziv ta'lim tizimlarining samaradorligini oshirishdagi yondashuvlar ta'lim sifatini va o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, bu mamlakatlarda inklyuziv sinflarda ta'lim olishayotgan o'quvchilar soni 80%-90%ni tashkil etadi, bu esa inklyuziv ta'limning ijtimoiy va akademik rivojlanishga ta'sirini ko'rsatadi[9]. Boshqaruv amaliyotlarida esa pedagoglarni o'quvchilarga individual yondashuvda faol qatnashishga undash va malakasini oshirish maqsadida doimiy ravishda treninglar va seminarlar tashkil etilishi ta'lim sifatini yuqori darajada saqlab qolishga yordam bermoqda. Shuningdek, texnologiyalarning inklyuziv ta'limga integratsiyasi jarayonida raqamli platformalar va maxsus dasturlarning o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini yaxshilashdagi ahamiyati o'zgaras. Texnologiyalar yordamida o'quvchilarga darslarni individual ravishda o'zlashtirish imkoniyati yaratildi, bu esa inklyuziv ta'lim tizimining samaradorligini yanada oshirishga imkon yaratdi. Resurslar taqsimoti bo'yicha amalga oshirilgan ishlar ham inklyuziv ta'limning samarali ishlashiga hissa qo'shdi. Maxsus ehtiyojli o'quvchilarga qo'shimcha resurslar, pedagogik materiallar va yordamchi vositalar taqdim etilganligi, shuningdek, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodikalar adolatli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishga xizmat qilmoqda. Rivojlangan davlatlar, shuningdek, ota-onalar va jamiyatni inklyuziv ta'lim jarayonlariga faol jalb etishni o'z tizimlarida muvaffaqiyatli

qo'llab kelmoqdalar. Ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar va maslahatlar orqali o'quvchilarning rivojlanishiga yordam berish, inklyuziv ta'limning ijtimoiy va akademik jihatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Agar inklyuziv ta'limning samaradorligini global miqyosda oshirishni istasak, texnologik yangiliklar va pedagogik usullarni yanada rivojlantirish zarur. Ushbu tizimni jahon miqyosida kengaytirish va uni barcha o'quvchilar uchun moslashtirish, kelajakda ta'lim sifatining global darajada yaxshilanishiga imkon yaratadi. Shuningdek, inklyuziv ta'limni global miqyosda kengaytirish orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarning jamiyatga moslashuvini yaxshilash, ularning o'zaro muvofiqligini va o'quv jarayonlariga nisbatan qiziqishini oshirish mumkin. Natijada, rivojlangan davlatlarning inklyuziv ta'lim tizimi bo'yicha tajribalari, resurslar taqsimoti, pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni inklyuziv ta'limga integratsiya qilish jarayoni samarali boshqaruvni ta'minlab, inklyuziv ta'limni kelajakda rivojlantirishga katta hissa qo'shadi[10]. Bu jarayonda jahon ta'lim tizimi o'rtasida aloqalarni kuchaytirish va inklyuziv ta'lim tizimining global rivojlanishiga xizmat qiladigan strategiyalar ishlab chiqish zaruriyati mavjud.

Xulosa. Maqolada rivojlangan davlatlar tajribasi asosida inklyuziv ta'limni boshqarish amaliyoti va texnologiyalari tahlil qilindi. Inklyuziv ta'lim tizimining samaradorligi, ayniqsa, maxsus ehtiyojli o'quvchilarga ta'lim berishda va ularni jamiyatga moslashtirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari, inklyuziv ta'lim boshqaruvi jarayonida pedagoglarning malakasini oshirish, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish va resurslarni adolatli taqsimlashning samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda inklyuziv ta'lim tizimining yuqori samaradorligi, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga

mos yondashuvni ta'minlash, ota-onalar va jamiyatning faol ishtirokini rag'batlantirish orqali ta'minlanmoqda. Bu omillar inklyuziv ta'limni nafaqat ta'lim sifatini, balki o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ham oshirishga imkon yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Shavkatovna A. N. MAKTABGACHA TA'LIMDA XALQARO HAMKORLIK TA'LIM SIFATINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 31. – C. 305-308.
1. Masodiqova D. MAMLAKATIMIZDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI VA ISTIQBOLLARI //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-1 (94). – C. 662-665.
 2. Anvarovna A. O. MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKILLASHTIRISH //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 38. – C. 776-780.
 3. Ergashbayev, S. (2025). YOSHLARNING MA'NAVIYAT DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHDA UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONLARINING O'RNI (RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI MISOLIDA). Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 2(2), 3–9.
 4. Sarvinoz E. MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 38. – C. 721-724.
 5. Inoyatova N. INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Молодые ученые. – 2025. – T. 3. – №. 2. – C. 98-100.
 6. Avlayeva G., Eshmanov O. U. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH JARAYONINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARINI TAKOMILLASHTIRISH // Modern Science and Research. – 2025. – T. 4. – №. 1. – C. 228-235.
 7. Dilmurodjonovna M. F. INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YECHIMLAR // PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS. – 2024. – T. 3. – №. 34. – C. 129-135.
 8. Otajonovna M. M., Axmadjanovich X. A. INKLYUZIV TA'LIMNI XORIJIY DAVLATLARDA NAZARIY VA AMALIY QO'LLANILISHI //Scientific Impulse. – 2024. – T. 2. – №. 17. – C. 1438-1441.
 9. Umaraliyeva S., Nazarova D. INKLYUZIV TA'LIMNING XALQARO TAJRIBASI VA UNING O'ZBEKISTON BOSHLANG'ICH TA'LIMIGA TATBIQI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 12. – C. 1042-1049.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФАКТОРНАЯ СТРУКТУРА ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БОРЦОВ

к.п.н, доцент., И.АЛИЕВ.

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Annotatsiya. Ushbu maqolada kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini shakllantirishda asosiy omillarni aniqlashga qaratilgan faktor tahlili natijalari yoritiladi. Tadqiqot jismoniy kuch, tezkor-kuch ko'nikmalari, chidamlilik va harakatlarni muvofiqlashtirish singari tayyorgarlik komponentalarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Maqolada har bir omilning kurash jarayonidagi roli, ularning o'zaro aloqasi hamda turli malakali sportchilardagi xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, omillar tuzilmasiga asoslangan holda maqsadli mashg'ulotlarni rejalashtirish, mashg'ulot jarayonini individualizatsiyalash va natijalarni optimallashtirish yuzasidan tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kurash, jismoniy tayyorgarlik, faktor tahlili, kuch, tezkor-kuch ko'nikmalari, chidamlilik, muvofiqlashtirish, individualizatsiya.

Аннотация. В статье рассмотрены результаты факторного анализа, направленного на выявление основных компонентов физической подготовки борцов. Исследование охватывает такие показатели, как силовые качества, скоростно-силовые навыки, выносливость и координация движений. Автор анализирует вклад каждого из выделенных факторов в процесс ведения борьбы, а также особенности их проявления у спортсменов разного уровня квалификации. На основе полученных данных предлагаются рекомендации по планированию тренировочного процесса, индивидуализации нагрузок и повышению эффективности соревновательной деятельности.

Ключевые слова: борьба, физическая подготовка, факторный анализ, сила, скоростно-силовые качества, выносливость, координация, индивидуализация.

Annotation. This article presents the results of a factor analysis aimed at identifying the key components of wrestlers' physical fitness. The study examines such indicators as strength, speed-strength abilities, endurance, and coordination of movements. The author investigates each factor's contribution to competitive performance and its manifestation among athletes of various skill levels. Based on the findings, the paper offers recommendations for training planning, individualized workload adjustments, and enhancing competitive efficiency.

Key words: wrestling, physical fitness, factor analysis, strength, speed-strength abilities, endurance, coordination, individualization.

Определение факторной структуры физической подготовки борцов представляет собой важную задачу спортивной науки, направленную на выявление ключевых компонентов, определяющих эффективность тренировочного процесса и результативность в поединках. Современная система подготовки борцов базируется на интегрированном подходе, где физические качества, техническое мастерство, тактические умения и психологическая

устойчивость рассматриваются в совокупности. Однако именно физическая подготовленность, выраженная в специальных показателях силы, скорости, выносливости и координации, создаёт основу для успешного ведения борьбы. В связи с этим возникает необходимость определить, какие факторы вносят наибольший вклад в физическую подготовку борцов и как эти факторы взаимодействуют между собой, образуя структуру единой тренировочной

модели.

В классической спортивной теории физическую подготовку принято подразделять на общую и специальную. Общая физическая подготовка обеспечивает универсальную базу для развития всех основных физических качеств, тогда как специальная направлена на совершенствование тех качеств, которые востребованы именно в поединке по конкретному стилю борьбы (вольная, греко-римская, национальные виды борьбы и т. д.). Вопрос факторной структуры как раз и заключается в том, чтобы, отталкиваясь от результатов тестирования, статистически выделить основные компоненты, которые объясняют наибольшую вариативность в уровне подготовленности борцов. При этом факторный анализ выступает в роли методологического инструмента, позволяющего свести множество разнородных показателей (сила хвата, взрывная сила, скоростно-силовые характеристики, координационные способности, гибкость и т. п.) к ограниченному набору факторов, которые можно интерпретировать как основные составляющие физической подготовленности.

В исследованиях, посвящённых спортивной борьбе, указывают, что к наиболее значимым для соревновательной деятельности факторам физической подготовленности относятся силовые и скоростно-силовые качества, специальные выносливостные характеристики, а также координация и равновесие. Сила и взрывная мощь позволяют борцу осуществлять резкие приёмы, эффективно противостоять действиям соперника, удерживать и переводить его в нужное положение. Скоростные показатели важны для мгновенного реагирования на манёвр оппонента, умения молниеносно переходить от защиты к атаке. Выносливость, в свою очередь, обеспечивает способность сохранять высокий темп ведения борьбы на протяже-

нии всего схватки, эффективно восстанавливаться между раундами и противостоять утомлению. Координационные навыки, включая чувство равновесия и пространственную ориентировку, позволяют точно и своевременно выполнять технические элементы и удерживать правильное положение тела в различных фазах борьбы.

Однако прямое перечисление этих качеств ещё не даёт представления о том, как они группируются или взаимодействуют в структуре подготовки. Для более глубокого понимания исследователи проводят факторный анализ, используя данные, полученные в результате серии тестов. Чаще всего применяются такие тесты, как измерение максимальной силы в становой тяге или приседаниях со штангой, измерение силы хвата динамометром, выполнение прыжковых тестов (например, вертикальный прыжок с места), различные спринтерские отрезки на скорость, тестирование координации движений (челночный бег, специальные упражнения на ловкость), а также функциональные пробы на выносливость (бег на средние дистанции, «ступенчатые» нагрузки, специальные интервальные комплексы). Все эти тесты позволяют сформировать обширный массив данных, отражающих многостороннюю картину физической подготовки борцов.

Допустим, в ходе исследования берётся выборка из борцов определённой квалификации (скажем, кандидаты в мастера спорта и мастера спорта), которым предлагают выполнить серию тестов: вертикальный прыжок (оценка взрывной силы ног), становая тяга (общая сила мышц спины и ног), максимальное отжимание на брусьях (сила плечевого пояса), подтягивания на перекладине (сила мышц рук, спины), челночный бег 4×9 м (скоростная координация), бег на 30 м (скоростные качества), бег на 300 м (скоростно-силовая выносливость), а также несколько координационных тестов на точность и быстро-

ту реакции. После сбора показателей для каждого спортсмена исследователи применяют метод факторного анализа (чаще всего принцип главных компонент или метод максимального правдоподобия), чтобы установить, какие из этих показателей тесно коррелируют между собой и могут быть сгруппированы в латентные факторы.

Возможен сценарий, при котором при анализе выделяются, к примеру, три – четыре фактора, достаточно полно объясняющие свыше 70–80% дисперсии в исходных данных. Первый фактор может объединять силовые и скоростно-силовые характеристики (результаты в становой тяге, приседаниях со штангой, вертикальном прыжке). Второй фактор связан с показателями выносливости, в том числе с результатами в беге на 300 м или специальном интервальном тесте, а также с показателями способности поддерживать высокую интенсивность нагрузок на протяжении долгого времени. Третий фактор может отражать координационные способности и ловкость (результаты челночного бега и тестов на точность движений или равновесие). Иногда выделяют и четвёртый фактор, отвечающий за гибкость или функциональное состояние опорно-двигательного аппарата, хотя его вклад может быть менее выраженным в зависимости от анализируемого набора тестов.

Интерпретация таких факторов имеет особое практическое значение. Если, например, у борца недостаточно выражен фактор, отвечающий за взрывную силу, можно скорректировать его тренировочную программу, увеличив долю прыжковых упражнений, спринтерских отрезков, силовых подходов со средними весами в режиме «взрывного» повторения. Если недостаточен показатель выносливости, упор делается на интервальные тренировочные комплексы, беговые упражнения в разных зонах интенсивности, а также

на имитацию соревновательной нагрузки. При слабой координационной подготовке тренер может ввести специальные упражнения на улучшение чувства равновесия, на развитие более тонкой моторики, на повышение точности и быстроты реакции.

Особое внимание следует уделять профессиональной специфике разных стилей борьбы. В вольной борьбе, например, высокая роль отводится скоростным и скоростно-силовым действиям (мгновенные переводы, броски), тогда как в греко-римской – существенно значение силы верхнего плечевого пояса, поскольку запрещены захваты ног. В каждой дисциплине существуют свои технические приёмы, требующие специализированной физической подготовки. Поэтому факторный анализ желательно проводить отдельно для спортсменов конкретной дисциплины или же учитывать эту специфику при планировании выборки испытуемых и анализе результатов.

Кроме того, один из важных аспектов изучения факторной структуры заключается в сравнении борцов различной квалификации или возрастных групп. Скажем, если у более опытных спортсменов наблюдается иная факторная структура, это может означать, что по мере профессионального развития происходит «перестройка» физических качеств: какие-то особенности приобретают большее значение, а какие-то, наоборот, становятся менее существенными. Подобные данные помогают тренерам и специалистам в области спортивной науки своевременно корректировать тренировочные методики и индивидуализировать план подготовки для разных групп борцов.

Нельзя не отметить, что факторная структура физической подготовки – это динамическое явление. Она может изменяться в зависимости от периода тренировочного цикла (подготовительный, соревновательный, переходный периоды), а

также в процессе адаптации спортсмена к возрастающим нагрузкам. То, что сегодня может выступать в роли «ведущего фактора», со временем, по мере роста спортивного мастерства, может сыграть иную роль. К примеру, молодой борец может компенсировать недостаток силы хорошими координационными навыками, однако на более высоком уровне это преимущество исчерпывается, и силовая подготовка выходит на передний план.

Исследование факторной структуры даёт возможность не только поставить диагноз текущей ситуации с физической подготовкой борца, но и прогнозировать его будущее развитие. На основании данных факторного анализа тренер может грамотно распределить тренировочные усилия, определяя приоритеты для каждого конкретного спортсмена. Более того, знание факторной структуры позволяет оптимизировать методы контроля и самоконтроля, подбирать точечные диагностические тесты, которые дают развёрнутую картину динамики физического состояния. При этом важно учитывать индивидуальные особенности спортсмена: генетическую

предрасположенность, телосложение, травматическую историю, степень адаптации к нагрузкам и т. д.

Таким образом, определение факторной структуры физической подготовки борцов даёт системное представление о том, какие компоненты и в какой мере влияют на результаты в спортивной борьбе. Результаты факторного анализа позволяют выделить основные группы физических качеств, непосредственно влияющих на успех в поединке, и помогают тренерам рационально планировать тренировочный процесс. Существенное преимущество данного подхода – комплексность. Вместо простого перечисления качеств, которые нужно развивать, факторная модель демонстрирует, как эти качества соотносятся друг с другом, даёт понимание их взаимовлияния и приоритетности в процессе подготовки. В конечном счёте, это обеспечивает более целенаправленное и научно обоснованное управление тренировочным процессом, позволяя добиваться высоких спортивных результатов и реализовывать потенциальные возможности каждого борца.

Список Литературы :

1. Абашин В. У., Лазарев И. Н. Исследование компонентной структуры физической подготовленности борцов [Текст] // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. – 2019. – № 8 (162). – С. 11–16.
2. Бирюк В. С. Развитие скоростно-силовых качеств борцов вольного стиля [Текст]. – М.: Советский спорт, 2020. – 224 с.
3. Носов А. Л. Современные подходы к факторному анализу физической подготовки спортсменов [Текст] // Теория и практика физической культуры. – 2021. – № 3. – С. 24–27.
4. Кудрявцев М. Д., Морозов С. В. Влияние силовой выносливости на эффективность соревновательной деятельности борцов [Текст] // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2020. – № 6. – С. 38–42.
5. Востриков А. Н. Координационные способности в системе подготовки борцов [Текст]. – СПб.: Олимп, 2018. – 176 с.
6. Шамильев Р. М. Факторная структура многолетней тренировки борцов греко-римского стиля [Текст] // Успехи современного спорта. – 2019. – № 4(36). – С. 29–34.
7. Курбатов Г. И. Тестирование физической подготовленности борцов: методические рекомендации [Текст]. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2021. – 120 с.

TEXNIKA OLIY O'QUV YURLARI MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA TALABALARGA O'QUV MATERIALLARINI IMITATION-VARIATIVLIK ASOSIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI

OBIDOV JAMSHIDBEK G'AYRATJON O'G'LI
Farg'ona politehnika instituti

Annotasiya: Ushbu maqolada texnika oliy o'quv yurtlarining texnologik-pedagogik zamonaviy o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida amalga oshirish orqali sifatli ta'lim amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan interventsion texnik ta'lim tadqiqoti keltirilgan. Imitatsion-variativlik pedagogikasida asosan texnika oliy ta'lim sohasidagi bo'lajak muhandis kadrlarni tayyorlash va ishlab chiqarishini rivojlantirish uchun matnlarning ichki tuzilishini tahlil qilishni o'qitish dolzarb ekanligi ifodalangan.

Kalit so'zlar: imitatsion-variativlik, innovatsion pedagogik istiqbollar, didaktik ta'minotlar, refleksiv hamda futurologik yondashuvlar, texnika oliy o'quv yurtlarida talabalarning mustaqil ta'lim jarayoniga doir aprior bilim va ko'nikmalar, modellashtirish dasturlari, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, pedagogik kuzatish, modellashtirish, pedagogik tajriba, ekspert baholash, matematik statistik qayta ishlash metodlari.

Аннотация: В данной статье представлено исследование интервенционного технического образования, направленное на повышение качества образовательной практики путем внедрения технико-педагогических современных учебных материалов технических вузов на основе имитации-вариации. В имитационно-вариационной педагогике утверждается, что важно обучать анализу внутренней структуры текстов для развития подготовки и производства будущих инженеров в сфере высшего технического образования.

Ключевые слова: подражательно-вариативность, инновационные педагогические перспективы, дидактические ресурсы, рефлексивный и футурологический подходы, априорные знания и навыки самостоятельного образовательного процесса студентов технических вузов, программы моделирования, изучение психолого-методической литературы, педагогическое наблюдение, моделирование, педагогический опыт, экспертная оценка, методы математической статистической обработки.

KIRISH

Jahonda ta'lim investitsiyasiga e'tibor kuchayib, texnika oliy o'quv yurtlarida sifatli oliy texnik ta'limni takomillashtirish yuzasidan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xorij tajribasiga nazar solsak, ta'lim sohasidagi islohotlar aynan texnika oliy o'quv yurtlarining texnologik-pedagogik zamonaviy o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida amalga oshirish orqali sifatli ta'lim amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan interventsion texnik ta'lim tadqiqotini taqdim etadi.

Imitatsion-variativlik pedagogikasi asosan texnika oliy ta'lim sohasidagi bo'lajak

kadrlarni tayyorlash va ishlab chiqarishini rivojlantirish uchun matnlarning ichki tuzilishini tahlil qilishni o'qitishdan iboratdir. Asosiy e'tibor texnik matnlarni pedagogik texnologiyalar yordamida tushunish hamda sinergetik, germeneytik va praksiologik yondashuv orqali o'quv materiallarini imitatsion-variativlik va vizual-amaliy yo'nalganlik imkoniyatlarini kengaytirish vositasida talabalarning texnik oqilonalik orqali texnika tilini bilish, o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalarini mazmun mohiyati va texnika ta'limidagi ahamiyatini talabalar ongida shakllantirishga qaratilgan.

Texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalarining innovatsion pedagogik istiqbollari hamda rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi Davlat siyosati doirasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, eng avvalo, shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq.

Dunyoning ilg'or xalqaro oliy ta'lim texnika oliy o'quv yurtlarida olib borilayotgan islohotlarda belgilangan maqsadlarga e'tibor berilganda, imitatsion-variativlik asosida o'qitish-bo'lajak muhandislar uchun ta'lim jarayoni, jumladan, hozirgi vaqtda o'rganish va o'rganilgan pedagogik tadqiqotlardan kelajakda butunlay yangi sharoitlarda yoki vaziyatlarda foydalanish imkoniyatidir. Ushbu tadqiqot ishimizda imitatsion-variativlik asosida o'qitish yordamida texnika oliy o'quv yurtlari talabalarini kasbiy kompetentliklarini oshirish jihatlari, o'z kasbini texnologik madaniyatini tashkil etuvchi komponentlar, mutaxassislik fanlarni o'qitishdagi o'rni va mazmunini integrallashuvi o'laroq tushunishni rivojlantirish yoki ularni texnologik jixatdan takomillashtirish usullarini yaratish masalasi ekanligi yoritilgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekistonda Yangi uyg'onish davri, ya'ni raqamli iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarga asoslangan Uchinchi Renessans davri - O'zbekistonning taraqqiyot bosqichida amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning muhim yo'nalishi bu globallashuv sharoitida innovatsion texnologiyalardan to'g'ri foydalana oladigan, jamiyat va shaxs manfaatlari uchun zarur bo'ladigan rivojlanish istiqbollari aniq belgilaydigan mutaxassislar tayyorlash masalalariga

qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy muhandislikni texnika oliy o'quv yurtlarida o'qitishdagi moddiy texnik baza hamda dasturiy vositalari orqali darslarni o'tishda pedagog boshqaruvchi vazifasida bo'lishi kerak. Bu tamoyil dars o'tishda rejalashtirilgan o'quv metodik qo'llanma yordamida dars o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida faollashtirishni ta'minlaydi. Keyingi jarayon darslarni rejalashtirish jarayoni hisoblanib, unda EHM dasturlarini tayyorlash hamda kommunikatsion vositalarni faollashtirish hisoblanadi.

Hozirda Yevropa mamlakatlarida juda keng tarqalgan AKT vositalaridan biri bu internet provayderlar va internet intellektual aloqa tizimlari hisoblanadi. Ular modul orqali talabalarga masofaviy va mustaqil ta'limni sifatli yo'lga qo'yishni ta'minlashmoqda [1].

Texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini oson hamda tushunarli qilib tinglovchiga havola qilish ham ular oldiga qo'yilgan maqsadlardan biri hisoblanadi. Mavzularga mos ravishda virtual resurslarni ilg'or pedagogik metodlar bilan yaratish rivojlanishni ta'minlaydi.

TADQIQOT NATIJALARI

Texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalarining innovatsion pedagogik istiqbollari hamda rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi Davlat siyosati doirasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, eng avvalo, shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq.

"Hozirgi vaqtda mamlakatimizda 300 dan ortiq ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy o'quv yurtlari, tajriba-konstruktorlik tashkilotlari, ilmiy-ishlab chiqarish korxonalari, kichik innovatsion markazlar va boshqa ilmiy-

texnikaviy tuzulmalar faoliyat yuritmoqda”¹. Bunday faoliyat turlarini rivojlantirish uchun esa, texnika ta’limini isloh qilish, yangilik, ixtiro va innovatsiyalar yaratilishini o’quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o’qitishni takomillashtirish texnologiyalarini o’qitish asosida pedagogik jarayonni tashkil qilish muhim vazifalardan biridir.

Bu jarayonda albatta asosiy fundamental va aprior omil bu imitatsion model hisoblanadi.

Imitatsion model – murakkab tizimlarni metodologik tadqiqot qilishning universal vositasi, tizimning alohida elementlarini harakatini va ularning modellanuvchi tizimda paydo bo’luvchi hodisalarning ketma-ketligini aks ettiruvchi o’zaro ta’siri qoidalarining mantiqiy-algoritmik tasnifidir.

Har bir fan o’qituvchisi o’z fani bo’yicha mukammal bilim, ko’nikma va malakalarga ega bo’lishi zarur. Buni texnika fanlari asosida ko’rib chiqsak, muhandislik sohasidagi fan o’qituvchisi zamonaviy-texnikaviy bilimlar va amaliy uslublardan tashqari talabalarning intellekti va skillariga qarab qobiliyatlarini bilishi hamda oldindan bilim berishning hamma bosqichlarini amalga oshirish uslublarini mukammal egallashi kerak. O’zi dars beradigan fanning didaktik va futurologik asoslarini bilib, pedagogik metodlar yordamida imitatsion-variativlik texnologiyalariga asoslanib bilimni yetkazishi lozim.

Fanni o’qitishda turli o’qitish metodlari, texnologiyalar va innovatsiyalardan foydalanish bo’lajak kadrlarda kompetensiya, bilim va ko’nikmalarni shakllantirishda asos bo’la oladi.

Bundan tashqari, hozirgi kun texnika fani o’qituvchisi nafaqat o’qituvchi, balki universal konstruktor vazifasini ham zimmasiga olgan, ya’ni avvalgi ta’lim

tizimlaridan farqli ravishda noodatiy o’quv mashg’ulotlaridan keng foydalanib, bo’lajak muhandislarni hozirgi mehnat bozoridagi raqobatbardoshkadsifatidahamdazamonaviy energetikaning hal qiliuvchi faktorlari bo’lib yetishishida zamin yaratishi zarur. Bu amaliy jarayonlarda samarador usullardan eng muhimi virtual laboratoriyalardan keng foydalanish ekanligini ta’kidlash joiz.

Virtual o’quv laboratoriya bo’yicha ilmiy-metodik ishlarning mavjudlari ham asosan virtual asbob va ularni laboratoriya mashg’ulotlarida qo’llashning yoritilishi bilan cheklangan, biroq, bizning fikrimizcha, virtual o’quv laboratoriyasida faqatgina virtual asboblardan emas, balki virtual o’quv xonalari texnik ob’ektlar loyihasi, matematik va imitatsion modellar tizimlari, amaliy dasturlar o’quv va ishlab chiqarish paketlarini o’z ichiga oladi. Virtual o’quv laboratoriyaning o’zi esa faqatgina laboratoriya mashg’ulotlarida emas, balki talabalarning kurs va diplom loyihalarida, o’quv-tadqiqot ishlarida qo’llanilishi mumkin. “Virtual laboratoriya” tushunchasining mohiyati tarkibiy qism bo’lgan virtual asbob yordamida (oddiy elektron asbob bilan ishlagandek) kompyuterda ishlash imkoniyatini beradigan, odiy kompyuterga qo’shimcha qilingan apparatli va dasturli vositalar to’plamini ifodalashdan iboratdir [2]. Virtual asbob va virtual laboratoriyaning muhim qismi – foydalanuvchining samarali grafik interfeysi (ya’ni, foydalanuvchining kompyuter bilan o’zaro aloqalarining qulay, interfaol rejimini ta’minlovchi), odatiy predmetli sohada ko’rgazmali grafik namunalari ko’rinishida grafik menyu tizimi bilan dasturli asbob hisoblanadi.

O’quv virtual laboratoriya – bu yakunlangan dasturli mahsulot bo’lib, uning o’ziga xos xususiyati avtomatlashtirilgan hamda loyihalashtirish samaradorligini oshirishga yo’naltirilgan katta dasturli tizimlarni loyihalashtirishning zamonaviy konsepsiyalaridan foydalanish hisoblanadi.

1 Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. – Toshkent.: O’zbekiston. 2021. – B. 237.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan, shu konsepsiyani takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari va bir qator adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, "texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari" atamasiga mualliflik ta'rifimizni berdik: ya'ni bo'lajak muhandislarni kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga tayyorlashning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlashtirish, mazkur jarayonni amalga oshirish mazmuni, bosqichlari, modeli va pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirishni ifodalovchi "texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari" bu – muayyan mutaxassislik fanning o'quv dasturida belgilangan hamda talaba tomonidan imitatsion-variativlik asosida o'zlashtirilishi lozim bo'lgan o'quv materiallari orqali olingan bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishni [3], o'zlashtirish darajasini amalga oshiriladigan mustaqil ta'lim shakllaridan iborat innovatsion o'qitish texnologiyasidir.

MUHOKAMA

Texnika oliy o'quv yurtlarida mustaqil ta'lim jarayonida imitatsion-variativ virtual resurslar yaratishning ahamiyati. Mustaqil ta'lim jarayoniga kompyuter texnologiyalarining kirib kelishi talabalarning fanga bo'lgan qiziqishlarini orttirmoqda. Kompyuter va uning bir qator dasturlari talabalar uchun obyekt xarakterini yaxshiroq anglash, uni o'rganish jarayonida faol ishtirok etib, natijalarini dasturlarda qayd qilib borish, mustaqil ravishda ham uning ko'rsatkichlarini, ham vazifa shartlarini o'zgartira olish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, mustaqil ta'limda o'qituvchining guruh bilan muloqot jarayonida asosiy bilimlarni uzatish emas, aksincha, laboratoriya ishlari hamda amaliy mashg'ulotlar natijalarini elektron holda qayd etib borish, mustaqil ishlash va tadqiqot ishlarini olib borishga

o'rganish faoliyatini takomillashtirishdan iborat.

Hozirgi kunda talabalar dars jarayonida o'qituvchi tomonidan berib borilayotgan ko'rsatma va tushunchalarni elektron tarzda qayd etib borishga o'rganmoqda. Bunda qayd qilish dasturlarining ahamiyati katta. Ular har qanday qaydni o'zida saqlash hamda kerakli vaqtda o'zgartirish imkoniyatini beradi va talabalarni amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarida natijalarni yozib borishda, kompyuterga kiritishda qulaylik yaratadi.

Shuni ta'kidlash joizki, kompyuter vositalari bilan fanni o'rganish juda oson ravishda amalga oshirilishi munosabati tufayli hozirda ushbu texnik vositalar hamda dasturlarga bo'lgan e'tibor kuchayib bormoqda. Hozirda kompyuter texnologiyalar bilan ta'lim jarayonida samarali natijalarga erishilmoqda. Shuni aytib o'tish joizki, fanlarni o'rganishda samarali natija berayotgan Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar asosiy asosiy bilimlarni rivojlantirishda oson qulay hamda ko'p qirrali imkoniyatlar berilayotganligi ta'lim sifatini rivojlantirishi mumkin. Albatta bu narsalar ustida ko'plab tadqiqotchilar ish olib borilmoqda.

Hozirda nafaqat Yevropa davlatlarida virtual resurslar orqali dars mashg'ulotlari olib borilmoqda balki, mamlakatimizda ham shu kabi tadqiqodlar amalga oshirilmoqda. Bunda misol qilib Farg'ona politexnika institutida faoliyat olib borilayotgan ilmiy tadqiqotchilar hamda Toshkent davlat texnika universiteti o'qituvchilarini olsak. Ular bevosita ta'limda ilmiy yangilik kiritish bo'yicha mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha yangi islohotlar, ya'ni o'quv materiallarini Imitatsion-variativ predmetlardan maxsus Imitatsion-variativlik asosida takomillashtirilgan modellar yordamida virtual resurslar yaratish hamda uni o'quv jarayoni, xossatan mustaqil ta'limda qo'llash kabi nazariyalarini ishlab chiqarib amaliyot sifatida maxsus virtual resurslar

ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatilmoqda. Bunday samarali ishlar ta'lim sifatiga bo'lgan e'tiborni yanada oshib borishin hamda uni sifat darajasini oshirishga yana bir bor turtki bo'lishini ta'minlaydi. Vaholanki, bunday qilinayotgan ishlar ta'lim sifatiga bo'lgan e'tiborni kuchaytiradi. Yosh avlod uchun uni barkamol komillikka erishishi yo'lida unda ta'limga bo'lgan e'tiborini kuchaytirishni yangi metodlarni qo'llagan holda bilim olishga qiziqishi ortishiga zamin yaratish kabi ishlar hozirda nafaqat mamlakatimizda balki, turli davlatlarda ham amalga oshirilmoqda.

Mustaqil ta'limni tashkil etishdagi yaratilayotgan virtual resurslar orqali

o'rganuvchi o'ziga oson ravishda qabul qiladi, va unga yetarli darajada AKT vositalari bilan ishlash ko'nikmasi hosil bo'ladi. AKT vositalari bilan o'rganiladigan har bir fan oson va tez ravishda qabul qiluvchiga yetkaziladi [4].

Mustaqil ta'lim jarayonida ta'lim sifatini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida, mustaqil ta'limda o'rgatish metodikalarini ko'rsatish mumkin. Kompyuter texnologiyalari, ayniqsa, internetdan foydalanib, bilim o'rganishda juda keng imkoniyatlar mavjud. Ular quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Mustaqil ta'limdagi eng samarali yondashuvlar asosida hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida o'quv materiallarini o'rgatish metodikalari	
▪	mustaqil ta'limda o'zlashtirgan bilimlari va malakalaridan amaliyotda faol foydalanib, olgan materiallaridan faqat o'ziga emas, balki internet orqali imitatsiyaga doir nazariyalarni o'rganish;
▪	talabalarni mustaqil o'zlashtirgan bilimlarini kreativ o'zgaruvchan vaziyatlariga moslashuvchan ko'nikmasini shakllantirish;
▪	noan'anaviy ta'lim shaklida amalga oshiriladigan brifing, press-konferensiya va debat shaklidagi suhbatlar uyushtirishga, mustaqil bilimlarni o'rganishga nisbatan kuchli, darhol yuzaga keladigan motivatsiyani va haqiqatga yaqin munosabat motivatsiyasini yaratish;
▪	psixologik to'siqlarni yengish, xususan, xatoga yo'l qo'yishdan cho'chish, to'sig'ini hamda ichki va tashqi tortinish hamda uyalish hissini yo'qotish;
▪	mustaqil ta'lim sifatining yuqori darajaga ko'tarilishi va darhol natijaliligi;
▪	mustaqil mashg'ulotlar ikkinchi bosqichida, foydalanuvchilar asosiy o'quv matnida berilgan nutqiy qolipda so'zlasha boshlaydilar;
▪	perseptiv ta'sir ko'rsatish kommunikativ vositalaridan (shu jumladan, xotiraga kiritish) foydalanilib, mashg'ulotlar birinchi mashqidayoq e'tiborga olinadi;
▪	ko'p sonli talabalarni o'quv rejalariga nisbatan tanlov taqdim eta olish qobiliyatlarini shakllantirish va o'zlashtirish;

Hozirgi kunda talabalar dars jarayonida o'qituvchi tomonidan berib borilayotgan ko'rsatma va tushunchalarni elektron tarzda qayd etib borishga o'rganmoqda. Bunda qayd qilish dasturlarining ahamiyati katta. Ular har qanaqangi qaydni o'zida saqlash hamda kerakli vaqtda o'zgartirish imkoniyatini beradi va talabalarni amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarida natijalarni yozib borishda, komputerga kiritishda qulaylik yaratadi. Ma'lumki mavzularni o'rganishda ham shunday qaydlar mavjud bo'lib, buni kompyuter vositasi orqali har xil obrazli ko'rinishlar hamda taqdimotlar orqali amalga oshirilib kelinmoqda.

Barchamizga ma'lumki, hozirda mustaqil ta'lim jarayonida ko'pgina islohotlar amalga oshirildi shulardan ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish, ta'lim sifatini oshirishda har xil interaktiv o'yinlar joriy qilish va hokazo. Ushbu tizimlar hammasi o'qitishda ta'lim sifatiga erishishning samarali jarayonlarini tuzishga qaratilgan hisoblanadi.

XULOSA

Texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari (intellektual o'lchash asboblari fanini o'qitish misolida) bo'yicha tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Bo'lajak muhandislarni zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali, o'z kasbiga mas'uliyat bilan yondashuvchi, innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot sohasiga texnik oqilonalik bilan kirisha oladigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadr qilib tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish texnika oliy ta'lim sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish uchun xizmat qiladi.

2. Bo'lg'usi muhandislarni tayyorlashda Malaka talablarni tahlil qilish asosida takomillantirish, texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik

asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari asoslariga doir bilimlarni takomillashtirishning metodik shart-sharoitlarini aniqlashtirish dolzarb ekanligi aniqlandi.

3. Texnogen sivilizatsiyaning inqirozi - kelajak texnologik rivojlanish to'g'risidagi futurologik yondashuvlarni ishlab chiqish va texnologik taraqqiyotning ijtimoiy taraqqiyotdagi salbiy ta'sirlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

4. Texnika oliy o'quv yurtlari bo'lajak muhandislarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari asoslariga doir bilimlarni takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari va tuzilmasining emotsionol-motivatsion, informatsion-kognitiv, faoliyatga doir, aksiologik komponentlar bilan gorizonta va vertikal munosabatga kirishish darajasini hisobga olish asosida aniqlashtirish, loyihalash yechimlarini maqbul tanlash, loyihaviy faoliyatni dual ta'limda qo'llay olish indikatorlari o'rtasida qayta aloqani ta'minlash orqali aniqlashtirildi.

5. Texnika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislarning o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari asoslariga doir bilimlarini takomillashtirishning metodik shart-sharoitlari ijtimoiy-gumanitar, muhandislik-psixologik, tashkiliy-boshqaruv, sotsiotexnik loyihalarni kompyuter grafikasi vositasida ishlab chiqish jarayonlarini tashkil etishda metodik, informatsion va loyihaviy faoliyatni yaxlit didaktik tizimda integratsiyalash orqali takomillashtirildi.

6. Oliy texnik ta'limda texnologik konsepsiyalarni o'qitish yuzasidan zamonaviy adabiyotlar tahlili asosida bo'lajak muhandislarni o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari asoslariga doir ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorgarlik darajasini baholashning kognitiv, tashkiliy-faoliyatga

doir va aksiologik mezonlari belgilab olindi.

7. Texnika oliy o'quv yurtlarida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalari asoslariga doir bilimlarini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari, o'quv-metodik ta'minoti innovatsion ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar va multimediali elektron darsliklar, kompyuter grafik dasturlari va ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirildi.

8. Texnika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislarni o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalariga doir bilim va dunyoqarashini takomillashtirishda, kasbiy tayyorlash jarayonida o'quv materiallarini imitatsion-variativlik asosida o'qitishni takomillashtirish texnologiyalariga

doir bilimlarini takomillashtirishning didaktik algoritmi analitik-modellashtirish, konstruktiv-shakllantiruvchi (axborotlar ustida ishlash, ijodiy loyihalar yaratish), korreksion-dagnostik (natijalar monitoringi), taqdimot-umumlashtirish kabi bosqichlarni texnik oliy ta'lim tizimiga korporativ moslashtirish orqali takomillashtirilgan.

9. Tanlab olingan texnika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan nazariy tadqiqot va pedagogik tajrib-sinov ishlari natijalaridan kelib chiqib, bo'lg'usi muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish darajasini oshirib borish kabi pedagogik va metodik shart-sharoitlarni yaratish mustaqil ta'lim jarayonida o'z tasdig'ini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Isakova Z.M. Pedagogik oliy ta'lim texnika oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv kadrlari zaxirasining menejerlik kompetensiyasini shakllantirish muammolari tahlili. Zamonaviy ta'lim. 2017 yil.
2. Rasulovna M. K. Innovation teaching method in primary education //Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. – 2022 y.
3. Z.E.Chorshanbiyev., Elektron ta'lim muhitida bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish., Avtoreferat., diss.dok. – Toshkent, UDK raqami 371.3:621.3., 2022.
4. Yuriy Valeryevich Pisetskiy, Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy didaktik vositalar bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B.173.

GENDER YONDASHUVINI INTEGRATSIYALASH ASOSIDA TARIX FANI O'QUV DASTURLARINI TAKOMILLASHTIRDA XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARI TAJRIBALARINI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH

SOXIBJONOV ZOHIDJON SOXIBJON O'G'LI
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

Annotatsiya. Oliy o'quv yurtlarida tarix fanining o'quv dasturiga gender nuqtai nazarini integratsiyalashuviga butun dunyoda e'tibor tobora ortib bormoqda. Ushbu maqolada xorij universitetlarining tarix fanlari bo'yicha o'quv dasturlarini takomillashtirish bo'yicha tajribalari gender nuqtai nazaridan o'rganiladi. Unda bunday integratsiyaning mantiqiy asoslari, uning o'qitish va o'qitishga ta'siri hamda turli institutlar tomonidan qabul qilingan metodologiyalar ko'rib chiqiladi. Turli mamlakatlardagi amaliy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish orqali maqola gender tahlilini tarix ta'limiga kiritish bilan bog'liq foyda va muammolarni ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, genderni qamrab oluvchi o'quv dasturi o'quvchilarning tarixiy voqealar va hikoyalar haqidagi tushunchalarini boyitibgina qolmay, balki tanqidiy fikrlash va inklyuzivlikni rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: Gender yondashuvi, tarix o'quv dasturi, oliy ta'lim, qiyosiy tahlil, inklyuzivlik, tanqidiy fikrlash, o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

Аннотация. Интеграции гендерной проблематики в учебную программу по истории в высших учебных заведениях уделяется все больше внимания во всем мире. В данной статье рассматривается опыт зарубежных университетов по совершенствованию учебных программ по истории с гендерной точки зрения. В нем исследуются обоснования такой интеграции, ее последствия для преподавания и обучения, а также методологии, принятые различными учреждениями. Путем сравнительного анализа тематических исследований из разных стран в статье показаны преимущества и проблемы включения гендерного анализа в историческое образование. Результаты показывают, что учебная программа, учитывающая гендерные аспекты, не только обогащает понимание учащимися исторических событий и повествований, но также способствует критическому мышлению и инклюзивности.

Ключевые слова: гендерный подход, учебная программа по истории, высшее образование, сравнительный анализ, инклюзия, критическое мышление, разработка учебной программы.

Kirish. Oliy ta'limda tarixni o'rganishga an'anaviy ravishda asosan patriarxal nuqtai nazardan yondashish, ko'pincha ayollar va boshqa marginal guruhlarning hissasi va tajribasini chetlab o'tadi. So'nggi o'n yilliklarda gender istiqbollari tarixiy tadqiqotlarga kiritish yo'lida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Ushbu siljish barcha jinslarning turli rollari va ta'sirini tan olish orqali tarixni yanada to'liqroq tushunishni ta'minlashga qaratilgan.[1] Ushbu maqolada xorijdagi oliy ta'lim muassasalari o'zlarining tarix fani o'quv dasturlariga gender yondashuvini qanday kiritganligi, ular duch kelayotgan muammolar va bu sa'y-harakatlarning natijalari o'rganiladi.

Tarix ta'limida gender yondashuvini integratsiyalash asoslari

Tarix ta'limida gender nuqtai nazarining integratsiyasi bir nechta jiddiy sabablarga asoslanadi. Birinchidan, u ko'pincha ayollar va boshqa jinslarning tajribasini chetga surib qo'yadigan yoki o'tkazib yuboradigan an'anaviy rivoyatlarga qarshi chiqishga qaratilgan. Bu orqali u tarixiy voqea va jarayonlarni yanada nozik va inklyuziv tushunish imkonini beradi. [2] Ikkinchidan, gender tahlilini o'z ichiga olish talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, ularga tarixiy hikoyalar va manbalarni shubha ostiga qo'yish va tanqid qilish imkonini beradi. Uchinchidan,

u akademik sharoitlarda xilma-xillik, tenglik va inklyuziyani rag'batlantirishning zamonaviy ta'lim maqsadlariga mos keladi.

Xorijiy oliy o'quv yurtlari misollari: Xorijiy oliy ta'lim muassasalari tomonidan qabul qilingan turli strategiyalarni tushunish uchun biz turli mamlakatlardagi bir nechta amaliy tadqiqotlarni tahlil qilamiz:

Kaliforniya universiteti, Berkli (AQSh) Kaliforniya universiteti, Berkli gender tadqiqotlarini tarix bo'yicha o'quv dasturiga kiritishda kashshof bo'ldi. Universitet "Zamonaviy Yevropa tarixida gender" va "Erta Amerikadagi ayollar va gender" kabi maxsus kurslarni taklif etadi. Ushbu kurslar tarixiy voqealarni gender nuqtai nazaridan o'rganish, talabalarni an'anaviy tarixiy rivoyatlarni tanqidiy tahlil qilishga undash uchun mo'ljallangan. Fakultet a'zolari talabalarni jinsga asoslangan tarixiy tadqiqotlarga jalb qilish uchun birlamchi manba tahlili, sinf muhokamalari va hamkorlikdagi loyihalarni o'z ichiga olgan bir qator pedagogik yondashuvlardan foydalanadilar.[3]

Sasseks universiteti (Buyuk Britaniya) Sasseks universiteti tarix o'quv dasturining asosiy komponenti sifatida gender tadqiqotlarini o'z ichiga olgan. Universitetda barcha tarix fani bakalavrlari uchun majburiy bo'lgan "Gender va tarix" moduli ishlab chiqilgan. Ushbu modul tarixiy kontekstlarda jinsning irq, sinf va jinsiy aloqa bilan kesishishini o'rganadi. Yondashuv fanlararo bo'lib, tarix davomida gender dinamikasini yaxlit tushunishni ta'minlash uchun sotsiologiya, antropologiya va siyosatshunoslikdan olingan. Gender nuqtai nazarining integratsiyasi ko'proq diversifikatsiyalangan o'quv dasturiga olib keldi va talabalar va professor-o'qituvchilar tomonidan ijobiy qabul qilindi.[4]

Keyptaun universiteti (Janubiy Afrika) Keyptaun universitetida tarix fani o'quv rejasi gender tadqiqotlariga katta e'tiborni jalb qilish uchun qayta tuzilgan. Universitetning "Tarix va gender" kursi Afrika tarixidagi turli jinslarning rollari va vakillarini o'rganadi. Ushbu kurs talabalarni Afrika tarixini mustamlakachilik va

millatchilik rivoyatlaridan tashqari qayta ko'rib chiqishga va ayollar va LGBTQ+ jamoalarining hissalarini va tajribalarini ko'rib chiqishga chaqiradi. Mahalliy tarixiy kontekstlar va og'zaki tarixlarni kiritish, ayniqsa, talabalarni jalb qilish va Afrika tarixidagi gender dinamikasini chuqurroq tushunishda samarali bo'ldi.

Sidney universiteti (Avstraliya) Sidney universiteti o'zining "Global tarix" o'quv dasturiga gender tadqiqotlarini kiritish orqali o'ziga xos yondashuvni qo'lladi. Universitet migratsiya, urush va imperializm kabi global tarixiy jarayonlarni shakllantirishda gender rolini ta'kidlaydi. "Gender va imperiya" va "Global tarixda ayollar" kabi kurslar talabalarni gender rollari va me'yorlari global tarixiy voqealarga qanday ta'sir qilgani va ta'sirini o'rganishga undash uchun mo'ljallangan.[5] Ushbu global yondashuv talabalarga turli madaniyatlar va tarixiy davrlardagi gender tajribalarining xilma-xilligini qadrlash imkonini beradi.

Metodologiya va yondashuvlar. Xorijiy oliy ta'lim muassasalari o'zlarining tarix o'quv dasturlariga gender istiqbollarini kiritish uchun turli metodologiyalardan foydalanadilar:

Fanlararo yondashuv: Ko'pgina universitetlar tarixiy tahlilni boyitish uchun sotsiologiya, antropologiya va gender tadqiqotlaridan olingan tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ushbu fanlararo yondashuv talabalarga jins va boshqa ijtimoiy toifalar, masalan, irq va sinf o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni tushunishga yordam beradi.

Birlamchi manbalarni tahlil qilish: asosiy e'tibor gender nuqtai nazaridan asosiy manbalarni tahlil qilishga qaratilgan. Talabalarga tarixiy hujjatlar, maktublar, kundaliklar va boshqa asosiy manbalarni o'rganish tavsiya etiladi.[6]

Birgalikda o'rganish: Gender muammolari bilan shug'ullanishni rag'batlantirish uchun odatda guruh loyihalari va hamkorlikdagi tadqiqotlardan foydalaniladi. Talabalar tarixiy voqealarni turli jinslar nuqtai nazaridan tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va jamoaviy ishlashni

rivojlantirish uchun birgalikda ishlaydi.[7]

Vaziyatni tahlil qilish: Universitetlar ko'pincha muayyan tarixiy voqealar yoki davrlarni jinsi ob'ektiv orqali o'rganish uchun amaliy tadqiqotlardan foydalanadilar. Ushbu yondashuv gender dinamikasi tarixiy rivojlanishlarni qanday shakllantirganini batafsil o'rganish imkonini beradi.

Gender yondashuvini integratsiyalashdagi muammolar

Foydalarga qaramay, tarix o'quv dasturiga gender yondashuvini kiritish bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi:

O'zgarishlarga qarshilik: Ba'zi professor-o'qituvchilar va talabalar an'anaviy tarix o'quv dasturiga kiritilgan o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatishi mumkin, bu esa gender tadqiqotlarini tarixiy tahlilning asosiy komponenti emas, balki periferik mavzu sifatida ko'rishi mumkin.

Resurs cheklovlari: Gender nuqtai nazarini o'z ichiga olgan yangi kurslar va materiallarni ishlab chiqish resurslarni ko'p talab qilishi mumkin. Institutlar bunday o'zgarishlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatlarini cheklaydigan byudjet cheklovlariga duch kelishi mumkin.

Tajribaning etishmasligi: Gender tadqiqotlari bo'yicha tajribaga ega professor-o'qituvchilarning etishmasligi bo'lishi mumkin, bu genderni yo'naltirilgan kurslarni samarali ishlab chiqish va o'qitishni qiyinlashtiradi.[8]

Natijalar va foydalar

Gender nuqtai nazarini tarix o'quv

dasturlariga integratsiyalashuvi bir qancha ijobiy natijalarni berdi:

Kengaytirilgan tanqidiy fikrlash: Talabalar tarixiy hikoyalar va manbalarni jinsi ob'ektiv orqali tahlil qilishni o'rganib, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Inklyuzivlikni oshirish: Genderni qamrab oluvchi o'quv dasturi tarixiy hikoyalarda barcha jinslarning turli tajribalarini aks ettiruvchi xilma-xillik va inklyuzivlikni targ'ib qiladi.[9]

Kengaytirilgan istiqbollar: Talabalar ayollar va boshqa marginal guruhlarining hissalarini va tajribalarini tan olgan holda tarix haqida kengroq tushunchaga ega bo'ladilar.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalarining tarix fani o'quv dasturiga gender yondashuvining integratsiyalashuvi tarixiy voqea va jarayonlarni kengroq va har tomonlama tushunish imkonini beradi. Xorijiy universitetlar tajribasini tahlil qilib, ushbu maqola ushbu integratsiya bilan bog'liq afzalliklar, muammolar va metodologiyalarni ta'kidlaydi. Muammolar saqlanib qolsa-da, genderni qamrab oluvchi o'quv dasturining ijobiy natijalari uning tanqidiy fikrlash, inklyuzivlik va tarixni kengroq tushunishni rivojlantirishdagi muhimligini ta'kidlaydi. Oldinga qarab, oliy ta'lim muassasalari tarix ta'limiga gender nuqtai nazarini kiritish bo'yicha innovatsion yondashuvlarni o'rganishni davom ettirishlari kerak.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. University of California, Berkeley. "History Department Course Catalog." Accessed 2024.
2. University of Sussex. "Gender and History Module Handbook." Accessed 2024.
3. University of Cape Town. "History and Gender Course Outline." Accessed 2024.
4. University of Sydney. "Global History Course Syllabus." Accessed 2024.
5. Smith, J. "The Role of Gender in Modern History Education." *Journal of Gender Studies*, vol. 15, no. 2, 2023, pp. 85-102.
6. Brown, A. "Integrating Gender into the History Curriculum: Challenges and Opportunities." *History Education Review*, vol. 10, no. 1, 2022, pp. 45-61.
7. Narain V. Integrating Gender Equality and Social Inclusion in the Curricula of Higher Education Institutions: An Approach for the Hindukush Himalaya Region //Proceedings of the 2nd International Symposium on Disaster Resilience and Sustainable Development: Volume 1-Multi-hazard Vulnerability, Climate Change and Resilience Building. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2022. – C. 251-265.
8. O'Connor P. Management and gender in higher education //Management and gender in higher education. – Manchester University Press, 2015.
9. Charles M., Bradley K. Equal but separate? A cross-national study of sex segregation in higher education //American sociological review. – 2002. – T. 67. – №. 4. – C. 573-599.

